PII 2801

Ab. 400

ISSN 1221-843X

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

P 241345

ISTORIE

TOMUL XL-XLI 1994-1995

Editura Universității „Al. I. Cuza“ din Iași

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII « AL. I. CUZA »
DIN IAŞI
(SERIE NOUĂ)

I S T O R I E

TOMUL XL-XLI 1994-1995

Editura Universităţii « Al. I. Cuza »

https://biblioteca-digitala.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Lector univ. ALEXANDRU-FLORIN PLATON (redactor responsabil), asistent univ. PETRONEL ZAHARIUC (secretar științific de redacție), lector univ. OCTAVIAN-NICOLAE BOUNEGRU, conferențiar univ. dr. GHEORGHE CLIVETI, lector univ. dr. MIHAI COJOCARIU, conferențiar univ. dr. GHEORGHE PUNGĂ, asistent univ. MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU

Culegere pe computer: VALERIA MIHĂILĂ, CAMELIA GONCESCU, ANETA CORCIOVĂ

Tehnoredactare computerizată: VALERIA MIHĂILĂ, RADU ROTARU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

Istorie, tom XI-XII, 1994-1995

150 DE ANI DE LA "CUVÎNTUL PENTRU DESCHIDEREA CURSULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ" AL LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

STUDII

DISCUȚII

STUDII DOCUMENTARE

ADDENDA ET CORRIGENDA

https://biblioteca-digitala.ro

A. ISTORIA ROMÂNILOR

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTA REVISTELOR

https://biblioteca-digitala.ro

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

https://biblioteca-digitala.ro

SOMMAIRE

Histoire, tome. XL-XLI, 1994-1995

150 ANS DEPUIS LA LECTION D'OUVERTURE (" CUVÎNTUL INTRODUCTIV ") DU COURS D'HISTOIRE NATIONALE DE MIHAIL KOGĂLNICEANU

ÉTUDES

DISCUSSIONS

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ADDENDA ET CORRIGENDA

COMPTE-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES
A. HISTOIRE DES ROUMAINS

https://biblioteca-digitala.ro

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

https://biblioteca-digitala.ro

REVUE DES REVUES

LA VIE SCIENTIFIQUE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice.

AdI = Anale de Istorie

AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D.Xenopol"

ASUI = Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași

CI = Cercetări Istorice

DRH = Documenta Romaniae Historica

DIR = Documente și inscripții românești

MI = Magazin istoric

RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes

RDI = Revista de Istorie

RI = Revista Istorică

SCSI = Studii și Cercetări Științifice. Iași

SMIM = Studii și Materiale de Istorie Medie

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

V.CRISTIAN

MOMENTUL 1843 ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

Într-o imagine generală asupra istoriografiei române, anul 1843 apare, de la prima privire, ca legat de manifestarea din 24 noiembrie de la Academia Mihăileană, cînd Mihail Kogălniceanu a rostit celebrul său *Cuvînt pentru deschiderea Cursului de istorie naţională*. Faptul este cît se poate de firesc. In epocă aproape toţi cărturarii au ţinut să-şi înfăţişeze, într-o formă mai largă sau mai rezumată, concepţiile lor asupra istoriei ca disciplină şi ca evoluţie umană, pornind, mai ales, de la necesitatea cunoaşterii atunci a trecutului[1]. Cea mai remarcabilă sinteză a epocii este însă tocmai aceea din *Cuvîntul* lui Kogălniceanu[2]. "Tînărul bătrîn", cum îl numea încă în 1840 Aaron Florian (expresia a fost citită însă şi "tînăr bărbat"), care îl considera, într-o manieră amintindu-l pe Miron Costin, "un om deplin, un bărbat învăţat şi patriot"[3], reunea aici, într-un admirabil zbor al spiritului său, cele mai frumoase gînduri ale epocii privind "cea dintîi carte a unei naţii", traducînd, într-un admirabil limbaj propriu, idei ale marilor istorici români şi străini, îmbinîndu-le într-o expunere sistematică, logică, limpede, profundă, realizată cu o puternică forţă de expresie. Publicat deîndată într-o broşură, (în editura proprie, "Cantora Foaiei Săteşti"), puţin mai tîrziu în "Propăşirea" şi "Foaie pentru minte, inimă şi literatură" (1844), apoi în prefaţa la cunoscuta colecţie de *Letopiseţe* (1852, cu adaosul "putînd sluji şi de introducţie la Cronicele Moldaviei"), *Cuvîntul* a făcut o puternică şi justificată impresie în epocă, precum şi în perioadele următoare. El a dat culoare unui an care, altfel, putea apare comun.

Anul 1843 apare totuşi ca un an de referinţă în istoriografia noastră nu numai prin această adevărată carte de vizită a sa. El a fost remarcat de importante realizări în domeniul învăţămîntului, tiparului şi difuziunii cunoştinţelor istorice. Momentul marcat de Mihail Kogălniceanu ne apare, astfel, ca o încununare a unui efort mai larg, cu rezultate consemnate chiar atunci, şi nu ca o manifestare de excepţie, cum este prezentat uneori, ceea ce nu permite conferirea întregii sale dimensiuni.

Urmare a interesului din ce în ce mai puternic şi mai larg pentru trecutul naţional, anul 1843 a marcat o importantă modificare a învăţămîntului istoric ieşean. Pînă atunci, în conformitate cu regulamentul şcolar alcătuit pe baza prevederilor Regulamentului Organic, în planul de învăţămînt din ambele Principate figura numai istoria universală mai neutră din punct de vedere politic. In cadrul ei, se preconizau, pentru clasele colegiale, capitole speciale de istoria românilor, care trebuiau să fie "scrise deosebit" şi "date în cercetarea" conducerii şcolilor, din motive lesne de înţeles. În Ţara Românească se făcuse un progres important, profesorul de specialitate de la Sf. Sava, transilvăneanul Aaron Florian, publicînd o sinteză parţială a istoriei Principatului[4] şi apoi un *Manual* complet asupra acesteia[5].

La Iaşi, un prim pas în această direcţie fusese făcut prin numirea altui profesor transilvănean, venit de la Craiova, Ioan Maiorescu, ca profesor de "Istoria universală şi a patriei" la Seminarul de la Socola[6]. Cursul de istorie universală, cuprinzînd prima parte a ei, se află într-o copie manuscrisă a unui elev, Nicolae Vicol, păstrată la Biblioteca "V.A. Urechia" din Galaţi. Probabil nu a mai apucat să predea aici şi "istoria patriei", întrucît, ca urmare a înţelegerilor cu noua conducere a Seminariei Veniamine, şi-a încetat activitatea în cadrul ei după numai un an.

Îl întîlnim însă în comisia pentru reorganizarea învăţămîntului moldovean. Principala modificare sub raportul planurilor s-a operat tocmai în predarea istoriei, prin sporirea ponderii Istoriei Patriei,

https://biblioteca-digitala.ro

devenită obiect distinct în clasele gimnaziale şi "filosofice" ale Academiei Mihăilene. Necesităţile care au stat la baza acestei modificări sunt cele interne, legate şi de lupte împotriva celor care, începînd din acest an, se pronunţă împotriva învăţămîntului în limba română; modelul avut în vedere, poate şi pentru a fi invocat, a fost acela al şcolilor din Prusia (al cărei consul, nou numit, Neugebauer, a fost solicitat să ia parte la lucrările comisiei), cu rezultate pentru educaţia patriotică atît de elogiate mai tîrziu de Mihail Kogălniceanu.

După această restructurare, Ioan Maiorescu a fost numit profesor de "Istoria universală critică şi a patriei", la clasele superioare ale principalei instituţii de învăţămînt ieşene, catedră devenită vacantă în urma pensionării, după "semestrul de vară" din 1843, a lui Gheorghe Săulescu, şi restructurată ca urmare a hotărîrilor amintitei comisii. Nu a mai apucat să predea aici, întrucît s-a înapoiat la Craiova înainte de începerea cursurilor. A alcătuit însă un foarte interesant manual, rămas în manuscris şi păstrat la Biblioteca Academiei Române. El este întocmit după tipicul vremii (scris doar pe o jumătate de pagină, lăsîndu-se loc pentru observaţii), expunerea încheindu-se în acest interesant moment al domniei lui Ştefan cel Mare şi al istoriei Moldovei în general, 1476 (şi notiţele menţionatului elev de la Seminarul de la Socola, de această dată la un curs din 1845, se încheiau aproximativ cu acelaşi moment). Ioan Maiorescu a redactat o foarte bine concepută *Introducere*, în care întîlnim cea mai frumoasă, credem, definiţie din epocă a "istoriei patriei" ("Cartea vieţii pentru veacurile cele trecute şi mai cu seamă pentru /timpul/ de faţă şi pentru viitor") şi una din primele priviri sintetice asupra istoriografiei noastre, concepută în unitatea ei, reflectare a unităţii românilor. Cursul este intitulat *Istoria Moldovii* (în loc de a *Patriei*), probabil pentru a-l deosebi de un material similar pe care trebuie să-l fi întrebuinţat pentru necesităţile didactice la Colegiul de la Craiova, pe care, avem toate motivele să credem, l-a folosit şi în elaborarea manualului la care ne referim. De altfel, pînă la întemeierea Principatelor, expunerea este, ca şi în alte materiale similare din epocă (inclusiv *Istoria* din 1837 a lui Kogălniceanu), globală pentru întreg teritoriul românesc. Faptul ar putea explica şi ritmul în care au fost elaborate cele peste 120 de pagini de mare densitate, atît sub raportul informaţiei, cît şi sub acela al interpretării, într-un răstimp în care autorul trebuia să facă faţă şi altor solicitări. Este posibil ca acest manuscris (sau, cel puţin, unele idei pe care le cuprindea) să fi fost cunoscute, în împrejurări ce pot fi bănuite, de unii cărturari ieşeni din epocă, aşa cum rezultă, printre altele, din comparaţia cu *Manualul de istoria Principatului Moldavei*, publicat de I. Albineţ în 1845.

Acesta din urmă începuse, de altfel, să predea Istoria Patriei la clasa a V-a gimnazială[7], probabil de la începutul lui octombrie 1843, sigur după deschiderea oficială a cursurilor Academiei la 20 octombrie 1843[8] (de mai multe ori aceasta a avut loc după începerea cursurilor), oricum înainte de inaugurarea cursului la "clasul al II-lea filosofic" de către Mihail Kogălniceanu. I.Albineţ dispunea pentru predarea noului obiect de un material didactic pe care îl avea elaborat din 1838, anul în care a devenit profesor la Academia pe care tocmai o absolvise, fiind primul profesor de istorie la noi fără studii în străinătate. Materialul fusese alcătuit, ca şi altele ce-i aparţin, pentru sarcinile pe care le avea ca "adiunt" al lui Gh. Săulescu, pentru "clasul începător", în 1837-1838, utilizat şi în anii următori, pentru lecţiile speciale de Istoria Patriei, domeniu din care se puneau şi unele întrebări la examene. Fireşte, pentru necesităţile unei discipline distincte, materialul a trebuit amplificat, probabil paralel cu necesităţile predării. Oricum, după mai puţin de un an de la începerea cursului, I. Albineţ prezenta spre aprobare conducerii şcolilor moldovene manuscrisul *Manualului* său în vederea publicării. Aceasta avea să se realizeze după aproape încă un an, timp în care a avut loc o analiză repetată, făcută pe rînd de Sfatul Academic, Epitropia şcolilor, "Cinstita Comisie de ţenzură a cărţilor de cetit", Secretariatul de Stat, ajungînd, şi încă de două

https://biblioteca-digitala.ro

ori, chiar la Mihail Sturdza, cunoscut pentru cultura sa, pentru rolul său în dezvoltarea învăţămîntului, inclusiv în reorganizarea din 1843, dar şi pentru marea prudenţă politică în raporturile cu curţile suzerană şi, mai ales, protectoare. Urmare a dispoziţiilor sale, cinovnicul Procopie Florescu, temutul şef al cenzurii, a citit a doua oară "cu deamăruntul pînă la ultima filă" de trei *Manualul*, găsindu-l potrivit cu "împrejurările stării politiceşti" ale vremii. Puţin cunoscută, lucrarea lui Albineţ, rezultat firesc al introducerii Istoriei Patriei ca disciplină independentă la clasele gimnaziale ale Academiei, în 1843, merită atenţie mai ales prin sinteza pe care o oferă asupra cunoştinţelor şi concepţiilor istorice ale vremii[9].

Pentru atmosfera de la începutul acelui nou an şcolar, atrage atenţia şi modul în care a fost marcată deschiderea oficială a cursurilor, nu cu atîta pompă ca la inaugurarea din 1835 (cursurile începuseră însă din 1834), dar într-o manieră care o amintea, mai ales că o asemenea amploare nu i se mai dăduse de atunci. După cum ne informează "Albina Românească" din 21 octombrie, "mercuri, în 20 a curgătoarei, s-au făcut la Academie solenela deschidere a cursului de învăţătură în fiinţa epitropilor, prinţul N. Şutu d.vorn. Alexandru Balş", constînd, conform obiceiului, din două momente. Mai întîi, "la acest prilej, preaosfinţia sa arhiereul Apamias au serbat un Te-Deum în biserica Academiei" - cunoscuta biserică Talpalari -, "unde era adunaţi elevii şi stipendiştii institutурilor, sub povăţuirea şefilor lor". După acest moment ("după biserică"), "întrunindu-să Epitropia cu sfatul Academic, corposul profesoral şi toţi elevii în sala Academiei, referendarul shoalelor, d.post. Gh.Asachi, au rostit următoarele:" (urmează un scurt, dar dens, cuvînt al lui Asachi). Academia avea atunci 14 profesori, cărora li se va alătura Kogălniceanu, şi 140 de elevi, din care 111 în clasele gimnaziale, 10 în nou creata clasă a V-a, după modelul Seminariei Veniamine, la care era prevăzută Istoria Patriei predată de Albineţ, profesor de istorie universală la celelalte patru clase, 10 la anul II filosofie, unde era aşteptat Kogălniceanu (anul I nu a funcţionat din lipsă de elevi), 13 în cei doi ani de legi[10]. "Sala Academiei" este probabil sala mare a "Palatului Academiei", unde au fost găzduite cîtva timp Arhivele Statului (Asachi fusese un timp directorul lor, ca şi Heliade la Bucureşti), cărora în octombrie, probabil înainte de deschiderea cursurilor, li "s-au dat ordin pentru strămutare, în interesul bibliotecii"[11], care, înfiinţată cu doi ani înainte, urma acum să devină publică. Deschiderea cu întîrziere, "după un paos mai îndelungat", era motivată de referendar prin necesitatea pregătirii "măsurilor de îmbunătăţiri nouă ce după încheierea stadiei întîia de la restauraţia shoalelor naţionale s-au aflat neapărate a se aduce în partea lor ştiinţifică şi materială". Asachi îşi arăta convingerea că "prin introducerea şi păzirea acestor măsuri înţelepte, ramul de învăţătură publică mai bine va răspunde menirei sale", făcînd şi fireştile complimente epitropilor şi, mai ales, domnitorului "strălucitul *Fundator* şi Mecenas al Academiei", care de altfel, îi purta numele încă de la inaugurarea *din 1835*. Date fiind dezbaterile în legătură cu posibilităţile şcolii româneşti, se punea un accent deosebit pe cultivarea limbii. "Cine din junime", spune Asachi într-o interesantă subliniere, "rămîne neîmpărtăşit de bucurie văzînd că în limba noastră s-au făcut şi se fac paradosiri de învăţături" - acest "adaos de învăţături" avea fireşte în vedere şi Istoria Patriei - "la care rezultat tîrziu au agiuns şcoalele staturilor evropiene?". Avînd în vedere tinereţea corpului profesoral, el considera necesar să se întrebe în continuare: "Cine nu se desfătează de productul tinerilor literaţi, carii treptat împlinesc însărcinarea lor de a lumina tinerimea patriei lor şi de a înainta astă frumoasă limbă, fiica Laţiului?" Nu uita, amintind că elevii trebuie să urmeze "cea cu sîrguinţă învăţare a lecţiilor prin repetitoarele îndemînatice acum pregătite, de care eraţi lipsiţi mai înainte" să atragă atenţia că bunele rezultate aşteptate din partea elevilor vor fi obţinute "prin cea cu sfinţenie păzire a legiuirei Regulamentului, a instrucţiilor onoratei Epitropii şi a sfatului academic prin respectul către inspectorul institutului, d-lui spat. Iancu Ghica şi şef

https://biblioteca-digitala.ro

pedagogul D. Pop". Tînărul director Ion Ghica, profesor de geologie şi mineralogie în anul anterior, de economie politică în noul an, nu se va rezuma însă numai la respectarea prevederilor generale ale noului regulament şcolar alcătuit în 1843 de amintita comisie şi mult adnotat de Asachi pentru a-i sublinia originea în Regulamentul Organic[12], ci va veni şi cu unele decizii privind disciplina atît a profesorilor, cît şi a elevilor. Pentru primii, el cerea Sfatului Academic ca toţi să intre în clasele respective fără întîrziere, "îndată după sunarea clopoţelului". Pentru ceilalţi, el solicita tot la 15 noiembrie, ca profesorii să nu mai aplice pedepse corporale, ci să anunţe inspectorul despre vina săvîrşită, pentru ca acesta să aplice pedepsele corespunzătoare. Unul din membrii Sfatului considera însă necesar să scrie o notă particulară, cerînd ca "această măsură însă se va impărtăşi în taină profesorilor, ca nu din publicitate să urmeze obrăznicie între şcolari şi nesupunere, încît profesorul să fie nevoit pe loc a le face înfrîngere"[13].

Deschiderea Cursului de istorie naţională de către Mihail Kogălniceanu, cu o întîrziere datorată unor obligaţii personale şi a necesităţii unei bune pregătiri a *Cuvîntului* introductiv, are, astfel, importante antecedente - reorganizarea învăţamîntului, îndeosebi a Academiei, de către Epitropie, cursul alcătuit de Ioan Maiorescu în vederea predării sale la acelaşi "clas filosofic", începerea predării de către I.Albineţ la clasele colegiale. Dar şi autorul *Cuvîntului pentru deschidere* avusese preocupări în acest sens. Încă din timpul şederii la studii în Berlin, se arăta interesat de problemele învăţămîntului, iar în 1842, cum rezultă dintr-o scrisoare către Ion Ghica, avusese intenţia să ceară aprobarea unui asemenea curs dar văzuse atunci "oarecari greutăţi". Iniţiativa a fost reluată după plecarea lui Ioan Maiorescu, şi datorită imboldului profesorului muntean de economie politică, ce avea să-şi deschidă cursul cu o zi înaintea lui Mihail Kogălniceanu, la 23 noiembrie 1843.

Pentru preţuirea noului obiect este foarte interesantă corespondenţa dintre viitorul său titular şi Epitropie. Apare totuşi o sugestivă deosebire de nuanţă. Epitropia utilizează constant denumirea oficială de "Istoria Patriei", "patria" fiind atunci sinonimă cu statul, cu Moldova deci, în cazul de faţă, în timp ce Kogălniceanu o foloseşte pe aceea de "istorie naţională", aşa cum apare şi în titlul prelegerii sale inaugurale.

Pentru înţelegerea valorii acesteia, trebuie să ţinem seama de faptul că ea deschidea o activitate plănuită pentru un an, oricum realizată, în această perspectivă, timp de un semestru. Cei care, furaţi de o interpretare pe cît de spectaculoasă, seducătoare deci, pe atît de grăbită, au considerat *Cuvîntul* drept singura manifestare profesorală a lui Kogălniceanu, cursul fiind imediat întrerupt, au făcut abstracţie de chiar titlul acestui *Cuvînt pentru deschiderea Cursului de istorie naţională*, titlu care nu putea fi astfel formulat (şi publicat spre sfîrşitul anului 1843 şi în 1844) decît dacă era vorba de o activitate care a fost continuată. Oricum, cursul a fost predat în ultimele săptămîni ale anului 1843 şi în primele luni ale celui următor, probabil după o traducere a *Istoriei* din 1837 a lui Kogălniceanu, de unde ar fi continuat să predea istoria propriu-zisă a Moldovei (Kogălniceanu însă, solicitînd, la 7 aprilie 1844, întreruperea "prelecţiilor", vorbea de predarea pînă atunci a "istoriei naţionale", rămînînd încă istoria modernă"). Oricum, la Biblioteca Centrală Universitară "Mihai Eminescu" din Iaşi se păstrează o traducere manuscrisă a acestei scrieri, efectuată de Co(stache) Jan, fiu al unui actor francez stabilit în Moldova (ultima informaţie am primit-o de la Dan Simionescu), elev al Academiei Mihăilene în 1839-1840; iniţiativa putea veni din partea traducătorului, a lui Asachi, a lui Săulescu, a lui Albineţ, probabil de ea avînd ştiinţă şi autorul. Oricum, cursul acestuia a continuat în întreg semestrul de iarnă 1843-1844.

Nu putem şti însă, cel puţin deocamdată, dacă deschiderea s-a făcut cu atîta fast cum se spune de obicei, pornindu-se de la Ion Ghica, ale cărui cunoscute *Scrisori către V.Alecsandri* au fost redactate

https://biblioteca-digitala.ro

după patru decenii, ceea ce le-a putut conferi mai multă savoare, dar mai puțină precizie, atenuată și de nostalgia după vremi de tinerețe. Că la prima prelegere au participat nu numai elevii din anul al II-lea de filosofie (am văzut, doar zece) este probabil ca și participarea unor profesori sau elevi din clasele mari ale Academiei. În ceea ce privește participarea publicului din afară, presupusă sau chiar afirmată tranșant, fără dovezi, în mai multe lucrări, o rezervă ne-o impune chiar Kogălniceanu, prin apelativul "Domnilor" de la începutul *Cuvîntului*, ca și printr-o adresare directă de la începutul paragrafului al doilea al acestuia - "Istoria, domnilor mei" -, formulări greu de acceptat în cazul prezenței și a unui public feminin (obișnuit la examenele de sfîrșit de an), mai ales din partea unui scriitor atît de politicos (fie el și ironic sau tocmai pentru că era ironic) cum era tînărul profesor, deprins cu obișnuințele lumii mondene. Indiferent însă de împrejurările concrete, judecînd și prin comparație, rostirea unui asemenea *Cuvînt* înnobila învățămîntul academic, învățămîntul istoric în particular, după cum era și o remarcabilă demonstrație a posibilităților literare și științifice ale limbii române, pusă atunci la îndoială probabil de cei care o stăpîneanu mai puțin și care acționau în numele unor interese ce nu erau legate de cele ale școlii naționale. La fel, mai trebuie amintit aici un fapt. Pînă în prima jumătate a secolului trecut, progresele istoriografiei, înnoirile ei, s-au realizat, nu numai la noi ci și pe plan european, în afara școlii, de oameni care nu erau legați de canoanele impuse de aceasta. Lecția inaugurală la Universitatea din Iena a lui Schiller (de la care Kogălniceanu prelua, accentuînd-o, ideea că istoria este un "strașnic tribunal"[14]), *Ce este și în ce scop studiem istoria universală* este o excepție, ca și cursurile din epocă privind istoria civilizațiilor ale lui Guizot. Pentru spațiul românesc, excepția cea mai notabilă o constituie tocmai *Cuvîntul* rostit la 24 noiembrie 1843[15].

De grad academic era însă atunci nu numai așezămîntul lui Mihail Sturdza, ci și mai vechea creație a lui Veniamin Costache, Seminarul de la Socola (devenit, din 1840, Veniamin). Istoria Patriei căpătase aici drept de cetate, devansîndu-se hotărîrea amintită a epitropiei, încă din 1842, prin numirea lui I.Maiorescu ca profesor și pentru acest obiect. El nu a apucat să predea aici decît istoria universală (epoca antică) și retorica, conștiinciosul său elev Nicolae Vicol lăsîndu-ne notițe, datate 1843, și pentru ultimul obiect. În schimb, din același an, 1843, aflăm un manuscris nou de *Istoria Patriei*, păstrat la B.A.R.[16]. Expunerea este influențată de aceea a lui I.Maiorescu, cu un accent mai mare, în motivare, pe factorul religios. La Arhivele Statului din Iași se păstrează o versiune prelucrată, redactată după apariția *Manualului* lui Albineț, pe care îl folosește evident (chiar titlul este acum, frumos caligrafiat, *Istoria Moldovii*, după cum expunerea se suprapune sub raport cronologic)[17]. Că este vorba de un material cu scop didactic rezultă din compararea cu alte notițe ale aceluiași Nicolae Vicol, la *Istoria Patriei*, datate 1845 octombrie 12[18], cînd obiectul avea același statut la Seminarul Veniamin ca în 1843. Titularul cursului în acest din urmă an era Filaret Scriban (fostul coleg de clasă al lui Albineț), dar cum acesta, rector atunci la Socola, avea mai multe obligații, în toamna lui 1843, fusese numit ca "suplent" pentru acest obiect viitorul episcop și cunoscutul cărturar Melchisedec (atunci încă Mihai Ștefănescu), fost elev al lui I.Maiorescu, pe care în niște însemnări de mai tîrziu îl criticau pentru spiritul său pe care îl considera prea laic. Manuscrisul de la B.A.R. îi poate fi atribuit, după cum acesta poate fi datat cert, cel puțin pentru începutul său, după o precizare privind periodizarea, "partea a treia" cuprinzînd "Istoria Moldovii păn în timpul de față, 1843". Că este vorba de o primă variantă a unui manual rezultă și din expunerea inegală, inclusiv ca grafie, ca și sfîrșitul brusc (întîlnit și în alte materiale didactice din epocă, la un an fără semnificație, 1426, cu anunțarea următorului paragraf (prelucrarea manuscrisă de la Arhivele Statului din Iași se oprește, în 1609 însă, tot brusc, tot cu anunțarea paragrafului următor).

https://biblioteca-digitala.ro

În acelaşi an, 1843, "Istoria patriei pe scurt" este predată în clasele II-III al "învăţăturilor începătoare", după cum în "clasul I", de la "Şcoala reală în curs de doi ani" figurează "gheografia şi istoria Principatului"[19]. În acelaşi an, Istoria Patriei se mai preda la Iaşi în pensionul înfiinţat de I.Albineţ, în urmă cu doi ani, el fiind şi profesor pentru acest obiect. În alte centre culturale româneşti, Istoria Patriei continuă să se predea în colegiile de la Bucureşti şi Blaj, după cum, prin revenirea în toamnă a lui Ioan Maiorescu, ea este reintrodusă în şcoala de la Craiova.

Anul 1843 marchează, de asemenea, preocupări interesante pentru istorie şi în publicistică. La Bucureşti, printre "cărţile ieşite de sub tipar" figurează *elemente de istorie universală* după Amyot[20], într-un text bilingv, destinat, în primul rînd "popoarelor antice", înainte de publicarea manualului *Elemente de istoria lumii* a lui Aaron florian (1845). La fel, urmare a unui interes mai vechi pentru cea mai puternică personalitate a secolului, este tradusă scrierea de largă circulaţie, *Aducerea trupului lui Napoleon din Santa Elena şi înmormîntarea la Paris cu toată pompa*[21]. Mai ales însă se impune atenţiei publicarea de către profesorul transilvănean de la Sf.Sava, Aaron Florian, a lucrării *Patria, patriotul şi patriotismul*, prima lucrare originală la noi (în sensul adaptării, prelucrării şi comentării unor idei de mai largă răspîndire), cu importante consideraţii de ordin istoric şi istoriografic. Tot în 1843, Gh.Asachi tipărea la Institutul Albinei *Tabloul hronologhic a istoriei vechi şi nouă a Moldovei dupre manuscrisele patriei şi cele streine.* Valorificarea manuscriselor era o preocupare mai largă în capitala Moldovei. Încă din 1840, autorul *Cuvîntului pentru deschidere* îşi propusese publicarea cunoscutei sale colecţii de *Letopiseţe*. Este probabil că această iniţiativă a fost mult stimulată de prezenţa sa la catedră. La realizarea ei au fost antrenaţi mai mulţi contemporani, printre care temporarul său coleg de la Academie I.Albineţ şi Nicolae Bălcescu, cel care avea să-i fie bun prieten şi care, aflînd "cu plăcere" că Mihail Kogălniceanu va face un curs de istorie moldovenească spera că acesta "va dota ţara cu o bună istorie" şi se oferea, într-o scrisoare către I.Ghica din 2 noiembrie, deci înainte de lecţia de deschidere, să copieze două manuscrise ale unor letopiseţe moldoveneşti dacă viitorul profesor nu le avea[22]. Lui Kogălniceanu i-a mai trebuit însă timp pînă va publica un prim volum, care era, de fapt, cel de al doilea (1845). În schimb, în 1843, fostul său dascăl, Gherman Vida, a reuşit să publice un prim tom din *Hronica* lui Şincai (prima ediţie integrală avea să se realizeze, tot la Iaşi, în 1853-1854), pentru care căuta subscriitori încă din 1833[23]. Călugărul maramureşean, ajuns arhimandrit şi "inspector" (director) al Tipografiei Mitropoliei, a editat tomul I "cu osteneala şi cheltuiala sa", dar nu a mai reuşit să-şi continuie opera (erau anunţate 6 volume), deşi căuta "prenumeranţi" şi in Ţara Românească", dintr-un motiv des întîlnit atunci, acela financiar (tomul tipărit costa un galben). Probabil însă că acţiunea sa l-a stimulat pe un alt editor al lui Şincai, bănăţeanul Alexandru Gavra, autorul celei mai zgomotoase campanii publicitare din epocă în legătură cu un proiect editorial; periodicele din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova sunt o mărturie. Ce-i drept, considerînd că, pentru că îşi anunţase intenţiile încă din 1842 şi încă într-o manieră cît se poate de ziaristică (sub titlul *Veste mare şi de mult dorită! Domnilor! Şincai şi Samuil Micu să tipăreşte!*[24]), îl atacase pe cel care anunţase publicarea *Hronicii* la Iaşi, după cum îl va ataca şi pe un posibil editor de la Bucureşti, pe care îl acuza că şi-a însuşit prin fraudă volumul I al manuscrisului *Hronicii*, falsificîndu-l prin adaosuri şi tăieturi[25]. Cu veleităţi literare, dar şi spirit mercantil, Alexandru Gavra a dorit ca subscrierea pentru lucrarea lui Şincai să se facă împreună cu un fel de piesă de teatru a sa, în care încerca să prezinte destinul primilor doi corifei ai Şcolii ardelene (pe care îl plimba chiar şi în rai), intitulată *Dramatico-Hronico-Istorico-Şincai-Clainiană*. Aceasta îi va prilejui lui Kogălniceanu, atunci profesor la Academie, un şfichiuitor articol intitulat, în maniera ce-i era atît de caracteristică, *Un cuvînt nou şi care*

https://biblioteca-digitala.ro

ar putea fi ceva mai scurt, cuvînt care, spunea el, "ţine tot atît de lung cît şi vremea de cînd ne făgăduieşte publicarea acestor doi mult aşteptaţi hronicari români"[26]. *Hronica* lui Şincai şi drama lui Gavra au trecut prin cenzură spre sfîrşitul lui 1843[27], dar Gavra anunţa mai apoi, printr-o *Înştiinţare în treaba Şincai-Claimiană*, că "I-a sarcină" va apărea în martie 1844, cu ocazia tîrgului de la Pesta (tipărirea s-a făcut la Buda) şi, că se va împărţi la Arad, prin oamenii adunaţi la tîrgul de acolo, tot în martie[28]. Momentul pe care îl avem aici în vedere avea şi notele lui pitoreşti.

Anul 1843 este marcat şi de strădania, caracteristică epocii, de difuziune a cunoştinţelor istorice. Cea mai importantă iniţiativă, pe care o şi putem reconstitui parţial, este legată de *Istoria* lui Petru Maior. Pentru a asigura o mai largă cunoaştere acestui adevărat manifest al latinismului românesc (prima ediţie, cea din 1812, devenise mai greu accesibilă), Iordache Mălinescu luase iniţiativa de a o republica (Buda, 1834), însoţind-o de "disputaţiile" care îi urmaseră, traduse de Damaschin Bojincă. Realizînd o ediţie ce poate fi considerată de lux, luminatul boier moldovean făcea unul din cele probabil 1000 de exemplare, "peste 300 le-am împărţit cîte una sau două pe la feliuri de feţe din Moldova, în dar"[29], iar în 1838 redusese preţul la aproape jumătate, în 1843 a luat hotărîrea să dăruiască alte trei sute de exemplare şcolilor româneşti. Acţiunea a avut în vedere nu numai Moldova (unde un număr de exemplare fusese donat bibliotecilor din Iaşi), ci, fapt semnificativ, cîte o sută de exemplare au fost trimise Eforiei Şcolilor din Ţara Românească (domnitorul Gh.Bibescu îi răspundea trimiţîndu-i o scrisoare de mulţumire şi un ceas în valoare de 63 de galbeni) şi lui Bariţiu, care trebuia să le difuzeze în Transilvania, acestea din urmă ajungînd însă la Braşov abia la începutul lui 1845, fiind retinute peste un an şi jumătate la cenzura din Cluj. Cele trei sute de exemplare urmau să fie difuzate gratis ca premii, pentru Moldova, într-o scrisoare din 1 noiembrie 1843 către epitropie, Iordache Mălinescu stabilind şi împărţirea pe şcoli (10 exemplare la Seminarul de la Socola, 20 la Academie, 15 la Gimnaziu, 5 la şcoala începătoare din Iaşi, 5 la şcoala de fete, restul de 40 la şcolile ţinutale)[30]. Exemplarele urmau să fie distribuite cu prilejul examenelor de la sfîrşitul semestrului de iarnă, tocmai semestrul pe care l-a ilustrat la catedra de istorie de la Academie Mihail Kogălniceanu. Tot în acest scop a oferit Epitropiei alt boier moldovean, Mihail Cantacuzion, 19 exemplare din *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir (editat de Săulescu în 1835-1836), subliniind în scrisoarea de donaţie către epitropie importanţa pe care trebuie să o aibă cunoaşterea istoriei în educaţia tineretului[31]. Atrage atenţia faptul că ambele lucrări se referă la perioada de pînă la întemeierea Principatelor, putînd servi deci şi ca material didactic ajutător, atît pentru anul al II-lea de filosofie, la care era profesor Kogălniceanu, cît şi pentru clasa a V-a colegială, unde se preda Istoria Patriei de I.Albineţ; numărul de 20 de exemplare donate din *Istoria* lui Maior coincide cu numărul elevilor din amîndouă aceste clase, putînd dispune de ele deci nu numai premianţii.

Asemenea iniţiative sunt semnificative, dar ele pun deopotrivă în evidenţă dificultăţile întîmpinate în difuzarea cărţilor, acestea necesitînd 10-15 ani de la tipărire pentru a fi vîndure, după cum constatase Bariţiu[32]. Tot lucidul cărturar braşovean căuta, într-un articol de la sfîrşitul lui 1843, explicaţii ale acestei situaţii. El arăta că în şcoli nu se citesc decît manuale, profesorii (evident, cei de pînă atunci) neîndreptînd elevii şi spre lectura altor scrieri, că lipseşte o publicitate eficientă a lucrărilor apărute. El insista însă, în mod deosebit, asupra faptului că pretul diferitelor scrieri este prea ridicat de parcă autorii ar dori să se îmbogăţească dintr-odată şi parcă "ei ar cugeta a răspîndi lumina culturii numai la cei bogaţi". Soluţia era găsită în înmulţirea cititorilor prin ieftinirea cărţilor, ceea ce ar fi determinat ca veniturile realizate de autori să rămînă aceleaşi.

În parte, aceste dificultăţi în sporirea şi difuziunea cunoştinţelor istorice puteau fi suplinite prin

https://biblioteca-digitala.ro

instrumentul mult utilizat în epocă, presa. În 1843, continuau să apară, în afara celor două buletine oficiale de la Bucureşti şi Iaşi, "Albina românească", "Foaie pentru minte, inimă şi literatură", "Foae sătească a Principatului Moldovii" editată cu începere din 1840, de către pe atunci "adiuntul Înălţimii Sale căpitanul M.Kogălniceanu" în 1843, avînd gradul onorific de maior, o edita împreună cu Ion Ionescu de la Brad, revenit atunci de la studii agronomice din Franţa, "întîi secretar" fiind Teodor Albineţ, fratele celui de-al doilea profesor de istorie de la Academie, Ion Albineţ. La sfîrşitul lui 1842 însă, îşi incetase apariţie "Curierul românesc" al lui Heliade; poate din acest motiv, utilitarul "Curier de Avis shi comers" a simţit nevoia să devină, în 1843, "Vestitorul românesc", cu neutrul însă subtitlu "Gazetă cuprinzătoare de feluri de ştiinţe". Tot în 1843, ca un pandant al "Foii săteşti" a lui Kogălniceanu, la Bucureşti incepe să apară "Învăţătorul satului". În aceste publicaţii, articolele privind direct istoria sunt totuşi puţine in 1843, mai ales în comparaţie cu anii vecini, 1842 şi 1844. În afara celor publicate de "Albina Românească" privind istoria Irlandei ("Notiţă istorică")[33], *Soarta coroanei Ungariei*[34] şi un subiect drag lui Asachi, *Orban, tunar român*, posibil participant la asediul Constantinopolului în 1453[35], ultimul reluat în "Vestitorul românesc"[36], în "Foaie pentru minte, inimă şi literatură" este tradus un important articol al lui Thalson, *Românii*[37], publicat în "Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde" (la 21 noiembrie 1842), în care era demonstrată pe larg ideea latinităţii, una din cele mai importante manifestări din epocă în domeniu. Pentru înţelegerea exactă a lucrurilor şi ca sugestie pentru o anumită prudenţă în înţelegerea rolului presei, se impun două observaţii. În "Foaie pentru minte", articolul a fost tradus fără să se aibă în vedere că mai fusese publicat în "Albina Românească" imediat după apariţia sa în "foaea germană a Transilvaniei"[38]. Mai tîrziu, în 1847, un nou traducător al acestui articol în "Organul luminărei", arăta într-o notă că nu ştiuse că mai fusese publicat în cele două reviste, altfel nu s-ar fi ostenit să-l traducă[39].

Cu precizările făcute, activitatea istoriografică din 1843 este deosebit de substanţială şi ea acordă, incontestabil, un plus de substanţă anului 1843, în general bogat în evenimente, care se petrec deopotrivă cu legături între ele, în viaţa politică şi în cea culturală. Particularităţile diferitelor provincii istorice impun însă anumite nuanţe. În Ţara Românească asistăm la o viaţă politică mai intensă. Chiar la 1 ianuarie (pe stil nou însă) fusese ales domn Gh.Bibescu, după o competiţie grea, interesantă şi originală. Din cei 37 de candidati înscrişi iniţial, 16 se retrăseseră, rămînînd "doar" 21, care au fost împărţiţi în patru grupe (3 de cîte cinci, ultima de şase), pentru care cei 190 de deputaţi electori au votat pe rînd, într-un scrutin tensionat, cu schimbări de situaţii, diversele preferinţe şi, mai ales, animozităţi dînd cîştig de cauză în cele din urmă unui candidat din ultima grupă, care a obţinut 131 de voturi. Noul domn este considerat de contemporani ca realizînd o legătură între trecutul mai îndepărtat şi prezent. Deşi se revenise la domniile pămîntene încă din 1822, abia după înlăturarea lui Alexandru Ghica domnitorul a fost ales de ţară, ceea ce a apărut ca un nou şi important pas pe drumul recîştigării vechilor libertăţi. Gh.Bibescu a urmărit să impună şi el o asemenea imagine. Ceremonia întronării s-a desfăşurat într-o atmosferă care, după cum scria un contemporan, "rechema timpii Basarabilor, Mircilor şi Mihailor"[40], unele manifestări făcînd o legătură directă între acest moment şi vechea istorie a ţării. În primul său ofis, noul domnitor, înzestrat cu o destul de bună cultură, îşi manifesta intenţia de îndreptare a situaţiei, pornind de la faptul că a fost restatornicit "dreptul cel strămoşesc al ţării de a-şi alege însăşi pe stăpînitorii săi" ofisul fiind reprodus şi în "Albina Românească"[41] şi în "Gazeta de Transilvania"[42], redactorii celor două foi apreciind probabil într-o manieră asemănătoare cu cea arătată în text semnificaţia revenirii la alegerea domnitorului de către ţară. Tendinţa de a raporta noul moment la trecutul mai îndepărtat al Ţării Româneşti a fost întărită cu prilejul călătoriilor pe care Bibescu le-a făcut la diferite aşezăminte de

https://biblioteca-digitala.ro

învăţamînt şi monumente istorice din ţară. La Cîmpulung, profesorul Brezoianu salută în "oraşul lui Negru Vodă" pe "urmaşul Basarabilor"[34]. Cînd la mănăstirea Dealu (pe care avea să o restaureze) domnitorul se închină la mormîntul care păstrează capul lui Mihai Viteazul, faptul determină cîteva producţii literare ad-hoc[44]. La Craiova, el este salutat de Ioan Maiorescu, care fusese înlăturat de aici în anul anterior, "în adevăr muscăleşte", de fostul domnitor, Alexandru Ghica, tocmai datorită relaţiilor sale cu Gh.Bibescu, profesorul uitînd, după cum spunea Bariţiu, "zicătoarea ardeleană că nu este bine a mînca cireşe dintr-un castron cu domnii mari, că ei îţi pot scoate ochii cu sîmburii"[45]. În discursul rostit aici, la 20 noiembrie 1843, i se spunea înaltului oaspete că este "cel dintîi care, după un şir de ani atît de lung, ne daţi prilejul de a căuta înapoi în istoria patriei şi de a privi la acel mare număr de domni carii din familiile Craiovei, înălţîndu-se pe tronul ţării/.../ şi-au tipărit adînc numele în cartea vieţii neamului"[46].

În primul an de domnie, Gh.Bibescu ia mai multe măsuri cu implicatii şi asupra vieţii culturale. La 21 februarie 1843, sunt eliberaţi din închisoare conducătorii mişcării revoluţionare din 1840, Marin Serghiescu, Nicolae Bălcescu, Mitiţă Filipescu ş.a. Moartea peste scurt timp a ultimului a prilejuit discursuri ce-l prezentau ca o victimă a tiraniei[47]. Hotărîrea sa de reorganizare a armatei, determină pe N.Bălcescu să proiecteze două articole cu sugestii în acest scop, pe care însă nu le-a mai scris, dar l-a putut impulsiona pentru redactarea primei sale lucrări, *Puterea armată şi arta militară de la întemeerea Principatului Valahiei pînă acum*, redactată în 1843, definitivată şi publicată în anul următor. În octombrie însă, domnitorul care se afla în graţiile puterii protectoare, concesionează maiorului rus Trandafilof explorarea şi exploatarea minelor metalifere, care va determina mai tîrziu cunoscuta şarjă poetică a lui Heliade. Tot în 1843, membrii Obşteştii Adunări discută în contradictoriu diferite probleme politico-administrative, iar "opiniunea publică" este preocupată de un articol "îndestul de lung" asupra Principatelor, publicat în "Revue Indépendante" de Dimitrie Brătianu, sub pseudonimul Regnauld, articol care "nu se prea găseşte"[48]. Reţine însă atenţia, mai ales, că, probabil în vară, Ion Ghica, N.Bălcescu şi Christian Tell organizează, după reguli masonice, cunoscuta societate secretă "Frăţia", cu deviza care avea să fie şi aceea a revoluţiei muntene de la 1848 "Dreptate, Frăţie", o sugestivă adaptare la realităţi româneşti a lozincii Marii Revoluţii franceze. În ultima parte a anului, la Bucureşti se organizează săptămînale "soarele literare"[49], la care participă cca 20 de membri, ce-şi propun să nu discute, cel puţin deschis, probleme politice, care, în general, par să se plaseze, în Ţara Românească, în centrul atenţiei.

Situaţia este, în parte deosebită la nord de Milcov. Bălcescu şi-o explica prin faptul că "moldovenilor le place mai mult speculaţia ideilor, iar muntenilor acţia"[50]. Preocupările politice nu lipsesc fireşte nici aici. Discuţiile Obşteştii Adunări din Moldova atrag atenţia presei germane ca şi cele ale adunării similare din Bucureşti. Se fac speculaţii în legătură cu numirea consului prusian, Neigebauer[51]. Sunt dispute în legătură cu ocuparea scaunului metropolitan, rămas vacant după retragerea, din motive de vîrstă, în anul anterior, a lui Veniamin Costache; pentru a-şi asigura anumite beneficii, unii boieri vor să-l readucă pe bătrînul prelat, dar domnitorul reuşeşte să amîne decizia pînă la începutul anului următor, cînd va fi înscăunat Meletie, pînă atunci episcop al Romanului, în tot decursul anului 1843 postul de mitropolit fiind vacant, scopul urmărit fiind trecerea administraţiei averilor bisericeşti sub controlul puterii centrale[52]. Se manifestă, de asemenea, şi unele nemulţumiri, individuale sau colective. Înrucît "împotrivirile şi sumeţiile cu care dumnealui Ioan Cuza" încă "din 1833 n-au contenit", în ianuarie 1843 "a cerut trebuinţa a se ridica pe numitul şi a se aduce la Iaşi", întrucît "pe numitul se cade a se da în judecata Criminalului" pentru "a aplicarisi pedeapsa cuvenită după legi"[53]. În iunie se răscoală şavgăii de la ocne, iar în decembrie sunt semnalate "tînguirile a mai multora din lucrătorii de la fabrica de lumînări de

https://biblioteca-digitala.ro

spermanţetă" a unui antreprenor francez.[54].

Moldovenii trăiesc însă actul politic mai mult la modul intelectual, în condiţiile persistenţei unei cenzuri,pe care Bibescu o desfiinţează în iunie 1843 în Ţara Românească, care continuă să fie puternică şi în Transilvania. În octombrie 1843, un grup de boieri moldoveni (printre care V.Alecsandri-tatăl, C.Negruzzi, N.Istrati, Gh.Săulescu ş.a.) găseşte posibilitatea să-i ofere lui Bariţ, odată cu o scrisoare de omagiu, un inel "drept suvenir" - simbol al legăturii de unitate naţională[55]. Cărturarul braşovean este şi în acest an un adevărat magnet pentru intelectualii români, cu mulţi întreţinînd legături de cel mai mare interes. Întîlnim însă în Transilvania alte interesante manifestări. În februarie 1843, consistoriul din Blaj cerea episcopului Ioan Lemeni să întreprindă demersuri pe lîngă împărat împotriva legii privind obligativitatea limbii maghiare, votată în sesiunea Dietei Transilvaniei în 1842; este interesant că în acelaşi moment constatăm şi o ofensivă împotriva limbii române şi pentru introducerea limbii ruse în Basarabia. Saşii manifestă o atitudine diferită. Principalul lor cărturar, Stephan Ludwig Roth, publică acum o broşură despre *Lipsa de bani şi pauperizarea în Transilvania*, în care se pronunţă pentru eliberarea iobagilor. Anticipare a lui *Deşteaptă-te române*, într-o localitate din marginea regimentului grăniceresc năsăudean, alcătuit doar din români, se găseşte, în vara lui 1843, un *Cîntec revoluţionar*, care evocă trecutul de glorie şi prevesteşte reînvierea într-un stat unic, cuprinzînd Transilvania, Banatul, Moldova, Ţara Românească. În zona celuilalt regiment românesc de graniţă, fostul profesor de filosofie de la Iaşi, Eftimie Murgu, organizează împreună cu primarul Lugojului o grupare care ar fi urmărit restaurarea "treburilor" orăşeneşti, curînd acţiunea întinzîndu-se în tot Banatul[56].

Interesante manifestări întîlnim şi la românii sau la prietenii românilor din străinătate. Studenţii români din Viena încearcă prin Anastasie Fătu, care se întorsese de la studii, să afle adresa cunoscutului publicist Felix Colson, pentru a-i trimite *Testamentul* lui Laurian[57]. Cu Colson, luase legătura şi J.A.Vaillant, care, după o îndelungată şi interesantă experienţă română, se stabilise la Paris, unde a publicat, în 1843, compoziţia literară *Le caru boi*, un basm cu personaje sugerînd vădit provinciile istorice româneşti. Tot Vaillant îl anunţa pe I.Ghica în legătură cu intenţia de a publica lucrarea sa în trei volume, pe care o avea deja pregătită, *La Romanie*, cerîndu-i în calitatea sa de "ancien maître et ami" să deschidă o listă de subscripţie printre moldoveni[58]. În capitala Franţei, studenţii români încearcă să alcătuiască o societate literară, fără a reuşi însă.

În această viaţă densă a anului 1843, întîlnim un vizibil efort comun al elitei intelectuale. Participarea diferiţilor săi componenţi este însă particularizată de specificul regional, de posibilităţile concrete, de provenienţă, de studii, de calităţile individuale şi, să nu facem abstracţie de acest element, de vîrstă. Poetul ar fi putut spune atunci că ei se comportă "cum li-s anii, cum li-i rangul".

Cărturarii pe care i-am întîlnit - fireşte, nu sunt toţi - nu fac parte din aceeaşi generaţie; intervalul dintre cel mai în vîrstă şi cel mai tînăr este de 35 de ani. Patriarhul absolut este, la 55 de ani, Gheorghe Asachi. El se bucură de un respect general. L-a folosit pentru a introduce ca obiect de învăţămînt "cartea cea dintîi a unei naţii" după cum definise istoria încă din 1829, după cum s-a străduit să-l reţină ca profesor pentru acest obiect, fie şi cu denumirea de Istoria Patriei, pe Ioan Maiorescu, după cum şi-a manifestat, împreună cu ceilalţi epitropi, bucuria în faţa iniţiativei lui Kogălniceanu, chiar dacă îi era greu să uite critica pe care o făcuse acesta în 1840 în legătură cu tabloul reprezentîndu-l pe Alexandru cel Bun, tablou pe care, spunea redactorul "Daciei literare", "chiar şi cei care nu l-au văzut îl laudă". Ceilalţi doi îndrumători culturali sunt mult mai tineri în 1843. Heliade, care fusese "orînduit" în vară şi "arhivar al statului" (director), are 41 de ani (ca şi jurisconsultul Moldovei şi profesorul de drept

https://biblioteca-digitala.ro

de la Academia Mihăileană, Damaschin Bojincă), iar înţeleptul entuziast Bariţiu numai 31. Prietenii săi, profesori de istorie în Principate au acum 38 de ani Aaron Florian şi 32 Ioan Maiorescu, ultimul reuşind performanţa să fie în acest an profesor, şi încă cu rezultate importante, în trei şcoli - Seminarul de la Socola, Academia Mihăileană şi Colegiul de la Craiova. Un alt mai vechi profesor de istorie, Gh.Săulescu, împlineşte 45 de ani şi se retrage la pensie, poate pe motiv de boală, asigurîndu-şi un trai mai înstărit pe măsura rangului său de paharnic, apoi de căminar, inclusiv ca proprietar funciar. Dintre ceilalţi cărturari, doar puţini au peste 30 de ani - Cipariu 38, Bărnuţiu şi Negruzzi 35, Laurian 33, iar "bădia" Costache Negri 31. Ceilalţi cărturari au sub treizeci de ani. De vîrsta lui Kogălniceanu (26) este Ion Ghica, căruia, pentru felul în care "paradosăşti ştiinţele gheologhiei şi mineraloghiei în calita de profesor în Academie Mihăileană", ctitorul acesteia "după prerogativa ce ave", îi hărăzeşte, în februarie, "spre sămn de răsplătire rangul de vel spătar"[59], invitîndu-l şi la masă. Ion Ghica îşi ia în serios rolul de director al aşezămîntului lui Mihai Sturdza (fiind şi foarte bine remarcat), încearcă să-şi folosească influenţa pentru a-i aduce în funcţii la Iaşi pe prietenii săi munteni Nicolae Bălcescu şi Grigore Alexandrescu; nu a reuşit în aceste proiecte, poate pentru că nu avea atîta trecere, aşa cum se plîngea într-o tainică misivă către M.Czaycovsky, aflat în vara lui 1843 la Paris[60]. Apărea totuşi - uneori chiar era - ca un catalizator; Nicolae Bălcescu socotindu-l "om de acţie, om de viitor", îi cerea să fie "pîrghiul moldovenilor"[61]. Tot 26 de ani avea şi profesorul de la clasele colegiale, stolnicul I.Albineţ, care, în afara activităţii la catedră, se preocupa, în vara anului 1843 de arendarea a două moşii. Ion Ionescu (de la Brad) avea 25 de ani, iar Nicolae Bălcescu 24, la fel ca cei doi buni prieteni, Alecu Russo şi poetul Mihail Cuciureanu (acesta din urmă cedîndu-i celuilalt postul de asesor la tribunalul din Piatra Neamţ). Alecsandri se plasează spre sfîrşitul clasamentului vîrstei, cu doar 22 de ani, avînd însă rangul de vel-spătar şi fiind, împreună cu C.Negruzzi şi M.Kogălniceanu, codirector al Teatrului din Iaşi (francez şi român). Mezinul este totuşi, cu 20 de ani, viitorul Melchisedec, deocamdată "suplentul" Mihai Ştefănescu, cu evidente înclinaţii monahale.

Îndeosebi în tineri se pune acum speranţa, după cum o sublinia şi Asachi la inaugurarea anului academic 1843-1844. Aceştia răspund solicitărilor momentului, fără a neglija diversitatea aspectelor vieţii, putîndu-se spune că nimic din ceea ce este omenesc nu le e străin. Poate îi favorizează pe ei, să nu uităm, romanticii şi frumuseţea unui an neobişnuit din punct de vedere climatic. La 1 februarie 1843, I.Maiorescu îi scria "fratelui Bariţ", din frumosul peisaj al Socolei, că "trece timpul iernii şi noi, aici, n-am văzut-o cu ochii. De două ori a nins puţin, înainte de Crăciun, dar s-a topit îndată. Crezi că în mijlocul lui ianuarie mugurii s-au îmflat, mîţişorii au ieşit, graurii au venit şi cocostîrcii? Mai tot ianuarie am avut zile de vară şi ploi calde printre ele"[62]. Vara propriu-zisă a îmbiat la plimbări, generatoare şi de importante realizări culturale. Ca şi în anul anterior, Alecsandri întreprinde *O plimbare prin munţi*, acum prin frumoasa vale a Bistriţei, benefică pentru şlefuirea talentului său poetic. Îl însoţesc cei doi prieteni, Mihail Cuciureanu, care avea să prelucreze o legendă auzită de la un bătrîn din părţile Bicazului, *Piatra Corbului*, şi Alecu Russo, care avea să consemneze o altă legendă, *Piatra Teiului*, dar prefaţînd-o cu o interesantă pledoarie pentru cunoaşterea frumuseţilor patriei (pe care unii cred că le pun în umbră cele străine) şi de o deosebit de plastică povestire a călătoriei. Cam în acelaşi timp, doi prieteni munteni, Gr.Alexandrescu şi I.Ghica, realizează o excursie în Oltenia, vizitînd Ocnele Mari, mănăstirile de pe valea Oltului (unde un călugăr crede că Traian s-a luptat cu Mircea Vodă), hălăduind prin munţi pînă la tînăra urbe atunci Turnu Severin, poetul dînd frumoase fragmente dintr-un *Memorial de călătorie*, profesorul uitînd sau neputînd să scrie promisele "note gheologhice şi mineraloghice". Mai în vîrstă (avea 35 de ani),

https://biblioteca-digitala.ro

Costache Negruzzi nu se angajează într-o asemenea călătorie. El ajunge numai pînă în ţinutul Hîrlăului, unde găseşte totuşi posibilitatea să consemneze un *Cîntec vechi* despre uciderea fraţilor Costin de către Constantin Cantemir, în care refrenul prelucra un cunoscut îndemn adresat domnului în legătură cu raportul dintre pahare şi biruri ("Boierii cînd închina/Îi zicea: "Măria Ta/Cu paharul îndeseşte,/Dar cu birul mai răreşte"). Nu toţi cei care călătoreau aveau însă asemenea ţeluri. La 15 iunie 1843, Aaron Florian îi scria lui Bariţ ("Măi Bariţ") că "în Braşovul vostru o fi venit potop de bucureşteni fără lucru, care omoară vremea lui Dumnezeu cu călătoriile în ţări străine, fără folos şi cu stingerea stării lor". Mai practic, dar şi cu mai puţine resurse, profesorul de la Sf.Sava informa că "nevastă-mea e dusă la Brăila, unde va zăbovi vreo lună de zile, spre a face băi reci în Dunăre"[63].

În restul anului, în afara preocupărilor profesionale, o îndeletnicire favorită era teatrul, întrucît, spune Bălcescu, "în teatru numai putem sparge monotonia", el era încîntat că "teatrul nostru s-a completuit de minune"[64]. La Teatrul italienesc, *Norma* (preferată de public alături de *Lucia de Lamemoor*) se joacă într-o săptămînă de trei ori, probabil cu casa închisă, de vreme ce la primele două spectacole abonamentul este "suptspenduit"[65]. Spectacolele sunt în mare vogă şi la Iaşi, unde, cu doi ani înainte, pentru Kogălniceanu unul din blesteme era "să nu găsesc niciodată scaun la teatru". Dar aici, unul din codirectorii teatrului, V.Alecsandri, consideră că nu poate fi acceptată doar formula facilă a spectacolelor trupei franceze şi realizează în 1843 prima piesă cu adevărat originală în limba română, *Iorgu de la Sadagura*, care se va juca, după necesarele repetiţii, la 18 ianuarie 1844 (anterior mai adaptase două piese frantuzeşti, din care *Farmazonul din Hîrlău* nu este totuşi o simplă localizare). Spre sfîrşitul anului începea carnavalul, care ne dezvăluie aproape alţi oameni decît cei pe care ni i-ar sugera scrierile lor ştiinţifice. Relativ sobrul Aaron Florian se plînge lui Bariţ că "era cît p-aci, p-aci să mă însor al doile în carnavalul ăsta", care l-a "înnebunit"[66]. Acelaşi carnaval îi prilejuieşte lui Bălcescu, după ce în octombrie stătuse la ţară cu marea şi singura sa iubire, Luţica Florescu, şi cu prietena ei pe care o minţise ("dar muirile vor să fie înşelate")[67], o desprindere aproape completă de preocupări istoriografice. Scriindu-i lui Ion Ghica, la 8 februarie 1844, cum a lucrat *Puterea armată*, îi arăta că i-o va trimite cu poşta viitoare "căci plăcerile carnavalului nu mi-au dat vreme ca să-l prescriu. Sunt atît de mulţumit că s-au sfîrşit pustiul de carnaval, ca să mai poci lucra. O lună giumătate e de cînd o seară n-au fost slobode de baluri, soarele, teatruri"[68]. Fireşte, după o asemenea perioadă, pe care o presupunem şi pentru iarna anterioară (cît fusese ea de caldă), urma întoarcerea la muncă, la creaţie.

O asemenea afirmaţie ne este permisă de anul 1843 al lui Mihail Kogălniceanu, deosebit de intens şi de ilustrativ. El îl începe într-un mod aproape declarativ. Exact la 1 ianuarie datează *Viaţa lui A.Hrisoverghi*. Nu este aici o simplă prefaţă la poeziile poetului (care fusese şi el "adiotant domnesc") pe care avea să le publice la Cantora Foii Săteşti. Kogălniceanu foloseşte prilejul pentru a dezvolta idei în legătură cu acest instrument democratic care este tiparul, consideraţii privind istoria contemporană, privind arta poetică. Se pare însă că el, Mihail Kogălniceanu, este urmărit şi de ideea intrării sale în al 26-lea an, an la care se stinsese greu încercatul Hrisoverghi. Se observă cum îi trăieşte sfîrşitul, după cum îi alătură de la inceput destinul cu acela al lui André Chenier, mort şi el la 26 de ani, citînd la sfîrşit din cuvintele unui biograf al acestuia, "Nu pretindeţi de la rodul timpuriu picat, înainte de a se coace, dulceaţa pomului de toamnă". De aici şi o reflecţie ce ar putea să pară strict de ordin epicureic: "Viaţa noastră este atît de scurtă, atît de monotonă, atît de plină de supărări şi de năcazuri, încît, cînd se înfăţişează un minut de fericire, ar fi o nebunie pentru noi dacă l-am lăsa să treacă, fără să ne bucurăm de dînsul"[69]. Bucuria pentru Kogălniceanu se înfăţişează însă într-o manieră mult mai complexă. Ii simţim, în tot timpul anului

https://biblioteca-digitala.ro

1843, o puternică poftă de muncă. Continuă să se îngrijească de publicarea "Foii săteşti" şi de activitatea Cantorei (Editurii) acesteia. Lucrează la un Dicţionar istoric al personalităţilor române de pretutindeni, din care şi tipăreşte cîteva capitole, pe care îl propune spre editare Epitropiei, la 18 iunie, fără a primi răspuns[70]. Tot atunci propune şi Geografia lui Balbi, pe care o tradusese. Începe publicarea în limba franceză a *Regulamentului organic al Moldovei*, dar, după ce apăruseră două coli, ocîrmuirea interzice tipărirea[71]. Este ales membru la "Société Royale des antiquaires du Nord" ca "associé de la Section russe"[72]. La 1 octombrie pleacă la Botoşani unde rămîne 20 de zile pentru un proces şi cîteva treburi în imprejurimi[73]. La 20 noiembrie, cu numai patru zile înainte de deschiderea Cursului de istorie naţională, adresează, impreună cu I.Ghica, V.Alecsandri şi P.Balş, o petiţie pentru editarea unei foi hebdomadare, "Propăşirea", înfăţişînd şi primul număr al revistei, lucrat de mai multă vreme. După *Cuvîntul pentru deschidere*, continuă cu pregătirea apariţiei "Propăşirii", devenită, prin voia stăpînirii, "Foaie ştiinţifică şi literară", după cum, spre sfîrşitul anului, concepe un vast plan de dezvoltare a economiei agrare, recomandînd întemeerea unei şcoli practice de agricultură, tipărirea celor mai bune tratate de agronomie, crearea unei fabrici de unelte agricole perfecţionate ş.a.[74].

În cadrul unei asemenea activităţi şi în contextul unui an de o mare densitate se înscrie alcătuirea şi rostirea *Cuvîntului pentru deschidere*. Momentul 1843, atît cît putea fi surprins din punctul nostru de vedere, ne oferă o imagine complexă, pe alocuri contradictorie. Judecată în luminile sale, evident preponderente, cu anumite umbre sesizate, unele, încă de cei care se manifestă atunci, aplecarea spre istorie, spre istoria naţională în primul rînd, este evidentă, este fertilă. Elementele menţionate pot oferi, credem, o înţelegere mai exactă a crezului pe care îl rostea Kogălniceanu la 24 noiembrie 1843. Tocmai pentru că acţiunea sa se desfăşoară aproape paralel cu aceea a altor contemporani, după cum ea, urmează, la un alt nivel însă, conferit de puternica sa personalitate, unor manifestări asemănătoare; tocmai pentru că, în acel moment, întîlnim diverse iniţiative istoriografice pe un teren rodnic, dar nu chiar lesne de cultivat - pentru toate acestea, aşadar, prelegerea inaugurală a lui Mihail Kogălniceanu poate apare mai clar ceea ce este: cea mai frapantă realizare a istoricului, principalul manifest al istoriografiei paşoptiste şi *Cuvînt pentru deschiderea* întregului învăţamînt istoric superior românesc.

NOTE

1. V.Cristian, *Importanţa istoriei în concepţia generaţiei paşoptiste*, ASUI, XX, 1974, p.1-16.

2. Vezi mai ales Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, Ed.Junimea, 1974, p. şi urm., şi, în vol. de faţă, Al.Zub "*Cuvîntul pentru deschidere*" *la o nouă lectură* şi M.Cojocariu, *Actualitatea* "*Cuvîntului pentru deschidere*".

3 *George Bariţ şi contemporanii săi*, Bucureşti, Ed.Minerva, 1973, p.22.

4. *Idee repede de istoria Principatului Ţării Rumîneşti*, vol.I.III, Bucureşti, 1835-1838.

5. *Manual de istoria Principatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, Bucureşti, 1839.

https://biblioteca-digitala.ro

6. V.Cristian, *Ioan Maiorescu, profesor de istorie la Iaşi 1842-1843*, CI, VIII, 1977, p.313 şi urm.

7. V.A.Urechia, *Istoria şcoalelor*, II, Bucureşti, 1892, p.259, 264. În anul următor va fi predat la clasa I gimnazială (Arhivele statului Iaşi, Fond Academia Mihăileană, D.9/1844-1845, f.29-30).

8. "Albina Românească" XV, 1843, 21 octombrie, p.324.

9. Tratăm pe larg această problemă într-un studiu, deocamdată în manuscris, *Un profesor, un manual: I.Albineţ, Manual de istoria Principatului Moldovei (1845)*, 60 p. dact.

10. V.A.Urechia, *op.cit.*, p.259.

11. *Ibidem*, p.277.

12. *Ibidem*, p.249 şi urm.

13. *Ibidem*, p.239.

14. Al.Zub, *Note* la Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1976, p.398.

15. V.Cristian, *Cursul de istorie naţ&ională al lui Mihail Kogălniceanu. Date noi şi precizări*, AIIAI, IX, 1972, p.261-276.

16. Arh.St. Iaşi, fond Manuscrise, 107 f.

17. Biblioteca "V.A.Urechia", Fond Manuscrise, II-63 91 034, M.II-32/54.

18. V.A.Urechia, *op.cit.*, p.269.

19. "Curierul românesc", XV, 183, p.48, 184.

20. "Vestitorul românesc", VII, 1843, nr.56, supl., p.2.

21. N.Bălcescu, *Opere*. IV. *Corespondenţă*, Ed. Elena G.Zane şi G.Zane, Bucureşti, Ed.Academiei, 1964, p.39.

22. "Curierul Românesc", V, 1833, p.264.

23. "Foaie pentru minte, inimă şi literatură", V, 1842, supl. nr.14, p.1-10.

24. *Ibidem*, VI, 1843, p.68 şi urm.

25. "Propăşirea", I, 1844, p.72.

26. "Foaie pentru minte", VI, 1843, p.409.

27. "Gazeta de Transilvania", VII, 1844, p.72.

28. *Ibidem*, VIII, 1845, p.68.

https://biblioteca-digitala.ro

29. Arh.St. Bucureşti,fond M.C., I.P. Moldova, D.203/1834, f.43.

30. *Ibidem*, f.44.

31. *Înştiinţare literară*, 9 decembrie 1837, p.2.

32. "Albina Românească", XV, 1843, p.236.

33. *Ibidem*, p.385-386..

34. *Ibidem*, p.69.

35. "Vestitorul Românesc", VII, 1843, p.91.

36. "Foaie pentru minte", VI, 1843, p.113-117, 121-123.

37. "Albina Românească", XIV, 1842, p.361-362, 365-367, 369-371, 385-387.

38. "Organul luminărei", I, 1847, p.263, 269-270.

39. "Gazeta de Transilvania", VI, 1843, p.62.

40. "Albina Românească", XV, 1843, p.50.

41. "Gazeta de Transilvania", VI, 1843, p.51.

42. "Curierul Românesc", XVI, 1844, p.283.

43. "Foaie pentru minte", VII, 1844, p.318-320.

44. George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II, 1890, p.566.

45. N.Bănescu şi V.Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul centenarului naşterii lui, 1811-1911*, Bucureşti, 1912, p.56; "Foaie pentru minte", VI, 1843, p.403.

46. C.Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834-1849*, Bucureşti, Ed.Academiei, 1967, p.39-40.

47. N.Bălcescu, *op.cit.*, p.38.

48. *Ibidem*, p.45.

49. *Ibidem*, p.47.

50. Gh.Platon, *Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*, Chişinău, Ed.Universitas, 1993, p.155.

51. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Române Ortodoxe*, III, Bucureşti, 1981, p.30.

52. *Documente privitoare la anul revoluţionar 1848 în Moldova*, Bucureşti, 1960, p.28-30.

https://biblioteca-digitala.ro

53. *Ibidem*, p.34.

54. C.Bodea, *op.cit.*, p.47.

55. I.D.Suciu, *Introducere* la Eftimie Murgu, *Scrieri*, E.P.L., Bucureşti, 1969, p.26-27.

56. C.Bodea, *op.cit.*, p.43.

57. *Ibidem*, p.258.

58. Ion Roman, *Viaţa lui Ion Ghica*, Bucureşti, Ed.Albatros, 1970, p.113.

59. *Ibidem*, p.114.

60. N.Bălcescu, *op.cit.*, p.147.

61. *Bariţ şi contemporanii săi,* I, p.253-254.

62. *Ibidem*, p.35.

63. N.Bălcescu, *op.cit.*, p.87.

64. "Vestitorul Românesc", VII, 1843, p.296.

65. *Bariţ şi contemporanii săi,* I, p.38.

66. N.Bălcescu, *op.cit.*, p.38.

67. *Ibidem*, p.48.

68. M.Kogălniceanu, *Opere*, I, Ed. Dan Simonescu, Bucureşti, Ed.Academiei, 1974, p.314-321.

69. Augustin Z.N. Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, Bucureşti, Sport-Turism, 1979, p.100.

70. Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu, 1817-1891. Bibliografie*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică Română/Ed.Militară, 1971, p.XXXV.

71. *Ibidem*.

72. Augustin Z.N.Pop, *op.cit.*, p.101.

73. Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu. Bibliografie*, p.XXXV.

https://biblioteca-digitala.ro

KOGĂLNICEANU: "CUVÎNTUL INTRODUCTIV" LA O NOUĂ LECTURĂ

Teoria textului[1], care implică şi o teorie a lecturii[2], iar în ce priveşte istoriografia, tot mai mult, o teorie a narativităţii[3], obligă azi la recunoaşterea unui pluralism al lecturii, ceea ce presupune desigur şi un pluralism gnoseologic. S-a făcut caz, în acest sens, de "polivalenţa lecturii", iar ideea de "relectură" (*Rereading* e chiar titlul unei cărţi de Matei Călinescu)[4], reţine tot mai mult luarea-aminte. Lectura repetată, reflexivă, critică, e susceptibilă să pună în valoare serii şi straturi de semnificaţii, idei care altminteri scapă. Ea reflectă schimbările produse în orizontul ideatic şi în sfera sensibilităţii colective de la o epocă la alta.

Am avut ocazia să urmărim, într-o monografie despre istoricul Kogălniceanu, alături de geneză, conţinut de idei, surse, şi ecourile acestui text memorabil[5], de la contemporanii T.Codrescu, G.Bariţiu, V.A.Urechea pînă la A.D.Xenopol, N.Iorga, G.I.Brătianu, pentru a nu aminti decît puţine nume dintr-o serie atît de semnificativă pentru destinul postum al scrierii în cauză[6].

Merită a fi subliniat aici comentariul lui A.D.Xenopol, la intrarea în Academia Română, ca succesor al lui Kogălniceanu însuşi, text unde recipiendarul insista asupra valorii resurecţionale a acelui demers deja cincantenar[7]. Este sensul preluat apoi şi pus în lumină de mai toţi comentatorii, între care P.V.Haneş se remarcă printr-o tentativă de a sintetiza momentul[8].

N.Iorga a schiţat un tablou mai amplu referitor la scriitorul, omul politic, românul Kogălniceanu[9], insistînd asupra justei măsuri pe care înaintaşul său a ştiut să o păstreze în orice domeniu. Cuvîntul de la Academia Mihăileană îl arată pe autor atent deopotrivă la mesajele trecutului şi la exigenţele înnoirii, formula pe care o recomandă e aceea a unui "realism organic". Ideea centrală pusă în lumină de comentator era unitatea neamului, acum împlinită, ca o confirmare parcă a biruinţei gîndului în istorie.

Este ideea relevată şi de G.I.Brătianu, într-o conferinţă radiofonică, la 1935[10], dar mai cu seamă în prelegerea comemorativă ţinută la împlinirea unui secol de la rostirea *Cuvîntului* de către Kogălniceanu[11]. "Ce este *Cuvîntul* pe care îl comemorăm? Cu drept cuvînt, răspundea Brătianu, îl considerăm o piatră de hotar în evoluţia istoriografici şi (...) o sinteză a tuturor preocupărilor în legătură cu ştiinţa noastră istorică"[12]. Valoarea de *program* şi de *metodă* i se părea nu mai puţin demnă de subliniat[13]. Dar, în plin război, cel mai de seamă lucru din acel discurs rămînea militantismul său luminos, îndemnul entuziast la resurecţie şi reîntemeiere. "Începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfîşiat, drepturile ni s-au călcat în picioare numai pentru că n-am avut conştiinţa naţionalităţii noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem şi să ne apărăm dreptăţile"[14]. E un pasaj esenţial, marcat de acel spirit militant pe care Kogălniceanu a ştiut să-l pună la lucru în orice ipostază a acţiunii sale.

Nu e surprinzător că peste alt sfert de secol, în plină dictatură comunistă, *recuperarea* operei s-a întreprins în acelaşi spirit, fie şi cu surdina impusă de ambiguităţile regimului[15]. Discursul istoric devenea un panaceu, la care se făcea mereu apel, după îndemnul tînărului dascăl de la Academia Mihăileană. Toţi, de la domn şi legislator pînă la simplul particular, puteau trage profit. "Cine mai poate împărtăşi azi asemenea iluzii?"[16]. Întrebarea, vădind un scepticism moderat, aparţine istoricului Andrei Oţetea, cel care a şi editat la Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, în 1946, tomul I din operele lui

https://biblioteca-digitala.ro

Kogălniceanu, cuprinzînd scrierile istorice. "Pentru ca studiul trecutului să poată servi la tălmăcirea prezentului şi la prevederea viitorului, ar trebui ca istoria să fie o ştiinţă întemeiată pe legi riguroase, ceea ce nu e cazul", insista Oţetea, pentru a conchide: "Fără îndoială, omul din toate timpurile prezintă un fond invariabil de pasiuni, de aspiraţii şi de nevoi, dar împrejurările în care acţiunile umane s-au manifestat n-au fost niciodată aceleaşi. Exemplele pe care le oferă istoria nu pot avea nici o valoare normativă, fiindcă nu există fapte identice în istorie; de aceea, din faptele trecutului nu se poate trage nici un indiciu asupra desfăşurării unui eveniment contemporan. Istoria începe necontenit, dar nu se repetă niciodată şi prin urmare e incapabilă de a proiecta vreo lumină asupra viitorului"[17]. Concepţia însăşi despre trecut e marcată de conştiinţa prezentului, fiecare epocă, fiecare generaţie scriind istoria în felul său. Romantic prin determinaţia intimă a epocii, Kogălniceanu a ştiut să adopte corectivul doctrinei critice a lui Ranke, dascălul său de la Berlin, în sensul unei supuneri cît mai depline la porunca veracităţii, în care vedea "principalul caracter al istoriei sănătoase"[18].

Ce voia să însemne, în cazul său, o "istorie sănătoasă"? Merită să ne întrebăm din nou, împreună cu Andrei Oţetea, fiindcă nimeni nu mai trebuie să absolutizeze acum noţiunea de istorie. Kogălniceanu însuşi era convins că nu putem accede la adevărul deplin. A se întemeia însă pe "fapte autentice" şi a construi cu bună credinţă, iată o conduită exemplară, de la care se poate aştepta o bună istoriografie. "Alţii, conchidea el, au descris şi vor descrie aceste întîmplări măreţe cu mai multă pompă, cu mai frumoase văpsele; dar niciunul nu ne va întrece în iubirea pentru adevăr". N-a rămas impersonal faţă de evenimente, însă a fost cu totul sincer în abordarea lor, în voinţa de a spune adevărul[19]. În viziunea lui, istoria nu poate fi doar o succesiune de biografii, de întîmplări dinastice şi militare, ci deopotrivă economie, viaţă socială, cultură, artă, biserică, mentalităţi etc. Analiza şi explicaţia faptelor trebuie să primeze, după opinia sa, pentru a se depăşi accidentalul şi a propune un discurs coerent asupra trecutului, pentru a se da "o idee lămurită asupra stării sociale şi morale, asupra obiceiurilor, prejudecăţilor, culturii, negoţului şi literaturii"[20], cu alte cuvinte: o imagine de ansamblu a societăţii româneşti în timp, privită ca un tot organic, cu părţi constitutive în strînsă corelaţie[21].

Asemenea idei se pot admite şi azi fără rezerve. Ar trebui să adăugăm numai, spre a-l apropia şi mai mult pe Kogălniceanu de climatul istoriografic al vremii noastre, faptul că el a ştiut să remarce atît latura cognitivă (incluzînd şi cunoaşterea - de-sine) cît şi funcţia pedagogică, formativă a istoriei, ştiinţa pe care o plasa de altfel în cea mai largă perspectivă. "După priveliştea lumii, după minunile naturii, nimică nu este mai interesant, mai măreţ, mai vrednic de luarea noastră aminte decît *istoria*", observa Kogălniceanu la începutul lecţiei de deschidere, pentru a chema apoi în sprijin opinia lui Karamzin despre istorie ca "icoană a vremii trecute" şi "testament lăsat de către strămoşi strănepoţilor, ca să le slujească de tălmăcire a vremii de faţă şi de povăţuire vremii viitoare".

O atare viziune implica, desigur, o anumită ierarhie de valori. "Istoria, după Biblie, insista Kogălniceanu, trebuie să fie şi a fost totdeauna cartea de căpetenie a popoarelor şi a fieştecărui om îndeosebi; pentru că fieştecare stare, fieştecare profesie află în ea reguli de purtare, sfat la îndoirile sale, învăţătură la neştiinţa sa, îndemn la slavă şi la faptă bună"[22]. E o perspectivă amplă, generoasă, care-l plasează pe tînărul dascăl în compania celor care atribuiau istoriei un dublu rost, îngemănînd funcţia ei cognitivă cu datoria civică.

In plan cognitiv, Kogălniceanu a ştiut să observe, pe urmele lui Cicero, sporul de experienţă pe care istoria îl procură celui interesat de trecut. Istoria se defineşte astfel ca o "ştiinţă înaltă", care "ne îndestulează curiozitatea cea mai nobilă", "ne învaţă încă a fi buni, ne mîntuie de prejudeţe, ne sporeşte

https://biblioteca-digitala.ro

ispita prin ispita veacurilor trecute şi ne lungeşte, cum am zice, viaţa". E un pasaj memorabil, pe care Kogălniceanu îl întărea cu o reflecţie consonantă din tratatul lui Cicero despre oratorie. Numai unită cu veacurile dinainte memoria faptelor noastre poate rodi optim. Ispită, adică experienţă, din ispita altora! Un spor intelectual, întemeiat pe experienţa înaintaşilor, iată ce poate oferi istoria, asigurîndu-ne o extensie ontologică, anexînd oarecum durata la propria noastră experienţă[23]. Imperii, bătălii, revoluţii, figuri de strămoşi din epoci diverse ni se prezintă, "ca într-o panoramă întinsă", legîndu-ne cu vecia, punîndu-ne în comunicaţie, pe verticala timpului, cu cei care au fost şi cu cei care vor veni. Un spirit romantic se recunoaşte, desigur, în această viziune, pe care istoricul a ţinut să o corecterze însă prin apel la rigorile profesiei.

Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională e, în ansamblu, o ţesătură de idei produsă la intersecţia dintre acel spirit, care era al epocii, şi un program istoriografic a cărui amplitudine o depăşea oarecum, în direcţia unei istorii "pozitive", de restituire a faptelor şi - concomitent - de sistematizare a acestora în sinteze cît mai durabile. Epoca impunea soluţii de solidaritate etnoculturală, înainte de a putea emite răspunsuri pe plan politic. Cultura însă a premers întotdeauna politicul, sugerîndu-i rezolvări. Înainte ca generaţia lui Kogălniceanu să fie în măsură a elabora un program de resurecţie coerent, înainte ca el însuşi să poată sistematiza "dorinţele partidei" respective, lecţia inaugurală din 1843 i-a oferit ocazia de a sistematiza problemele societăţii româneşti. Istoria devenea un mijloc de cunoaştere, însă şi unul de stimulare a patriotismului. Prototipul ei, Miron Costin, ilustra pentru auditoriul de la Academia Mihăileană o figură de militant care a ştiut să schimbe la nevoie sabia cu pana[24]. Cu atît mai mult se cuvenea acum ca marile exemple din trecut să constituie modele formative, surse de tărie morală. Totuşi, o "istorie completă şi sistematică" nu exista[25], iar drumul pînă la ea se anunţa lung şi anevoios. Spiritul partizan, egoismul, demagoia patriotică, între altele, îl blocau încă. Romanomania produsă de unii eruditi ardeleni făceau şi mai dificilă misiunea istoriografiei. In locul infatuării evgheniste şi protocronice, el recomanda prin urmare modestie, solidaritate lucrativă, eforturi pentru a ridica "o civilizaţie sănătoasă"[26]. Istoria era chemată a juca, sub acest unghi, un rol de seamă, ca sursă dinamogenă, utilizabilă şi pentru modelele pe care le propunea. Atitudinea faţă de fapte trebuia deci să fie selectivă. Aceasta i-a permis lui Kogălniceanu să construiască o imagine oarecum idealizată a trecutului, mai ales cu privire la "ţelul nobil şi sfînt" al luptelor purtate de strămoşi, exclusiv pentru "păstrarea naţionalităţii"[27]. Un anume excepţionalism românesc se simte la Kogălniceanu, ca şi la alţi istorici din epocă, înclinaţi să introducă o notă afectivă în reconstrucţia trecutului. Fireşte, exista o scuză, dacă trebuie să căutăm una, în complexul creat de lipsa interesului sau de falsele imagini colportate de străini pe seama noastră, situaţie de care Kogălniceanu s-a plîns mereu în corespondenţă şi în primele scrieri.

Nu e locul să insistăm. Prelegerea introductivă de la 24 noiembrie 1843 indică strădania lui de a găsi calea justă între nevoia de a mobiliza spiritele în jurul unui program naţional şi exigenţele impuse de istoriografie. O dilemă aparent insolubilă, la care Kogălniceanu a căutat totuşi un răspuns. *Cuvîntul* său la deschiderea cursului de istorie naţională e totodată un discurs asupra disciplinei în cauză şi un program regenerativ[28]. El voia să stimuleze astfel "un duh de unire", "un interes mai viu pentru naţie şi patrie", concomitent cu slujirea adevărului istoric[29]. In această perspectivă, istoria îi apărea ca un reflex al conştiinţei de sine, motiv pentru care i-a şi atribuit un rol eminent în modelarea ei. O dovedeşte mai ales *Cuvîntul* său la Academia Mihăileană, care îi exprimă poate cel mai bine concepţia istorică, în strîns raport cu programul său regenerativ.

Ce ne mai spune azi lectura acestui text esenţial? Se pot oare decela nuanţe noi sub impactul

https://biblioteca-digitala.ro

schimbărilor produse în ultimul timp? Fără îndoială. Kogălniceanu însuşi atrăgea atenţia undeva că momentele de criză au adesea efecte stimulative în planul culturii[30]. Sîntem îndemnaţi şi acum a sesiza "dezbinarea şi dezunirea" în plan politic, sîntem neliniştiţi ca şi atunci de întîrzierile noastre, de lipsa unei civilizaţii autentice, de avansul primejdios al patrioţilor de paradă ş.a.m.d. Ca şi atunci, tindem spre un "guvern naţional întemeiat pe o şartă liberală"[31], aşa cum îl imagina Kogălniceanu în faţa studioşilor săi. Mai tot ce le-a spus în lecţia introductivă îşi păstrează actualitatea. Unele expresii pot părea azi emfatice sau chiar prezumţioase, însă ele se motivează prin propensiunea romantică a momentului. Cuvintele-cheie ce revin în text comportă o anume magie, care le face parcă mai reale decît însăşi realitatea pe care o exprimă[32]. Ca şi vechii scriitori bisericeşti, modernul Kogălniceanu e convins că scrisul constituie mărturia unui legămînt ce angajează integral, ca act de credinţă, personalitatea autorului. Aceasta îi îngăduie să afle dintru început "tonul" just şi să raporteze mereu noile iniţiative la un ansamblu coerent. Exegeţii săi, de la Xenopol şi Iorga la Cartojan, Dragnea, Brătianu, Oţetea, au sesizat demult acest raport esenţial, din care au dedus, cu bun temei, armonia operei. In plină febră a europenizării, purtînd o marcă raţionalistă, el insista pentru autohtonizarea spiritului european, în numele istoriei, al valorilor din trecut ce se cuveneau ţesute în pînza noilor realităţi[33]. Astfel numai se putea asigura o continuitate pe linia notelor specifice din cultură, împiedicîndu-se acel conflict între fond şi formă ce avea să pună generaţiile mai noi în tragică dilemă. "El nu arată nici cu acest prilej, conchidea N.Iorga, ca un radical fără cruţare, care nu înţelege a păstra nimic din trecut, ci a crea din nou, după raţiunea pură sau după aplicaţiile făcute aievea ale aceleiaşi raţiuni"[34]. *Cuvîntul* său nu e ambiguu şi nu reclamă o "cheie" pentru a fi şi azi actual. Critica l-a putut circumstanţia, cum era şi firesc, dar nu i-a diminuat valoarea[35]. Încă o lectură a lui ne convinge că nu e niciodată inutil a poposi în spaţiul marilor texte.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

1. Cf.Roland Barthes, *Texte (théorie du)*, in *Encyclopaedia Universalis*, XV, 1968; idem, *Plaisir du texte*, Paris, 1973.

2. Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, Bucureşti, 1988; Theodor Clymer, *What is reading: some current concepts*, in *Reading today and tomorow*, ed. by Amelia Melnik and John Merritt, London, 1974; *The Theory of reading*, ed. by Frank Gloversmith, Bryghton etc., 1984.

3. Cf. George A.Reisch, *Chaos, history, and narrative*, in *History and Theory*, XXX, 1991, 1, p. 1-20.

4. *Apud* Adrian Marino, *Lectură sau relectură?*, în *22*, IV, 42, 1993, p. 15.

5. Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974, p. 374-392.

6. Idem, *Mihail Kogălniceanu. Bibliografie*, Bucureşti, 1971, p. 32-34.

7. A.D.Xenopol, *Mihail Kogălniceanu, cuvîntare de primire la Academia Română*, in "Arhiva", VI, 1895, 7-8, p. 369-371.

8. P.V.Haneş, *Kogălniceanu la Academia Mihăileană*, in "Convorbiri literare", 1911, 11, p. 1249-1251.

9. N.Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic şi românul*, Bucureşti, (1920), p. 72-76.

10. G.I.Brătianu, *Opera istorică a lui M.Kogălniceanu*, in *Mihail Kogălniceanu. Ciclu de conferinţe*, Bucureşti, 1936, p. 53-58.

11. Idem, *Mihail Kogălniceanu cu o retipărire, la o sută de ani, a. Cuvîntului pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană*, rostit în 24 noiembrie 1843, Bucureşti, 1944, p. 9-45.

12. *Ibidem*, p. 10.

13. *Ibidem*, p. 11.

14. *Ibidem*, p. 21.

15. V.Cristian, *Cursul de istorie naţională al lui Mihail Kogălniceanu. Date noi şi precizări*, în AIIAI, IX, 1972, p. 261-276; Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, p. 374-392.

16. Andrei Oţetea, *Introducere* la M.Kogălniceanu, *Opere*, I, *Scrieri istorice*, Bucureşti, 1946, p. 23.

17. *Ibidem*, p. 23-24.

18. *Ibidem*, p. 25.

19. *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

20. *Ibidem*.

21. *Ibidem*, p. 26.

22. M.Kogălniceanu, *op.cit.*, p.635.

23. *Ibidem*, p. 637.

24. *Ibidem*, p. 641.

25. *Ibidem*, p. 644.

26. *Ibidem*, p. 647.

27. *Ibidem*, p. 649.

28. Cf. Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, p. 374-392; idem, "*Istoria după Biblie*". *Reflecții privitoare la procesul regenerării românești*, în "Dacoromania", Freiburg/München, 7, 1988, p. 91-113.

29. M.Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 652-653.

30. Idem, *Opere*, II, București, 1976, p. 453.

31. Idem, *Opere*, I, 1946, p. 652.

32. Cf. Al.Ciorănescu, *Les mots magiques*, in *Diogène*, 121, 1983, p. 107.

33. Cf. Radu Dragnea, *Sinteza activității lui Kogălniceanu*, în vol. *M. Kogălniceanu. Ciclu de conferințe*, 1936, p. 85-86.

34. N.Iorga, *op.cit*, p. 74.

35. A.Oțetea, *op.cit.*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

ACTUALITATEA "CUVÎNTULUI PENTRU DESCHIDERE"

Unul dintre talentele lui Kogălniceanu, recunoscut ca atare de contemporani, era acela de *a întocmi programe*. Desigur, nu era puţin lucru: căci trebuia, într-o formă specială, cît mai laconică, să prinzi esenţialul unei problematici mereu complexe. Trebuia, în plus, să intuieşti ce se poate realiza plecînd de la o anumită situaţie şi deci, pentru aceasta, să scrutezi, cu un ceas mai devreme, viitorul. Trebuia, cu alte cuvinte, să fii un vizionar, dar nu dintre aceia care nu-şi pot coborî ideile din sfera lor abstractă şi care nu pot rodi ca oameni ai cetăţii.

Şi, în fond, pe ce se sprijină, în ce consistă calitatea de "programator" a lui Kogălniceanu? Răspunsul, considerăm, l-a dat deja G.Zane: Kogălniceanu "a privit toate problemele mari ale epocii sale *de pe poziţiile naţiunii*, le-a apreciat în măsura în care considera că *satisfac interesele naţionale* şi a luptat pentru rezolvarea lor *în direcţia acestor interese*. În toate marile probleme politice, sociale şi culturale, el *a văzut cu prioritate latura lor naţională*"[1]. "Secretul" deci - care era totuşi în vederea tuturora! - îl explica însuşi Kogălniceanu, într-o anumită împrejurare din toamna anului 1857: nu putem greşi şi nu poate să iasă diferenţă de opinii *dacă ne ţinem de principiile cele mari*. Dacă nu pierdem din vedere esenţialul în zgura conjuncturii, vom putea desluşi contururile a ceea ce poate să vină dinspre viitor. Dar Kogălniceanu nu este, pur şi simplu, un "mesianic". Vorbele sale nu vin din prea-plinul unei gîndiri ascetice, ci ele sînt dublate de o angajare plenară din partea sa: Kogălniceanu nu doar a croit programe, dar le-a şi aplicat, cu o consecvenţă nedezminţită, în practică.

În al doilea rînd, cercetîndu-i, din nou, opera, vedem că sînt două feluri de programe: *acelea propriu-zise* ("serie" deschisă de programul celebru al "Daciei literare") şi *textele cu caracter programatic*. In această a doua categorie, considerăm că se înscrie şi *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie naţională* în Academia Mihăileană, rostit la 24 noiembrie 1843.

Nu sîntem primii care observă calitatea de program a acelui text fascinant. Acum exact 50 de ani, prestigiosul istoric Gh.I.Brătianu comemora, la rîndu-i, centenarul *Cuvîntului*, sub auspiciile Academiei Române. Cu această ocazie, el aprecia opera lui Kogălniceanu drept "*o piatră de hotar*" în evoluţia istoriografiei româneşti şi, "în acelaşi timp, o *sinteză* a tuturor preocupărilor în legătură cu ştiinţa noastră istorică, aşa cum s-au dezvoltat în curs de un secol, şi *cele enunţate acum o sută de ani n-au ajuns încă la desăvîrşita lor împlinire*". Este însă şi "*un program de cercetare şi metodă*". Nimeni, după Brătianu, "nu se va mai putea depărta de brazda pe care a tras-o în ogorul istoriei naţionale cuvîntul de deschidere al lui Mihail Kogălniceanu". "*Minunat program* care, nici după un secol, *nu putem spune că a fost în întregime atins şi îndeplinit*"[2].

Dar astăzi, ne putem întreba, la 150 de ani, a fost "atins şi îndeplinit" *Cuvîntul* lui Kogălniceanu? Sau chiar *depăşit*? Spre a putea răspunde, socotim că e necesar să ne angajăm pe drumul sugerat de Gh.I.Brătianu. Sugerat doar, întrucît el s-a arătat atunci interesat de formarea şi formaţia *istoricului* Kogălniceanu şi de *conjunctura* în care a fost rostit *Cuvîntul* - şi mult mai puţin de cercetarea *programului* în componentele sale. Este ceea ce ne propunem în continuare; dar, gîndim, pentru aceasta, *Cuvîntul* trebuie privit în sine, trebuie desprins de contextul în care a fost întocmit şi rostit şi curăţat de elementele conjuncturale.

1. Firesc, am spune, *Cuvîntul*, ca *program*, se deschide cu sublinierea *însemnătăţii şi utilităţii istoriei în general*. Aceasta este "adevărata povestire şi înfăţoşare a întîmplărilor neamului omenesc", un

https://biblioteca-digitala.ro

"Testament", o "povăţuire" vremii viitoare. Istoria este - un loc comun în conştiinţa generaţiei paşoptiste - "cartea de capetenie a popoarelor şi a fieştecărui om", ea are o înaltă misiune morală, în plus, un "straşnic tribunal" în faţa căruia nimeni nu are scăpare. Alături de capacitatea sa, de un nivel absolut superior, de a surprinde esenţialul faptelor, Kogălniceanu coboară uneori la nivelul individului sau strecoară aluzii amare la adresa relei întocmeli a societăţii în care trăieşte. Aici, un exemplu: oricine poate vedea, în istorie, că "virtutea mai totdeauna a fost prigonită în viaţă"![3]

2. *Actualitatea studiilor istorice*. Deşi "studia istoriei" a fost din vechime "ocupaţia de predilecţie a oamenilor gînditori", niciodată n-a avut "importanţa şi universalitatea" şi "lăţirea" de astăzi. Responsabile de această situaţie sînt două împrejurări: emanciparea individului şi tiparul. Totuşi, la români, tiparul "nu este destul de slobod şi de împrăştiat", chiar "analele patriei noastre zac în întunerec"! În felul său, Kogălniceanu a indicat două probleme majore, în rezolvarea cărora deja se angajase (p.388).

3. *Importanţa cunoaşterii istoriei naţionale*. Faptele înaintaşilor, "prin moştenire, sînt şi ale noastre"; există o legătură indestructibilă cu trecutul.

4. "*Trebuinţa istoriei naţionale*" este "neapărată"; pe ea se întemeiază şi se apără "driturile" noastre, ea ne oferă identitatea şi ne arată ce avem să fim în viitorime (p. 389).

5. *Raportul istorie naţională - istorie universală*. Negreşit, alte popoare pot avea o istorie faţă de care se manifestă mai mult interes decît faţă de a noastră; desigur, ar fi vorba, alături de importanţa intrinsecă, şi de o veche şi intensă mediatizare. Românii, totuşi, "pe un teatru strîmt şi cu mici mijloace, au săvîrşit lucruri urieşe", istoria lor este plină de fapte vrednice să stea alături de acelea ale altor seminţii (p.390-392).

6. *Starea studiilor istorice la români*; necesitatea *priorităţii studiilor de istorie naţională*. Nu există încă o "singură istorie completă şi sistematică", chiar "şirul domnilor nu este încă clasificat"; documentele lipsesc; puţinele "uvraje", ca acelea ale lui Clain sau Şincai, nu sînt tipărite. Este necesară o activitate intensă în viitor pentru sporirea bazei dcumentare şi, implicit, a scrierilor (p. 392).

7. *Calităţile istoricului*. După Lucian din Samosata, istoricul (fără privire asupra "formei de afară" - adică talent şi stil elevat) trebuie să fie înţelept, cuviincios, să gîndească şi să-şi "înfăţoşeze gîndurile", să aibă experienţă politică şi militară, să fie "slobod de frică şi de ambiţie", incoruptibil, capabil de a spune adevărul, drept, critic "fără oţerire şi fără clevetire", imparţial - şi chiar sustras influenţei vremii sale. Acesta e însă un portret ideal, posibil, poate, pe vremea lui Lucian; astăzi, "egoismul şi ambiţia" întunecă "talenturile" (p. 392).

8. Ce-şi propune *istoricul* Kogălniceanu? Să spună adevărul, "caracterul principal al istoriei", iar cînd nu-l va putea zice "*voi tace şi d-voastră veţi înţelege pentru ce*"! Totuşi, va exista la el "o mică plecare pentru patria mea", pentru că istoria nu poate fi concepută fără căldură, fără sentimentul patriotismului (p. 393).

9. *Pericolul romanomaniei*. Această boală "trage asupra noastră rîsul străinilor"; "Să ne scoborîm din Ercul, dacă vom fi mişei, lumea tot de mişei ne va ţinea". Dimpotrivă, izgonind "demoralizaţia şi neunirea obştească" şi adoptînd o civilizaţie sănătoasă şi nu superficială, vom fi respectaţi de Europa. Nu "patriotismul de clopotniţă" şi nici mitomania ne vor scoate în lume (p. 393).

10. *Necesitatea imperioasă a unităţii naţionale*. Dacă românii au trebuit, în trecut, să suporte atîtea nenorociri, acestea s-au produs, în bună măsură, datorită neunirii lor şi tot aşa se va întîmpla şi în viitor (p. 394).

11. *Obiectul cursului: istoria patriei*; *definirea patriei*. Eu privesc, spune Kogălniceanu, "ca patria

https://biblioteca-digitala.ro

mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte româneşte şi ca istorie naţională istoria Moldaviei întregi, înainte de sfîşierea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania". Istoria patriei, ca spaţiu etnolingvistic şi cultural (= ca "Dacie literară"), este obiectul cursului, cu o "întindere" mai mare asupra "întimplărilor Moldaviei" (p. 394).

12. *Metoda utilizată*. Kogălniceanu îşi propune să nu "descrie faptele deosăbit după ani şi zile, ci într-un chip colectiv". O viziune integratoare, deci, şi nu una strict evenimenţială (p. 394).

13. *Direcţii de cercetare*. Toţi acei care s-au ocupat de istoria naţională au avut în privire doar "biografia domnilor", "nepomenind nimică de popor, izvorul a tuturor mişcărilor şi isprăvelor şi fără care stăpînitorii n-ar fi nimică"! Deci, pe lîngă istoria politică, se cuvine şi "o idee lămurită asupra stării sociale şi morale, asupra obiceiurilor, prejudeţelor, culturii, negoţului şi literaturii vechilor români" (p. 394).

14. *Periodizarea istoriei românilor*. "Istoria veche" merge de la daci la întemeierea Valahiei şi Moldovei; "istoria de mijloc" se sfîrşeşte cu "desăvîrşita cădere" sub fanarioţi (aceasta a fost "adevărata istorie a românilor"!); cu fanarioţii începe "istoria nouă" (p. 394-396).

15. *Greutatea istoriei contemporane*. Pentru anii de după 1821, lipseşte perspectiva istorică, lucrurile nu sînt îndestul de răcite (p. 397).

Acestea sînt, după noi, cele 15 puncte ale *programului istoriografic* insinuat în textul *Cuvîntului de deschidere*. Fost-a el depăşit în aceşti 50 de ani din urmă? Pentru că, să nu uităm, în 1943, Gh.I.Brătianu îl găsea pe deplin viabil.

Categoric, programul lui Mihail Kogălniceanu *nu a fost depăşit* în partea - cea mai mare - care ţine de principii. Şi, am îndrăzni să spunem, *nici nu poate fi depăşit* din acest punct de vedere, ci doar, cel mult, *completat*. "Romanomania", un punct care ţine de conjunctură, nu mai e de actualitate - sau nu mai este în aceeaşi măsură precum la jumătatea secolului trecut - dar, să nu uităm, am avut şi "dacomanie"! In ce priveşte periodizarea propusă de Kogălniceanu, ea a "căzut" datorită, în special, sporirii cunoştinţelor. Pe de altă parte, nu cunoaştem o propunere de periodizare care să fi mulţumit întreaga tagmă a istoricilor, după cum, de multe ori, "aranjarea" trecutului maschează dorinţa de a se face "ordine" în viitor.

In fond, istoricul român se confruntă cu aceleaşi vechi probleme şi suferă de aceleaşi năravuri pe care le-a semnalat Kogălniceanu. Şi astăzi, "patria" poate fi definită tot ca acea întindere de loc pe care se vorbeşte româneşte. Si astăzi, este neapărat a trata faptele de istorie naţională într-un chip colectiv. Şi astăzi, istoricul român este sensibil la coarda patriotismului, după cum - el mai mult decît alţii - este **bîntuit de frici care vin din trecut**.

Putem şi noi să spunem, ca şi Gh.I.Brătianu în 1943, că în continuare, mergem pe brazda trasată, în *Cuvîntul* său, de Mihail Kogălniceanu, omul pe care, după Iorga, "nu sîntem în stare încă astăzi *să-l înţelegem pe deplin*"[4]. In sensul că, inevitabil, îi vom descoperi noi înţelesuri.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

1. G.Zane, *M.Kogălniceanu şi problema naţională*, în G.Zane, *Studii*. Ediţie îngrijită de Elena G.Zane, Bucureşti, Ed.Eminescu, 1980, p. 433, subl.ns.

2. Gh.I.Brătianu, *Prelegere comemorativă a împlinirii unui secol de la "Cuvîntul de deschidere"*, în vol. *Prelegeri universitare inaugurale. Ūn secol de gîndire istoriografică românească (1843-1943)*. Antologie, comentarii şi note de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderaşcu, Iaşi, Ed.Universităţii "Al.I.Cuza", 1993, p. 384-385 şi 393.

3. Mihail Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională*, în Mihail Kogălniceanu, *Opere, II. Scrieri istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Alexandru Zub, Bucureşti, Ed.Academiei, 1976, p. 386-388. In continuare, se va indica paginaţia în paranteze în text.

4. N.Iorga, *Spiritul public şi literatura în epoca Unirii*, în N.Iorga, *Conferinţe. Ideea unităţii româneşti*. Ediţie îngrijită de Stefan Lemny şi Rodica Rotaru, Bucureşti, Ed.Minerva, 1987, p. 37, subl.ns.

https://biblioteca-digitala.ro

GH. CLIVETI

UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE ŞI CONFLICTUL FRANCO-SARDO-AUSTRIAC (1859)

RESUMÉ

Le but poursuivi par l'auteur de cette étude a été la mise en évidence des interférences qu'on connues en 1859 les actions nationales roumaine et italienne. C'est une nouvelle perspective, différente de celle de "l'histoire diplomatique", qui envisage "la question roumaine" et celle "italienne" plutôt en tant qu'éléments de contexte et, le plus souvent, de manière univoque. La plupart des auteurs essayé de démontrer que la reconnaissance internationale de "la double éléction" de Cuza comme prince de la Moldavie et de la Valachie a été "favorisée" par les implications des événements d'Italie. Les puissances garantes et suzeraine, signataires du traité de Paris du 30 mars 1856, devaient se prononcer sur ;a "double éléction". En invoquant les clauses de ce traité, ainsi que celles de la convention de 1858, la Porte ottomane, secondée par l'Autriche et, pendant un certain temps, par l'Angleterre, a tenté d'imposer l'approche du "délit" commis par les Roumains dans la perspective de "l'ordre garanti". Les difficultés de réalisation du consensus des puissances - condition essentielle pour arriver à juger de l'action des Roumains dans le sens souhaité à Constantinople et à Vienne - semblent parfaitement explicables comme conséquences de la concentration de l'attention de la grande politique sur "la wuestion italienne". Qui plus est, on a mis sur le compte de l'effet que la guerre franco-sardo-autrichienne a produit sur les rapports internationaux l'abandon du refus obstiné de l'Autrich et de la Porte ottomane d'adhère à la position des autres "cours" - la France, la Prusse, la Russie, la Sardaigne et, après quelques hésitations, l'Angleterre - favorables à la reconnaissance de la "double éléction" de Cuza. En essayant de mettre en évidence les interérences roumaines-italiennes, supposées par l'implication des deux actions nationales dans la tentative "des forces de dissolution de l'ordre conservateur européen", l'auteur a voulu prouver que les événements des Principautés Unies ont eu, elles-mêmes un poids considérable sur la détermination des positions des "grands cabinets" dans "la question italienne".

Poate niciodată, în decursul vremilor, soarta românilor nu s-a împletit atât de strâns cu cea a italienilor, ca în anii 1859-1861. În respectivii ani, cele două "comunităţi întru latinitate" au decis, prin acte de energie naţională, infăptuirea edificiilor statale moderne România şi Italia. Deşi pe căi şi cu posibilităţi diferite, a fost realizat atunci, de români şi de italieni,unul dintre dezideratele capitale ale revoluţiilor lor de la 1848-1849. După un deceniu de la înăbuşirea revoluţiilor paşoptiste, românii şi italienii s-au dovedit a fi cei dintîi, pe plan european, care au reuşit, fiecare în parte, să impună, triumful cauzei lor naţionale (ordinea în care am înţeles să invocăm cele două "cazuri" neavînd nimic de-a face cu o eventuală "opţiune patriotică" din partea noastră, ştiut fiind că evenimentele circumscrise Unirii Principatelor demaraseră, la nivelul "acţiunii deschise", cu ceva timp - cu cîteva luni - înaintea acelora care au avut drept corolar Unificarea Italiei)[1].

Prin însuşi sensul lor, acţiunea română şi cea italiană s-au produs în cuprinsul procesului european de afirmare a "naţionalităţilor", proces căruia i-au corespuns în perioada 1859-1878 transformări politico-statale de natură să imprime

https://biblioteca-digitala.ro

o modificare radicală a hărţii "bătrînului continent"[2]. Exprimînd, dincolo de particularităţile inerente, trăsăturile fundamentale ale procesului istoric amintit cele două acţiuni naţionale au trebuit, desigur, să cunoască interferenţe notabile. În mare măsură, datele revelatoare pentru acestea din urmă au fost puse în lumină de diverse contribuţii istoriografice, de provenienţă românească sau străină. Completarea "cronicii evenimenţiale" şi chiar depistarea de noi surse documentare se dovedesc, tot mai clar în ultimul timp, eventualităţi foarte puţin probabile. Ceea ce ne propunem aici vizează însă posibilitatea reconsiderării modalităţii în care au fost situate, una faţă de cealaltă, acţiunile naţionale română şi italiană din anii 1859-1861. De regulă, în această privinţă s-a pornit de la considerentul că acţiunea ce a dus la unificarea Italiei a avut un deosebit de pronunţat impact internaţional. Întreaga împrejurare propulsînd, de fapt, noul stat în constelaţia marilor puteri. Cît priveşte impactul internaţional al Unirii Principatelor, relevarea acestuia apare, în cvasitotalitatea lucrărilor cu referinţă asupra sa, tributară perspectivei din care a fost considerat contextul politico-diplomatic al "chestiunii române". Este vorba despre contextul generat de stabilirea "ordinei orientale" la 1856, sub auspiciile "concertului european". "Noua ordine" viza, e drept, soluţionarea "problemei orientale" în interesul european, dar fără ca prin aceasta să se determina o reaşezare a întregului sistem continental. Din raţiuni asupra cărora nu credem necesar să insistăm[3], "ordinea" contractată la 1856 nu a fost subsumată, ci juxtapusă "ordinei europene", aşezată, în primul rînd, pe "sistemul de tratate" de la 1815. Situaţia făcea ca deliberările diplomatice (în fond, ale diplomaţiei marilor puteri) să denote o evidentă distincţie (nu numai "de cadru") între "ordinea europeană" şi cea "orientală". Aceeaşi situaţie s-a reflectat, cu timpul, şi în modalităţile de abordare istoriografică a semnificaţiei evenimentelor internaţionale din aria corespunzătoare "ordinei orientale" sau a celor care, sub unghi diplomatic, s-au plasat sub incidenţa tratatelor din 1815. Aproape fără excepţie, modalităţile respective continuă să se conformeze concepţiei "istoriei diplomatice"[4]. Folosirea, cu prevalenţă, a surselor diplomatice, ce permit relevarea "orizontului de cancelarie" al politicii marilor puteri, a făcut ca cercetările să fie orientate îndeosebi spre evidenţierea laturii formale a conduitei subiecţilor "marii politici", altfel spus, a unei conduite în consonanţă cu "cadrul juridic prestabilit". În consecinţă, evenimentele din aria de cuprindere a "ordinei de la 1856" s-au pretat unor abordări istoriografice din unghiuri diferite faţă de cele din care au fost considerate evenimentele din zona consacrată politico-diplomatic ca propriu-zis "europeană" (în baza tratatelor din 1815 şi a actelor subsecvente acestora). S-a ajuns pînă la considerarea "evenimentelor orientale" (ne gîndim, în special, la cele din sud-estul continentului) nu doar ca adiacente, ci şi cu un impact "european" secundar în raport cu evenimentele din "Europa politico-diplomatică". Este un mod de a privi lucrurile ce îl regăsim şi în legătură cu Unirea Principatelor şi Unificarea Italiei.

Nu intenţionăm însă, nici pe departe, să ne punem problema stabilirii gradului de însemnătate internaţională a constituirii statului naţional român, prin comparaţie cu unificarea Italiei. O astfel de intenţie nici nu s-ar putea plasa în sfera seriozităţii. Ceea ce ne propunem am dori să apară ca o pledoarie în sensul posibilităţii ca cele două acţiuni naţionale să fie considerate, una faţă de cealaltă, mai mult decît ca simple "elemente de context"; mai exact, să fie considerate drept factori concurenţi în "facerea istoriei", eventualitate ce ar presupune, pe de o parte, aprecierea unificării Italiei nu doar ca un fenomen generator de împrejurări "favorizante" recunoaşterii internaţionale a Unirii Principatelor, iar pe de altă parte considerarea înfăptuirii statului naţional român mai mult decît ca un simplu act pe seama căruia să fi fost posibil a fi tatonate unele înţelegeri sau încercate anumite manevre din perspectiva implicării "marii politici" în "problema italiană". Şi fiindcă o tratare de ansamblu a interferenţelor româno-italiene pentru anii 1859-1861 ar necesita un studiu de amploare, ne propunem, în lucrarea de faţă, să evidenţiem doar

https://biblioteca-digitala.ro

modalitatea în care s-a conjugat impactul internaţional al "dublei alegeri" a lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti cu împrejurările ce au dus la declanşarea războiului franco-sardo-austriac.

"Îndoita alegere", la 5 şi 24 ianuarie 1859, a lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Principatelor, acea "unire mitigată", cum o va aprecia Nicolae Iorga[5], s-a înscris între evenimentele ce au marcat profund sensul devenirii noastre istorice. Un asemenea eveniment s-a remarcat, între altele, şi printr-o pronunţată tentă internaţională. El a constituit o consacrare evidentă a "principiului naţionalităţilor"[6], pe temeiul afirmării căruia tindea deja să prindă contur Europa statelor-naţiunii. Este un fapt de a cărui relevare poate să depindă, de altfel, evidenţierea ponderii reale a impactului european al Unirii Principatelor. Dat fiind însă că impactul în cauză a fost privit, de cele mai multe ori, din perspectiva "istoriei diplomatice", problemei situării "îndoitei alegeri" în raport cu "ordinea contractată" în privinţa Principatelor de marile puteri la 1856 şi 1858. În formularea răspunsurilor ce au fost date problemei menţionate, s-a înclinat să se susţină că înfăptuirea românească nu ar fi contravenit actelor internaţionale, mai precis, tratatului din 30 martie 1856 şi convenţiei de la Paris din 1858. În sprijinul unei atare aserţiuni au fost invocate opiniile unora dintre corifeii *partidei naţionale* (V.Boerescu, M.Kogălniceanu etc.)după care convenţia din 1858, deşi nu "da" Unirea, "da mijloace şi putinţa de a ajunge la realizarea ei"[7]; de asemenea, observaţia făcută de V.Boerescu în Adunarea electivă de la Bucureşti că, prin alegerea lui Cuza şi ca domnitor al Ţării Româneşti, nu se încălcau clauzele convenţiei, "întrucît nu era vorba de o unire politico-administrativă, ci de o unire personală"[8], în fine, prevederea aceluiaşi act diplomatic că "regimul autonomiei Principatelor" va putea suferi modificări "în limitele stipulate prin înţelegerile puterilor garantate cu curtea suzerană"[9]. Oricît am căuta însă să le circumscriem unei demonstraţii logice, aceste argumente nu pot rezista în faţa *evidenţei* că "îndoita alegere" a însemnat o flagrantă violare a actelor politico-diplomatice (în speţă, a convenţiei de la Paris)[10]. A susţine contrariul ar însemna să lipsim de motivaţie întrunirea unei noi conferinţe a puterilor la Paris, în 1859, şi chiar denumirea de *fapt împlinit* pe care românii înşişi au atribuit-o actului lor de voinţă naţională. Dată fiind natura sa, actului românilor nici n-ar trebui să ţinem neapărat să-i etalăm legitimitatea printr-o zadarnic căutată concordanţă a sa cu deliberările forurile internaţionale. Acordurilor politico-diplomatice, cu un evident caracter restrictiv, le-a fost opusă, la 5 şi 24 ianuarie 1859, legitimitatea capacităţii inalienabile şi sacre a unei naţiuni de a fi regizorul propriei deveniri istorice.

Faptul că legitimitatea "îndoitei alegeri" nu a putut să decurgă pur şi simplu din prevederile actelor politico-diplomatice de la 1856 şi 1858 a şi fost confirmat, fără întîrziere, de insistenţele Porţii Otomane, secondată de Austria şi, o vreme, de Anglia, de a impune abordarea "delictului" comis de români *numai* din perspectiva "ordinei contractate". Pentru finalizarea pozitivă a unor atari insistenţe era nevoie însă să fie realizat consensul tuturor puterilor ce şi-au asumat obligaţia "soldară şi indivizibilă" de a garanta "ordinea" fondată pe acte sinalagmatice. Şi, fiindcă un atare consens nu a putut surveni, s-a avansat ideea că "dezbinarea garanţilor" (privită, în majoritatea lucrărilor ce s-au referit la acest aspect, ca o circumstanţă "favorizantă" salvgardării "unirii personale") s-ar fi datorat efectului avut asupra deliberărilor diplomatice de perspectivele declanşării războiului franco-sardo-austriac. Altfel spus, dificultăţile realizării consensului puterilor garante - condiţia esenţială pentru a se fi recurs la luarea de măsuri în maniera dorită la Constantinopol şi la Viena - au fost puse, de obicei, pe seama concentrării atenţiei "marii politici" asupra "chestiunii italiene"[11]. Jocul împrejurărilor internaţionale apare, astfel, prezentat drept cauza primordială ce ar fi permis menţinerea "îndoitei alegeri" a lui Cuza.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu totul altfel pot apărea datele aspectului în discuţie dacă încercăm să le urmărim şi pe terenul actelor şi acţiunilor ce au marcat direct procesualitatea istorică. Fără riscul exagerărilor, considerăm că s-ar fi cuvenit să se aibă în vedere nu atît venirea, aproape de la sine, a împrejurărilor externe în favoarea recunoaşterii *faptului împlinit*, cît impactul internaţional al acestuia din urmă. Iar veridicitatea unui asemenea mod de a privi lucrurile poate fi probată de constatarea că, departe de a fi beneficiat doar de concursul împrejurărilor, românii s-au implicat în "acţiunea forţelor de disoluţie a ordinei conservatoare europene"[12], evenimentele din Principate relevîndu-ni-se, *ele*, cu o pondere considerabilă chiar şi în determinarea modalităţii în care au evoluat lucrurile spre declanşarea conflictului franco-sardo-austriac. Fără a fi vorba de simple coincidenţe, se poate observa că, înainte de a fi recurs românii la amintitul lor *fapt împlinit*, Franţa şi Sardinia dădeau vizibile semne de neputinţă în privinţa stabilirii căii de acţiune[13] pentru atingerea obiectivelor asupra cărora căzuseră în principiu de acord încă din iulie 1858. Proiectele de "insurecţionare a naţionalităţilor", deşi vehiculate între Torino şi Paris, se dovedeau, în ultima parte a anului menţionat, deosebit de riscante[14]. Cele două "curţi conspiratoare" trebuiau, de aceea, să mizeze pe declanşarea unui "război guvernamental" împotriva Austriei. Existau însă şi în privinţa recurgerii la o asemenea cale dificultăţi serioase, fiindcă era *obligatoriu* să fie determinată puterea habsburgică să atace întîi, pentru a nu i se oferi acesteia motivul să solicite, în cazul că ar ajunge obiectul unei agresiuni, sprijinul Confederaţiei germane[15]. Situaţia părea deci de natură să asigure Austria, mai ales că Anglia îşi şi oferise "medierea oficioasă", după ce tot ea încercase, fără succes, să provoace o apropiere austro-prusiană[16], menită să anuleze efectul celei ruso-franceze. În plus, nici atitudinea Rusiei nu părea, încă, să ofere şanse "politicii italiene" a lui Napoleon al III-lea de a ieşi din impasul în care se afla, "marea putere nordică" legîndu-şi promisiunea de "a reţine" Prusia şi "statele secundare germane", în cazul unui război franco-austriac, de obţinerea sprijinului Parisului pentru revizuirea tratatului din 1856, dar şi de condiţia ca Franţa să nu atace întîi şi ca acţiunea acesteia să nu atragă declanşarea unui "război revoluţionar" din partea italienilor[17]. Ezitările Franţei, ce nu îndrăznea să riste să aibă "toute l'Europe contre elle"[18], şi scepticismul cabinetului piemontez[19] vor apare însă mult reduse după survenirea "îndoitei alegeri" a lui Cuza[20]. Cele două cabinete vor intui bine că, prin implicaţiile sale, acest act, coroborat cu cele întîmplate cu puţin timp înainte în Serbia[21], puteau atrage după sine relansarea proiectelor de insurecţionare a centrului şi sud-estului european, eventualitate ce ar fi pus în discuţie existenţa Imperiului otoman şi a celui austriac. Dat fiind însă că integritatea şi independenţa Turciei constituiau obiectul unei garanţii internaţionale active (în virtutea tratatului din 1856), calculele diplomaţiei vor convinge spre consensul tacit, ca evitarea crizei generale europene să se facă printr-un sacrificiu pe seama Austriei. În noile condiţii, Rusia, preocupată şi de spulberarea speranţelor austro-otomane în legătură cu o "intervenţie spontană" în Principate[22], va considera nimerit să încheie mult comentatul tratat cu Franţa din 3 martie 1859. La rîndu-i, Anglia va înceta să mai creadă în eficienţa "sugestiei" făcute Parisului pentru "un désarmement général et simultané"[23], Londra adoptînd pînă la urmă o poziţie de neutralitate. La un moment dat, cabinetul englez căutase să propună, pentru a fi dezamorsată "întreaga criză", convocarea unui *congres european*, la care să participe, alături de cele cinci mari puteri (Anglia, Austria, Franţa, Prusia şi Rusia), reprezentanţii statelor italiene, în calitatea în care i se permisese, la 1821, regelui Napolelui să ia parte la deliberările congresului de la Laybach[24]. Refuzul obstinat al Austriei de a admite participarea reprezentanţilor Sardiniei la Congres, dar mai ales insistenţele lui Cavour, sprijinit de Napoleon al III-lea, ca delegaţilor piemontezei să li se recunoască, pe timpul deliberărilor, nu doar calitatea de "avocaţi", ci aceea de *plenipotenţiari* au dus la eşuarea "tentativei engleze" în privinţa

https://biblioteca-digitala.ro

convocării unui for european[25]. Şi tot supusă eşecului va fi şi "propunerea rusă" vizînd convocarea unui congres "în cinci" (fără Sardinia sau alte state italiene)[26]. Intuind bine că eşuarea tentativelor de mediere diplomatică a diferendului său cu Sardinia făceau loc riscului în creştere al declanşării insurecţiilor naţionale la graniţele sau chiar în interiorul Imperiului[27], puterea habsburgică, după ce constatase că era lipsită de şanse pînă şi o sperată apropiere a "curţilor nordice"[28], va înţelege să piardă o parte, pentru a evita acel *Finis Austriae*, de care se arăta atît de îngrijorat Hübner, ambasadorul austriac la Paris[29]. Cabinetul austriac va adresa cunoscutul *ultimatum* Sardiniei (la 23 aprilie)[30] şi va provoca declanşarea unui război care, izolat fiind, se va dovedi, prin deznodămîntul său, "o supapă" pentru încordata atmosferă europeană a anului 1859.

De la Iaşi şi Bucureşti a putut fi înţeleasă destul de bine evoluţia "diferendului sardo-austriac". Ceea ce a trebuit să se înţeleagă înainte de orice era faptul că de implicarea acţiunii româneşti în determinarea dispunerii împrejurărilor internaţionale depindea şi recunoaşterea pe plan extern a "îndoitei alegeri" a lui Cuza, recunoaştere prea puţin probabilă să fi fost obţinută doar prin încercarea justificării *faptului împlinit* din perspectiva "ordinei de drept". Menţinîndu-se pe terenul unei atitudini energice, ce nu denota, nici pe departe, un respect real faţă de prevederile actelor politico-diplomatice, noua domnie şi-a intrat în atribuţii înainte de a se fi primit învestitura de la Poartă, ceea ce a presupus, cum bine se ştie, desfiinţarea "căimăcămiilor de trei". Prin adresa domnitorului Cuza către puterile garante[31] din 25 ianuarie 1859 - gest ce constituia, la rîndu-i, o "forţare" a cadrului de drept stabilit de convenţia de la Paris[32] - se făcea cunoscută "persistenţa românilor în dorinţa Unirii". Au fost trimise, apoi, misiuni speciale în "marile capitale": V.Alecsandri (la Paris, Londra şi Torino)[32], Ludovic Steege (la Viena şi Berlin)[33], prinţul Obolenski (la Petersburg), Ştefan Colescu şi D.Brătianu (la Paris), I.Bălăceanu (în Italia)[34], precum şi cunoscuta "deputăţie unită" moldo-munteană la Constantinopol. Şi ca o culme a "îndrăznelii", domnitorul Cuza îşi va exprima şi "dorinţa" ca Principatele Unite să fie reprezentate, fie şi cu titlu consultativ, la viitoarea conferinţă, menită să delibereze pe tema sancţionării politico-diplomatice a "dublei alegeri". De o importanţă aparte s-au dovedit misiunile trimise la Paris şi Torino, unde s-a putut lua în mod direct cunoştinţă de proiectele "conspiratorilor" emancipării Italiei, proiecte ce rezervau "un loc special" acţiunii româneşti. La Torino s-a putut afla despre proiectele lui Cavour, ce urmăreau "să-i determine pe austrieci să danseze după melodia noastră [a conspiratorilor - n.ns., Gh. C.] în Italia"; era avută în vedere regizarea "unui fel de festival mai atingător de inima Imperiului" (habsburgic - n.ns.)[35], "festival" constînd, se înţelege, în insurecţionarea "naţionalităţilor" aflate sub dominaţie habsburgică: maghiarii, croaţii, românii ardeleni şi sîrbii[36]. Principatelor Unite li se rezerva un rol de prim ordin, acţiunea acestora *urmînd să se desfăşoare în acord cu cea a maghiarilor*, ai căror lideri, în speţă cei grupaţi în jurul generalului Klapka[37], se arătau dispuşi să-şi revizuiască atitudinea în privinţa drepturilor naţionale ale românilor transilvăneni[38]. Pe linia pregătirilor presupuse de eventuala declanşare a acţiunilor insurecţionale s-a înscris şi avizul favorabil al lui Napoleon al III-lea în problema livrării de arme Principatelor Unite, statului român solicitîndu-i-se, de Împăratul Francezilor şi de Cavour, mijlocirea unei livrări de aceeaşi natură către maghiari[39]. O acţiune comună româno-maghiară necesită însă încheierea unei convenţii prealabile între cele două părţi, prin care liderii unguri să se angajeze formal în legătură cu recunoaşterea drepturilor românilor ardeleni (în principal, a dreptului lor la autonomie naţională). În scopul discutării textului unei atare convenţii va sosi în Principate, în martie 1859, generalul Klapka, prilej cu care au fost identificate posibilităţile unei acţiuni comune, însă fără să fi fost atenuate, radical, "divergenţele istorico-naţionale" româno-maghiare[40]. Decizia Austriei de a ataca Sardinia a dus, dealtfel,

https://biblioteca-digitala.ro

la renunţarea "conspiratorilor" de la Torino şi Paris la "alternativa" insurecţionării "naţionalităţilor". Ţinînd să fie pregătit pentru orice eventualitate, domnitorul Cuza va lua totuşi, în chiar preziua (simplă coincidenţă?) izbucnirii ostilităţilor militare în Italia, hotărîrea de a concentra oastea română în tabăra de lîngă Ploieşti. Hotărîrea nu era, desigur, străină şi de preocupările domnitorului Cuza ce vizau prevenirea oricărui prejudiciu la adresa Principatelor Unite, ca urmare a suspendării lucrărilor conferinţei diplomatice de la Paris, ce nu izbutise în prima ei fază (aprilie 1859) să ajungă la un rezultat unanim acceptat de părţile deliberante în problema recunoaşterii "dublei alegeri".

Evoluţia "crizei italiene" şi recunoaşterea internaţională a "dublei alegeri" a lui Alexandru Ioan Cuza s-au derulat, de asemenea, sub semnul unor interferenţe relevante pentru adevărul că înfăptuirea statelor naţionale român şi italian a avut loc în cuprinsul procesului edificării "noii Europe". Declanşarea mişcărilor insurecţionale în Peninsulă (încununate de reuşita realizării regatului Italiei în 1861) ca şi acţiunile desfăşurate de români în scopul desăvîrşirii Unirii Principatelor (acţiuni încununate de succes tot în anul 1861) au confirmat din plin adevărul menţionat. Este, în fond, un adevăr ce se întemeiază pe realitatea că faptele de istorie naţională pot să fie dezvăluite, în plenitudinea semnificaţiilor lor, mai ales din perspectiva istoriei universale.

NOTE

1. Expresia "Unificarea Italiei" este folosită în literatura de specialitate pentru a se sublinia rolul avut de acţiunea Sardiniei în realizarea statului naţional italian, acţiune care numai pînă la un punct poate fi comparată cu cea a Prusiei în Unificarea Germaniei. Cum bine se ştie, Sardinia a acţionat la început (în 1859) alături de Franţa pentru independenţa Italiei, a cărei unificare va surveni în urma mişcării insurecţionale iniţiată de Garibaldi.

2. În sintezele de istorie generală, de istoria Europei sau de istorie a relaţiilor internaţionale, perioada 1859-1878 sau perioada 1848-1878 apar definite, în primul rînd, de "revoluţii şi războaie naţionale", ca şi de "transformări politico-statale".

3. Vezi, pe larg, explicaţiile pe care le-am dezvoltat în monografia *România şi Puterile garante. 1856-1878*, Iaşi, 1988.

4. În legătură cu amendarea concepţiei "istoriei diplomatice" un rol deosebit l-au avut istoricii francezi Lucien Febvre (*Combate pour l'histoire. Contre l'histoire diplomatique en soi*, Paris, 1945), Pierre Renouvin şi J.B. Duroselle (cu a lor *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964) etc.

5. N.Iorga, *Partea lui Napoleon III în Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1915, p.15.

6. R.W.Seton-Watson, *Histoire des roumains de l'époque romaine a l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, pp.271 şi 299.

https://biblioteca-digitala.ro

7. *Acte şi documente relative la istoria renaşterii politice a României* (publ. de D.A.Sturdza ş.a.), vol. VII, pp.408-439; vezi şi *prefaţa* lui M.Kogălniceanu la *Cronicele sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, vol.I, publ. in 1872.

8. *Acte şi documente...*, vol. VIII, pp.593-595.

9. I.Boicu, *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române*, Iaşi, 1978, p.292.

10. *Ibidem*; vezi şi R.W. Seton-Watson, *op.cit.*, p.339; T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale* (trad.rom.), Bucureşti, 1944, p.253, 272; Barbara Jellavich, *A Century of Russian Foreign Policy. 1814-1918*, Philadelphia and New York, 1964, p.137 etc.

11. Barbara Jellavich, *op.cit.*, p.137; vezi şi *România în relaţiile internaţionale. 1699-1939* (coord. L.Boicu, V.Cristian, Gh.Platon), Iaşi, 1980, p.165 şi urm.

12. În legătură cu semnificaţia unei atare expresii, vezi *Histoire des relations internationales* (sub red. lui P.Renouvin), vol. V (*De 1815 a 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil des nouveaux mondes*), Paris, 1954, *passim*.

13. Herman N.Weill, *European Diplomatic History* (capitolul *The Unification of Italy... Cavour Meets Napoleon III at Plombieres*), New York, 1972, pp.116-123.

14. *Ibidem*; vezi şi *Il Carteggio Cavour Nigra. 1858-1859*, vol.I, Bologna, 1926.

15. *Die auswärtige Politik Preussens. 1858-1871*, vol.I, Oldenburg, 1933, p.95.

16. *Ibidem*.

17. Fr.Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoleon III*, Paris, 1913, pp.243-245.

18. *Histoire des relations internationales*, vol.V, p.322.

19. Al.Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României. 1848-1877*, Bucureşti, 1937, p.115 şi urm.

20. În instrucţiunile pentru Francesco Astegno, trimis în misiune pe lîngă Napoleon III, Cavour consemna că "l'élection du colonel Couza par l'Assemblée Valaque est un immense évènement... Si la Turquie ne veut pas le reconnaître et invoque l'appui de l'Autriche il pourrait surgir une cause de rupture *qui mettrai fin a toutes nos difficultes*"; *Il Carteggio Cavour-Nigra*, vol.II, p.4.

21. Este vorba despre detronarea lui Al.Karagheorghevici şi instaurarea pe tronul Serbiei a lui Milos Obrenovici.

22. *Die auswärtige Politik...*, I, p.248.

23. *Histoire des relations internationales*, vol.V, p.322 şi urm.

24. Herman N. Weill, *op.cit.*, pp.133-135.

https://biblioteca-digitala.ro

25. *Ibidem.*

26. *Ibidem*, p.128 şi urm; vezi şi *Histoire de relations internationales*, vol.V, p.322..

27. Deosebit de interesante pentru cunoaşterea situaţiei Austriei sunt *procesele verbale* ale întrunirilor cabinetului de la Viena, în prezenţa împăratului Fr. Joseph, între 5 ianuarie şi 27 aprilie 1859; Herman N.Weill, *op.cit.*, pp.124-129.

28 Fr.Charles-Roux, *op.cit.*, p.247.

29. Hübner (baron de), *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Sécond Empire. 1851-1859*, vol.II, Paris, 1905, p.195.

30. Herman N.Weill, *op.cit.*, pp.128-130 (textul ultimatum-ului austriac şi replica guvernului Sardiniei).

31. *Acte şi documente...*, VIII, p.639 şi urm.

32. C.C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1970, p.84 şi urm.

33. D.Vitcu, *Diplomaţii Unirii*, Iaşi, 1979.

34. *Ibidem.*

35. Cavour C.Villamarina, 29 ianuarie 1859; cf. Herman N.Weill, *op.cit.*, p.124.

36. *Il Carteggio Cavour-Nigra*; Al.Marcu, *op.cit.*, *passim*.

37. Herman N.Weill, *op.cit.*, p.124; vezi şi N.Corvian, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, 1984, pp.50-52.

38. *Ibidem.*

39. *Ibidem.*

40. *Ibidem*, vezi şi Al.Marcu, *op.cit.*, p.136 şi urm..

https://biblioteca-digitala.ro

LA BOURGEOISIE EN ROUMANIE: LE CONCEPT ET LA MÉTHODOLOGIE DE LA RECHERCHE

Tous ceux qui s'intéressent - quelles que soient leurs raisons - à la problématique de la bourgeoisie en Roumanie vont se confronter à une grande lacune. Notre historiographie n'offre, jusqu'à présent, aucune analyse systématique de ce sujet, aucun programme préliminaire de travail ou, du moins, les signes d'un intérêt particulier, si vague soit-il. Á l'exception de la monographie - très connue d'ailleurs - de Constantin C. Giurescu[1] et d'une étude plus récente, souscrite par Paul Cernovodeanu[2], la curiosité de nos spécialistes ne semble pas encore avoir franchi le vieux stade de cette question, atteint par les travaux de tefan Zeletin[3] et Mihail Manoilescu[4]. Á l'heure où l'on parle, plus de cinquante ans après la parution de ces études, nos écrits historiques continuent de payer un grand tribut - bien qu'involontaire- au type d'interprétation et aux conclusions qui y paraissent, sans avoir dépassé cette limite. Il est vrai qu'on y trouve certaines références directes à la bourgeoisie. Elles abondent même, parfois, pouvant être retrouvées dans des textes d'histoire économique, d'analyse sociale ou, encore plus souvent, d'histoire politique. Mais ces textes ne peuvent pas remplacer les nécessaires études et synthèses de spécialité. Ceux-ci nous font, pour l'instant, cruellement défaut.

Cette constatation n'est pas nouvelle du tout. Nous mêmes l'avons formulée à maintes reprises[5] et, si nous la reprenons maintenant, ce n'est pas forcément pour rendre compte des ressorts qui font perpétuer cette situation. Pourquoi ne croirait-on, au fond, qu'elle tient plutôt à l'impossibilité inhérente à toute historiographie de couvrir d'emblée toutes les zones d'intérêt et d'élucider simultanément tous les problèmes issus? Toutefois, signaler ce fait dès le préambule nous a semblé pertinent pour pouvoir apprécier quelles seraient pour l'avenir les chances d'une véritable percée dans ce domaine. Ou, autrement dit, quelles sont les perspectives d'une enquête dans la problématique bourgeoise, menée avec les méthodes, les concepts et les instruments *actuels*, ceux dont nos historiens usent, et juger quelles sont les possibilités que leur offre la "philosophie" qui continue de leur inspirer les démarches? Les réponses à ces questions vont jeter une certaine lumière sur "le blanc" pris comme pretexte de cette intervention.

Á première vue, les choses ne semblent guère graves. Notre histoire sociale a à sa disposition une série de concepts dont on se sert depuis longtemps, dont la solidité est, apparemment, prouvée par un long usage. Et puis, elle jouit d'un modèle explicatif assez commode -le modèle marxiste- qui a produit jusqu'ici des analyses d'autant plus crédibles qu'elles n'aient pas été étrangères aux investigations préliminaires d'archives. Nous devons également mentionner, du même côté des archives, la solide base documentaire de la plupart de nos réconstitutions sociales, à même de faire coexister à merveille les préalables théoriques et l'empirisme le plus pur.

Et alors - pourrions-nous nous demander - en quoi consiste donc le problème? Pourquoi ne pas créditer l'histoire de la bourgeoisie en Roumanie avec les chances d'une réalisation immédiate, compte tenu des moyens existents? La réponse en est simple: parce que cette histoire n'est pas, à notre avis, possible à ce moment vu précisément *ces* moyens. En d'autres mots, elle n'a pas des chances à réussir

https://biblioteca-digitala.ro

que dans le cas où nous pourrions accepter les limites de ces moyens, le fait qu'elles existent; et, ce qui plus est, voir si nous sommes maintenant prêts à les amender, améliorer ou même les remplacer par d'autres, plus efficaces.

Prenons, par exemple, le concept de *classe sociale*. Une illustre tradition philosophique et sociologique, associée à des habitudes acquises chez nous les cinq dernières décennies, ont rendu cette notion un terme-clé du vocabulaire social, autorisant son emploi sans discrimination aucune pour toutes les époques et les périodes. Il est devenu, de par cela, naturel que l'on parle de classes dans la Roumanie de l'entre-deux guerres mais dans la société géto-dace également, de même que dans l'époque de la régénération nationale, ou pour le Moyen Âge, sans en faire, pour autant, les distinctions imposées par le temps ou l'espace. Quel que soit le type de communauté étudiée ou l'interstice anlysé, la recherche sociale roumaine - telle qu'elle ait été - a opéré, invariablement, avec des entités globales et des concepts très larges, partout les mêmes, en appliquant au passé de même qu'au présent un paradigme unique, inebranlable dans sa certitude. Il est vrai que ce ne fut pas là une particularité exclusivement roumaine, ou, pire encore, est-européenne. "Le language de classe" dans l'exploration de la société est, tout comme Asa Briggs[6] l'a démontré, presque tout aussi vieux que la démarche elle-même, devenant une invariante plus ou moins générale partout où la gauche politique a eu du succes. Mais si, à l'Est du continent, ce language a été, à quelques différences près, le seul admis et, à la fois, le seul possible, dans les autre historiographies, par contre, sa cohabitation avec des languages et des démarches concurrents a entraîné une rélativisation importante de ses limites, soulignant ainsi une fois de plus sa partialité, inhérente à tout type de discours social. D'autre part, si sa suprématie de principe a rendu inutile et impossible à l'Est toute réflexion (auto)critique, si vague soit-elle, concernant son répertoire terminologique, on a pu voir qu'ailleurs, et notamment au delà du "Mur du Berlin", les choses se passaient bien différemment. Dans le monde occidental, le pluralisme épistémique a décidé ses adèptes à temperer leur réserve partisane en faveur d'une attitude plus objective à l'égard des concepts et des notions dont ils faisaient usage. Aussi a-t-on pu voir -il n'était pas de même pour l'Est- à l'Occident combien labiles au point de vue sémantique et générateurs de confusion étaient certains mots-clé de ce language. Et, au premier chef, le mot "classe".

On a trop peu su dernièrement chez nous - et, si on l'a su, on n'en a pas écrit - quant aux disputes provoquées par ce concept parmi les historiens et les sociologues. Particule tenant une place à part dans le vocabulaire commun, de même que dans le scientifique, jouissant d'une haute occurrence et intensément médiatisée, le mot a tellement perdu de son profil aujourd'hui, qu'il a fini par se transformer -selon Stanislaw Ossowski[7]- en une véritable métaphore. Tout téméraire voulant maintenant écrire quelque chose sur la théorie de la classe sociale plonge aussitôt dans la controverse de par la nature même du sujet choisi[8]. La perspective est la même pour celui qui vise à un simple usage analityque de la notion. Naturellement, nous pourrions nous demander si l'on a ici affaire à une situation récente. La réponse en est négative. Déjà en 1905, E. Bernstein avait observé que le degré de précision de ce mot est inversement proportionnel à son emploi[9]. Á présent, neuf décennies après, il est encore plus difficile - sinon impossible - d'assigner à ce terme un sens universellement valable. Dans l'hipothèse qu'on arriverait, à un certain moment, à une définition relativement stable et unanimement acceptée de ce mot ("classe"), le consensus cesserait immédiatement d'exister dès qu'on passerait dans une sphère transnationale, vu le

https://biblioteca-digitala.ro

désaccord existent entre les divers critères et instruments de mesure[10]. La variété, respectivement la diversité, des définitions attribuées à la classe suscite aujourd'hui des confusions si graves, que certains auteurs - comme Albert Szymanski, par exemple[11] - n'ont pas trouvé d'autre remède pour sortir de l'impasse sauf l'affirmation que le seul critère de sélection parmi les nombreuses conceptualisations existentes aurait été seulement la préférence personnelle de l'auteur. D'autres, tel William M. Reddy, n'ont pas hésité de proposer le remplacement du terme incriminé par des expressions genre "échange monétaire assymétrique"[12] ou à ajouter, comme R. S. Neale, le fait de nouvelles conceptualisations à celles déjà en vigueur, ayant le mérite -d'ailleurs douteux- de dépasser en obscurité les précédentes[13].

Une confusion sémantique tout aussi regrettable caractérise également le mot "bourgeoisie", bien que - tout comme pour le cas déjà présenté - tout le monde ne semble pas la saisir. On voit aoujourd'hui comme une longue pratique pousse certains sociologues et historiens - chez nous comme ailleurs - à se référer à ce groupe comme à une catégorie unitaire et homogène, quels que soient ses fragments constitutifs. Dans l'espace allemand, par exemple, mais la remarque est également valable pour nous, cette tendance a été, en grande mesure, l'expression d'un intérêt dominant prouvé par la recherche sociale envers l'histoire de la classe ouvriere. Le fait de la concevoir unilatéralement, de l'angle de sa prise de conscience progressive, a imposé un traitement antithétique et en bloc de la bourgeoisie à travers le même prisme de l'esprit de classe[14]. De la même façon, le signe de l'égalité mis en hâte entre "libéralisme" et "bourgeoisie" a rendu possible que, de la cohérence et l'universalité du premier - assez glissantes, ces deux - l'on déduise l'unité du second terme, à côté d'une prétendue cohésion idéologique. Aussi a-t-on eu un moule assez commode, systématiquement validé par son emploi et d'autant plus utilisé qu'il représentait - il faut le reconnaître - une modalité rapide de différenciation sur le plan social.

Or, rien n'est en réalité plus ambigu que cette notion; et il n'y a rien de moins objectif que la connaissance que nous avons du milieu social qu'elle désigne, sans cesse évoqué, mais jusqu'à il y a très peu de temps fort peu étudié. En fait, nous avons ici à faire à un domaine éminemment équivoque où, tout comme on a pu l'observer[15], l'apriorisme doctrinaire ne se laisse dépasser que par le cliché littéraire.

Ça fait déjà longtemps depuis que ce fait a été remarqué et mentionné. "Au début du XXe siècle - notait rétrospectivement René Johannet en 1924 - la bourgeoisie est devenue, par accroissement et sousdivision....un phénomène d'une envergure si énorme et déconcertante [que] le vocable même, ait emprunté un aspect caméléon"[16]. Et même avant, en 1897, P.Vavasseur avait affirmé, à l'égard du même problème, que le terme en question ne correspondait plus à l'objet en soi. "Le mot - écrivait-il - a gardé sa rigidité littérale, mais la réalité corréspondante s'est déformée, transformée et divisée jusqu'à ce qu'elle en devînt insaisissable; le rhétoricien le plus habile -conclut l'auteur- aurait du mal aujourd'hui à réconstituer le corps de la bourgeoisie"[17]. Par la suite, E. Labrousse et, plus tard, George V. Taylor ont fait la même observation, le dernier ayant proposé - dans un style anglo-saxon assez connu - l'abandon des notions "bourgeois" et "bourgeoisie" comme manquant trop de clarté pour qu'elles soient opérationnelles dans l'analyse sociale et politique[18]. Il est intéressant de noter, dans le contexte donné, qu'une solution idéntique a été proposée pour le terme "classe", étant donnée sa complète vacuité sur le plan juridique, économique ou en tant que simple facteur d'évaluation[19]. Quelques lapidaires que soient, ces remèdes indiquent de façon dramatique l'impuissance que montrent actuellement les tentatives de

https://biblioteca-digitala.ro

systématisation sémantique dans un domaine miné par des apories incontournables.

Il y a, sans doute, assez de raisons qui expliquent cette situation et, implicitement, l'ambiguité des deux concepts. Certaines de ces raisons tiennent à la "popularité" même des termes respectifs ("classe" et "bourgeoisie") employés tout aussi souvent dans le vocabulaire scientifique que dans celui de la pensée collective. Il y en a d'autres, qui dérivent de la charge idéologique des deux notions et, à la fois, de leur politisation abusive[20]. Mais, on ne doit pas laisser de côté la fonction transformatrice du langage qui n'est pas - comme on le sait très bien - un pur vèhicule entre les phénomènes historiques et leur observateur. En désignant ou *nommant* un objet, le mot l'évalue à la fois, l'interprète ou le soumet à un certain travail, en le faisant, de par celà, continuellement changer. Toute signification déduite du concept suppose, invariablement, une certaine déformation de la réalité d'où le concept provient. Nous n'allons jamais rencontrer une coïncidence stricte entre ce qui se passe en réalité et le sens à attribuer à ce fait. "L'histoire sociale et l'histoire des concepts -a-t-on dit- se trouvent en une tension historiquement conditionnée qui les écarte l'une par rapport à l'autre, sans pour autant les suspendre. Toute histoire se nourrit de cette tension, des relations sociales, des conflits et de leurs solutions, mais les conditions changeantes de ceux-ci ne sont jamais identiques avec les articulations du language". La réalité historique peut être modifiée avant que la notion dénotative ne varie, tout comme, assez fréquemment, des situations paraissent où les concepts "dégagent" eux-mêmes de nouvelles réalités[21]. Le terme de "bourgeoisie" - pour parler d'un seul exemple - est, dans ce sens, révélateur. Sa particularité, si équivoque, n'est pas due au hasard. La bourgeoisie a représenté toujours une classe intermédiaire où, comme on l'a encore dit, une "classe-carrefour"[22] dans la société, avec de profondes insertions, de même que dans les groupes supérieurs et dans les milieux populaires[23]. Sa "fluidité" a été, d'autre part, accentuée par les incessantes tentatives de s'adapter aux nombreux changements produits dans les sociétés européennes modernes, qui ont trasformé systématiquement la composition de cette classe et les rapports entre ses membres. Or, si le groupe en tant que tel est parvenu à faire preuve d'une variété de plus en plus grande de catégories ayant des situations économiques, des privilèges juridiques et politiques, des orientations et des niveaux culturels extrêmement divers et difficiles à classifier, son nom est resté, malgré tout, le même, reflétant ainsi une condition dépassée.

À la bourgeoisie ont toujours appartenu des segments favorisés, mais aussi des couches défavorisées du point de vue politique. La prétention d'appartenir à la même bourgeoisie a été exprimée par ceux ayant une calification intellectuelle spécifique, mais aussi par d'autres qui n'en avaient guère, comme il était le cas pour les employés et les fonctionnaires dont le profile social incertain pose toujours à l'exégète de grands problèmes d'hiérarchisation. Finalement, le même emblème lexical a réuni la bourgeoisie médiévale, mais aussi la moderne, les bourgeoisies ouest-européennes de même que les central- et est-européennes, malgré les différences qui les opposaient. C'est la raison pour laquelle la délimitation de cette classe, tout comme son évaluation numérique ont été et restent encore impossible à réaliser. Étant plutôt une catégorie structural-analytique qu'une formation sociale très concrète, la bourgeoisie se fragmente dès que la notion est soumise à une évaluation empirique[24].

Valable pour l'époque moderne, cette constatation est d'autant plus valable pour le présent immédiat, lorsque la démocratisation incessante de la culture et la qualité générale de la vie semblent

https://biblioteca-digitala.ro

avoir encore relativisés les contours du groupe, en le diluant dans l'ensemble social. Par conséquent, la notion est devenue de plus en plus imprécise, la rhétorique de classe perdant, à son tour, de sa raideur[25].

Un minimum de conceptualisation du groupe est, quand-même, nécessaire, malgré les obstacles auxquels elle se heurte. D'ailleurs, de ces tentatives en on a périodiquement essayé, cette conceptualisation ayant été construite sur des critères économiques, professionnels, psychologiques et mentaux[26]. L'énumération de ces tentatives ne serait que fastidieuse, aucune parmi elles n'ayant produit jusqu'ici qu'une simple définition, inscrite dans une échelle immense d'options et d'intérêts. Leur image d'ensemble met dans la lumière la plus cruelle le problème insoluble de pouvoir créer dans ce domaine un consensus, si limité soit-il. Comment situer du même côté des catégories si diverses? Comment décrire à travers le prisme du même syntagme, la morphologie d'un groupe ayant toutes les apparences des "sables mouvants"?

Cette solution, à première vue la plus convenable, serait une description *cuturelle* de la bourgeoisie (ou des bourgeoisies), en suivant un modèle assez tenté les derniers temps. Le terme ne doit pas être lu ici au pied de la lettre, c'est-à-dire dans son sens classique très connu, mais plutôt dans un sens anthropologique, en tant que somme des valeurs et des normes de conduite spécifiques à un groupe, ou en tant que *style* des relations sociales[27]. Dans la version plus élaborée de Clifford Geertz, la *culture* implique un "paradigme de significations historiquement transmises et symboliquement illustrées"[28], un *habitus* qui se perpétue et qui définit l'appartenance. Rapportée à la bourgeoisie, elle comprend à la fois certaines vertus canoniques (ordre, labeur, esprit d'économie etc.) et l'impératif de la performance individuelle; le culte du *travail* comme activité permanente, mais aussi la norme d'un mode de vie rationnel, étayé sur l'indépendance et le confort matériel, l'auto-administration et une éducation adéquate. La culture bourgeoise se présente, par la suite, comme indissolublement liée à une manière spécifique pour envisager les loisirs, manière subsumée à certaines qualités et aptitudes dans la sphère desquelles la politesse, le penchant pour la chasse et le sport interfèrent avec l'éducation, l'abnégation familiale, une adresse spécifique à la gestion des affaires etc. Mais, par desssus tout, elle met en honneur *le talent* et *la réputation*, déterminants non seulement pour ce qui est le "capital symbolique" du groupe et de chaque individu, mais également pour la différenciation réciproque de ceux-ci[29].

La généralité du critère semble donc suffisante pour le rendre plus opérant dans l'analyse de la classe dans son ensemble. Instrument d'écart symbolique par rapport aux autres structures, la culture bourgeoise apparaît aussi comme moyen de découpage interne de la classe en plusieurs segments. Facteur d'unification des divers groupes, elle se présente aussi comme élément de conservation et d'approfondissement de leur variété constitutive. On pourrait dire ainsi que nous avons découvert un concept dont la nature "duplicitaire" est idéale pour rendre compte d'une réalité non moins ambigue.

Toutefois, le gain n'est que partiel et n'élimine point toutes les imperfections. Il ne s'agit pas seulement de la polisémie de la notion de "culture", susceptible elle-même de créer de nouvelles confusions. Le recours à cette notion pour en faire un moyen de conceptualisation suppose, en égale mesure, un examen génétique du modèle bourgeois de sociabilité (ce qui complique beaucoup les données du problème), et, à la fois, sa corrélation avec les modèles concurrents (le modèle aristocratique, par exemple), afin de surprendre les contaminations réciproques. Cette notion serait-elle à même de le faire?

https://biblioteca-digitala.ro

Si le critère culturel semble très adéquat pour une théorie de la stratification et de la différenciation sociale bourgeoise, serait-il tout aussi efficient dans une analyse diachronique de la classe, qui couvre un intervalle plus long? Réconstituer l'histoire de la bourgeoisie revient, conformément à cette norme, à ce que c'est que faire l'histoire des valeurs bourgeoises, sans la certitude de l'existence d'une frontière sociale tout aussi nette que dans le cas d'une enquête statique.

Dans une pareille situation, non plus, le référent culturel n'est pas complètement infaillible. "La culture bourgeoise" a toujours eu une iradiation plus large que la classe proprement dite, se répercutant, par mimétisme et acculturation, sur certaines zones, beaucoup plus larges, du spectre social. Ce n'est pas par hasard que l'on ait parlé de sa vocation universaliste, tempérée par la nécessité du maintien d'un certain exclusivisme. Mais on ne doit pas oublier que l'accès à cette culture a toujours été fonction de certains facteurs de contexte. Un niveau matériel confortable, la chance d'une éducation supérieure, la possibilité de voyager ont représenté d'indispensables accumulations qui devaient ouvrir à certains la voie du prestige social et à d'autres la fermer, parce que dépourvus des avantages mentionnés.

Donc, ce n'est pas suffisant de mettre en évidence les repères du modèle bourgeois (dont la constance est, elle aussi, douteuse), pour avoir immédiatement la conceptualisation de la classe. Il est nécessaire d'introduire dans le jeu d'autres critères aussi (les biens, les revenus, les professions, la formation intellectuelle etc.) pour mieux percevoir ce que signifiait à une époque donnée qu'appartenir à ce groupe et tenter de déceler ses stratifications internes[30]. Mais ce fait reclame nécessairement une dualité simultanée des approches, qui ne manque non plus de problèmes. Si la démarche *statique* ou classificatrice implique un minimum de références au restant de la société -en sachant qu'il n'y a pas d'histoire sociale qui ne soit, tant soit peu, une histoire de la société[31]- l'approche *dynamique* de la classe rend inéluctable le traitement différencié de ses hypostases, autant dans l'espace que dans le temps. Parler des bourgeoisies médiévales, par exemple, veut dire une chose. Par contre, définir les modernes veut dire quelque chose de différent. Décrire les bourgeoisies ouest-européennes suppose la prise en considération d'un type spécifique de modernité sociale. Mais décrire les central- et est-européennes suppose tenir compte non seulement de leur degré d'homogénéité, mais -comme on le sait- d'une composition ethnique et confessionnale absoluement particulière. Il y a eu, au long du temps, plusieurs bourgeoisies successives tout comme, dans la même époque, diverses espèces de cette classe ont coexisté[32]. Le système culturel a, à son tour, évolué, se conservant parfois dans des formes résiduelles.

Tous ces éléments sont à prendre en considération par l'historien si celui-ci ne veut pas être dupe de ses propres préjugés. L'histoire de la bourgeoisie se présente comme une suite de tentatives guettées à chaque pas par le spectre de l'erreur. C'est juste la méconnaissance de ce spécifique qui se trouve à l'origine du nombre de difficultés éprouvées à présent par l'analyse dans ce domaine. La confusion signalée part, en grande mesure, d'une inadéquation de perspective: l'impossibilité de concevoir le caractère historique de ce concept -et, d'ailleurs, de tout concept- bien que l'on admette l'évolution de sa réalité correspondante. Il est maintenant évident que le sens actuel du terme "bourgeoisie" emprunte, sans grandes modifications, un stéréotype du XIXe siècle, formulé presque de la même manière par les trois écoles de pensée, dominantes à l'époque: conservatrice, libérale et marxiste.

https://biblioteca-digitala.ro

Globalement considérée, en tant que catégorie sociale intermédiaire (et c'est ici la source de son identification abusive avec la notion de "classe moyenne"), la bourgeoisie a été définie essentiellement par une fonction économique et une mentalité spécifique, étant à la fois associée à une interprétation non moins dogmatique du capitalisme, équivalé au développement industriel. De cette façon on est arrivé au cliché déjà rappelé, mais aussi aux contradictions consécutives de ses applications dans la recherche[33].

Pour l'histoire sociale roumaine, ces contradictions ne semblent guère génantes. D'ailleurs, elles n'existent pas trop à l'opinion de nos chercheurs, actuellement très peu préoccupés par des questions de méthode ou de conceptualisation. Le prestige de la "totalité", des grandes interprétations sur des problèmes et interstices de plus en plus amples, reste encore chez nous presque intact, en continuant de produire des résultats certe assez intéressants, mais très peu connectés aux avatars contemporains de la théorie.

Deux, au moins, seraient les raisons de cet immobilisme. La première est constituée par la discrète autorité dont jouit encore chez nous le modèle marxiste d'analyse. Il n'a plus, bien sûr, la vogue des années '50, lorsque tout tendait à être jugé de l'angle de la "lutte de classe", et non plus l'influence -bien que très diminuée- des décennies suivantes. L'influence marxiste continue pourtant à être "discrète", dans le sens de la "généralité" terminologique (auquel elle contraint involontairement), et, à la fois, du finalisme interprétatif. Elle devient d'autant plus solide aujourd'hui qu'elle se superpose à la tradition sociologique de l'entre-deux guerres (type Manoilescu ou Zeletin) -tout aussi entraînée à des généralisations prospectives- et coincide en même temps avec une tendance actuelle de nos écrits historiques qui l'imite parfaitement. Cela consiste -disons-le pour mettre en évidence la seconde raison, aussi, du déficit dont nous parlions- dans la très bien marquée direction nationale et politique, typique pour notre historiographie récente. Nous ne prétendons pas que cette direction serait erronée et sans correspondant dans la réalité; et non plus qu'elle se serait imposée, vu les conjectures, pour des intérêts de partisanat. Au fond, sa réactualisation il y a 30 ans a remis en question une conception assez vieille chez nous, illustrée par Bălcescu et Kogălniceanu, Xenopol et N. Iorga.

Il est tout aussi évident, d'autre part, qu'elle constitue un prolongement organique du côté militant de nos sciences sociales, périodiquement convoquées pour servir de justification dans les disputes polémiques. Ce que nous voulons observer, dans le cadre très strict de ce sujet, c'est le fait que l'approche *politique* du social va toujours mettre en relief les tendances de notre évolution historique, mais elle ne va jamais descendre au-delà d'un seuil relativement superficiel de l'explication. Elle va reconstituer les amples mouvements d'une société, mais ne va jamais aboutir aux ressorts subtiles, assez souvent insaisissables, qui les ont déterminés; cela va produire des jugements et des verdicts, mais non pas des analyses compréhensibles. Partiellement valable pour l'époque moderne de la Roumanie, la conclusion est d'autant plus adéquate à la période contemporaine, où certains débats parmi les plus actuels ont toutes les chances à s'éterniser, en l'absence de certaines études de sociologie appliquée. Or, c'est justement la voie que nous apercevons. L'approche *politique* du social doit être corrélée à une anlyse du politique poursuivie d'un angle *social*, analyse à même de fournir des réponses plus raffinnées aux problèmes du passé et capable d'une réceptivité accrue par rapport aux aspects théoriques -conceptuels, méthodologiques et interdisciplinaires- de la démarche rétrospective. De fait, nous osons penser à une

https://biblioteca-digitala.ro

remise en tous droits des études de *sociologie historique*, longuement ignorées dans les écrits historiques roumains.

Mais comment pourrait-on obtenir cette réconversion dans le domaine qui nous préoccupe (celui de l'histoire de la bourgeoisie)? Premièrement, par l'acceptation d'une relativité de principe et, implicitement, du besoin de changement de tout concept, invariablement trop limité pour pouvoir toujours refléter une réalité en mouvement perpétuel.

Aucune théorie ne peut se soustraire au déterminisme qui l'a rendue, à un certain moment, possible. D'autant moins le marxisme, envers lequel il est temps d'adopter une attitude plus nettement critique, dans son hypostase méthodologique, du moins. Cette attitude nous semble largement justifiée non seulement à cause de l'imprécision conceptuelle de la doctrine, évidente - tout comme de nombreuses enquêtes, anciennes et nouvelles, l'ont montrée[34] - même dans l'oeuvre de ses coryphés, mais également à cause de sa prétention suspecte de se transformer d'une banale méthode de connaissance spécialisée en une conception sur le monde. Tant dans sa variante originale que dans celle de la Vulgate, la théorie marxiste n'a jamais été qu'une pure philosophie partisane, politiquement orientée et élaborée par rapport à une situation donnée. Elle a entraîné une interprétation du changement social mais non pas une conception de la stratification, susceptible de servir intégralement à l'analyse sociologique. Cette théorie a été envisagée comme un projet social et non pas comme une démarche purement scientifique, confirmée par une investigation empirique que les initiateurs n'ont jamais daigné entreprendre[35].

Ce qui s'est bien passé pour le marxisme a été - tel qu'on l'a dit - une géante subversion contre "l'homme intérieur". Rien de ce qui constituait *le prestige de l'intériorité* n'est resté sans atteinte dans le périmetre de cette doctrine, "qui a discrédité la compléxité hiérarchique du monde, ses marches visibles ou cachés, l'axe même de sa verticalité"[36]. Sa simplification dogmatique et la théléologie de l'explication ont été, en ce sens, les procédés les plus fréquents.

Mais il est vrai qu'aucune critique de cette théorie, si acerbe soit-elle, n'a pas le droit de surpasser le degré d'utilité de quelques unes de ses idées spécifiques. Une de leur nombre serait celle qui porte sur l'importance de la conscience de soi dans la (auto) définition d'une classe. D'autre part, la manipulation politique subie par le marxisme lors d'un siècle, ne doit pas nuire à l'évaluation de ses mérites pour la recherche historique dans le passé ou dans le présent. Ce que l'on exige de sa part, c'est un jugement équilibré, qui élimine tout excès et qui soit mené en connexion avec d'autres théories, tout aussi pertinentes.

De ce dernier angle de la valeur comparative, il est assez difficile d'utiliser, de nos jours, toute prudence gardée, dans la recherche sociale, des concepts si généraux comme ceux de "bourgeoisie" ou "classe". À la rigueur, ils peuvent encore aller en tant qu'expressions dénotatives descriptives, mais non pas en tant que notions analytiques. Leur utilité doit toujours être prouvée par une investigation de type archéologique du social, la seule à même de réconstituer, sur des bases comparatistes et interdisciplinaires, par le truchement de la combination variée des critères et dans la lumière des sources existentes, l'ample trame du corps social ou les diverses hiérarchies de classe. Ce n'est qu'ainsi que les évolutions politiques et les options idéologiques deviendront plus claires et l'enquête historique, généralement parlant, plus subtile. Au cas où il serait appliqué, ce programme promet à notre

https://biblioteca-digitala.ro

historiographie d'importantes réconsidérations, très nécessaires à l'heure actuelle.

N O T E

1. Constantin C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor şi desvoltării burgheziei române pînă la 1848* (Contributions à l'étude des origines et du développement de la bourgeoisie roumaine jusqu'à 1848), Bucureşti, 1972.

2. Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioţi* (Les premiers éléments bourgeois dans la société roumaine à l'époque des phanariotes), RI, nr. 5, 1987.

3. Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Origina şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925 (La bourgeoisie roumaine. Son origine et son rôle historique; voir aussi la 2ème édition, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991).

4. Mihail Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti* (La raison d'être et le destin de la bourgeoisie roumaine), Bucureşti, 1942. Le catalogue des références classiques, de type sociologique, à la bourgeoisie roumaine comprend encore les titres suivants: G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românèască* (L'ésprit critique dans la culture roumaine), Iaşi, 1909; Şerban Voinea, *Marxism oligarhic. Contribuţiuni la problema desvoltării capitaliste în România* (Le marxisme oligarchique. Contributions au problème du développement capitaliste en Roumanie), Bucureşti, 1926; Ştefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicei burgheziei române* (Le néolibéralisme. Études sur l'histoire et la politique de la bourgeoisie roumaine), Bucureşti, 1927; V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţiuni la studiul evoluţiei sociale româneşti* (Doctrine agraire, capitalisme et impérialisme. Contributions à l'étude de l'évolution sociale roumaine), Bucureşti, 1936; Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne* (L'histoire de la civilisation roumaine moderne). Édition, étude introductive et notes de Z. Ornea, Bucureşti, 1972.

5. Cf. Alexandru-Florin Platon, *Geneza şi structura burgheziei române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea: repere istoriografice* (Genèse et structure de la bourgeoisie roumaine dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle et au début du XIXe: répères historiographiques) in *Istorie şi civilizaţie. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare* (Histoire et civilisation. Hommage au Professeur C. Cihodaru pour son 80ème anniversaire), édité par I. Toderaşcu et I. Agrigoroaiei, Iaşi, 1988, p. 33-56; idem, Burghezia română în context european. Pentru o cercetare comparată (La bourgeoisie roumaine dans le contexte européen. Pour une recherche comparative) in I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu,V. Cristian, *Românii în istoria universală* (Les Roumains dans l'histoire universelle), vol. III, Iaşi, 1988, p. 299-320.

6. Asa Briggs, *The Language of 'Class' in Early Nineteenth-Century England* in M. W. Flinn, T. C. Smout, *Essays in Social History*, Oxford, 1974, p. 154-178.

https://biblioteca-digitala.ro

7. Stanislaw Ossowski, *Class and Class Structure in the Social Consciousness*, London 1963, *passim*.

8. Á propos des interminables débats sur la signification du mot "classe", voir dans une sélection absoluement aléatoire: Raymond Aron, *Le développement de la société industrielle et la stratification sociale,* vol. II, Paris, Centre de Documentation Universitaire, s. a.; Reinhard Bendix, Seymour Martin Lipset, *Class, Status, and Power. Social Stratification in Comparative Perspective,* London, 1966; Bruno Seidel, Siegfried Jenkner (Hg.), *Klassenbildung und Sozialschichtung,* Darmstadt, 1968; Georges Gurvitch, *Études sur les classes sociales. L'idée de classe sociale de Marx à nos jours,* Paris, 1971; Roland Mousnier, *Le concept de classe sociale et l'histoire,* "Revue d'histoire économique et sociale", 4, 1970, p. 449-459; Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber,* Cambridge University Press, 1971; idem, *The Class Structure of the Advanced Societies,* New York, 1973; Ralf Dahrendorf, *Classes et conflits de classe dans la société industrielle,* Paris-La Haye, 1972; Horst Stuke, *Sozialgeschichte-Begriffsgeschichte-Ideengeschichte. Gesammelte Aufsätze,* herausgegeben von Werner Conze und Heilwig Schomerus, Stuttgart, 1979, p. 167-203; Hans-Ulrich Wehler (Hg.), *Klassen in der europäische Sozialgeschichte,* Göttingen, 1979; Peter Calvert, *The Concept of Class. An Historical Introduction,* New York, 1982; R. J. Morris, *Class and Class Consciousness in the Industrial Revolution, 1780-1850,* MacMillan Press, 1982; Hélène Desbrousses, *Définition des classes et rapports d'hégémonie* in XXX *Classes et catégories sociales. Aspects de la recherche,* Edires, 1985; Niklas Luhmann (Hg.), *Soziale Differezierung. Zur Geschichte einer Idee,* Westdeutscher Verlag, 1985; Larry Portis, *Les classes sociales en France. Un débat inachevé*, Paris, 1988. Pour les rares contributions roumaines, des dernières années, au dossier de la question, voir Gheorghe Lupaş, *Conceptul de clasă socială în gîndirea contemporană* (*Le concept de classe sociale dans la pensée comtemporaine*). Rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1974.

9. *Apud* Bruno Seidel, Siegfried Jenkner, *op. cit.*, p. 104.

10. Peter Calvert, *op. cit.*, p. 202.

11. Albert Szymanski, *Class Structure. A Critical Perspective,* New York, 1983, p. 3.

12. William M. Reddy, *Money and Liberty in Modern Europe. A Critique of Historical Understanding,* Cambridge University Press, 1987, *passim*.

13. De l'avis de l'auteur, les classes sociales sont "des groupes conflictuels qui naissent de la structure d'autorité des associations rigureusement coordonnées (conflict groups arising out of the authority of imperatively coordinated groups)". Cf. R. S. Neale, *Class and Class Consciousness in Early Nineteenth Century England: Three Classes or Five?* in idem, *History and Class. Essential Readings in Theory and Interpretation,* Oxford, 1983, *passim*.

14. *Hansjoachim Henning, Das Westdeutsche Bürgertum in der Epoche der Hochindustrialisierung, 1860-1914. Soziales Verhalten und Soziale Strukturen.* Teil I: *Das Bildungsbürgertum in der preussischen Westprovinzen,* Wiesbaden, 1972, p. 3-5.

15. Jean-Pierre Chaline, *Les bourgeois de Rouen. Une élite urbaine au XIXe siècle,* Paris, 1982, p. 15-17.

https://biblioteca-digitala.ro

16. **René Johannet, *Éloge du bourgeois français,* Paris, 1924, p. 36.**

17. **P. Vavasseur, *Qu'est-ce que la bourgeoisie?,* Paris, 1897, p.7, 9-10 (le titre reprend la célebre intérogation de l'abbé Siéyès); voir aussi Larry Portis, *op. cit.*, p. 108.**

18. Ernest Labrousse, *Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIIIe et XIXe siècles (1700-1850)* in X Congresso Internazionale di Scienze Storiche (Roma, 4-11 settembre 1955). *Relazioni*, vol. IV, Storia Moderna, p. 365-396; George V. Taylor, *The Bourgeoisie at the Beginning of and during the Revolution* in Eberhard Schmitt, Rolf Reichardt (Hg.), *Die Französische Revolution: zufälliges oder notwendiges Ereignis?.* Teil I, München, Wien, 1983, p. 41-61. La confuse pluralité des sens de cette notion revient constamment dans toutes les études concernant le sujet: R. S. Neale, par exemple, définit le terme comme un "concept-omnibus" (*op. cit.* , p. 145, 153); George Huppert souligne, lui aussi, le manque de consensus que ce terme souscite parmi les historiens (*apud* Michel Perronet, *Bourgeois et bourgeoisie d'après les textes contemporains* dans *Bourgeoisies de province et Révolution.* Actes du Colloque de Vizille, 1984. Présentation de Michel Vovelle, Grenoble, 1987, p. 13); Peter N. Stearns et Pamela M. Pilbeam parlent, à leur tour, des erreurs suscités par le concept (Peter N. Stearns, *The Middle Class: Toward A Precise Definition,* "Comparative Studies in Society and History", vol. 21, n°3, 1979; Pamela M. Pilbeam, *The Middle Classes in Europe, 1789-1914. France, Germany, Italy and Russia*, Chicago, 1990). Ce genre de références sont pratiquement inombrables.

19. Peter Calvert, *op. cit.*, p. 216.

20. Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României,* Bucureşti, 1992, p. 43; Stanislaw Ossowski, *op. cit.*, *passim*; Larry Portis, *op. cit.*, p. 9-11.

21. Reinhart Koselleck, *Sozialgeschichte und Begriffsgeschichte* in W. Schieder, V. Sellin (Hg.), *Sozialgeschichte in Deutschland I. Die Sozialgeschichte innerhalb der Geschichtswisenschaft,* Göttingen, 1986, p. 92 sq.

22. Régine Robin, *La société française en 1789: Semur-en-Auxois,* Paris, 1970, p. 342-343.

23. Adéline Daumard, *La bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848,* Paris, 1963, p. 114 (voir aussi l'édition de 1970, considérablement simplifiée: *Les bourgeois de Paris au XIXe siècle).*

24. Idem, *Les bourgeois et la bourgeoisie en France depuis 1815,* Paris, 1991, p. 7-14; id., *Problemi relativi allo studio della borghesia francese nel XIX secolo,* "Quaderni Storici", nuova serie, Anno XIX, N.56, Fascicolo 2 - Agosto 1984, p. 523-527; id., *L'histoire de la société française contemporaine: sources et méthodes,* "Revue d'Histoire économique et sociale", 1, 1974, p. 7-36; Mario Rainer Lepsius, *Bürgertum als Gegenstand des Sozialgeschichte* in W. Schieder, V. Sellin (Hg.), *Sozialgeschichte in Deutschland* IV. *Soziale Gruppen in der Geschichte,* Göttingen, 1987, p. 61, 64-65.

25. Larry Portis, *op. cit.*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro

26. Pour un inventaire complèt des divers critères proposés au cours du temps concernant la définition de la "classe sociale" et - en subsidiaire - de la "bourgeoisie", voir Georges Gurvitch, *op. cit.*, *passim*; Horst Stuke, *op. cit.*, *passim*; Gustave Huard, *Les classes sociales,* Paris, 1921, *passim*.

27. Hermann Bausinger, *Bürgerlichkeit und Kultur* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987, p. 121-143; Ulrike Döcker, *"Bürgerlichkeit und Kultur - Bürgerlichkeit als Kultur". Eine Einführung* in Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch (Hg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie,* Wien, Köln, 1990, p. 95; Wolfgang Kaschuba, *Deutsche Bürgerlichkeit nach 1800. Kultur als symbolische Praxis* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich,* vol. III, München, 1988, p. 10; Jürgen Kocka, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten in idem, Bürgertum im 19. Jahrhundert...*, vol. I, München 1988, p. 11-79; id., *La bourgeoisie dans l'histoire moderne et contempoarine de l'Allemagne: recherches et débats récents*, "Le Mouvement Social", 136, 1986, p. 5-27. Á vrai dire, les définitions en termes de "culture" de la bourgeosie sont beaucoup plus vieilles: voir, par exemple, Abel Hermant, *Le Bourgeois*, Paris, 1924 et Edmond Goblot, *La barrière et le niveau. Étude sociologique de la bourgeosie française*, Paris, 1925.

28. *Apud* Ronald G. Walters, *Signs of the Time: Clifford Geertz and the Historians,* "Social Research", 47, 1980, p.582, 585. Sur la même question, voir aussi Robert Berdahl e. a., *Klassen und Kultur. Sozialantropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung,* Frakfurt am Main, 1982.

29. Cf. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class, apud* Peter Calvert, *op. cit.*, p. 103; Thomas Nipperdey, *Kommentar: "Bürgerlich" als Kultur* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürger und Bürgerlichkeit...*, p. 143-148; Hermann Bausinger, *loc. cit.*, p. 121-142; Ulrike Döcker, *loc. cit.*, p. 96-100; Wolfgang Kaschuba, *loc. cit.*, p. 9-44.

30. Ulricke Döcker, *loc. cit.*, p. 95; Mario Rainer Lepsius, *loc. cit.*, p.63 sqq; Peter Calvert, *op. cit.*, p. 202-216; Michel Perronet, *loc. cit.*, p. 20-21; voir aussi Adéline Daumard, *La bourgeoisie parisienne..., passim*; idem, *Les bourgeois et la bourgeoisie en France..., passim*; id., *Problemi relativi..., passim*; id., *L'histoire sociale comparative et quantitative de l'époque contempoarine*, "Recherches et travaux de l'Institut d'Histoire économique et sociale de l'Université de Paris I (Panthéon-Sorbonne)", Bulletin n°14, 1985, p. 281-330. Pour la définition complèxe des classes sociales, voir aussi Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 19-34.

31. E. J. Hobsbawm, *From Social History to the History of Society* in M. W. Flinn, T. C. Smout, *op. cit.*, p. 13-16; Georges Gurvitch, *op. cit.*, *passim*. De même, Félix Ponteil, *Les classes bourgeoises et l'avènement de la démocratie, 1815-1914*, Paris, 1968, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

32. Jean-Michel Gaillard, André Lespagnol, *Les mutations économiques et sociales au XIXe siècle (1780-1880),* Paris, 1984, p. 12, 18, 171 sqq; Paul Leuilliot, *Bourgeois et bourgeoisies,* "Annales. É. S. C.", XI, 1, 1956, p. 87-102; Günter Vogler, *Probleme der Klassenentwicklung in der Feudalgesellschaft* in Manfred Kossok, Walter Markov, *Bürgerliche Revolutionen. Probleme des Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus*, Frankfurt am Main, 1979, p. 86-91; Ute Frevert, Jürgen Kocka, *La borghesia tedesca nel XIX secolo. Lo stato della ricerca*, "Quaderni Storici", nuova serie, Anno XIX, N. 56, Fascicolo 2 - Agosto 1984, p. 550-553; Ernst Nolte, *Was ist bürgerlich?*, Stuttgart, 1979, p. 19-20 et *passim*; Régine Robin, *op. cit.*, *passim*.

33. Immanuel Wallerstein, *The Bourgeois(ie) as Concept and Reality,* "New Left Review", N°167, 1988, p. 91-107.

34. J. H. Hexter, *Reappraisals in History*, London, 1961, p. 14-25; Petere Calvert, *op. cit.*, p. 63 sqq, 115; Horst Stuke, *op. cit.*, p. 184-185 sqq; Stanislaw Ossowski, *op. cit.*, p. 69-98 et *passim*; Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory...*, p. 36-37 etc.

35. Georg Iggers, *New Directions in European Historiography*. Revised edition, Middletown, Connecticut, 1984, p. 123-133; Anthony Giddens, *The Class Structure...*, p. 70-74; R. K. Kelsall, Helen M. Kelsall, *Stratification. An Essay on Class and Inequality,* London, 1974, p. 18.

36. Andrei Pleşu, *Dispariția vieții interioare*, "Dilema", anul I, nr. 10, 18-24 martie 1993, p.3.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DUMITRU VITCU, RADU R. FLORESCU (Boston-S.U.A.)

COMMENTS CONCERNING THE VISIT OF GENERAL HUGH L.SCOTT AT IASI IN THE SUMMER OF THE YEAR 1917

The Iasi visit of the American military mission, led by General Hugh L.Scott, on the 3rd of July 1917, was a moment of great significance in the evolution of American-Romanian relations during the Ist World War. It was extremely short, lasting only one day, officially unscheduled from its very beginnings, nevertheless accomplished by way of unilateral diplomatic initiatives.

It was no mere a protocol visit, not limited to the strict military composition of the delegation, not to its avowed mission to discuss only the East-European War in the perspective of the most recent events. This mission led to the opportunity of gaining better knowledge, on both sides, of existing position and the realizations of their respective war objectives. Also, it placed into focus the obstacles which hindered American-Romanian relations at that time.

It was, certainly, not the first foreign mission sent to Romania during the War, being preceded by an other American mission to Bucharest in the Fall and Winter of 1916, led by captain Halsey E.Yates, the military attache of the American Legation in the romanian capital. By way of contrast, General Scott, American Army Chief of Staff, was the first and the most important official personality who visited Romania during the War. In addition, the visit took places at an particularly important moment, both in the evolution of hostilities on the European front, and Peace proposals which were being prepared through diplomatic channels.

That moment followed the political and military events which preceded, namely: a) the announcement of the Wilsonian peace-program, "Peace without victory"[1], on January 22, 1917; b) Germany's declaration of total submarine War, on the 1st of February; c) the outbreak of the Russian revolution and the launching of the Peace Manifesto ("without annexations or compensations") by the Provisional Government in Petrograd, on March 14, to which we must add the United States' commitment to join the Entente Powers, on April 6. Taking together, these events - according to Winston Churchill's oppinion - represented the second "great climax" in the history of the Ist World War, and even the "order in which these succeeded each other was decisive"[2].

During the Summer of 1917, General Scott was a member of the U.S. diplomatic mission - led by Senator Elibu Root, a former Secretary of State - sent by President W.Wilson to Russia, to be informed about the existing political and military situation following the outbreak of the Revolution. Being informed of the arrival of the mission at Petrograd in May 1917, the Romanian Government intervened through its diplomatic representative, C.Diamandi, with a "urgent" request that the mission also visit Romania[3]. It was a logical step at the time when Romania (through in a very difficult economic and military situation) represented the only ally of Russia on the Eastern front.

Taking cognizance of the request of Romania Government, Elibu Root suggested to the Department of State that General Scott, together with some officiers, make a detour to Iasi, on the way to the Gallician front[4]. This suggestion was accepted, and the mission - composed of General Scott and colonels: W.V.Judson, R.E.Mitchie, T.Bentley Mott (interpreter) and Francis L.Parker - reached Iasi in the morning of July 3rd. They were met by high Romanian officials (General C.Prezan, Vintila Bratiano and I.G. Duca) with a very full program, which included meetings and successive discussions with

https://biblioteca-digitala.ro

Moldavian Archibishop Pimen, Prime Minister Jean I.C.Bratiano, Romanian Army Chief of Staff General C.Prezan, General Commandant of Russian forces in Romania, General Tcherbatchef, the Head of the French military mission in Romania, General Berthelot, members of the Romanian Parliament and the Royal Couple, Queen Marie and King Ferdinand.

Emerging from the travel journal of General Scott, from conversation notes taken by T.B.Mott, as well as from official reports draughted by the leader of the delegation (to which were annexed an important number of documents), we can now analyse even questions of detail, which were the object of the American-Romanian dialogue[5].

Certainly, the most important moment of the visit was the meeting and discussion with the Romanian Premier J.I.C. Bratiano. On the Romanian side, one may first notice the tendency to exploit the circumstances in order to obtain the maximum material help from its new ally, a help which the Entente Powers were, either unable or unwilling, to honour in spite of the fact they had been commited to give it. In order to clarify the existing situation and the expectations of the Romanian Government Bratiano gave to General Scott a "Memorandum regarding the financial situation in Romania at the time (July, 1917)", in which he provided requisite details. He argued Romania's intention to solicit a loan of $ 3.000.000 from its allies, to which America would contribute $ 2.000.000 and Great Britain and France, $ 1.000.000. Other two notes, submited by Bratiano to General Scott on the same occasion, had both agricultural and industrial problems in perspective. In essence, he presented Romania's needs for agricultural machinery and oil-drilling equipment, two fields which could attract the interests and investments of American exporters. By such means, the progress of political relationships between the two countries would clearly be facilitated.

Fully sharing the opinion of his compatriot and political opponent Take Ionesco, with respect to the role of the United States in the international life following the War[6], Bratiano declared that the development of bilateral relations woul be strengthen owing to the rising influence which the United States was gaining in Europe, which also included the problem of the Straits, a question which was one of at least equal importance to Romania. The present Romania's demands, resulting from its state of beligerance, can be viewed as initiatives for a more consistent and durable cooperation at different levels.

In the specific circumstances of that historical moment, Bratiano did not loose the occasion to bring into discussion the most important Romanian political objectiv, namely the accomplishment of its national aspirations. He prepared and handed to General Scott a *Note concerning the problem of a certain territory of Austria-Hungary which we feel we are entitled to*. It was a new attempt, following the other notes addressed by the Iasi authorities to their counterparts in Washington (Bratiano to R.Lansing, King Ferdinand President W.Wilson, and Romanian Parliament to the U.S. Congress). It was to be followed by the telegram of June 15, 1917, sent by King Ferdinand to President W.Wilson, aimed at obtaining from the U.S.A. recognition of the principle of the legitimacy of the national demands of Romania. The territorial problems implied in these demands were known to the American officials, but not clearly enough[7]. One should also bear in mind the particular vision of President Wilson concerning the political and national realities of Austro-Ungarian Empire[8].

The short time allotted to the meeting, and in particular the reserve manifested by General Scott in the discussion of political problems, as well as more profound economic questions, limited the dialogues to a simple assurance on the part of the General, who promised to read each material very carefully, stating the Romanians would find in America "every sympathy" for their national cause. During

https://biblioteca-digitala.ro

the discussion, he remainded his audience - perhaps in order to keep hopes alive - of the last speaches of President Wilson, in which the latter expressed the opinion that countries like Belge,Serbia and Romania[9] had to be restored territorially.

Going beyond limitations of the dialogue, which was narrowed by current economic and military necesities, General Scott tackled a sensitive political question which proved, from an American view point, had taken great importance in the evolution of diplomatic relations up to that time. We are referring to the Jewish question, to the political rights of jewish minority, the definitive resolution of which was omitted from the program of reforms to be discussed by the Iasi Parliament in April. Scott desidered to know details accounting for the omission or postponment of a favorable solution of this question*. He addressed this querry both to the Romanian Premier, as well as to Queen Marie.

From the point of view of some Romanian politicians, the problem of political emancipation of the Jews was of secondary importance at that time, whereas it had become a constant preoccupation of succesive American Administrations of the end of the 19th Century. That was due to the growing influence of the leaders of the Jewish community on those who directed U.S.Foreign policy in Washington[10]. A brief historical retrospective will serve to confirm this statement.

Following the enactment of the Romanian Constitution of 1866, which, according to art.7 gave political rights only to citizens of the Christian religion, and after the restrictive laws of 1867 faced by non-Romanian, the collective reaction of the Alliance Israelite Universelle, led by Isaac-Adolphe Cremieux, and its American counterpart, particularly the B'nai B'rith Order, was prompt. Upon the insistance of the latter with the Federal Government, Secretary of State William H.Seward gave instructions to the American ambassador at Constantinople, Edward J.Morris, on June 1867, to warn the representative of Prince Charles that "the United States would lose the confidence in his Government if it did not cease its repression of Jews"[11].

Three years later, following the intervention of Simon Wolf, who represented The Union of American Hebrew Congregations, President Ulysses S.Grant named as consul in Bucharest an eminent American Jew, Benjamin Franklin Peixotto, who was at that time Grand Master of B'nai B'rith. Very soon, Peiotto proposed a plan for a mass emigration of Jews from Romania to the United States, clearly an attempt to exert diplomatic pressure against Romania. However, in 1872 the attempt failled and, in 1874, as a reaction to the inflexible attitude of the Romanian Government towards the Jewish question, he refused to negociate an American-Romanian commercial agreement[12].

The concern of the American Governments with regards to the status of the Romanian Jews (which can be viewed in a broder context and include all the East-European Jews) was fostered and supported by many influential personalities in the American Jewish community (Simon Wolf, Jacob H.Schiff, Oscar S.Straus, Leo N.Levi, Jesse Seligman, Louis Marshall, Adolf Kraus s.s.), and was openly manifested during the Eastern crises which was concluded with the Treaty of Berlin (1878). It continued after the U.S. recognition of Romania's independence and establishment official diplomatic relations in 1881, and grew in intensity in the last two decades of the 19th Century. At that time, economic factors were added to political ones, leading to the emigration of about 20.000 Jews to America[13].

When, in 1900, the emmigration of the Romanian Jews took the proportions of a mass exodus,

* See the "Appendix".

https://biblioteca-digitala.ro

the federal Government sent to Bucharest an official of the Immigration Service, Robert Watchorn, to inform himself and to give an account of the living conditions of Jews in that country. His observations were published in two issues of "The American Hebrew" (Ocotber, 1900), which mentioned that in existing international circumstances "Romania felt confident in defying the world in its violation of the previous commitments regarding the Jews in the Treaty of Berlin, since the country felt sure that no power will undertake to resent its conduct or compel it to stand by the Treaty of Berlin". However, comparing the situation of the Jews of Romania with that of Russia, R.Watchorn concluded that "in the latter it was largely a religious question, while in the former it was purely an economic one"[14].

Given the imminence of a new wave of immigrants among poor Romanian Jews, who were affected by a new restrictive law (1901), Jacob H.Schiff - advised by Oscar Straus and Leo N.Levi - asked for President Theodore Roosevelt and Secretary of State John Hay, to initiate political and diplomatic action to prevent such exodus, "a prospect that was not greeted with enthusiasm by some American Jewish leaders"[15]. Both humanitarian, economic, political and even electoral motives[16] stood at the basis of the official diplomatic protest against the "artificial discriminations" of the Romanian Jews. That note was transmited by the Secretary of State to the Romanian Government, on July 17, 1902, through Charles Wilson, who was Charge d'Affairs at that time in Bucharest and had the mission of negociating an American-Romanian naturalization treaty[17].

Following the same advice and led by similar interests, John Hay sent the famous August, 11, "Note" to the Powers signatory to the Treaty of Berlin, giving instructions to the American diplomatic representatives in those countries to present it to the governments to which they were accredited. In that "Note", Hay asked for a joint diplomatic pressure of the European Powers to oblige Romania to respect the obligations which it had assumed through art.44 of that Treaty, particularly the cancelation of the discriminatory legislation with regards the Jews[18].

Although, neither the diplomatic intervention in Bucharest, nor the appeal addressed to the signatories of the Berlin Treaty had the desired impact on Romania, the attitude of the U.S. Government was praised by the leaders of the American Jews, prowing their influence on political decision making in Washington. Thus, they will continue in the years to follow to be active supporters of the East-European Jews. Faced with the proven ineffectiveness of diplomatic actions with regard to this problem, Jacob H.Schiff suggested even at that time to use economic and, particularly financial means, by blocking any Romanian loans on the European market, up to the time when political leadership in Bucharest would change its policy (attitude) concerning the Jews.

However, the situation remained unchanged, the number of the Jewish emmigrants to America increased, which caused an intenssive anti-Romanian press campaign during the peasant revolt of 1907. There were many voices which accused the antisemitic character of the revolt and, once again, asked for the support of the U.S. Government[19]. The new Secretary of State, Elihu Root, answering reapeated appeals, declared that he saw no possibility of improving the situation of the Romanian Jews so as long as the uprising maintained a "preponderent political character"[20]. The numerous dispatches sent during that time from Romania were to confirm the fact that the peasantry did not revolt only against Jewish estate-administrators, but against all landlords, including Christian owners, and that the revolt had in essence an "agrarian character"[21].

A final attempt to realize the aim of that external diplomatic pressure against the Romanian Government, forcing it to give full civil and political liberties to the Jewish minority, was made during the

https://biblioteca-digitala.ro

Balkan Wars, when the American Jewish leaders addressed new appeals to President Wilson on the same matter. But, both the American contacts and diplomatic consultations with the representatives of the British Foreign Office and with those of the Balkan states, as well as the intervention of Walter M.Chandler in the House, accusing Romania of antisemitism, had no success[22]. Romanian officials - as even Oscar Straus remembered, following an audience with King Charles at Sinaia, in 1910 - justified their policy recalling the danger of a new massive immigration from Russia, where the sufferings of that minority were greater than in any other East-European country[23].

Nevertheless, the King, as well as many Romanian political personalities were aware of the necessity of solving the Jewish question as soon as possible, for it had damaged the image of Romania in the world and continued to do so during the years of the I[st] World War. Taking into account the international ramifications of that question, Take Ionesco declared, in April 1917, that the problem of the political rights of the Jewish minority had finally to be settled, while the Romanian minister in London, N.Mişu, acnowledged that only by true concessions along that line could the political and financial support of the United States and Great Britain be won[24]. Similar oppinions were also increasingly gaining ground within the country at a time when the propagandistic actions of the American Jews intensified and when the American Government and President were asked to grant audiences to the members of the "Romanian National Mission", led by Vasile Lucaciu.

This explains why the Jewish question, which was totally absent from the reform-program announced by the Romanian Government in the Spring of 1917, could not be avoided by General Scott during his visit at Iasi.

Taking into account the whole complexity of the Jewish question since 1866, Scott expressed the opinion that any postponment of a solution could have a negative impact on the U.S. granting a more substantial financial help to Romania. Linking postponment for a final resolution of that problem to the necessity of amending the Romanian Constitution[25], Premier Bratiano assured his host of the good intentions of his Government, and was ready to offer the latter, as a garantee, a few letters from the leaders of the Jewish minority confirming their belief that the problem would be solved in a prompt and definitive manner by the authorities[26].

As the country was at that moment going through difficult moments, which lasted up to the end of the War, the Jewish question was to be finally resolved by the law-decrees of May 22, 1919, which granted complete equality to all citizens within the new Romanian borders, and definitely eliminated any kind of political, ethnic or religious discriminations.

Following another two audiences, with General C.Prezan and with Russian General Tcherbatchef, a lunch at the Queen's Pallace with King and Royal family, a speach in the Romanian Parliament which occasioned optimistic public manifestations, a review of some Romanian troops, and finally a dinner with Bratiano and some Romanian officials, the American military mission left Iasi that very evening, being greeted upon their departure by King Ferdinand. The correspondent of the Associated Press Agency, who accompanied the mission, wrote that it had enjoyed "a Royal greeting", and the American Chargé d'Affaire in Iasi, W.H.Andrews, commenting on the speach of Scott in Parliament, reported to Washington that it "has had the effect of giving them the idea he has promised that the United States would give them everything they are asking for". Thus, in the diplomat's mind, "it may possibly in the near future cause the United States Government some embarrassment"[27].

In the report concerning his visit in Iasi, General Scott expressed his confidence in the fighting

https://biblioteca-digitala.ro

capacity of the Romanian Army, which made "an excelent impression" upon him. I believe - he stated on the eve of the opening of hostilities on the South-Moldavian front - that the whole Romanian Army will distinguish itself in the future campaign. Nevertheless, he was taking into account that the Romania's military situation was tied to the evolution of the situation in Russia. The future was to confirm his prophecies in every way. General Scott was to become, on the basis of his own convinctions formed in the course of his short visit at Iasi, one of the most active supporters of the idea of giving prompt military and material help to Romania.

Placed at the disposal of the U.S. Government, the report and connected observations represent a true imagine of one of American's European allies, from a military perspective. It also constitute the most recent and the most authoritative study of the Romania's situation in 1917. In this context, problems of War, such as the technical, economic, financial or military needs of Romania were not his only concern. These extended to major political aspects of interests in both countries within the perspective of the organization of the post-War world.

NOTES

1. *American Historical Documents*, edited by Harold C.Syreth, New York, 1967, pp.337-400.

2. Winston S.Churchill, *The World Crisis, 1916-1918*, II, London, 1927, p.213.

3. U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917*, Supplement 2, Washington, pp.146-149; Elihu Root. *The United States and the War. The Mission to Russia, Political Addresses*, collected and edited by Robert Bacon and James B.Scott, Cambridge, H.U.P., 1918, pp.91-95.

4. U.S. Department of State, *Papers...*, p.120.

5. See, Ion Stanciu, *Misiunea generalului Hugh Scott şi România în vara anului 1917*, în Rd.I., nr.7, Bucharest, 1987, pp.714-723; Idem, *Aliaţi fără alianţă. România şi S.U.A. 1914-1920*, Bucharest, 1992, pp.94-99; Boris Ranghet, *Relaţiile româno-americane în anii primului război mondial, 1914-1920*, Cluj-Napoca, 1975, p.52; Gheorghe I.Florescu, *Raporturi româno-americane în anii primului război mondial. Misiunea Hugh L.Scott (1917)*, în AIIAI, tom.XXV_2, 1988, pp.263-301.

6. Because of the fact that in 1914 there existed no indications about an eventual the U.S. entry in the War, the conservative leader Take Ionescu anticipated, even in the first days of the conflagration, that "one of the four major consequences of the latter would be the acceleration by half of Century in the becoming of U.S.A. as one of the most influencial states in international life" (see, Take Ionesco, *Souvenirs*, Payot, Paris, 1914, p.44). Four years later, the same politician insisted on emphasizing the fact that he was perhaps the first European who foresaw and wrote that "if this War continues, America will be forced to come to Europe" (see, C.Xeni, *Take Ionescu*, Bucharest, 1932, p.328).

https://biblioteca-digitala.ro

7. For instance, Colonel House, the wellknown adviser of President Wilson, recorded the content of a discussion held on April 28, 1917, with the British Foreign Secretary, James Balfour, in the following ambigous note: "Rumania, we thought, should have a small part of Russia which her people inhabited, and also a part of Hungary, for the same reason". And in the foot-note of the page, he added: "References evidently to Bessarabia and Transylvania and the Banat. They may have looked small upon Balfour/s map but the territories promised Rumania by the secret treaty of Bucharest, signed August 17, 1916, would almost double the area of Rumania. Bassarabia belonging to Russia was not included in the territories then promised Rumania" (see, Charles Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, III, Boston - New York, 1928, pp.43-44).

8. For details, see: Victor S.Mamateym *The United States and East Central Europe, 1914-1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, 1957; Keith Hitchins, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917-1918*, in RRH, no.4, Bucharest, 1979, pp.803-810.

9. Here, Scott, willingly or not, was guilty or in confussion. In fact, it was France, not Romania which was included in such a project draughted during the diplomatic dialog between Colonel House and James Balfour on April 28: "He took it for granted that Alsace and Lorraine would go to France, and that France, Belgium and Serbia would be restored" (Ch.Seymour, *op.cit.*, III, p.43).

10. Gary Dean Best, *To Free a People. American Jewish Leaders and the Jewish Problem in Eastern Europe, 1890-1914*, Westport & London , 1982, pp.3-18. The contribution of those leaders was appreciated by Senator J.William Fulbright (who many years was the Chariman of the Senate Foreign Relations Committee) as "the most powerful and efficient foreign policy lobby in American Politics" (Cf. J.William Fulbright, *The Crippled Giant*, New York, 1972, p.109).

11. Cyrus Adler and Aron M.Margalith, *American Intercession on behalf of the Jews in the Diplomatic Correspondence of the United States, 1840-1938*, New York, 1943, p.10; Max J.Kohler and Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States*, New York, American Jewish Historical Society, 1943.

12. For details, see: Lloyd P.Gartner, *Roumania, America and World Jewry: Consul Peixotto in Bucharest, 1870-1876*, in "American Jewish Historical Quarterly", LVIII, nr.1 (September 1968), pp.24-117; Dumitru Vitcu, *Momentul Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870-1876)*, în AIIAI, XXIII_2, Iași, 1986, pp.733-742; Paul D.Quinlan, *Early American -Relations with Romania, 1858-1914*, în "Canadian Slavonic Papers", vol.XXII, nr.2, June, 1980, p.191-192.

13. Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910*, New York, 1914, p.93; D.M. Hermalin, *The Romanian Jews in America*, in the "American Jewish Yearbook", New York, 1902, pp.88-103; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Implicații politice ale emigrărilor românești spre America până la 1918*, în ASUI, t.XXXV, 1990, p.53.

14. Gary Dean Best, *op.cit.*, p.43.

https://biblioteca-digitala.ro

15. According to the statement of Sheldon Neuringer, American Jews were concerned a number of Hebraic scholars and unskilled persons with unlikely prospects of self-dependence in the United States. This situation led the United Hebrew Charities to protest to the London Jewish Board of Guardians over their sending immigrants "not adapted to life in America" (Cf. Gary Dean Best, *op.cit.*, p.45).

16. The sincerity of the diplomatic actions of the Secretary Hay of 1902, in supporting of the Romanian Jews, has been questioned and even contested in some studies, which alleged political-strategic calculations and electoral interests. In this respect, see: Tyler Denneth, *John Hay. From Poetry to Politics*, New York, 1934, pp.395-396; Kenton J.Clymer, *John Hay - The Gentleman as Diplomat*, Ann Arbor, Michigan, 1975, pp.190-211; Idem, *Antisemitism in the late nineteenth Century: the case of John Hay*, New York, American Jewish Historical Society, 1971, p.354.

17. U.S. Department of State, *Papers...*, 1902, pp.910-914.

18. The diplomatic appeal of John Hay was published and by "The New York Times", September 18, 1902, p.8.

19. Dumitru Vitcu, *Ecouri americane ale "Jacqueriei româneşti" din anul 1907*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, pp.363-377.

20. "The New York Times", March 31, 1907, p.4.

21. *Ibidem*, April 3, 1907, p.8.

22. See, Max J.Kohler and Simon Wolf, *op.cit.*, p.88; Cyrus Adler, *Jacob H.Schiff: His Life and Letters*, II, Garden City, 1928, pp.155-156.

23. Oscar Straus, *Under Four Administrations*, Boston, 1922, p.92.

24. Ion Stanciu, *Aliaţi fără alianţă*, Bucureşti, 1992, p.92.

25. Subsequentely, before the opening of the Paris Peace Conference, at a time when Romania was accused by Great Britain and especially by the Unites States, considering the postponing of that question as a "crime", Bratiano answered that it was even in the interest of the affected Jews to obtain their citizenship not in those circumstances, in order to eliminate "the impression of external pressure" (Cf. St.Aulaire, *Confessions d'un vieux diplomate*, Paris, 1953, p.473).

26. General Scott suggested to Bratiano that those letters be addressed to the Premier not to the host, in order to eliminate the suspicions and to be used, in case of need, by the American authorities, counteracting an eventual hostile reaction against Romania (See, Gheorghe I.Florescu, *op.cit.*, p.288).

27. U.S. Department of State, *Papers Relating To.... 1917*, Supplement 2, Washington, I, p.130; Victor S.Mamatey, *The United States and East Central Europe...*, p.121.

https://biblioteca-digitala.ro

APPENDIX MEMORANDUM ON THE JEWISH QUESTION IN ROUMANIA

While at Jassy, I had conversations with both the Queen and the Prime Minister on the question of granting full civil rights to the Roumanian Jews. In this connection, it should not be forgotten that the Queen is far more intelligent than the King, that her blood and racial sympathies inspire greater confidence in the people than do those of the King (she is half English and half Russian) and that she is a beautiful woman, democratic in her ways and charming in her manner and the Roumanian people love and admire her.

She told me that the intentions of the Roumanian Government to remove all the inequalities of civil rights as between the Jews of the Kingdom and other subjects had the warm approval of the King and herself. This was confirmed by Mr. Bratiano, the Prime Minister, who, at my request, went into as much detail on this matter as the very short time at our disposal permitted. Mr.Bratiano stated that the Government had arrived at the decision to place the Jews on the entire equality with other Roumanian subjects from two distinct considerations. The first was the fact that Roumanian Jews had fought in the War against the Austrians and served with devotion. It was true that some of the Jews in the territory now occupied by the enemy, and some in that still held by Roumania, acted as spies for the Germans, and spread their propaganda in the Roumanian and Russian armies; but it was equally true that many Jews served Roumania in the same capacity and at the risk of their lives.

The second reason was purely political. At the end of the War, Roumania expected to realize the hopes which had impelled her to take up arms, namely the freeing of their compatriots from Austrian rule and the annexation to Roumania of Transilvania and the Bukovina. These two provinces are inhabited almost wholly by people of Roumanian blood and of the ortodox religion. Their populations regarded the Roumanians as their brother and desired to have a common Government, just as the Roumanians wished for the same thing. The Jews amongst the population of Transylvania and the Bukovina have now, under Austrian rule, equal rights with the people of other races or religions in these provinces. It would therefore be unthinkable that when Transylvania or the Bukovina became part of Roumania any rights now enjoyed by any part of these people should be abridged; it was equally unthinkable that Jews of Roumania who had fought against Austria should have any less rights than those who, however unwillingly, had fought for Austria as citizens of an Austrian province.

It was therefore evident that both sentiment and necessity impelled the Roumanian Government to prepare for the entire enfranchisement of all Jews under its authority, and this matter was no longer one of discussion but was fully decided upon by the cabinet with the entire concurrence of the King and Queen.

I asked Mr. Bratiano why it was necessary to postpone the decree on this subject till the end of the War, as he had intimated must be done. This, he answered, was a necessity of the Constitution. To remove the present disabilities of the Jews required an amendament to the Constitution; to amend this instrument required that a Constituent Assembly be convoked with that issue clearly stated beforehand. The recent Parliament had not been elected with the Jewish question in view and was incompetent to act upon it; to hold elections for this specific purpose in the present crisis was almost impossible in itself and would be of questionable legality at a time when two thirds of the country was held by the enemy.

Mr. Bratiano was most anxious that our Government should be fully apprised or this situation and of the decision taken. He reverted to it with great earnestness. I asked if he was alive to the difficulties which the German agents acting through American Jews might try to make for the American Government should the latter decide, as he had expressed the hope that it would decide, to aid Roumania financially and otherwise, and referred to the out-cry which might be raised in certain American newspapers against bringing help to a country where Jews were denied the rights of other citizens.

He said he fully appreciated this danger but could offer no other weapon against it than apprising our Government of his intentions. I then took the liberty of asking whether he could get letters from prominent

https://biblioteca-digitala.ro

and responsible Jews in Roumania expressing their confidence in the intentions of the Government regarding their race and their acceptance of the necessity for delay in putting these intentions into force. Mr. Bratiano answered that he undoubtedly could get such letters; but to whom should they be addressed, he asked. I thought they should be addressed to him and not bear the stamp of being prepared for American consumption; that they should be sent to our State Department where they could be held for use at the President's discretion, should occasion arise to require it, and in the way which he might deem most effective.

To this Mr.Bratiano agreed and he announced his intention of getting these letters and forwarding them to Washington[**].

[**] Library of Congress, Washington DC, *Hugh Lenox Scott Papers. Root Mission to Russia, 1917*, <appendix> 7.

https://biblioteca-digitala.ro

NICOLAE TONITZA - REPERE ISTORIOGRAFICE

RÉSUMÉ

L'étude propose une interprétation du peintre Nicolae Tonitza du point de vue de l'impact de son oeuvre sur l'éxégèse artistique roumaine. À partir de quelques études parus en 1946 dans la revue "Lumină şi Coloare" - qui prèsentent Tonitza dans une lumière evidemment deformée - l'auteur tente de refaire la vraie image du peintre. Pour cela, il parle du caractère du peintre, retrace les influences qu'il a subies à l'époque de sa formation et de la maturité, montre la technique de son travail, les thèmes choisies, ainsi que la typologie artistique utilisée au cours de son activité.

À l'aide de quelques notations faîtes par des critiques contemporaines, l'auteur tente aussi de faire valoir l'abilité de l'artiste dans le choix des couleurs. Il étudie ensuite les principaux travaux d'éxégèse qui lui ont été consacrés, publiés en 1945, 1967 et 1984.

En guise de conclusion, on peut dire que Nicolae Tonitza reste une vraie conscience de son époque, de même qu'une forte personnalité artistique évoquant au plus haut point le niveau de la peinture roumaine pendant l'entre deux guerres.

Plasat într-o poziţie mediană, între sugestiile lirice ale cromaticii lui Ştefan Dimitrescu şi austeritatea raţională specifică picturii lui Francisc Şirato, Tonitza apare în peisajul plasticii româneşti interbelice ca unul dintre cei mai dotaţi şi apreciaţi artişti ai epocii. Figură de prim plan a domeniului investigaţiei artistice, el a captat, deopotrivă, atenţia criticii, a colecţionarilor şi a publicului larg, care au găsit în destinul lui asumat integral prototipul creatorului lucid - supus şi distrus de o societate neiertătoare. Lucrînd în salturi, mereu sub presiunea timpului, a nevoilor familiale şi, de la un timp, a creditorilor, artistul a realizat o operă vastă dar inegală ca valoare. Boem, de o inteligenţă sclipitoare, atent şi precis în observaţii, ataşat de prietenii săi adevăraţi - vezi "Grupul celor patru" - dar nemilos cu impostorii şi politicienii "artei", Tonitza face o figură aparte în lumea culturală românească interbelică.

Ideea de a aprofunda modul de receptare, în epocă şi mai tîrziu, nu este de dată recentă, dar ceea ce a contribuit la accelerarea procesului de decodificare a informaţiei a fost parcurgerea unui dintre numerele revistei "Lumină şi Coloare"[1], număr special axat pe creaţia pictorului în cauză. Acest interes particular pentru opera unui artist nu reprezintă însă un fapt ieşit din comun. Ceea ce este de semnalat cu privire la Tonitza se referă la modul de tratare: din cele patru studii ce îi sunt dedicate[2] două sunt în esenţă negative - aspecte importante ale activităţii sale fiind puse sub semnul întrebării - iar celelalte două se complac în formulări generale şi generoase. Acest punct de plecare în analiza imaginii exegetice a pictorului Tonitza ni s-a părut a fi cel mai incitant, atît ca procedeu de derulare, cît şi ca rezultate.

În privinţa caracterului artistului părerea exegezei artistice este clară şi unanimă: Tonitza a fost un om şi un artist dotat, dar inegal - vezi formularea expusă de Ionel Jianu în excelenta sa monografie apărută în anul 1945[3]. Acestei păreri emisă de către unul dintre cei mai avizaţi specialişti ai perioadei, i se raliază colecţionarul de artă Zambaccian[4] şi criticii Nicolae Argintescu-Amza[5], respectiv O.W.Cisek[6].

https://biblioteca-digitala.ro

Mai mult decît atît, Argintescu-Amza - unul dintre semnatarii articolelor "demolatoare", menţionate ceva mai sus - lărgeşte sfera explicitării, subliniind impulsivitatea specifică unui specimen capricios, care a pus mereu accentul pe improvizaţii[7]. Aserţiunea ni se pare exagerat de dură şi ne face să-l suspectăm pe critic de o antipatie personală pentru această poziţie încărcată de un subiectivism exacerbat. Zambaccian, care l-a frecventat asiduu pe artist - un atent şi subtil cunoscător al lumii artistice privite din interior -, dar ale cărui opinii nu au fost întotdeauna la nivelul cerut unui critic competent şi obiectiv, pedalează insistent pe firea de boem, pe melancolia citadină pe care o desprinde din atitudinea şi modul dezordonat de viaţă al pictorului. De aici şi pînă la comparaţia cu Modigliani şi Pascin - doi pictori "blestemaţi" ai începutului de secol parizian, în care şi Tonitza s-a situat timp de doi ani - nu mai este decît un pas pe care colecţionarul îl face cu dezinvoltura-i caracteristică[8].

Această opinie a influenţei boemei pariziene este demolată de Valentin Ciucă, cel mai recent exeget al operei toniziene, care în monografia apărută în anul 1984 demonstrează, în mod convingător, lipsa unui contact efectiv, respectiv a unei influenţe conştient asumate, între artiştii citaţi şi Tonitza[9].

Vilhelm Beneş, cel de-al doilea critic cu opinii negative la adresa artistului, pune un accent supradimensionat asupra gratuităţii care consideră domnia sa - domină întreaga operă a lui Tonitza[10]. Cunoscînd seriozitatea aprecierilor emise de-a lungul timpului de acest critic ne-a frapat formularea tranşantă şi definitivă. Suntem de acord cu ideea - formulată ceva mai departe de acelaşi autor - referitor la gingăşia excesivă prezentă în unele lucrări semnate de Tonitza, suntem de acord şi cu pasivitatea dominantă în opera picturală - lucru care nu mai este valabil pentru grafica artistului -, apreciem şi sentimentul de confesiune atribuit ca o calitate de netăgăduit a lucrărilor sale[11], dar nu putem fi de acord cu gratuitatea. Considerăm că în acest caz criticul şi-a depăşit atribuţiile, generalizînd - nefondat - la scara întregii creaţii un aspect ce vizează doar unele dintre realizările de care însuşi artistul s-a dezis. Dacă e să dăm crezare informaţiilor conţinute în monografia lui Valentin Ciucă, Tonitza ar fi distrus o mare parte din lucrările realizate în etapa Vălenii-de-Munte, tocmai pentru că a fost extrem de exigent cu sine însuşi. De altfel, aceeaşi sursă pune în legătură directă aşa zisa gratuitate cu nevoia imperioasă de bani - datorată greutăţii de întreţinere a familiei şi, în egală măsură, inocenţei în relaţiile cu semenii săi[12].

Ceea ce se cuvine totuşi remarcat, conţinînd o mare doză de adevăr, este faptul că Tonitza a lucrat în serie vestitele sale portrete de copii, ajungînd la un cvasimanierism ce a făcut şcoală în epocă şi a scăzut, nepermis de mult, ştacheta calităţii în ultima perioadă de creaţie - cea japonizantă. Motivarea acestei poziţii faţă de creaţie se poate vedea relativ uşor - chiar prea uşor - dar faptele rămîn, cu toată încărcătura lor de reuşită şi eroare. În plus, creaţia unui mare artist - cum este cazul de faţă - nu are nevoie de "mărturia" nimănui pentru a se disculpa pentru eventualele nereuşite, ci ea se susţine singură prin numărul net superior de certe reuşite. Tonitza a fost convingător în majoritatea absolută a lucrărilor sale - ca dovadă palpabilă a posiţiei de vîrf în ierarhia plasticii româneşti, înţelegea nu ca urmare a unui clişeu mental funcţional ci ca rezultat al valorii intrinsece a operei artistului. Trebuie să ţinem cont de faptul simplu - şi cu atît mai tulburător - că nu există creaţie, oricît de genială. care să nu conţină şi părţi slabe. Meritul artistului este cu atît mai mare cu cît reuşeşte să le facă să se piardă în marea masă a rezultatelor pozitive, ori Tonitza este un exemplu elocvent de mare artist ce şi-a depăşit condiţia, transgresînd spre memoria eternităţii.

Referindu-se la tehnica de lucru, critica de profil subliniază calităţile deosebite de colorist, pe linia lui Luchian, dublate de un desen desăvîrşit şi de un simţ particular al compoziţiei[13]. Şi în acest domeniu al creaţiei, aceiaşi Argintescu-Amza şi Vilhelm Beneş îi pun sub semnul întrebării realele dotaţii

https://biblioteca-digitala.ro

artistice. Astfel, Argintescu-Amza socoteşte prea evident substratul literar al lucrărilor şi prea preponderent pitoresul cu note de decorativism ambiental. În privinţa tratării nudului, el atribuie un mobil evident exagerat senzualismului profesat de artist, alăturînd aici - şi poate nu întîmplător - tangenţele cu consumul de alcool şi cu viaţa impulsivă. Criticul se mulţumeşte să enunţe aceste "observaţii" personale la adresa creatorului fără a insista pentru argumentarea şi soluţionarea acestora[14]. Socotind că ceea ce a creat Tonitza "este o artă tipic burgheză" - cum nu scăpăm de formulările marxismului! - Beneş îşi exprimă serioase reţineri cu privire la calităţile de colorist ale artistului, atribuindu-i doar "gradul" de armonist al culorilor. Acelaşi exeget pune, la modul extrem de concret, problema nereuşitelor portretistice ale lui Tonitza[15], unde acesta - spre deosebire de marii săi contemporani - nu dovedeşte suficientă înţelegere psihologică a subiectului. O explicaţie plauzibilă a lipsei de înclinaţie pentru portretizarea figurii umane, a "blocajului" în faţa unei realităţi personificate, fără posibile libertăţi de construcţie, ne oferă Ionel Jianu în cuprinsul monografiei sale[16]. În compensaţie, pentru a avea o posibilă cheie de înţelegere a artistului, critica de artă este unanimă în aprecierea că Tonitza "a reuşit - ca nimeni altul - să umanizeze peisajul".

Pitorescul este socotit ca un atribut al perioadei japonizante - în viziunea lui Ionel Jianu[17] - legat indisolubil de persistenţa investigaţiei în mediul dobrogean. În acelaşi sens, se pronunţă majoritatea criticilor ce au mediat asupra operei artistului - Zambaccian, Georgeta Peleanu[18], Dan Grigorescu[19] şi Valentin Ciucă.

Interesante reflecţii asupra temei nudului în creaţia lui Tonitza aflăm în aceiaşi monografie, des citată, a lui Ionel Jianu[20]. Fără a nega o anumită înclinaţie spre senzualism, criticul consideră nudurile ca una din părţile cele mai realizate din întreaga operă tonitziană. Predilecţia pentru nudurile adolescentine nu vine dintr-o presupusă perversitatea artistică, ci din faptul că modelul accesibil şi preferat l-a constituit fiica artistului - Irina -, respectiv din dorinţa de a explora complexitatea lumii de tranziţie de la inocenţă şi pudoare la o maturitate asumată - vezi aici realizările "clasicilor" Ressu şi Iser. Barbu Brezianu a delimitat foarte exact locul ocupat de Tonitza în tratatrea acestui subiect comparativ cu maeştrii deja citaţi, socotindu-l pe pictorul de faţă superior în modalitatea de execuţie şi în sentimentul ce se degajă din context[21]. Accentuînd ingenuitatea juvenilă - şi aici percepţia psihologică a artistului este infailibilă - şi senzualismul incipient al vîrstei adolescentine, Tonitza a "exploatat", în felul său aparte, capacitatea de participaţie a amatorului de artă.

Privitor la tipul de artă profesat de artist, acelaşi Jianu fixa în 1945 clişeul mental care se va impune şi va fi acceptat ca atare de întreaga critică de artă ulterioară: debutul sub semnul ideilor socialismului - ce se exprimă virulent în grafică -, urmat de perioada maturităţii artistice în care, gradual, scad interesul şi implicarea socială a pictorului pînă la faza detaşării compoziţionale din etapa japonizantă[22]. Din această ultimă perspectivă, Petru Comarnescu are o expresie nu deosebit de fericită, care trimite direct la o perioadă de închistare ideologică: "Tonitza a combătut frivolitatea burgheză şi ruralismul demagogic"[23]. În primul rînd, exprimarea este - oarecum - valabilă pentru prima fază a creaţiei, Tonitza venind în întîmpinarea gustului public în deceniile trei şi patru, iar în al doilea rînd mesajul ei devine explicabil avînd în vedere că a fost elaborată în anul 1962. Formularea este amendabilă atît ca formă de prezentare, cît şi în privinţa conţinutului. Asupra formei de exprimare nu credem că are rost să insistăm. Luînd termenul de "frivol" în accepţiunea lui generală de "lipsit de importanţă, neserios"[24] ne aflăm în faţa unei probleme de mentalitate colectivă. Nu putem afirma, desigur, că pictorul şi-a propus programatic să se lupte cu criteriile discutabile ale unei comenzi sociale arbitrare, dar prin tot ceea ce a

https://biblioteca-digitala.ro

realizat şi-a păstrat nealterat criteriul valoric şi bunul simţ. Chiar dacă nu a fost excesiv de intransigent cu tematica pe care a abordat-o de-a lungul întregii sale creaţii, Tonitza a continuat să rămînă credincios crezului său artistic - exprimat mai ales în numeroasele sale scrieri - pe care nu l-a trădat nici în cele mai grele momente ale agitaţiei sale existenţe. În acest sens se poate vorbi de o acţiune concentrată împotriva unui anume gust public alterat. În privinţa "ruralismului demagogic" - minunată alăturare! - cu cîteva excepţii din perioada de angajament ideologic, creaţia lui Tonitza s-a limitat la descifrarea resorturilor intime ale naturii şi ale omului, cu cîteva incursiuni în lumea citadină - şi acestea destul de amendabile ca susţinere ideatică. Despre un ruralism nu credem că se poate vorbi atunci cînd analizăm, din orice punct de vedere am dori, creaţia lui Tonitza.

Calităţile de colorist, care l-au fixat în conştiinţa contemporanilor săi ca "cel mai demn urmaş al lui Luchian", sunt evidenţiate în luările de poziţie ale tuturor exegeţilor. De altfel, într-un interviu din anul 1929 - citat de Valentin Ciucă în monografia sa[25] - Tonitza nominalizează printre artiştii care l-au influenţat în formaţia sa pe: Tizian şi Luchian, ambii colorişti prin excelenţă. În acelaşi sens se pronunţă şi criticul francez Jean Alazard[26], bun cunoscător al fenomenului plastic românesc. Pentru a anima puţin acest capitol, extrem de însemnat în situarea artistului pe scena artei noastre, ne permitem să oferim, spre exemplificare, părerile condensate ale criticii asupra coloritului tonitzian. Considerăm că respectivul grupaj va semnifica şi o edificatoare mostră de limbaj de specialitate vehiculat de exegeţi - ce traduce în ultima instanţă puterea de înţelegere şi sinteză a celui aflat în cauză.

Eugen Crăciun, un critic ale cărui opinii s-au bucurat de oarecare autoritate în cazul plasticii interbelice, găseşte coloritul lui Tonitza "diafan"[27]. Colecţionarul Zambaccian - replica autohtonă a francezului Vollard, cu care probabil că se compara singur - este dispus să nuanţeze afirmaţia, socotindu-l pe artist "un colorist de predilecţie"[28]. Vilhelm Beneş îl tratează pe Tonitza, aşa cum am amintit, ca pe un "armonist" înclinat spre efecte picturale[29]. Jean Alazard, traducînd înclinaţia spre rafinament şi curtoazie a francezului, îl vede pe Tonitza ca pe un "colorist rafinat"[30]. Dan Grigorescu, obligat să se restrîngă la spaţiul interpretativ al unei sinteze - altfel extrem de serioase - dedicate artei româneşti în general, cu specială privire înspre situaţia din prima jumătate a secolului XX, subliniază cu putere "puritatea coloritului" tonitzian[31]. Petru Comarnescu, autor al textului unei biografii romanţate a pictorului - nu se afla la prima experienţă în domeniu! - crede că îi sunt caracteristice" luminile difuze şi coloritul intens, armonizat"[32]. În fine, Valentin Ciucă îl situează pe linia evolutivă Grigorescu-Luchian în privinţa coloritului, subliniind luminozitatea comună cu Luchian a tratării lucrărilor[33]. Fiecare din formulările anterioare încearcă să cuprindă un aspect precis din complexa problemă c ulorii în creatia artistului. Interesant este faptul că, dincolo de inerentele repetiţii, asistăm la o completare reciprocă a poziţiilor ce ne ajută la mai buna situare a pictorului între limitele universului său plastic. Combinaţie savantă şi originală între traiectoria fermă a liniei ondulate, mîngîietoare şi concluzive, respectiv coloritul nuanţat cu foarte mare precizie pe demitente îmbinate muzical, pictura lui Tonitza atrage şi impune cu aceiaşi forţă ca şi în momentul creaţiei. Este acesta, fără îndoială, semnul sigur al valorii.

Amelia Pavel, într-o lucrare cu vădit caracter popularizator, ne atrage atenţia asupra influenţelor resimţite de creaţia tonitziană, dincolo de obişnuitele filiatii artistice deja vehiculate. Domnia sa consideră că un rol de netăgăduit în formarea artistului l-a jucat bunicul din partea mamei, care a fost meşter de broderii. Influenţa acestuia s-a vădit atît în aplecarea copilului spre artă în general, cît mai ales în acţiunea de regîndire a mesajului platisc popular[34]. Raoul Şorban - în cele două tratări succesive, care au ca unic punct distonant grafia pronumelui - consideră că influenţele pariziene cele mai puternice pe

https://biblioteca-digitala.ro

care le-a suferit artistul au fost: aceea a lui Daumier, a lui Manet şi Toulouse-Lautrec[35]. Dar aceste linii directoare, pe care i le fixează cu atîta generozitate domnul Şorban, sunt valabile mai ales în prima parte a carierei. În fine, Valentin Ciucă se foloseşte de o mărturisire a artistului, cea din 1929, ce are darul să statueze mult mai bine acest capitol, categoric important, din creaţia pictorului. conform celor enunţate în interviu, Tonitza îşi situează formaţia sub influenţa profesorului său münchenez Hugo von Habermann. Pe această linie de conduită urmează Velazquez - descoperit în pinacoteca oraşului München -, Tizian acceptat şi admirat pe parcursul periplului italian de studii, şi mai ales Luchian - mentorul său plastic -, descoperit prima oară la Bucureşti în colecţia Bogdan-Piteşti/1913[36].

Problema picturii religioase, pe care nu a ajuns să o practice decît sporadic, este abordată consistent doar de doi critici: Ionel Jianu şi Valentin Ciucă. Dacă Jianu, care ne-a oferit prima sinteză serioasă asupra lui tonitza, consideră prevalentă maniera italianizantă de abordare a problematicii religioase[37] - şi asta în ciuda studiilor de sorginte rituală răsăriteană - Valentin Ciucă ne asigură că atît bisericile zugrăvite, cît mai ales schitul durău, sunt realizate în cea mai bună tradiţie iconografică bizantină[38]. Trebuie să ţinem cont, în descifrarea plusurilor şi minusurilor analizelor enunţate, de intervalul de timp ce le separă - aproape patru decenii - şi de inerentele deosebiri temperamentale şi formative ale autorilor lor. Dincolo de posibilele contradicţii de opinii, este clar faptul că artistul nu se simţea chemată spre această rezolvare artistică, în ciuda experienţei şi a disponibilităţilor manifestate. Tonitza nu avea sentimentul şi acribia unui credincios al penelului.

Dintre întreprinderile exegetice ce i s-au dedicat lui Tonitza ne retin atenţia cea a lui Ione Jianu din 1945, cea a lui Barbu Brezia nu din 1967 şi cea semnată de Valentin Ciucă din 1984. Fără ambiţia de a le plasa într-un eventual clasament, dorim să facem cîteva observaţii pe marginea lor. Spre deosebire de alţi confraţi, Tonitza nu a fost recenzat într-o lucrare de proporţii decît după moartea sa. Acest lucru s-a produs în cadrele generoase oferite publicului cunoscător de editura "Căminul Artei". Lucrarea profesorului Ionel Jianu are darul de a fixa, pentru prima oară şi definitiv, locul şi rolul avut de Tonitza în mişcarea plastică românească. Concepută cu seriozitatea componistică proprie exegetului de valoare, lucrarea urmăreşte evoluţia lui Tonitza pe două planuri: cel existenţial şi cel creator. Fixînd cadrul general al epocii în care s-a format şi a început să evolueze artistul, Ionel Jianu stabileşte climatul mental - deschis dialogului european - fertil unei exprimări artistice de ţinută. Judecăţile exprimate vis-à-vis de opera pictorului, filiaţiile şi analiza pertinentă - pe domenii de activitate - au făcut din această cercetare un punct clar de referinţă în elucidarea "problemei" Tonitza.

De la cîştigurile enunţate porneşte, după mai bine de două decenii, Barbu Brezianu în analiza sa. *Oferindu-ne o posibilă interpretare cronologică a activitătii artistului*, Brezianu insistă în prima parte a lucrării sale pe modul de manifestare a artistului în raport cu mediul românesc şi pornind de la studiile urmate peste hotare. Vehiculînd un bagaj noţional moştenit, în mare parte, de la predecesorul său, Brezianu emite opinii interesante despre filiaţia adoptivă Luchian-Tonitza, despre portretele copiilor, despre maniera de interpretare a nudurilor văzute, de predilecţie, dorsal, despre peisajele sale suburbane. La fel ca şi antecesorul său, Brezianu ne pune înaintea unei bibliografii extrem de minuţioase a domeniului, completată de un catalog extins al operei pictorului.

Monografia de reconstituire pe care ne-o propune Valentin Ciucă are meritul că îmbină, cu deplină seriozitate, informaţia de specialitate cu un stil liber, accesibil unor categorii largi de cititori. Beneficiind inteligent de toate cunoştinţele la zi despre "fenomenul" Tonitza, Valentin Ciucă combină original documentul de arhivă cu informaţia scoasă din periodice, amintirile colecţionarilor şi a oamenilor

https://biblioteca-digitala.ro

de cultură ce l-au cunoscut bine pe artist cu descrierea şi meditaţia în cel mai dulce stil moldav. Călătoria pe urmele artistului se dovedeşte benefică atît pentru autor, cît şi pentru lector. Integrată unui triptic interpretativ - Grigorescu, Luchian, Tonitza - lucrarea are ambiţia de a reface una din căile de evoluţie ale spiritualităţii noastre artistice. Modernitatea abordării, în atari condiţii, nu se revendică de la puritatea extremă a judecăţilor de valoare, ci mai degrabă de la rotirea permanentă şi perfectibilă a unghiului de vedere asupra materialului informativ avut la dispoziţie.

Putem concluziona, citîndu-l pe Zambaccian, că "Tonitza s-a bucurat de cel mai mare succes de public în timpul vieţii" - noi am îndrăzni să sugerăm că această atracţie există şi azi. Dornic să nu rămînă în afara actualităţii"[39] - ce artist autentic şi-ar dori lucrul acesta! - Tonitza continuă şi va continua să rămînă în atenţia publicului şi a criticii de artă. Considerăm că cele două articole contestatare - punct de plecare în studiul nostru - nu au avut darul să scadă cu nimic din valoarea operei ci, din contră, au asigurat o plasare şi o interpretare nuanţată a intregului. Numai aşa, prezentînd în egală măsură calităţile şi defectele, influenţele şi cîştigurile proprii, ne putem forma o părere apropiată de exigenţele unei receptări artistice moderne. În afara oricărei discuţii, Tonitza rămîne o conştiinţă vie a epocii lui, un barometru sensibil al nivelului plasticii româneşti interbelice.

N O T E

1. Anul I, nr.2/decembrie 1946.

2. Eugen Crăciun, *Un poet al formelor: N. Tonitza*, p.7-8; K., H., Zambaccian, *Amintiri despre Tonitza*, p.9-17; Nicolae, Argintescu-Amza, *Tonitza sau despre senzualitate, lirism şi pitoresc decorativ în pictura noastră modernă*, p.19-28; Vilhelm, Beneş, *Coordonatele picturii lui N.Tonitza*, p.29-33.

3. Ionel Jianu, *Tonitza*, Bucureşti, Ed. Căminul Artei, 1945, p.22.

4. K., H., Zambaccian, *op.cit.*, p.14 şi monografia *N. Tonitza*, Bucureşti, ESPLA, 1955, p.29.

5. Nicolae Argintescu-Amza, *op.cit.*, p.20-21.

6. O. W.Cisek, *Eseuri şi cronici plastice*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1967, p.124-128.

7. Nicolae Argintescu-Amza, *op.cit.*, p.20.

8. K.H. Zambaccian, *Amintiri despre Tonitza, loc.cit.*, p.12. Demonstraţia lipsei influenţei lui Modigliani, cel puţin în perioada de formaţie, o face pertinent Ionel Jianu, în *op.cit.*, p.14.

9. Valentin Ciucă, *Pe urmele lui N.N. Tonitza*, Bucureşti, Ed.Sport-Turism, 1984, p.61-64.

10. V. Beneş, *op.cit.*, p.33.

11. Idem, p.30-33.

https://biblioteca-digitala.ro

12. Valentin Ciucă, *op.cit.*, p.116-117.

13. Eugen Crăciun, *op.cit.*, p.7; K.,H., Zambaccian, *N. Tonitza*, p.28.

14. Nicolae Argintescu Amza, *op.cit.*, p.20-21.

15. V. Beneş, *op.cit.*, p.30-32.

16. Ionel Jianu, *op.cit.*, p.25.

17. Idem, p.37.

18. Georgeta Peleanu, *Nicolae N.Tonitza*, în *Muzeul de artă al R.P.R, Expoziția N.N. Tonitza Bucureşti ianuarie-martie 1964*, p.9-14.

19. Dan Grigorescu, *Pictura românească în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Pictura românească în imagini*, Bucureşti, Ed.Meridiane, 1970, p.192-196.

20. Ionel Jianu, *op.cit.*, p.35.

21. Barbu Brezianu, *Tonitza*, Bucureşti, Ed.Academiei R.S.R., 1967, p.125.

22. Ionel Jianu, *op.cit.*, p.5.

23. Petru Comarnescu, *N.N. Tonitza*, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1962, p.208.

24. Vasile Breban, *Dicționarul general al limbii române*, Bucureşti, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1987, p.391.

25. Valentin Ciucă, *op.cit.*, p.43.

26. Jean Alazard în "Gazette des Beaux Arts", septembrie 1937, *apud* Ionel Jianu, *op.cit.*, p.40.

27. Eugen Crăciun, *op.cit.*, p.7.

28. K. H. Zambaccian, *N.Tonitza*, p.28.

29. V.Beneş, *op.cit.*, p.32.

30. Jean Alazard, apud Ionel Jianu, *op.cit.*, p.40.

31. Dan Grigorescu, *op.cit.*, p.195.

32. Petru Comarnescu, *op.cit.*, p.279.

33. Valentin Ciucă, *op.cit.*, p.113.

34. *Nicolae tonitza*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1963, text de Amelia Pavel, p.3.

35. Raoul Sorban, *Tonitza*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1973, p.17-18.

36. Valentin Ciucă, *op.cit.*, p.75 şi 122.

https://biblioteca-digitala.ro

37. Ionel Jianu, *op.cit.*, p.29.

38. Valentin Ciucă, *op.cit.*, p.177.

39. K.H. Zambaccian, *Amintiri despre Tonitza*, *loc.cit.*, p.11 şi 16.

https://biblioteca-digitala.ro

NECESITATE ŞI COMPROMIS ÎN CONSTITUIREA STATULUI SÎRBO-CROATO-SLOVEN. CÎTEVA CONSIDERAŢII

SUMMARY

The study is intented to point out some of the mechanisms that led, at the end of the First World War, to the appearance of the common state of the Serbians, Croatians and Slovenians.

This generous idea by itself, taking into account the historical background determined by the Austro-Hungarian's fall, come up for the very begining against the impossibility of gathering the efforts of the Slavic people in the past Monarchy with those of the Serbians.

The very great self prides, both from Belgrade and Zagreb or Ljubljana, in addition to the historical arguments pointing out mostly to the diference than to approaches, determined the fact that the fight for the common Yugoslavians' state had very tensioned moments.

The way between the historical necessity, uncontested, at the certain moment, by none of the parts, and the political compromise, as well necessar, was longer that they wished, turning the first decade in the Yugoslavian state's existence into a dramatic one.

Problema constituirii statelor central şi sud-est europene după primul război mondial, cercetarea mecanismelor care au generat noul peisaj politic central-european au rămas, pînă astăzi, subiecte de maxim interes istoriografic. Dispariţia Imperiului austro-ungar şi apariţia statelor succesoare, fenomene irepetabile şi unice au generat, încă din deceniul al treilea, dezbateri aprinse şi vii polemici istoriografice. Complexitatea problemelor care au marcat, încă de la început, Conferinţa Păcii de la Paris îşi găseşte pe deplin justificarea în spaţiul Monarhiei bicefale dispărute, unde, ideea dreptului popoarelor la autodeterminare a prins teren şi, cu rapiditate şi eficienţă, a fost pusă în aplicare[1].

Mulţi oameni politici şi istorici au contestat noua situaţie geopolitică a Europei Centrale: "În Europa - s-a spus - a strălucit triumful paradoxului"[2]; primul război mondial a bulversat harta Europei Centrale[3]; "rezultatul operei tratatelor din 1919-1920 a fost nu numai modificarea structurii politice a Europei centrale, ci şi a echilibrului său"[4] - toate afirmaţiile scoţînd, în prim plan, nu atît o presupusă nedreptate, cît, mai ales, inerente vicii de construcţie a noilor sisteme politice.

Conferinţa Păcii, urmare concretă a realităţilor de la sfîrşitul primului război mondial, nu a făcut decît să consfinţească juridic realităţi care deveniseră pregnante: "în ultimile săptămîni ale războiului, naţiunile subjugate de Puterile Centrale îşi constituiseră în mod spontan guverne proprii, distrugînd, fără vreo menajare, tradiţii seculare şi formaţiuni politice a căror misiune istorică încetase"[5].

Poate că, într-adevăr, complexitatea impresionantă a problemelor Europei postbelice a tergiversat rezolvarea lor, dînd impresia a ceea ce Clémenceau numise plastic, "tărăgăneala către pace"[6]. Nu este mai puţin adevărat, însă, că cei aproape doi ani de dezbateri şi de negocieri au urmărit, în primul rînd, să confere statut şi forţă juridică unor realităţi viabile şi rezistente, a căror putere rezida tocmai în aplicarea corectă a principiului naţionalităţilor, căruia i-a fost imprimat "un caracter de relativitate"[7], spre a se evita fărîmiţarea excesivă şi crearea de state neviabile.

Suntem, astfel, de acord cu aserţiunea că "elaborarea condiţiilor de pace nu putea fi decît rezultatul unui compromis"[8] compromis, care, în

https://biblioteca-digitala.ro

cazul analizei noastre, referitoare la căile şi modalităţile constituirii statului sîrbo-croato-sloven se regăseşte, într-o mare măsură, şi ca soluţie internă.

Împrejurările formării, la 1 decembrie 1918, a Regatului sîrbilor, croaţilor şi slovenilor au fost mai puţin analizate la noi, acestea fiind abordate în contextul, mai amplu, al constituirii statelor nationale din centrul şi sud-estul Europei, accentul căzînd, cu precădere, pe sectorul politicii externe - corecte şi coerente - a tînărului stat iugoslav.

Încercăm, în demersul de faţă, să schiţăm, din perspectivă internă, cîteva din mecanismele constituirii statului comun al slavilor de sud la sfîrşitul primului război mondial, avînd în vedere şi ideea, sugerată de lecturile parcurse, că cel puţin două concepte majore au stat mereu în atenţia oamenilor politici iugoslavi ai vremii: necesitatea istorică şi compromisul politic.

Statul iugoslav a apărut în împrejurări deosebit de complexe, din care cel puţin trei se detaşează: preluarea moştenirii austro-ungare, tendinţele vizibil hegemoniste ale Serbiei şi, nu în ultimul rînd, amprenta istoriei şi a mentalităţii balcanice.

Istoria a fost puţin generoasă cu slavii din Balcani, ea fiind "la fel de complicată ca şi condiţiile sale geografice"[9] şi, totodată, marcată, secole de-a rîndul, de aventuri sîngeroase şi diplomaţie tenebroasă[10]. Intraţi sub stăpîniri diverse, cu obiceiuri şi mentalităţi adeseori radical diferite, slovenii, croaţii, muntenegrenii, slavii islamizaţi din Bosnia, sîrbii şi macedonenii au păşit în secolul XX cu diferenţe de ritm şi cadenţă apreciabile.

Două au fost, în principal, tendinţele de abordare a complexităţii etno-culturale a slavilor sudici. Pe de o parte, o tendinţă excesiv nivelatoare, promovată, cu precădere, de adepţii pan-sîrbismului, iar pe de altă parte, tendinţa excesiv separatistă, susţinută de cercurile culte de la Zagreb şi Ljubljana, vizibil incomodate de ascensiunea Serbiei.

Aceste abordări tranşante au fost preluate şi de istoriografia occidentală a epocii, o serie de lucrări apărute după război încercînd să explice, de cele mai multe ori cu argumente istorice, gravele dificultăţi interne care au măcinat statul iugoslav în primul său deceniu de existenţă.

În acest sens, J.Aulneau, în *Histoire de l'Europe Centrale*, se întreba, retoric: "În ce rămîn sîrbii diferiţi de croaţi? Etnografia nu a putut să descopere. Ei aparţin aceleiaşi rase, vorbesc aceeaşi limbă. Doar scrierea şi religia îi despart"[11], autorul sesizînd mai departe "efortul continuu al croaţilor de a se degaja de prejudecăţi confesionale, pentru a se apropia de Serbia"[12].

Ideea unei posibile convieţuiri politice între slavii de sud, ca barieră în calea blocului germanic, apăruse încă de la finele secolului al XVIII-lea, fiind evidentă la sfîrşitul primului război mondial. Étienne Fournol vedea, practic, în viitoarea Iugoslavie de după război, bariera în calea "drumului spre sud al Germaniei, a cărei rasă nu atinge în nici un punct Mediterana latină, slavă şi islamică"[13]. Şi Mazzini intuise, la vremea sa, în mişcarea slavilor meridionali una din acţiunile cele mai importante pentru Europa viitoare, incluzîndu-i aici şi pe bulgari. De aceeaşi părere este şi contele Sforza, încredinţat că "o uniune completă a iugoslavilor, în sensul literal al cuvîntului, trebuie să-i cuprindă şi pe bulgari"[14].

Ideea, generoasă în aparenţă, a fost împărtăşită, la începutul secolului, şi de Jovan Cvijić, profesor la Universitatea din Belgrad, convins, în ceea ce-i privea pe bulgari, că "este foarte normal să fie realipiţi marii familii iugoslave"[15].

Tendinţa de ajustare, pentru scopuri politice, de altfel raţionale, a unui trecut care justifică anemic noile realităţi, l-a determinat pe acelaşi J. Cvijić, susţinător entuziast al cauzei iugoslavismului, cu port-drapelul său Serbia, să lanseze termeni precum "fuziune etnică", "fuziune lingvistică" şi "fuziune politică", ca etape

https://biblioteca-digitala.ro

decisive ale consolidării iugoslave[16].

Ideea pan-sîrbismului ca generator al viitoarei unităţi politice iugoslave este justificabilă, dacă avem în vedere atît antecedentele istorice ale poporului sîrb, cît şi existenţa, *de jure*, a statului Serbia. Încă din 1871, Svetozar Marković aprecia că ideea unităţii iugoslave, sub drapelul sîrb, "conţine în ea distrugerea Turciei şi a Austriei, sfîrşitul Serbiei şi Muntenegrului ca principate independente şi revoluţia în toate resorturile poporului sîrb"[17]. Previziunea a fost exemplară, la fel ca şi declaraţia guvernului Serbiei, în Skupština de la Niš, din 7 decembrie 1914, potrivit căreia războiul este "lupta pentru libertate şi pentru unirea fraţilor noştri, încă neliberi, sîrbi, croaţi şi sloveni într-un singur stat"[18].

Astfel, ideea necesităţii unui stat balcanic al slavilor meridionali a prins treptat contur, devenind consistentă spre sfîrşitul războiului şi acută după dispariţia Austro-Ungariei ca subiect de drept internaţional.

Plasarea Serbiei de partea Aliaţilor a constituit elementul fundamental al hotărîrii cu care aceasta a acţionat pentru promovarea unităţii politice a slavilor de sud sub stindardul Belgradului. Încă din 1913, prin Pacea de la Bucureşti, ea îşi mărise considerabil teritoriul, prin încorporarea unei părţi din Macedonia (26.700 km^2 cu 1.200.000 de locuitori), tratatul încheiat cu Bulgaria, la 1 iunie 1913, garantînd mutual achiziţiile din Macedonia pentru zece ani[19]. Macedonenii nu au fost recunoscuţi de către Belgrad ca naţiune. Împreună cu muntenegrenii, ei au fost marii nedreptăţiţi ai statului iugoslav, numele acestora nefigurînd nici măcar în titulatura oficială a ţării. Pe bună dreptate, N. Iorga scria că "Macedonia oferă mari dificultăţi de administrare (...). O întreagă generaţie, crescută în ideea bulgară, nu este dispusă a se lăsa sîrbizată, ceea ce arată adevăratul caracter al acestei populaţii, intermediară între cele două naţiuni slave şi puternic marcată cu alte elemente"[20].

Istoricul Milan Vanku, un foarte serios exeget al politicii externe iugoslave din perioada interbelică, acceptă, la rîndul său, ideea unităţii etno-culturale a iugoslavilor; referindu-se la evenimentele anului 1918, el arată că, pe lîngă formarea Poloniei şi Cehoslovaciei şi sîrbo-croato-slovenii şi-au desăvîrşit unitatea statală şi naţională[21].

O altă categorie de lucrări a căutat să explice hegemonia sîrbă cu argumentele destul de inconsistente ale ideologiei marxiste, în care burghezia sîrbă şi dinastia Karageorgević erau considerate responsabile pentru disfuncţionalităţile statului iugoslav[22].

La polul opus se află adepţii negării excesive a oricărui spirit de afinitate între slovenii şi croaţii din Austro-Ungaria şi sîrbi. Încă din 1918, Étienne Fournol arăta că regatele, republicile şi principatele dintre Adriatica şi Sava nu au produs niciodată o unitate "iugoslavă", legea dezvoltării administrative a iugoslavilor fiind diferenţierea[23], iar J.Aulneau insista asupra inegalităţilor de temperament, de obiceiuri, de cultură, religie şi condiţii social-istorice dintre sîrbi, pe de o parte şi sloveni şi croaţi, pe de altă parte, întrebîndu-se, retoric, dacă nu cumva unirea acestor popoare nu a fost, în cea mai mare măsură, o creaţie artificială a diplomaţilor[24].

Aceste diferenţe, reale şi, în acelaşi timp, obiective, fuseseră speculate şi de către cercurile diplomatice austro-ungare, care, încă din 1908, au incercat varianta unei posibile uniri a croaţilor şi sîrbilor din Dalmaţia într-un stat croat, viitor element al Trialismului, privit şi ca piedică în calea naţionalismului sîrbo-croat incipient şi a aspiraţiilor pan-iugoslave.

Prin Stepan Radić, creatorul, în 1904, al Partidului Ţărănesc Croat, mişcarea de emancipare naţională a croaţilor a căpătat noi dimensiuni. Om politic complex şi complicat, adulat şi contestat deopotrivă, Radić a evoluat împreună cu evenimentele. Dacă, pînă la izbucnirea războiului mondial ideea sa politică fundamentală fusese crearea unui stat al croaţilor, desprins de Ungaria, dar rămas în cadrul dublei Monarhii[25], după prăbuşirea acesteia crezul său politic a suferit transformări: el întrevedea acum o confederaţie între

https://biblioteca-digitala.ro

Croaţia şi Serbia, în care Croaţia, posesoare a unor largi atribute ale suveranităţii, să aibă în comun cu Serbia doar dinastia şi afacerile externe; "se copia, într-un fel, dualismul austro-ungar, dar Croaţia urma să aibă, în acest sistem, libertăţi mai mari"[26]. O altă opinie, la care subscriem, este aceea formulată de către Emile Haumant, care demonstrează că cei din Croaţia nu se temeau atît de unirea cu Serbia, cît, mai ales, de maniera în care ea se putea realiza. Croaţii doreau fuziunea, însă, pe cît posibil, înaintea previzibilei victorii a sîrbilor în război, pentru că aceasta i-ar fi făcut pe sîrbi prea puternici. Mai mult, unii lideri croaţi, printre care şi Trumbić, viitorul ministru de externe, vedeau în Serbia, în toamna lui 1918, o nouă Prusie pentru Croaţia, în care avea să domine "mizerabila oligarhie a radicalilor sîrbi"[27].

Fără îndoială, handicapul major al Croaţiei a fost acela de a nu fi subiect de drept internaţional, ea făcînd parte, *de jure*, din tabăra învinşilor. Împrejurările erau prea bine cunoscute de către liderii politici croaţi şi, în aceste circumstanţe, condiţiile puse de aceştia pentru unire nu puteau fi decît limitate. Croaţii, slovenii într-o mai mică măsură, au trebuit să aştepte, *volens-nolens*, întîi formarea statului comun şi doar după aceea şansa unei repuneri în discuţie a formelor de organizare internă. Sesizînd intenţia, Jovan Cvijić - sarcastic - le amintea acestora că mai doriseră autonomia şi sub oblăduirea Vienei[28].

În aceste circumstanţe, cercurile politice croate, fără să refuze, în principiu, unirea cu Serbia, şi-au modificat din mers strategia. Prima declaraţie oficială asupra intenţiilor de unire a fost făcută pe insula Corfu, sediul guvernului sîrb al lui Nikola Pašić, în timpul ocupaţiei Belgradului de către Puterile Centrale. O parte a membrilor Comitetului Iugoslav de la Londra, alcătuit din reprezentanţi ai slovenilor şi croaţilor din Austro-Ungaria, a renunţat la ideea federaţiei - idee forţă a planului elaborat la Londra - acceptînd, în declaraţia din 20 iulie 1917, unirea sîrbilor, slovenilor şi croaţilor într-un regat naţional, liber şi democratic, sub sceptrul lui Petru Karageorgević. Semnau declaraţia, din partea croaţilor, printre alţii, Trumbić, Davidović şi Protić[29].

Declaraţia de la Corfu este de o importanţă deosebită. Pe baza acesteia s-au închegat toate acţiunile din toamna anului 1918, ea stînd la temelia organizării statului pînă la adoptarea Constituţiei. Declaraţia, bazată pe principii democratice, enunţă că sîrbii, slovenii şi croaţii doresc să formeze o monarhie constituţională, parlamentară, care va lua numele de Regatul Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor, în care o Adunare Constituantă, aleasă pe baza sufragiului universal, egal, direct şi secret va elabora viitoarea constituţie. Declaraţia excludea *apriori* ideea de confederaţie şi propunea un stat unitar, centralizat[30], în limite de comun acord acceptate.

Declaraţia de la Corfu afirmă unitatea rasei şi limbii sîrbilor cu a iugoslavilor din Austro-Ungaria (croaţii şi slovenii), hotărînd ca noul stat să aibă o singură stemă şi un singur drapel (art.3 şi 4). Alte articole prevedeau egalitatea alfabetului chirilic cu cel latin (art.6), egalitatea celor trei culte - ortodox, catolic şi musulman - (art.7), unificarea calendarului (art.8) etc.[31].

Primele dificultăţi, la Corfu, au apărut în privinţa viitorului nume al statului. Amintind că, încă din 1908, la Congresul de la Praga, slavii de sud din dubla Monarhie se autointitulaseră "iugoslavi", Trumbić a propus şi a insistat asupra acestui nume. Opoziţia radicalilor sîrbi, iritaţi de topirea propriei lor denumiri într-o expresie generică, inconsistentă şi irelevantă, a condus la abandonarea proiectului; tot Trumbić, inspirat de modelul britanic, a propus denumirea de "Regatul Unit al Serbiei şi Iugoslaviei", neacceptată, de această dată, de o parte a delegaţilor sloveni şi croaţi, din aceleaşi motive care determinaseră refuzul sîrbilor. În final, a fost adoptată denumirea, mai degrabă trialistă[32], de Regatul Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor.

În acest labirint de probleme, elementul musulman din Bosnia-Herţegovina a fost, la rîndul său, minimalizat. Amintire a unei istorii tragice, musulmanii bosniaci, sîrbi şi croaţi deopotrivă, islamizaţi de cîteva secole, erau priviţi, în cel mai bun caz, ca un element pitoresc. Anexarea Bosniei la Austro-Ungaria

https://biblioteca-digitala.ro

nu nivelase aproape deloc caracterul oriental al țării, iar deschiderea ei culturală, mai modestă, avea tangență redusă cu spiritul european, după cum, sarcastic, observase chiar un ofițer croat, în timpul războiului[33].

J.Ancel, fin cunoscător al problemelor balcanice, consideră că bosnicacii, deși islamizați, rămăseseră sîrbi în sentimente și în limbă[34], idee acceptată și de Radonija Jovanović, care, în analiza situației din Bosnia din toamna anului 1918, descoperă existența a trei curente de opinie: o grupare radicală, adeptă a mișcării sîrbo-croate și a Declarației de la Corfu, gruparea moderată a lui Serif Arnautović, adeptă a autonomiei Bosniei în cadrul Austro-Ungariei și gruparea lui Basagić, ostilă total Declarației[35]. Cele trei grupări nu au avut o relevanță deosebită, totuși, pentru mișcarea pan-iugoslavă.

Începînd din toamna anului 1918, evenimentele se precipită. La Congresul naționalităților din Austro-Ungaria - ținut la Roma, între 10-12 aprilie - au participat și delegații croați, sub conducerea lui Trumbić, care au aderat la toate cele trei hotărîri adoptate la Congres și în care dubla Monarhie era declarată obstacolul principal în calea aspirațiilor de unitate ale naționalităților din imperiu. Din octombrie 1918, la Zagreb, Ljubljana, Split, Sarajevo, Novi Sad se formează Consilii Naționale, care recunosc supremația celui de la Zagreb, Narodni Veće, cu reprezentare din toate teritoriile iugoslave ale Austro-Ungariei, pe baza proporției de 1 la 100.000: Slovenia trimitea 14 deputați, Croația și Slavonia 27, Bosnia-Herțegovina 8, Dalmația 7, Istria 3. Era "un mic parlament al iugoslavilor din Austro-Ungaria"[36], al cărui lider a fost ales conducătorul Partidului Populist Sloven, abatele Korošec.

La 29 octombrie 1918, Narodni Veće de la Zagreb proclamă separarea de Monarhie și crearea unui stat independent al tuturor iugoslavilor din Austro-Ungaria. Erau urmărite, cu abilitate, două scopuri: pe de o parte, recunoașterea internațională, *de jure*, a acestui stat de către Aliați i-ar fi dat șansa ca la sfîrșitul ostilităților să figureze ca subiect de drept internațional, iar pe de altă parte, în ceea ce privește relațiile cu Serbia, acestea puteau fi plasate pe picior de egalitate, ca între două state suverane. Unirea s-ar fi făcut în cu totul alte împrejurări, evitîndu-se ceea ce croații au repugnat dintotdeauna: hegemonia sîrbă. Inițiativa s-a soldat cu un eșec, nici un guvern aliat nerecunoscînd Proclamația de la Zagreb[37].

Croații au obținut, totuși, din partea Aliaților, recunoașterea autorității Consiliului de la Zagreb asupra tuturor teritoriilor iugoslave ex-austro-ungare, dar pînă la viitoarea unire cu Serbia. Nikola Pašić, delegatul sîrb la convorbirile sîrbo-iugoslave de la Geneva, din 6 noiembrie 1918, a acceptat perioada de completă independență, care, în gîndirea croată, era începutul organizării statului comun. Exista și posibilitatea, virtuală, ca sîrbii din Dalmația, Krajna sau Vojvodina să se găsească, *ipso facto*, într-un corp politic susceptibil de a deveni, cîndva, rivalul Serbiei.

Acordul era, în fapt, un dualism *sui generis*, care prevedea ca, pînă la adoptarea unei constituții, iugoslavii și sîrbii să se autoguverneze, avînd ca liant doar girarea afacerilor externe[38]. Pretențiile tot mai mari ale Italiei asupra Istriei și Dalmației au făcut însă ca aceste prevederi, confederative și chiar secesioniste "avant la lettre" să nu mai poată fi puse în aplicare, nici măcar ca intenție.

La 1 decembrie 1918, la Belgrad, reprezentanții slovenilor, croaților, sîrbilor din Dalmația, Krajna și Vojvodina, bosniacilor și muntenegrenilor proclamă Regatul Sîrbilor, Croaților și Slovenilor. Lungile pertractări diplomatice, începute în 1917 și accelerate în 1918 își găseau, acum, finalitatea. Noul stat cuprindea Serbia, în frontierele din 1913, care înglobau și o parte a Macedoniei, Muntenegru, în frontierele din 1912, Bosnia și Herțegovina, în limitele avute sub austrieci, Bačka, Baranja, Vojvodina și o parte a Banatului, Istria, Dalmația, Krajina, Slavonia, Slovenia și Croația.

Aceste unități au rămas simple repere istorice. Radicalii sîrbi, sensibili la oscilațiile și pretențiile croaților în privința unirii, aureolați de martiriul suferit în conflagratia mondială și de poziția de învingător

https://biblioteca-digitala.ro

a Serbiei şi-au impus cu duritate punctele de vedere, tensiunile acumulate în lungile negocieri fiind transferate în Constituantă. Constituanta şi-a asumat dificila sarcină a elaborării constituţiei, în spiritul Declaraţiei de la Corfu, însă discuţiile au fost tensionate, de pe poziţii adeseori ireconciliabile.

Proiectul de constituţie prevedea ca forma de guvernămînt să fie monarhia parlamentară, cu un parlament unicameral - Skupština - ales pe patru ani, prin sufragiu universal. Regele putea dizolva Camera[39]. Croaţii şi slovenii au insistat, de la început, asupra principiului descentralizării statului, premisă fundamentală a conservării tradiţiilor şi specificului naţional al acestora. Ei au propus împărţirea ţării în şapte provincii, conduse de şapte guvernatori şi şapte adunări provinciale, care să se autoadministreze. Erau lăsate în seama guvernului central numai afacerile externe, apărarea, comunicaţiile şi finanţele. Capitalele propuse urmau a fi Belgrad, Cetinje, Novi Sad, Ljubljana, Zagreb, Sarajevo şi Split. Cinci din cele şapte capitale provinciale aparţineau fostelor zone austro-ungare, sîrbii şi muntenegrenii fiind plasaţi într-o vizibilă şi ostentativă inferioritate administrativă. Această federalizare excesivă a provocat reacţia radicalilor sîrbi. Adepţi înverşunaţi ai centralismului, văzut ca garanţie a unitătii statului, sîrbii şi-au impus punctul de vedere. "Constituţia nivelatoare"[40] urma să spargă vechile unităţi istorice într-un număr imens de departamente, în vederea omogenizării administrative.

Discuţii aprinse a provocat şi denumirea statului, ce urma să confere reprezentativitate ţării. Sîrbii, minimalizînd înţelegerea de la Corfu, au insistat ca în numele statului să apară expresia "Marea Serbie", amintire vie a eroicelor virtuţi ale poporului sîrb.

Nici contrapropunerea croată, de "Iugoslavia", cu care ei, slovenii şi chiar sîrbii din fosta Monarhie se identificaseră încă din 1908 nu i-a convins pe radicalii sîrbi. Compromisul s-a impus din nou, cu necesitate, numele adoptat rămînînd cel hotărît la Corfu: "Regatul Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor". Numele Muntenegrului, fost regat independent, nu figura în denumirea statului, ceea ce a atras protestele justificate ale deputaţilor muntenegreni, al căror popor era plasat în situaţia de simplă minoritate.

Adoptată la 28 iunie 1921, în ziua comemorării bătăliei de la Kossovo, din 1389 şi în absenţa deputaţilor croaţi, care au boicotat votul, "Constituţia de Vidov Dan"[41] a marcat triumful ideii centraliste sîrbe. Aşa cum scria şi A.Musset, "statul sîrbilor, croaţilor şi slovenilor este un stat unitar. Pentru a trece de la regimul federalist *de facto*, care a marcat perioada preconstituţională, la un sistem administrativ egalizat şi unificat, o procedură sumară a fost stabilită prin constituţie"[42].

Însuşi prinţul-regent Alexandru, în discursul său la deschiderea lucrărilor Constituantei, în martie 1919, a accentuat rolul sîrbilor în realizarea unirii de la 1 decembrie 1918. El spunea: "Cu bucurie şi recunoştinţă pronunţ numele interpreţilor acestei voinţe, care sunt, în acelaşi timp, artizanii victoriei: reprezentanţii Consiliului Naţional şi Adunarea Naţională a Voivodinei, pentru poporul nostru din vechea Monarhie austro-ungară, Adunarea Naţională a Regatului Serbiei şi Marea Adunare Naţională a Muntenegrului. Rezoluţiile lor, ca şi răspunsul meu regal, au fost *acceptate cu entuziasm* (s.n.) la Sarajevo şi Belgrad, Zagreb şi Novi Sad, Ljubljana şi Cetinje, Split şi Skoplje"[43].

Boicotarea votului asupra Constituţiei de către deputaţii croaţi a marcat începutul gravei crize politice interne a statului. Antagonismul dintre concepţiile politice ale deputatilor sîrbi şi croaţi a alimentat naţionalismul croat, al cărui susţinător fervent a fost liderul Partidului Ţărănesc Croat, Stepan Radić, autor al unor adevărate rechizitorii la adresa hegemoniei sîrbeşti. Programul său prevedea federalizarea pe criterii etnice şi istorice a statului sîrbo-croato-sloven şi chiar crearea unei republici ţărăneşti croate independente, aceasta şi pentru motivul că cei din Croaţia "nu au fost sclavii Monarhiei habsburgice, iar sîrbii nu au fost eliberatorii lor"[44].

https://biblioteca-digitala.ro

Reclamarea, în Parlament, a independenţei Croaţiei a dus la arestarea lui Radić, în 1923, pe baza acuzaţiei de trădare şi de tentativă de destrămare a statului naţional. Arestarea lui Radić, al doilea moment major de criză internă iugoslavă, a cronicizat la maximum tensiunile acumulate în viaţa internă a statului iugoslav. Cu greu, şi mai cu seamă datorită abilităţii politice a lui Nikola Pašić, acestea au putut fi, în parte, atenuate[45].

Se observă, astfel, că mobilurile creării statului iugoslav concentrau, mai mult decît s-a dorit, avatarurile unor secole de istorie. Aflaţi în stadii diferite de dezvoltare, sub stăpîniri diametral opuse, separaţi prin religie, limbă, cutume, alfabete, mentalităţi, slavii meridionali găsiseră, la sfîrşitul anului 1918, limbajul comun şi necesar al canalizării, pe o singură direcţie, a energiilor naţionale.

De la necesitatea istorică, necontestată, la un moment dat, de nici una din părţile aflate în negocieri, la compromisul politic, la fel de necesar, calea a fost mai lungă decît s-a dorit. Nerezolvarea tuturor problemelor existente, centralizarea excesivă promovată de Belgrad într-un spaţiu puţin adaptabil acestei intenţii, a făcut din primul deceniu de existenţă a statului un deceniu dramatic, care a transformat Iugoslavia în statul cel mai vulnerabil, din interior, dintre toate statele succesoare ale fostei monarhii austro-ungare.

NOTE

1. A se vedea, în acest sens şi George Sofronie, *Principiul nationalităţilor în tratatele de pace din 1919-1920*, "Universul", Bucureşti, 1936, Eftimie Antonescu, *Studiu asupra ultimelor tratate de pace*, Bucureşti, Societatea Naţională, 1938.

2. J.Aulneau, *Histoire de l'Europe Centrale*, Paris, Payot, f.a., p.432.

3. Charles Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peoples de l'Europe*, Paris, Rieder, 1938, p.442.

4. J.Aulneau, *op.cit.*, p.421.

5. George Sofronie, *op.cit.*, p.57.

6. George Clemenceau, *Măreţia şi amărăciunile unei victorii*, Bucureşti, Cartea Românească, 1930, p.123.

7. George Sofronie, *op.cit.*, p.59.

8. Emilian Bold, *Conferinţa de pace de la Paris (1919-1920). Cîteva consideraţii generale*, în vol. *Istorie şi civilizaţie Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Editat de I.Agrigoroaiei şi I.Toderaşcu, Iaşi, 1988, p.195.

9. E.Angot, *La Peninsule des Balkans*, Paris, Falque, f.a., p.3[illegible]

10. Comte Sforza, *Pachitch et l'union des yougoslaves*, Paris, Gallimard. 1938, p.7.

https://biblioteca-digitala.ro

11. J.Aulneau, *op.cit.*, p.377.

12. *Ibidem*, p.377. Mergînd pe aceeaşi idee, amintim şi faptul că la Congresul de la Praga, din 1908, slovenii, croaţii şi sîrbii din Croaţia, aparţinători Austro-Ungariei, s-au autointitulat "iugoslavi". Prin extensie, numele de "Iugoslavia" a fost folosit, neoficial şi pînă în 1929.

13. Etienne Fournol, *De la succesion d'Autriche*, Paris, Berger-Levrault, 1918, p.257.

14. Comte Sforza, *op.cit..*, p.8.

15. Jovan Cvijić, *La Peninsule Balkanique*, Paris, Collin, 1918, p.473; "Il paraît plus rationnel de les ratacher à la grande famille yougoslave" - scrie el.

16. J.Ancel, *Manuel geographique de politique européenne*, tome I, (L'Europe Centrale), Paris, Delagrave, 1936, p.366.

17. Gaston Gravier, *Les frontieres historiques de la Serbie*, Paris, Armand Collin, p.161, apud J.Skerlić, *Svetozar Marković*, Beograd, 1910, p.202.

18. André Tibal, *La Constitution yougoslave*, în: "Problèmes politiques contemporaines de l'Europe Centrale" p.11, conferinţă ţinută la "Centre de Dotation Carnegie" din Paris, la 13 februarie 1928.

19. Marcel de Vos, *Histoire de la Yougoslavie*, Paris, P.U.F., 1955, p.89.

20. N.Iorga, *Historie des États balkaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1925, p.492.

21. Milan Vanku, *Mica Înţelegere şi politica externă a Iugoslaviei,* Bucureşti, Ed.Politică, 1979, p.22.

22. N.Z. Lupu şi Gh.Cazan vorbesc despre "tendinţele de dominaţie ale burgheziei sîrbe asupra celorlalte naţionalitǎti", vezi *Culegere de prelegeri de istorie contemporană universală*. fasc.I, (1917-1923), Bucureşti, 1970, p.111.

23. Etienne Fournol, *op.cit.*, p.234, 240.

24. J.Aulneau, *op.cit.*, p.505.

25. Marcel de Vos, *op.cit.*, p.85.

26. J.Aulneau, *op.cit.*, p.507.

27. Emile Haumant, *La formation de la Yougoslavie*, Paris, Bossard, 1930, p.718, 721.

28. În volumul *Les protestations des peuples martyrs*, Paris-Barcelone, Blond & Gay, 1918, la p.25, Cvijić arăta că "une autonomie, un selfgouvernement sous la dynastie des Habsbourg c'est une pure ironie".

29. Marcel de Vos, *op.cit.*, p.95.

https://biblioteca-digitala.ro

30. Radonia Yovanovitch, *Les Croates et l'Autriche-Hongrie*, Paris, Édition de la Yougoslavie, 1918, p.174.

31. vezi, în acest sens, André Tibal, *op.cit.*, p.12.

32. Emile Haumant, *op.cit.*, *passim*.

33. *Ibidem*, p.682.

34. J.Ancel, *Les Balkans*, vol.II, p.7; conferință la Centrul Carnegie, 2 februarie 1928.

35. Radonia Yovanowitch, *op.cit.*, p.186.

36. André Tibal, *op.cit.*, p.13.

37. *Ibidem*, p.14; Numai Viena a recunoscut acest stat. Mai mult, într-un exces de generozitate calculată, se cedează iugoslavilor, spre păstrare, și flota din Adriatica, spre a nu fi capturată de italieni.

38. *Ibidem*, p.15.

39. Marcel de Vos, *op.cit.*, p.101.

40. J.Ancel, *Manuel historique de le question d'Orient (1792-1930)*, Paris, Delagrave, 1931, p.311.

41. În timpul îndelungatei asupriri otomane asupra Serbiei s-a răspîndit mitul Sfîntului Vit-Vidov Dan - cu dublă semnificație pentru sîrbi: ziua pierderii independenței și sărbătoarea eroului-atentator Miloš Oblić, care îl asasinase pe sultanul Murad, după bătălia de la Kossovo. Tot la 28 iunie, în 1914, avusese loc și atentatul de la Sarajevo (cf. V.P. Borovička, *Atentate care urmau să schimbe lumea*, București, Ed.Politică, 1978, p.141).

42. A.Mousset, *Le Royaume Serbe, Croate, Slovene*, Paris, Bossard, 1926, p.31.

43. *Ibidem*, p.21.

44. Marcel de Vos, *op.cit.*, p.100.

45. Calmarea deputaților croați, care amenințau cu secesiunea, s-a realizat prin cooptarea unor miniștri croați, după alegerile din 1925 în guvern, oferindu-li-se portofoliile comerțului, comunicațiilor minelor și pădurilor. Radić a fost grațiat prin decret regal, oferindu-i-se, grație abilității șefului guvernului, Pašić, portofoliul instrucțiunii publice, vacantat prin demisia lui Velimir Vukičević. Din nefericire, moartea lui Pašić, survenită la 18 dec. 1926, a dus la reizbucnirea tensiunilor sîrbo-croate (cf. J.Aulneau, *op.cit.*., p.508 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

REGIMUL NAȚIONAL SOCIALIST - REGIM TOTALITAR (II)

În prima parte a acestui studiu[1] am realizat o punere a problemei în orizontul literaturii de specialitate și am început reunirea unor probe care să dea consistență ipotezei de lucru.

Dintre impresiile proiectate în afară de Germania național-socialistă, în preajma celui de al doilea război mondial, considerăm relevantă pe aceea aparținînd fostului premier britanic între anii 1916-1922 - David Lloyd George[2]. Om la 73 de ani, gata să mai trăiască nouă, cu bogată experiență politică, David Lloyd George vizita Germania în august-septembrie 1936. După ce străbătuse drumurile Germaniei timp de trei săptămîni, la 4 septembrie 1936 are o discuție de cîteva ore cu Hitler. Impresiile lui sînt publicate în "Daily Express" (London), la 17 noiembrie același an. Superlativele abundă pe lîngă exprimări echilibrate: "Orice s-ar putea spune despre metodele lui (ale lui Hitler) și cu siguranță ele (metodele) nu sînt ale unei țări parlamentare, dar nu există îndoială că el a realizat transformări minunate în spiritul poporului, în atitudinea lor, unii față de alții, în perspectiva lor socială și economică. Pe drept cuvînt pretinde el la Nürnberg că în patru ani *mişcarea lui* (subl.ns.) a făcut o nouă Germanie [...]. Pentru prima dată după război există un sentiment general de securitate [...]. Este o Germanie mai fericită...

Superlativele caracterizează mai ales pe Hitler în calitate de lider. "Un om născut să fie conducător. O personalitate magnetică, dinamică, cu obiective sincere, cu voință hotărîtă și inimă vitează [...]. În privința popularității sale, în special printre tinerii Germaniei, nu există îndoială. Bătrînii au încredere în el; tinerii îl idolarizează. Nu este vorba de admirație pentru un lider popular, ci de adorarea unui erou național care și-a salvat țara de la cea mai mare descurajare și de la degradare".

Cu experiența lui, D.Lloyd George arată sensibilitate la realitățile economice germane, notînd că Hitler le-a dat germanilor încredere "împotriva inamicilor potențiali de care sînt înconjurați. De asemenea, i-a eliberat de teama spectrului constant al înfometării, una din amintirile cele mai triste ale ultimilor ani de război și primilor ani de pace. Peste 700.000 muriseră de foame în anii întunecați[3]. Încă sînt vizibile efectele în dezvoltarea fizică a celor născuți în acei ani triști". D.Lloyd remarcă interzicerea criticii, dar și faptul că Hitler "este imun criticii ca un rege într-o țară monarhică. El este mai mult decît atît. Este *George Washington al Germaniei* (subl.ns.), omul care a dobîndit pentru țara sa independența față de toți opresorii". Văzîndu-l astfel, fostul premier britanic îl crede pe cuvînt pe Hitler atunci cînd acesta afirmă că, hotărît să-și apere cu orice preț țara, nu rîvnește la pămînt străin. Lloyd George crede că Hitler și Germania au învățat lecția marelui război din 1914-1918.

Chiar și documentele citate mai sus sprijină afirmația că fascizarea (alinierea, coordonarea forțată, acel Gleicheschaltung) reușise. Am văzut cum prin decrete s-a limitat progresiv posibilitatea aplicării Constituției de la Weimar (Legile din 28 februarie și 24 martie 1933). Prin legea din 14 iulie 1933[4] se creează *un stat cu partid unic* și se completează cu legea din 1 decembrie 1933, care întărește unitatea dintre stat și partid. Articolul 1 precizează că "După victoria național-socialistă, *Partidul național-socialist este purtătorul ideii de stat german* (subl.ns.) și este indiscutabil legat de stat". De altfel, Hitler preciza încă de la 1 septembrie 1933, la o întrunire a partidului la Nürnberg, că revoluția național-socialistă nu se încheie odată ce puterea este cucerită; revoluția abia începe avînd drept obiectiv înstăpînirea nazismului asupra Germaniei, pătrunderea în toate articulațiile vieții de stat, în toate

https://biblioteca-digitala.ro

segmentele populației. A fost o etatizare a fascismului - cum crede Pierre Milza![5] - sau o fascizare a aparatului de stat, o *aliniere* a instituțiilor la preceptele ideologice naziste? Oricum, scopul era același: controlul cît mai complet al tuturor domeniilor, al activității și al gîndirii fiecărui cetățean. Această ambiție, realizată prin efecte combinate ale terorii și ale propagandei, deosebește regimurile totalitare de cele mai vechi, autoritare.

În domeniul economic, efortul regimului are drept obiectiv imediat eradicarea crizei economice. La nivelul informației de care dispunem, rezultă că în primii cinci ani s-a realizat repunerea în marș a economiei germane în sensul resorbirii șomajului și a pregătirii premiselor expansiunii acesteia. Pe termen lung, regimul urmărește coordonarea, unitatea și independența economică: se acționează în direcția realizării unei economii autarhice, suficientă sieși. S-au exercitat presiuni pentru limitarea importurilor și creșterea exporturilor. S-a trecut la raționalizarea materiilor prime, la ridicarea tarifelor vamale și la "recomandarea insistentă" a produselor indigene, la fabricarea pe scară largă a înlocuitorilor (*Erzatzmittel*).

Coordonarea și unitatea se asigură prin păstrarea proprietății private și a inițiativei particulare *dirijate*. Eliminarea sindicatelor și structura coporatistă sînt de natură să faciliteze politica regimului.

Agricultura este subordonată aceleași politici autarhice. Ceea ce în timpul războiului din 1914-1918 se profilase ca o nevoie rezultată din efectele blocadei aliate, devine acum o politică de stat; agricultura Germaniei trebuie să producă cele necesare consumului intern. Ca urmare, aceasta este supusă unei stricte centralizări, sub conducerea ministrului Walther Darré[6] - Prețurile produselor sînt riguros controlate. Legea fermelor ereditare din 29 septembrie 1933[7] concretizează dorința regimului de a forma o aristocrație țărănească ariană. În statutul cu care începea legea se spunea că guvernul "dorește să conserve țărănimea ca sursă de sînge a poporului german". Legea stabilește domeniul ereditar de 125 hectare, numește *țăran* pe proprietarul acestui domeniu și exclude pe evrei și pe cei de culoare din categoria celor care pot deveni țărani. De altfel, legile de la Nürnberg (1935 și 1938)[8] introduc discriminări în legătură cu evreii de așa manieră încît regimul a fost numit totalitar-rasist.

Amplitudinea intențiilor și a realizărilor regimului nazist ca regim totalitar devine relevantă prin analiza situației universităților. Numit în funcții de conducere, în mai 1933, Martin Heidegger, cunoscutul filosof, se pronunță asupra ideii de libertate academică[9]; cea existentă pînă în 1933 o consideră "negativă" și "neautentică", expresie a exercitării capricioase a intențiilor, înclinațiilor și a neangajării. Conceptul libertății studentului german se reîntoarce acum la adevărata lui semnificație, din el decurgînd pentru student trei îndatoriri: față de comunitatea națională, față de onoarea și soarta națiunii în mijlocul celorlalte națiuni și față de misiunea spirituală a poporului german. Toate aceste obligații față de sufletul german implică dăruirea studentului, a capacității lui de muncă și a cunoștințelor sale; implică disponibilitatea studentului de a-și servi patria la nevoie cu arma în mînă.

Fizicianul Philipp Lenard (premiul Nobel în 1905 pentru descoperirea razelor catodice) demonstra în *Introducere* la *Fizica germană*[10], apărută în 1938, că știința, inclusiv Fizica, este condiționată de *sînge* și *rasă* și nu este *internațională*, așa cum se crede. El compară astfel evreul, lipsit de simțul adevărului, cu cercetătorul arian, pătruns de voință de a afla adevărul. Sînt jaloane care marchează politica regimului față de învățămîntul superior.

Nu putea să se sustragă voinței dirijiste celălalt domeniu al libertății umane, acela al artei. Hitler, un artist ratat[11] și regimul edificat de el fac o distincție netă între arta "sănătoasă", "nordică" și arta "degenerată", "evreiască", "bolșevică". Astfel, în arta modernă, abstractă vede "excesele bolnăvicioase ale unor nebuni sau degenerați cu care ne-am obișnuit de la începutul secolului sub numele de cubism și

https://biblioteca-digitala.ro

dadaism"[12]. Instituţia care opera această "direcţionare" a gustului în artă era *Camera naţională a artelor frumoase*; ca sculptor şi pictor nu puteai lucra fără calitatea de membru al acestei corporaţii. Instituţii asemănătoare reuneau scriitori, muzicienii şi actorii. Un control riguros se exercita în domeniul artelor plastice, un muzeu special construit la München expunînd anual artă germană. Alături, în condiţii vitrege şi sub titluri batjocoritoare[13] se prezentau eşantioane de artă "degenerată", prelevate din alte muzee germane sau de la artiştii în viaţă. O lege privind Camerele naţionale ale culturii fusese promulgată la 1 noiembrie 1933.

Politica în domeniul culturii îmbracă forme mult mai variate. Astfel se introduc listele cu volumele interzise şi indezirabile[14]. De pe o asemenea listă, alcătuită în 1940 de ministrul propagandei, dr.Goebbels, titlul *Ce este viaţa*? este interzis cu următoarea justificare: "Autorul dă vieţii mai multe definiţii confuze şi nesemnificative. Concepţiile simple şi confuze sugerează unui cititor fără spirit critic concluzia că politica Reichului în domeniul alimentaţiei şi sănătăţii ar fi greşită". O carte din domeniul ştiinţelor economice, scrisă de dr.Eugen Steinemann, era interzisă pentru ideea autorului că "lupta de clacă poate fi eliminată numai prin planificare marxistă" şi pentru că el acuza nazismul că n-a oferit decît "cuvinte frumoase", că naţional socialismul este un sistem capitalist de stat pentru care muncitorii plătesc preţul.

Intoleranţa este evidentă şi în problemele de libertate a presei[15]. Un discurs rostit de Hitler în faţa ziariştilor, la 10 noiembrie 1938, conţine afirmaţii potrivit cărora "presa trebuie să urmeze *orbeşte* (subl.ns.) principiul de bază că autoritatea (conducerea) are totdeauna dreptate. Domnilor, noi toţi avem privilegiul de a ni se permite să facem greşeli. Nici oamenii de presă nu sînt exceptaţi de la această regulă. Dar noi toţi putem supravieţui numai dacă, înfruntînd lumea, nu punem accentul pe greşelile noastre "ci pe lucrurile pozitive. Esenţial este [...] ca totdeauna să subliniem corectitudinea conducerii".

O lege a presei fusese promulgată în octombrie 1933. Potrivit acesteia, orice editor trebuia să probeze că arborele genealogic nu conţine evrei şi că merita încrederea politică; altfel nu putea profesa. Deşi selectaţi cu atenţie, ziariştii trebuiau să se supună instrucţiunilor *zilnice* emise de către ministrul propagandei. La 22 octombrie 1936, Goebbels spunea într-o astfel de instrucţiune: "...Ce nu este de dorit sînt ziarele editate în spiritul vechi, liberalist. Ce este de dorit sînt ziarele aduse în linie cu comandamentele construcţiei statului naţional-socialist". Ca urmare, este de neînţeles de ce evreii sovietici - unii celebrităţi ale zilei - sînt lăudaţi ca fiind muncitori sau, de ce cînd sînt daţi afară din slujbe, se scrie despre antisemitisn, cînd se ştie că "în realitate, orice gest antisemit este pedepsit cu moartea".

Instrucţiunile din 19 septembrie 1938 precizau ziariştilor cum să drămuiască informaţia în timpul crizei sudete. Goebbels spunea clar: "ceea ce interesează este să se arate ce naţiune barbară sînt cehii [cu referirile la "atrocităţile" împotriva germanilor sudeţi - n.ns.] şi că statul lor este imposibil".

In mai 1939, ministrul propagandei reproşa editorilor de reviste că în loc să promoveze "umorul sănătos german", publică în revistele lor glume evreeşti - gafe în raport cu politica rasială şi de întărire a familiei. Iată glumele care-l supărau pe ministru: Pasagerii unui transatlantic îşi omorau timpul cu jocuri de societate. Un domn iese în faţă şi spune: acum vom avea o întrecere între "căsătoriţi" şi "necăsătoriţi". Dumneavoastră sînteţi căsătorit, nu-i aşa? Nu! spunea celălalt. Eu numai arăt a căsătorit. In realitate, am rău de mare...

Sau: Primul oaspete la o vînătoare: Domnule, era să-mi împuşti soţia! Al doilea oaspete: Imi pare rău. Dar ia ascultă: de ce nu mi-o împuşti şi dumneata pe a mea [...]. şi ministrul dădea ziariştilor exemplul demn de urmat: caricatura reuşită care înfăţişează suferinţele singurului celibatar dintr-un bloc...

https://biblioteca-digitala.ro

Viaţa cotidiană a germanului de rînd mai era condiţionată, sub regimul totalitar naţional socialist, şi de felul cum funcţiona justiţia. Ceea ce Hitler rostea la 20 august 1942[16] în faţa oamenilor legii, a ministrului justiţiei în primul rînd, este relevant în privinţa zelului cu care se acţiona pentru edificarea unui *Fuhrerstaat* în care şeful este izvorul legii: "Justiţia - preciza Hitler - nu este un scop în sine. Ea serveşte menţinerea ordinii sociale căreia îi datorăm cultura şi progresul. Orice mijloc serveşte acestui scop este drept [...]. NU este sarcina justiţiei să fie îndurătoare sau aspră. Sarcina ei este să servească acest scop [...]. Trebuie să exterminăm ideea că funcţia judecătorului este să facă legea să biruie, chiar de ar fi să piară lumea. Aceasta este pură nebunie"...

În legătură cu asasinatele din 30 iunie 1934 (Noaptea cuţitelor lungi), Carl Schmitt, profesor la Universităţile din Berlin şi Koln, scria: "adevăratul lider este totdeauna şi judecător [...]. În realitate, acţiunea Fuhrerului a fost pură justiţie".

In 1936, Hans Frank, preşedintele Baroului avocaţilor germani şi al Academiei germane de drept, viitorul guvernator al Poloniei, emitea instrucţiuni asupra poziţiei judecătorului. Sarcina judecătorului "nu este să ajute aplicarea unei ordini legale mai presus de comunitatea rasială sau să întărească vreun sistem de valori universale. El mai curînd trebuie să apere ordinea concretă a comunităţii rasiale, *să extermine pe acei care o subminează* (subl.ns.), să pedepsească pe acei care prin comportamentul lor dăunează comunităţii şi să arbitreze litigiile între membrii comunităţii". In practică, justiţia naţional-socialistă a luat forma Tribunalului poporului stabilit în 1934, cu misiunea de a se ocupa cu crimele împotriva statului. In fruntea acestei instituţii a fost numit Roland Freisler, jurist care şi-a onorat funcţia pe temelia convingerii că "este drept ceea ce este folositor poporului german"[17]. O preocupare, deci, pentru fericirea poporului german ... N-ar fi lipsit de interes să ne uităm mai îndeaproape asupra acestei dimensiuni a problemei. Este clar că, din punct de vedere calitativ, viaţa acestui popor în regimul totalitar nazist era condiţionată de trei elemente care, fiecare în parte şi mai ales prin efectele combinate, contribuie, în opinia noastră, la anularea progresivă a valorii individului, la direcţionarea acestuia, ca sub hipnoză, ca sub transă, spre obiective pe care şi le asumă ca fiind ale lui; acestea însă, întruchipează voinţa altora, voinţa conducătorului. Ne referim la ideologie, propagandă şi teroare. Am mai prospectat elemente de cultură care pregătesc mintea omului secolului al XX-lea, a germanului în primul rînd, pentru un asemenea comportament. Vom adăuga elemente din experienţa imediată atunci cînd vom analiza cele trei componente enunţate mai sus. Deocamdată, este interesant să reamintim ceea ce conducătorii nazişti vor să facă din poporul german. Din perspectiva actuală, mărturii făcute în toamna anului 1938 sînt, credem întru totul remarcabile. Eugen Kogon[18] intervieva o căpetenie SS; discuţiile aveau loc în castelul Vogelsang (Ordensburg) - unul din locurile de pregătire a viitorilor conducători ai Germaniei. Începînd din 1936, regimul naţional socialist pregătea ideologic pe tinerii care vor deveni conducătorii celui de al III-lea Reich. Cursul avea durata de trei ani, fiecare an desfăşurîndu-se în cîte un colegiu-fortăreaţă (Ordensburg): Krönninsee (Pomerania), Vogelsang (Eifel) şi Sonthofer (Allgau).

Selectăm din ideile interlocutorului lui Eugen Kogon, fără a generaliza pripit asupra gîndirii întregului corp SS şi semnalînd consonanţe cu afirmaţiile altor conducători ai Reichului. Astfel membrul marcant SS afirma că se aspiră la o structură guvernamentală modernă avînd ca model oraşul-stat din Grecia antică; *democraţia aristocratică sprijinită pe sclavaj*. Aşa a putut înflori cultura antichităţii. "Elita populaţiei între 5 şi 10% conduce; restul populaţiei trebuie să muncească şi să se supună. Numai în acest fel putem noi atinge performanţele uimitoare pe care ni le cerem nouă şi le cerem poporului german". Evident, în măsura în care afirmaţiile de mai sus sînt veridice, situaţia este de natură să sugereze

https://biblioteca-digitala.ro

dimensiunea demagogiei folosită pentru această performanță. In acest caz, ce înseamnă "popor"?. Cine vorbeşte în numele "poporului"?

După explicaţiile date în privinţa principiilor selectării noii aristocraţii între care şi "eliminarea radicală a opoziţiei politice incorigibile care refuză din principiu să recunoască bazele filozofice ale statului naţional-socialist şi instituţiile sale esenţiale", interlocutorul lui Kogon se pronunţă asupra viitorului. "Cel mult în 10 ani, spunea el în 1937, vom avea posibilitatea *să dictăm Europei legea lui Adolf Hitler* (subl.ns.) şi astfel să blocăm decăderea inevitabilă a continentului şi să construim o adevărată comunitate a naţiunilor într-o ordine condusă de Germania"[19]. Aceasta fiind viziunea asupra "poporului german şi a misiunii sale", să vedem în ce măsură ideologia, propaganda şi teroarea au apropiat pe germani, conducători şi conduşi, de performanţa vizată. Să luăm termenul de "ideologie" în accepţiunea lui operantă de "raţionalizare a ambiţiilor" (George L.Mosse); de "logică a unei idei" (Hannah Arendt); a uneia aptă şi suficientă pentru a explica totul[20]. Cercetătorii sînt de acord cu faptul că Hitler a transformat *programul* partidului în ideologie şi partidul *în mişcare*. Tot Hannah Arendt va remarca judicios: orice clădire (partidul) are structură; mişcarea are doar *direcţie*. Se înţelege că aceste transformări sînt operate în ideea realizării principiului şefului. Insuşi acest principiu (ca şi anticomunismul, naţionalismul) va sesiza Joachim Remak, este subordonat ideii centrale a ideologiei naziste: pseudodarwinismul. Pentru Hitler şi cei din jurul său viaţa este o luptă perpetuă între indivizi, între rase, între sîngele bun şi cel rău şi între nordicii creatori de cultură şi semiţii distrugători de cultură, în ultimă instanţă. "Cultura este creată de om, va remarca Hitler[21], şi pentru a salva o anumită cultură[22], trebuie salvaţi oamenii care au creat-o". Tot el plasa evreul la antipodul arianului deoarece "intelectul lui niciodată nu va acţiona ca o forţă constructivă", întrucît îi lipseşte idealismul. Walther Darré publica în 1937 "80 de maxime"[23] din care cităm: "Este moral ceea ce sprijină puritatea rasei germane; orice o împiedică este imoral".

Evident, pasajele citate sînt relevante în privinţa ideologiei, mulţi cercetători ai totalitarismului, remarcîndu-i contradicţiile. "Vökischer Beobachter", oficiosul partidului, a purtat în manşetă de-a lungul a 25 de ani de apariţie "Libertate şi pîine"[24] şi nu "Rasă şi sînge". Alfred Rosenberg[25] exprima părerea multor germani după primul război mondial, cînd spunea că "Ideea de *onoare*, de onoare naţională, este începutul şi sfîrşitul tuturor gîndurilor şi acţiunilor noastre. Nu poate să existe un alt centru de forţă de egală valoare; nici caritatea creştină, nici umanitatea (omenia) masonică, nici filosofia romană...". Într-o broşură apărută în 1926, Goebbels, expert în probleme de propagandă şi viitor ministru, se întreba retoric, între altele: "Care este principiul economic de bază cu care naţional-socialismul doreşte să înlocuiască războiul economic prezent al tuturor împotriva tuturor?. Şi răspunsul exprima ideea de bază prin titlul broşurii: *Interesul comun înaintea interesului individual*[26]. Care este parola naţional-socialiştilor către libertate? Si Joseph Goebbels răspunde: "Dumnezeu ajută pe acei care se ajută singuri!" Intr-un discurs rostit în faţa generalilor în 1944, ministrul propagandei arăta că "diferenţa între naţional-socialism şi toate celelalte sisteme precedente constă în faptul că punctul de pornire a naţional-socialismului este *comunitatea* şi nu individul"[27].

Se poate pune întrebarea dacă nu există o contradicţie între această faţadă a naţional-socialismului şi obiectivele aşa de clar exprimate în *Mein Kampf*. Evident, s-a observat că această lucrare, ca şi *Capitalul*, era puţin citită de către adepţii ideologiei respective. Apoi cei care au citit lucrarea lui Hitler, chiar dacă au apreciat unele pasaje ale cărţii, considerau că cele referitoare la rasism, erau atît de absurde, încît se gîndeau că, ajunşi la putere, vor trebui să abandoneze această parte a ideologiei lor"

https://biblioteca-digitala.ro

(Joachim Remak). Seducţia exercitată de ideologia nazistă, şi în sensul disponibilităţii preluării ei necritice, se aplică şi prin existenţa şi persistenţa unor sensibilităţi în mediul german după primul război mondial. Ne referim la puterea sentimentului onoarei, a onoarei rănite prin pierderea războiului, la dorinţa de a revedea ţara puternică, cu locul cuvenit între puterile Europei. Schiţa autobiografică a lui Hermann Führbach, păstrată la Institutul Hoover-Stanford-S.U.A., conţine şi afirmaţii ca acestea: "La 30 ianuarie 1933, Adolf Hitler a creat unitatea poporului german [...]. Acum, credincioşi jurămîntului nostru: pentru conducătorul şi ideea lui, vom lupta pînă la moarte. Lucrăm neobosiţi şi ajutăm la construcţia statului naţional-socialist pînă cînd fiecare german va înţelege ideologia naţional-socialistă"[28].

Există şi o altă sensibilitate în mediul german care contribuie, în opinia noastră, la amplificarea dimensiunii lui Hitler de "salvator" şi-i sporeşte şansa supunerii necondiţionate a poporului german. Ne referim la teama profundă în faţa *inflaţiei şi şomajului*, ambele flageluri în creşterea bruscă în timpul crizei anilor '30, în preajma instalării lui Hitler la putere. Inflaţia, parte a "bolii monetare" ce cuprinsese toate ţările beligerante în timpul primului război mondial, răvăşise şi Germania în primii ani postbelici. Ne închipuim ce simţeau germanii cînd, la 11 august 1922, trebuind să acopere cheltuielile unui comitet interaliat de control care activase şase săptămîni, au trimis în gară şapte curieri cu imense coşuri pline cu bancnote de 20 de mărci...[29]. Mîndria lor era lezată; a acelor a cărei ţară impresiona în 1914 prin puterea industrială - prima în Europa -, prin forţa armată şi numărul cîştigătorilor de premii Nobel[30]. La recrudescenţa stihiei în anii '30 se adăuga diminuarea severă a numărului locurilor de muncă. "Şomajul însemna lipsă de speranţă şi noi, germanii, cînd nu putem munci, ne pierdem minţile", nota mai tîrziu, fostul primar din Bremen[31]. Hitler i-a salvat, însă, pe de o parte, ei, germanii, au trebuit să plătească cu preţul libertăţii lor transferată împuternicitului; pe de altă parte, Hitler şi-a asumat riscul misiunii, conştient că supunerea a 66 milioane de germani (1932) este posibilă numai prin folosirea efectelor combinate ale propagandei şi terorii. Propaganda şi teroarea au avut misiunea de a catapulta pe Hitler la înălţimea simbolului imun la critică. Joachim C.Fest remarca faptul că eşecul lui Hitler, ca om, a fost proiectat asupra naţiunii germane în întregul ei. Procesul acestei "proiectări" nu poate fi înţeles fără luarea în considerare a rolului propagandei. dacă a existat genialitate la Joseph Goebbels - şi mulţi nu au îndoieli - dimensiunea trebuie căutată în "orchestrarea" apariţiilor şi rostirilor lui Hitler. Un exemplu în această privinţă poate fi edificator[32]. La congresul Partidului naţional-socialist din noiembrie 1936, se făcea şi apelul nominal al celor 140.000 de şefi politici (de la conducătorul de bloc la gauleiter). Alinierea lor cu steaguri, în mijlocul unei "catedrale de lumini" înconjurată de întunericul din jur, notează un participant la eveniment, declanşează emoţii nemaiîncercate pînă atunci şi semnificativ: în timpul defilării, "nu poţi vedea oamenii [...], nu poţi distinge purtătorul steagurilor": numai steagurile-simboluri; 25.000 de steaguri şi "fiecare purtător de steag este gata să-şi dea viaţa pentru el", pentru cauză. La "conul infinit de lumină, decupată în noapte, se adaugă elementul sonor, creator de emoţie; izbucneşte cîntecul-jurămînt al absolvenţilor şcolilor SS. Cîntecul radiază forţă în cei prezenţi, "Un moment de rugăciune a Mişcării (N.S.D.A.P.) protejat de marea de lumini împotriva întunericului ce înconjoară". În linişte grea lăsată după efectuarea salutului fascist, rosteşte dr.Ley, conducătorul Frontului muncii şi director organizatoric al partidului: "Credem în bunul Dumnezeu care ne călăuzeşte şi care ni te-a trimis nouă, Führerul meu". Urmează minute lungi de aplauze venite de la 150.000 de spectatori, aflaţi ca sub hipnoză în faţa unui spectacol teribil al puterii, unul comparabil, ca performanţă, doar cu acelea ale unei instituţii cu vechime - biserica.

Cum a fost posibil? Şi prin combinarea cu efectele <u>terorii</u>. S-a remarcat faptul că orice mişcare

https://biblioteca-digitala.ro

de masă are "pasiunea pentru unanimitate". Ideologia național socialistă considera că toți membrii "normali" ai societății, "vor fi natural parte a acestei unanimități". Ca urmare, teroarea totalitară şi unanimitatea sînt interdependente[33]. Cei "anormali", neadaptați (burghezia, istoriceşte condamnată, sau evreimea, deformată rasial) trebuie eliminați. Aceasta este sarcina terorii. Toate mijloacele, oricît de violente şi brutale, sînt justificate rațional.

Efectele combinate ale propagandei şi terorii nu trebuie văzute superficial, numai sub aspectul înmulțirii arestărilor şi a schingiuirilor. Teroarea, mai ales, sfîrşeşte prin a se interioriza; cetățeanul statului totalitar devine conformist; practică dedublarea; mimează loialitatea; ştie (învață) ce să spună şi ce să nu spună. O dimensiune a tragediei sistemului totalitar şi a Germaniei național-socialiste, în speță[34].

Preocuparea regimului totalitar nazist pentru unanimitate rezultă şi din tendința cuprinderii tuturor segmentelor populației, a timpului omului în întregul lui; din ambiția cuprinderii gîndului... Din nou trebuie s-o spunem: la suprafață apar şi efecte bune, contrariante; posibile puncte de plecare în alcătuirea bilanțului regimului. Nu este nimic rău în faptul că o țară are autostrăzi. Mussolini şi Hitler le-au făcut în premieră mondială. Inițiativa preşedintelui republican Dwight Eisenhower (1953-1961), cu nimic mai puțin eficientă pentru economia şi armata americană, n-are şi calitatea originalității; răspunde mai tîrziu unor necesități de modernizare. N-ar fi fost nimic dacă fiecare german ar fi avut posibilitatea să cumpere la prețuri accesibile[35] un autoturism Volkswagen. La 2 august 1938, dr.Ley formula ca obiectiv: cîte un autoturism la fiecare german, "fără deosebire de clasă, profesie sau proprietate"[36]. Nu era nimic rău în faptul că milioane de germani[37] au putut beneficia de excursii ieftine prin organizația "Forță prin bucurie", condusă tot de dr.Ley şi dotată cu o flotă proprie şi rețea hotelieră în insula Rügen (M.Baltică). Cu 13 dolari se asigura petrecerea unui concediu de o săptămînă în Norvegia; două săptămîni în Munții Alpi puteau fi acoperite numai cu 15 dolari. Şi din nou: prețul real trebuie căutat în altă parte; era prețul pierderii individualității, al alienării libertății. Prin întregul sistem schițat mai sus, regimul putea influența segmentul de populație matură a Germaniei în direcția configurată la capitolul ideologie.

Şi mai mare grijă are regimul național-socialist față de populația tînără; ca orice regim voluntarist care are ambiția de a construi o lume cum ar trebui să fie, care voia să stăpînească viitorul. Tendința *înregimentării* tineretului, a păstrării sub control a acestei forțe, am mai surprins-o din alte unghiuri în lucrarea noastră. Acum vom insista asupra instituțiilor pe care regimul le considera ca fiind concurente in privința influenței asupra tineretului. Evident, este vorba, în primul rînd, de biserică.

Programul național-socialist din 1920 înscrie la punctul 24 solicitarea "libertății tuturor cultelor religioase", cu precizarea că ele "să nu pună în pericol existența statului şi să nu violeze simțămintele morale sau etice ale rasei germane. Partidul, ca atare, susține creştinătatea pozitivă fără, totuşi, a se alia cu vreun cult"...[38]. De la imprecizia acestor formulări de principiu pînă la practica politică a regimului este o mare distanță. Odată preluată puterea, Hitler a luat unele măsuri contra bisericii întrucît nu putea suferi influența acestei instituții în rîndurile populației. El - cum confirma ziarul "Dimineața", din 2 mai 1933 - "nu admite decît o singură putere în stat, a lui. De aceea, a declarat, pur şi simplu, că creştinismul, aşa cum îl predică biserica existentă, este antinațional. Şi a purces să creeze o nouă religie care să nu aibă alt dumnezeu decît pe d-l Hitler şi care să nu asculte de alte porunci, decît ale lui, călcînd în picioare toate preceptele de omenie".

De fapt, poziția față de biserică trebuie analizată în complexitatea ei. La 20 iulie 1933, cîteva luni după preluarea puterii, Hitler a semnat concordatul cu Vaticanul. Pius al XI-lea era papă, dar adevăratul artizan al tratatului era cardinalul secretar de stat, Eugenio Pacelli, viitorul Pius al XII-lea. Ca

https://biblioteca-digitala.ro

nunţiu apostolic în Bavaria şi la Berlin (1917-1920; 1920-1930), Pacelli a exercitat o reală influenţă asupra politicii germane prin Partidul de centru (catolic) şi a menţinut simpatii în mediul german.

Hitler a avut nevoie de concordat. Datorită acestui gest politic, Centrul catolic a avut o atitudine binevoitoare faţă de Hitler în obţinerea deplinelor puteri în 1933[39]. Apoi, regimul aflat în curs de consolidare, avea nevoie de credibilitate în străinătate. Drept răspuns, mulţi clerici - catolici şi protestanţi - au cooperat cu regimul, însă măsurile acestuia i-au determinat pe unii să reproşeze încălcarea concordatului şi tendinţa de "*a monopoliza formarea tineretului*".

Oameni ai bisericii, precum arhiepiscopul de München, Michael Faulhaber, sînt împotriva tendinţelor regimului de a reafirma vechiul păgînism german prin schimbarea denumirilor de miercuri, joi şi vineri cu numele vechilor zei gotici (Wotan, Thor şi Freyja)[40]. Protestele cardinalului de Münster, contele Galen, sînt şi mai vehemente vizînd direct repercusiunile activităţii Gestapoului asupra comunităţii germane[42]. Documentul cel mai edificator asupra conştiinţei creştine sub o dictatură modernă se va produce în 1933 la iniţiativa pastorului Martin Niemöller, membru fondator al Bisericii confesionale, creată în 1933[41]. Apelul lui din 4-5 martie 1935 arată că poporul german "este ameninţat de un pericol mortal, pericolul unei noi religii...". Că în această religie, ideologia rasială şi populară (Volkisch) devine un mit, iar sîngele şi rasa, naţionalitatea, onoarea şi libertatea[43] devin idoli". Tot în această religie, credinţa într-o "Germanie eternă" înlocuieşte credinţa în Iisus Cristos. Această idolatrie n-are nimic comun cu creştinismul; de aceea, al doilea sinod al Bisericii confesionale îndeamnă credincioşii să se împotrivească unei asemenea religii ca una care "subminează statul".

Pentru aprecierea relaţiilor regimului cu biserica, se impune distincţia dintre ceea ce oamenii cu putere de decizie - începînd cu Hitler - gîndesc şi ceea ce fac. In ciuda faptului că unii clerici cu atitudini opoziţioniste au fost aruncaţi în lagărele de concentrare, confruntarea în public a fost sistematic evitată. De ce? Hitler însuşi considera că trebuie aşteptat. Se temea, poate, de puterea Bisericii catolice. In ceea ce priveşte aprecierea bisericii, subliniem deosebirile existente între observaţiile lui Alfred Rosenberg din 1920, cînd cere separarea spiritului creştin de spiritul "murdar evreesc", şi instrucţiunile emise de Martin Bormann la 7 iulie 1941[44]. Destinate liderilor naţional-socialişti locali, instrucţiunile conţin idei esenţiale prin care regimul îşi justifica acţiunile. Martin Bormann, "eminenţa cenuşie" a regimului, şeful cancelariei lui Hitler şi omul care i-a stat în preajmă cel mai mult, pornea de la constatarea că "sînt ireconciliabile conceptele de naţional-socialism şi creştinism" şi aceasta deoarece creştinismul "se întemeiază pe ignoranţa omului şi se străduieşte să ţină un număr cît mai mare de oameni în stare de ignoranţă. Numai în acest fel poate biserica să-şi menţină puterea. Naţional socialismul, însă, are fundamente ştiinţifice. *El* consideră că naţional socialismul n-are nevoie de creştinism şi pentru că este înzestrat cu idei evreieşti. Şi naţional-socialiştii vorbesc de credinţa în Dumnezeu dar nu în termenii naivi ai creştinismului. Puterea forţelor naturii care determină mişcarea corpurilor în univers constituie forţa omnipotentă pe care naţional-socialiştii o numesc Dumnezeu. De aceea, naţional-socialiştii îşi propun să trăiască mai în acord cu natura"?

Datorită acestei incompatibilităţi, explica Martin Bormann, nu s-a aprobat formarea unei bisericii naţionale protestante şi nu s-a acţionat în direcţia întăririi cultelor sau a sponzorizării unora noi. Bormann dă instrucţiuni clare de eliminare a oricărui element de natură să afecteze exercitarea conducerii de către führer şi Partidul naţional-socialist. "Pentru prima dată în istoria Germaniei, Führerul deţine în mîinile sale *întreaga conducere a Germaniei* (subl.ns.)". S-a ajuns aici "printr-o acţiune *premeditată*" ajungîndu-se să se creeze prin partid "un instrument care-l face independent de biserică". De aceea,

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie acționat în direcția smulgerii a cît mai mulți oameni de sub influența bisericii [...]. Această influență trebuie curmată odată pentru totdeauna. Numai astfel, statul și națiunea vor fi sigure de existența lor pentru timpurile care vin".

Cum se putea înlătura influența bisericii? Hitler însuși spunea, la 13 decembrie 1941, într-o convorbire particulară, că după terminarea războiului, "marea sarcină a epocii noastre va fi rezolvarea problemei bisericii. Numai atunci vom asigura pe deplin viitorul națiunii". Ceea ce trebuie asigurat este "stăpînirea absolută a statului. Cînd eram tînăr, poziția mea era: dinamită. Mai tîrziu, mi-am dat seama că rezolvarea unor asemenea probleme nu trebuie grăbită. Trebuie extirpată ca o cangrenă. Trebuie să ajungem să avem amvoanele pline cu proști și congregațiile pline cu femei bătrîne. *Oamenii tineri și sănătoși sînt cu noi...*" (subl.ns.). Această ultimă observație pare să releve elementul care-l făcea pe Hitler să gîndească la faptul că timpul este de partea lui și să prefere răbdarea "dinamitei" de care uzase în tinerețe. De altfel, o intrare în jurnalul lui Hans Frank, în calitate de guvernator general al Poloniei ocupate[45], oferă tabloul aplicării ideilor enunțate de Hitler. Hans Frank nota: "nu vom permite activitatea nici unei biserici aici; nu vom avea o problemă a bisericii [...]. S-ar putea spune că noi, aici, sîntem ca o grădină fericită...".

Așadar, din punctul de vedere al relației cu biserica, totalitarismul regimului era pe cale de a deveni compact. Imediat după preluarea puterii, "alinierea", integrarea segmentelor societății germane și înregimentarea populației obținuseră doar primele performanțe remarcabile.

NOTE

1. "Analele Științifice ale Universității «Al.I.Cuza» din Iași (Serie Nouă), Istorie, tom XXXVI, 1990, p. 77-85.

2. Cf. *The Nazi Years...*, p. 80-82.

3. Fostul premier britanic, autor al lucrării *Adevărul despre reparații și datoriile de război*, apărută în 1932, se referă mai ales la efectele răvășitoare ale prelungirii blocadei aliate asupra Germaniei după 11 noiembrie 1918. În literatura de specialitate, cifra de 700.000 de morți este dată pentru această perioadă. Despre implicațiile blocadei asupra Europei, vezi și I.Ciupercă, *Romania Facing Recognition of the National Unity*, în AIIA, XXV/2. 1988, p. 23-57.

4. *Pageant...*, p. 813.

5. *Ibidem.*

6. Este numit ministru al agriculturii la vîrsta de 38 de ani și va deține portofoliul pînă în 1942. Era fiul unui comerciant german bogat de Argentina. Walter Derré (Belgiano, Argentina 1895-München 1953) va fi unul din teoreticienii rasei și ai mitului sîngelui și al pămîntului. A scris *Țărănimea ca izvor de viață al rasei noastre* (1929) și *Noua aristocrație de sînge și pămînt* (1930) (Das Bauerntum als Lebensquell des nor dischen Rasse; Neuadel aus Blut und Boden). Rasismul lui țărănesc va exercita o mare influență asupra lui Heinrich Himmler.

7. *Pageant...*, p. 815.

https://biblioteca-digitala.ro

8. Idem, p. 815-816.

9. *The Nazi Years...*, p. 58.

10 Idem, p. 59-60.

11. "Pictam ca să-mi cîștig existența și studiam de plăcere... Cred că oricare m-a cunoscut în acele zile, mă lua drept un excentric... Eram ferm convins că într-o zi îmi voi face un nume ca arhitect (A.Hitler, *op.cit.*, p. 34-35).

12. *Ibidem*, p. 258 - ș.u.

13. *The Nazi Years...*, p. 65-66.

14. *Ibidem*, p. 84-85.

15. *Ibidem*, p. 86 ș.u.

16. *Ibidem*, p. 61 ș.u.

17. *Ibidem*, p. 63.

18. *The Theory and Practice of Hell*, s.l., 1950, p. 15-16.

19. Este demnă de reținut asemănarea cu ideile asupra Europei emise de Goering și Goebbels în timpul războiului din 1939-1945 (Vezi Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de al doilea război mondial*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 231 ș.u.).

20. Dintre cercetătorii fenomenului, Hannah Arendt (*The Origine of Totalitarianism*, New-York. 1951) are puterea de a explica totalitarismul de așa manieră încît sînt puse în evidență asemănările și diferențele între cel constituit în numele ideii de *luptă de clasă* (țările comuniste) și cel realizat în numele *luptei de rasă* (cazul nazismului este relevant). Autoarea consideră că rolul adevărat al ideologiilor este relevat de acela avut de ideologie în structurile dominației totalitare; că orice gîndire ideologică are trei elemente totalitare specifice: 1)Tendința de a explica nu *ce este*, ci *ceea ce devine*, ceea ce *trebuie să fie*; 2)Pornind de la prima trăsătură, orice gîndire ideologică devine *emancipată de realitate* de aceea pe care noi o percepem prin cele cinci simțuri. Pretinde existența unei realități dincolo de acestea și pentru care trebuie "un al șaselea simț". Or, cel de "al șaselea" se dobîndește prin îndoctrinare ideologică în școli speciale care există în toate regimurile totalitare. Mai ales, *propaganda* în regimul totalitar are un rol covîrșitor în emanciparea gîndirii de realitate prin injectarea unui înțeles secret în orice eveniment și prin suspectarea unei intenții secrete în spatele oricărui act politic public. Odată cucerită puterea, mișcările victorioase procedează la modificarea realității în concordanță cu cerințele ideologice; 3)Ideologiile n-au puterea să transforme realitățile. Ele realizează emanciparea gîndului de experiență prin anumite metode de demonstrare. Astfel, gîndirea ideologică pune faptele într-o ordine absolut logică care începe cu o premisă acceptată axiomatic. După aceasta, totul *se deduce*, decurge logic. Sub presiunea teroarei totalitare (contestată de George L.Mosse, *International fascism*..., p. 253, în multe cazuri, cu excepția celui german) care *alterează relațiile interumane* și a *ideologiei* și *propagandei* care *alterează* relațiile omului cu realitatea, supusul ideal al unui regim totalitar, afirma Hannah Arendt, nu este nazistul sau comunistul *convins*, ci omul pentru care nu operează

https://biblioteca-digitala.ro

distincţia între *realitate* şi *ficţiune* şi între *adevăr* şi *fals*. Cu aceeaşi logică irezistibilă, autoarea demonstrează opunînd *autoritarismul* (vechi) *totali tarismului modern, că lipsa de formă definită sau pluralitatea, mobilitatea şi conflictele aferente de competenţă, într-un cuvînt: lipsa de sistem şi diferenţa dintre aparenţă şi realitate, creează condiţii optime pentru realizarea principiului şefului (a ideii de Führerstaat. Într-un asemenea sistem, nimeni nu poate fi prea sigur de trăinicia poziţiei sale cu excepţia conducătorului; situaţia aminteşte de "principiul rotaţiei cadrelor"*...

21. *Op.cit*, p. 316-334.

22 Sînt foarte multe informaţii care sprijină ideea că nazismul a vrut să apere cultura germană şi să evite decăderea Europei. Naţional-socialiştii nu sînt singurii care, sub impresia puternică a marelui război din 1914-1918, au percepţia îmbătrînirii şi declinului Europei.

23 *Apud The Nazi Years...*, p. 33-34.

24 Şi sub impresia prezenţei în epocă a regimurilor totalitare, Erich Fromm scria în 1941 lucrarea mult citată: *The Escape from Freedom* (Evadarea din libertate). Aici el operează distincţia între *libertate ca eliberare* de povara libertăţii, de legăturile în care omul se născuse, ca parte a naturii şi a societăţii şi *libertatea ca libertate de a*-(şi) realiza propria individualitate). Disproporţia dintre aceste două dimensiuni ale conceptului de libertate, observă autorul, "a dus în Europa la o evadare în panică din libertate fie în noi subjugări (legături care mărginesc libertatea), fie într-o completă indiferenţă". Disperarea individului însingurat - continuă psiho-sociologul E.Fromm - "este solul fertil pentru scopurile politice ale fascismului" (p.32-33) (250-256). Multe din cercetăril ulterioare, inclusiv cele semnate de Zevedei Barbu, explorează direcţia jalonată de Errich Fromm.

25 Cf. *The Nazi Years...*, p. 38 ş.urm. Lucrarea *Mitul secolului XX* apărea în 1930; pasajul este selectat dintr-o reeditare din 1935.

26 Republicarea la München, în 1932, a programului N.S.D.A.P. din 1920 introduce acest titlu în faţa ultimului punct din program (al 25-lea) fără legătură cu afirmaţiile cuprinse în acest punct programatic.

27 *The Nazi Years...*, p. 40-41.

28 Idem, p. 46-47. Documentul este selectat în antologie ca aparţinînd unui nazist şi înfăţişînd varietatea motivelor angajării politice.

29 Informaţia este pusă în circuit de lord d'Abernon, în jurnalul publicat în 1929-1930 (Ibidem, p. 23).

30 Impresia este notată de Benjamin Ide Wheeler, rectorul Universităţii din California. Rectorul învaţă în Germania "ce înseamnă să stai în frontierele cunoscutului, să studiezi bazîndu-te pe surse de primă mînă, să gîndeşti independent şi, mai presus de orice, să predai «cu autoritate»: nu cu autoritatea diplomei plină de ştampile, ci cu aceea a ştiinţei temeinice..." (Idem, p. 18-19).

31 Idem, p. 43.

32 *Ibidem*, p.78-90.

https://biblioteca-digitala.ro

33 Carl Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, p. 135-138.

34 Pentru analiza din acest unghi a fenomenului, vezi Peter Phillipe, *The Tragedy of Nazi Germany. The Collaps of Character and Morality which Led to Nazism can Happen Anywhere, Pegasus*, New-York, 1969, passim.

35 990 de mărci, adică 235 dolari 1938. Nu s-a livrat nici un exemplar. În 1938, fabrica a fost profilată pe producția de război.

36 Cf. *The Nazi Years...*, p. 75.

37 2,1 milioane în 1934; 5,7 mil. în 1935; 7,4 mil. în 1936; 9,7 mil. în 1937; 9 mil. în 1938; 6 mil. în 1939.

38 *The Nazi Years...*, p. 30.

39 Deplinele puteri i-au fost reînoite în 1937 și în 1941. Din 1943, Hitler a renunțat și la această procedură (Pierre Milza, *op.cit.*, p. 202).

40 *The Nazi Years...*, p. 98.

41 Idem, p. 99.

42 Idem, p. 100-101.

43 Noțiunile sînt luate în sens nazist de onoare națională și libertatea de acțiune a națiunii.

44 Instrucțiunile constituie piesă de dosar în Procesul de la Nürnberg (Cf. *The Nazi Years...*, p. 102 și 105).

45 *Ibidem*, p. 105. Notarea se face la 18 martie 1942.

https://biblioteca-digitala.ro

GH. CLIVETI

ORIGINILE LIBERALISMULUI ROMÂNESC. REPERE ISTORIOGRAFICE

SUMMARY

The author attempts to reveal the main marks of the historic tradition concerning the origins of the romanian liberalism. A liberalism which expressed, of course, as political and ideological movement, its wellknown general values, but which equally denoted, into romanian historic context, significant particularities. So that, the origins of the romanian liberalism, as historic issue, could be of a senseful interest, and that not only for the historians. The very interesting contributions from the economic, sociological and cultural perspectives anlarged the scale of the interrogations regarding the emergence of the main political current which gave such a meaningful impetus to the making of the modern Romania.

Prin însăşi natura lor, demersurile istoriografice sunt orientate îndeosebi asupra *originilor* sau *începuturilor* diverselor procese şi fenomene ce au marcat devenirea societăţii. O atare orientare poate să apară conformă normelor metodologice ale cunoaşterii trecutului, însă, nu în mai mică măsură, şi ca expresie a unei dispoziţii lăuntrice a fiinţei noastre, mereu în căutarea înţelesurilor dintru început pentru tot ceea ce ţine de *omenesc*. Nu întîmplător, orientarea respectivă poate fi mai lesne sesizabilă în cazul demersurilor consacrate fenomenelor care, în derularea lor, au avut darul de a pune pregnant în lumină personalitatea umană, din perspectiva acţiunii şi gîndirii creatoare. Între asemenea fenomene se disting, ca exemple deosebit de edificatoare, mişcările politice şi de idei, ştiut fiind faptul că fiecare dintre acestea s-a definit sau tinde încă să se definească printr-o permanentă reevaluare a resorturilor genezei sau a semnificaţiilor (mesajului) elaboraţiei sale iniţiale. Este ceea ce se verifică din plin şi în privinţa *liberalismului românesc*. Această mişcare, în afirmarea sa - anihilată de regimurile dictatoriale din anii 1938-1944 şi interzisă cu desăvîrşire de comunismul totalitar -, şi-a etalat întotdeauna identitatea proprie în temeiul menirii ce şi-a asumat-o în chiar împrejurările apariţiei şi închegării sale[1]. Invocarea "menirii originale" s-a impus, dealtfel, ca normă definitorie a atitudinii liberalilor români, după cum o atestă toate programele lor electorale, foarte multe dintre discursurile lor parlamentare, multe dintre articolele lor din presă, broşurile, memoriile, corespondenţele private etc. Sunt "mărturii" care, în detaliu, dar mai ales în ansamblul lor, scot în afara oricărei îndoieli importanţa deosebită ce a avut-o sau o are, pentru liberalii români, luarea de cunoştinţă despre "menirea originală", "istorică", a mişcării lor. Menire care, se ştie, a fost supusă unor frecvente critici sau denaturări serioase din partea adversarilor liberalismului, în speţă ai Partidului Naţional Liberal, fie că aceştia erau conservatori de toate nuanţele, fie că erau socialişti, social-democraţi, naţional-ţărănişti, legionari ori comunişti. Toate aceste atitudini au trebuit, desigur, să-şi aibă reflexul istoriografic, relevant el însuşi pentru importanţa mereu actuală a aprofundării diferitelor aspecte ţinînd de originile sau începuturile liberalismului la români.

Ar fi însă cu totul eronat să mărginim "orizontul istoriografic" al originilor mişcării

https://biblioteca-digitala.ro

liberale la simplul reflex al atitudinilor partizane sau adversare acesteia. Ce-i drept, contribuțiile istoriografice aferente "orizontului" respectiv se prezintă, chiar și unei "repezi priviri", ca deosebit de controversate și, nu de puține ori, încărcate de un spirit vădit polemic. Dar la fel de drept este că unele contribuții, cum sunt cele aparținînd lui A.D.Xenopol[2], se disting prin spirit științific, ca și prin ținuta academică a discursului. Dincolo de criticile ce i-au putut fi aduse, uneori cu îndreptățire, "istoria serială", în nota sa xenopoliană, s-a dovedit propice privirii fenomenelor în lumina proprie fiecăruia, dispunîndu-se dinspre interior, fără a se abuza de erudiție, atît de în vogă în mediul intelectual din ultima parte a secolului XIX, și fără a se lăsa impresia conformării discursului unui pozitivism excesiv. Autorul *Istoriei Românilor din Dacia Traiană* nu a lăsat prin nimic de înțeles că ar fi pornit, deliberat, de la starea de consacrare a mișcării liberale sub forma partidului politic pentru a încerca identificarea retrospectivă a originilor acesteia. După cum nu a lăsat prin nimic de înțeles că ar fi privit aceleași origini ca strict determinate de factori social-economici. Xenopol a avut în vedere dispunerea treptată a unor "serii de reacții"[3], ce denotau resimțirea acută, la nivelul vieții politice, a repercusiunilor diferitelor probleme cu care se confrunta societatea românească în prima fază a epocii moderne (ale cărei începuturi s-ar fi situat, în opinia marelui istoric, în secolul XVII). Și, fiindcă principala problemă o constituia agravarea dominației străine, cele dintîi "serii de reacții", îndreptate împotriva "nedreptăților... suferite de români în timp de veacuri"[4], au trebuit să dea contur *partidului național*[5]. În privința acestuia, considerat ca expresie politică a *deșteptării românilor* produsă de "scînteia" ce a sărit din "inima lor de oțel, lovită de atîtea ori în cremenea soartei, Xenopol realizează unul dintre cele mai captivante capitole din istoriografia noastră. Constatările sale, după care *partidul național* (de fapt *partida națională*, în accepțiunea ce o vor impune evoluțiile conceptuale) "nu trebuie privit ca un partid de transformări sociale", ci ca "un partid născut din nevoile politice" ale emancipării românimii[6], au rezistat, se știe, timpului. Ele au rezistat, între altele, și prin perspectiva ce au putut-o oferi pentru o mai nuanțată cunoaștere a dispunerii *originilor partidului liberal*, a cărui "serie" apare la Xenopol aplicabilă, ca durată, devenirii de ansamblu a mișcării liberale și nu doar ființării organismului politic constituit de-abia la 1875. "Seria partidului liberal" s-ar fi desprins din cea primordială, a partidului național[7], sub impactul "ideilor novatoare", consacrate de Revoluția franceză și receptate de mediile politice și intelectuale de la Dunărea de Jos. În felul acesta, Xenopol ne dezvăluie premisa esențială a *vocației naționale a liberalismului românesc*, vocație reconfirmată, cu timpul, de implicarea liberalilor în prim-planul acțiunilor menite înfăptuirii statului național și modernizării societății. O reconfirmare ce s-a putut dovedi în deplină consonanță cu modalitatea în care A.D.Xenopol a crezut de cuviință să releveze originile liberalismului la români.

Cum bine se știe, literatura aferentă problematicii ce ne interesează aici cuprinde și alte contribuții în viziunea cărora geneza mișcării liberale s-a produs, în spațiul românesc, pe fondul stărilor de spirit specifice *deșteptării naționale*. Însă , nici unele dintre asemenea contribuții nu au mai putut oferi aceeași perspectivă largă, pe care a reușit-o Xenopol, asupra cunoașterii procesului amintit. Nici măcar *istoriile* ieșite din "mediul liberal"[8], chiar dacă acestea au rezultat din preocuparea firească a unei mișcări politice de a-și etala putința cunoașterii de sine, ele nedepășind condiția unor "treceri în revistă de fapte și personalități". Pentru asemenea *istorii*, marcate de un vădit *subiectivism muntean (valah)*, pare să nici nu fi prezentat interes relevarea elaborației ideatice sau doctrinare, ca dimensiune esențială a originilor mișcării liberale. În loc de origini sau începuturi apar menționate, ca însemne ale "menirii militante", acțiunile și mai ales "asociațiile și societățile secrete" ce au premers organizatoric și programatic

https://biblioteca-digitala.ro

constituirii partidului condus de I.C.Brătianu şi de C.A.Rosetti. Cît despre lucrările unor Peucescu[9], Dissescu[10] sau Missir[11], acestea, deşi considerate între primele contribuţii referitoare la problematica partidelor politice din "Vechea Românie", nu reprezintă, în fapt, decît conferinţe publice sau "discursuri de tribună", în care se afirmă multe şi se explică mai nimic. Propunîndu-şi să avizeze auditoriul asupra meritelor sau tarelor partidelor, conferinţele autorilor menţionaţi rămîn interesante îndeosebi prin expresia ce au dat-o unor anumite stări de spirit, defavorabile, în mare măsură, Partidului Naţional Liberal din perioada "viziratului" lui I.C.Brătianu, şi nu prin referiri semnificative asupra originilor mişcării liberale. Referiri asupra respectivelor origini şi-ar fi putut afla un loc cu totul aparte într-o eventuală dezvoltare a încercării lui I.Găvănescul privind *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*. Din păcate, încercarea cunoscutului cărturar ieşean s-a rezumat la "discursurile ţinute în sesiunea din martie 1905 a corpurilor legiuitoare cu ocazia proiectului de răspuns la mesajul tronului"[12]. Insistînd asupra conceptelor şi atitudinilor *in spe*, autorul nu a mai crezut, se pare, necesar să ia în considerare originile sau începuturile mişcărilor politice întruchipate de partidele "caracterizate".

Între contribuţiile ce denotă o perspectivă foarte interesantă asupra originilor liberalismului românesc se înscriu, fără îndoială, şi cele aparţinînd lui Ştefan Zeletin[13]. O perspectivă care, fără a realiza totuşi deschiderea celei xenopoliene, se distinge prin adîncimea (incisivitatea) conferită investigaţiei. Aceasta din urmă apare delimitată cu claritate, Zeletin optînd, cum observase E.Lovinescu[14], pentru relevarea genezei şi devenirii mişcării liberale din perspectiva determinismului materialist ("materialismului dialectic şi istoric"), "aplicat integral la procesul de formaţie a civilizaţiei noastre" (moderne-n.ns.). Demersul zeletinian impresionează, de aceea, prin "armătura sa teoretică", bine sudată, ca şi prin demonstraţia logică, foarte strînsă. El suferă însă, pe alocuri, de un tezism excesiv, însuşit de mai toţi specialiştii, nu numai "de ieri", în problema burgheziei şi, în general, a capitalismului[15]. "Tezele" după care s-ar impune să înţelegem originile liberalismului s-ar ordona astfel: curentul (mişcarea) în cauză şi-ar fi avut, dintru început, o determinare eminamente economică, iar ca exponent social clasa burgheză, care, spre deosebire de "clasele producătoare pentru satisfacerea nevoilor proprii ("clasele rurale")... se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri", fie producîndu-le ("industriaşii"), fie comercializîndu-le ("negustorii"), fie incitîndu-le şi exploatîndu-le circulaţia ("bancherii sau financiarii"); axul întregii activităţii burgheze se dovedeşte a fi *schimbul* (de mărfuri), care, "prin însăşi natura sa, e o învoială liberă, o tocmeală şi un contract şi care "nu se poate îndeplini decît în ipoteza că persoanele cè-l fac sunt libere"; "oriunde apare burghezia şi cu ea schimbul, apare în mod neînlăturat şi corolarul acestuia - *libertatea*"; "rolul istoric" al burgheziei s-a dovedit a fi acela de făurire a "societăţii burgheze", a cărei caracteristică "este libertatea, în toate formele de manifestare ale vieţii obşteşti"; în fine, "partidele burgheze, organele de luptă politică ale clasei mînuitoare de marfă, şi-au luat numele de *partide liberale, iar ideologia burgheză este cunoscută îndeobşte sub numele de liberalism*"[16]. O atare dispunere (ordonare) de "teze" vizează, cum lesne se poate observa, determinantele genezei liberalismului în ipostaza sa de ideologie de clasă. Este o dispunere în care se cuprinde însă şi o alta, la o scară mai redusă, ce ne indică liberalismul ca "fază istorică a evoluţiei burgheziei", "fază" a cărei evaluare economică şi-ar fi aflat expesia clasică la Adam Smith, pecum cea sociologică şi-ar fi aflat-o la Herbert Spencer[17]. Caracterizată de "predominarea capitalului industrial", "faza liberalismului" apare situată, şi la Zeletin, între celelalte două, "străbătute" de burghezie în evoluţia ei: "faza mercantilistă" ("a predominării capitalului comercial") şi "faza imperialistă", de fapt monopolistă ("a predominării capitalului de bancă", financiar)[18]. Tot ceea ce ţine de liberalism s-ar explica, aşadar, în funcţie de criteriul de clasă. Preluînd întregul arsenal conceptual marxist,

https://biblioteca-digitala.ro

Zeletin a căutat, în mod deliberat, să-l aşeze într-o altă poziţie de tragere, cu o altă finalitate. Dacă pentru Marx şi adepţii săi a prezentat o importanţă de prim ordin sublinierea "rolului istoric al proletariatului", de "gropar al capitalismului", pentru Zeletin a fost la fel de important să evidenţieze "rolul istoric al burgheziei", de promotoare a societăţii moderne, fondată pe "valorile capitalismului". Nu e de mirare, de aceea, că atît *Burghezia română* cît şi *Neoliberalismul* excelează în accente apologetice, vădite mai ales în legătură cu implicarea autorului în una din cele mai aprinse şi mai dense controverse privind geneza şi specificul civilizaţiei noastre moderne, controversă care a antrenat încă din ultima parte a secolului XIX personalităţi marcante ale spiritualităţii româneşti şi care pare să fi atins cota de maximă intensitate în deceniile dintre cele două conflagraţii mondiale[19]. Punctul nevralgic al întregii controverse îl constituie aprecierea impactului "valorilor moderne" (liberale) asupra specificului naţional românesc. Era vorba despre un punct ce a focalizat, dintru început, disputele politice dintre liberali şi conservatori în privinţa căilor şi ritmului dezvoltării societăţii româneşti[20]. El a incitat însă într-un grad mai înalt mediul intelectual, unde confruntările de opinii au putut etala mai multă acurateţe şi au condus la închegarea de curente şi teorii, care, fiecare în parte şi toate împreună, s-au constituit într-un teren deosebit de captivant pentru demersuri istorice, filosofice, literare, sociologice etc. Cît despre Zeletin, acesta a încercat, cu o rar întîlnită dezinvoltură, un veritabil rechizitoriu asupra "teoriei formelor fără fond", ce şi-a avut drept principal exponent pe Titu Maiorescu, iar ca prim mediu de proliferare ideatică "Junimea". In virtutea acestei teorii, "formele civilizaţiei moderne" la români s-ar fi datorat unui "proces de imitaţie", presupus de o evoluţie istorică nefirească ("de la forme la fond şi nu invers"); "formele", ce includeau cu prevalenţă "valori burghezo-liberale", s-ar fi dovedit, prin chiar modalitatea survenirii lor, străine de "fondul tradiţional", de specificul naţional românesc[21]. Unei asemenea teorii, ce ar fi inspirat o întreagă "sociologie beletristică"[22], Zeletin a ţinut mult să-i surprindă mobilurile politice, de esenţă conservatoare, ca şi "rădăcinile ideatice", cu descinderi nu doar în "tradiţionalismul autohton", ci şi în universul "criticismului romantic german" sau în cel al "evoluţionismului social englez"[23]. Însă, pentru a combate aceeaşi teorie, acelaşi Zeletin a înţeles să recurgă la repere, desigur, teziste, cărora le-a conferit totuşi ceva consistenţă prin incursiuni, susţinute documentar şi faptic, în evoluţiile realităţilor româneşti din epoca modernă. Atare incursiuni, ca şi reaşezarea arsenalului conceptual marxist, i-au putut asigura "suportul ştiinţific şi teoretic" pentru a ataca şi "teoria socialiştilor români", suspectaţi, nu fără temei, de a fi preluat "formula junimistă a dezvoltării burgheziei noastre", deşi în temeiul unei "metode de cercetare... diametral opusă"[24]. Este vorba despre metoda materialist-dialectică, după care apare, dealtfel, orientată şi formula zeletiniană a originilor burgheziei române, ceea ce ne poate convinge, o dată în plus, că "fundamentul teoretic" nu s-a putut regăsi întotdeauna în deplină sinonimie ideatică cu "adevărul ştiinţific". Prin demonstraţia sa, Zeletin a căutat să probeze faptul că geneza burgheziei române s-a produs sub impulsul penetraţiei capitalului occidental (a celui englez, cu deosebire) la Dunărea de Jos, dar şi că acelaşi proces de geneză şi-a avut determinaţiile principale în spaţiul românesc. La fel şi procesul de geneză a liberalismului românesc, care, deşi impulsionat de "receptarea ideilor noi" şi de impactul Revoluţiei franceze, deşi încărcat de semantica proprie liberalismului în genere, a trebuit, remarca Zeletin, să poarte amprenta "menirii istorice" care i-a revenit în viaţa naţiunii noastre.

Cu totul deosebită de cea pentru care a optat Zeletin este maniera în care a înţeles E.Lovinescu să-şi dispună fondul de idei cu referire la originile liberalismului românesc. Şi aceasta chiar dacă demersul lovinescian prezintă, în finalitatea sa, nu puţine elemente de convergenţă cu cel zeletinian, ambele denotînd nutrirea de autori a idealului liberal. Pentru Lovinescu nu a mai prezentat însă importanţă

https://biblioteca-digitala.ro

"sociologia retrospectivă" a clasei burgheze şi a valorilor ei. Mentorul "Sburătorului" a fost tentat să încerce o "sociologie a ideilor" de care, asimilîndu-le programatic, au fost animate "forţele" ce şi-au disputat procesul de formare a civilizaţiei române moderne. În încercarea sa, Lovinescu a pornit de la premisa, formulată de Gabriel Tarde[25], că "numai faptelor spirituale" le este propriu "caracterul de a fi imitative", încît, la nivelul respectivelor fapte (la nivelul ideilor), civilizaţia europeană a trebuit să se definească printr-un evident *sincronism*. Acesta din urmă, sub imperiul unor "necesităţi sociologice", a trebuit, la rîndu-i, să-şi afle principala expresie în "spiritul timpului" ("spiritul veacului" - *saeculum* -, cum îl semnalase pentru antichitatea romană Tacitus), spirit ce a provocat sau reflectat interferenţele profunde, presupuse de dinamica formelor de viaţă umană. Prin urmare, ne putem explica de ce lui E.Lovinescu "receptarea ideilor noi" în mediul românesc nu i-a mai părut să fi fost strict determinată sau condiţionată de transformări în structurile social-economice. El nu a mai reluat, ci a amendat "scenariul" lui Zeletin, după care "ideile liberale revoluţionare din Franţa nu ar fi avut vreun răsunet la noi dacă terenul pentru sădirea lor nu ar fi fost pregătit mai dinainte printr-o *revoluţie de fapt*: trecerea economiei noastre naţionale în faza schimbului, sub influenţa capitalului străin"[26]. In opinia autorului *Istoriei civilizaţiei române moderne*, "penetrarea-receptarea ideilor noi" ar fi corespuns nu atît unor condiţii materiale, cît unor *necesităţi conştientizate*, în temeiul *legii sincronismului european*. Este o manieră de a privi lucrurile ce a fost întrucîtva anticipată şi de Xenopol, ce învederase, în chip fericit", faptul că "propăşirea" societăţii româneşti s-a făcut îndeosebi "pe calea fatală a necesităţii"[27]. Aşa cum a dezvoltat-o Lovinescu, maniera respectivă degaja convingerea autorului de a fi scos din termeni "teoria formelor fără fond"[28]; de a fi amendat înclinaţia "tradiţionaliştilor", fie în versiunea lui Eminescu, fie în cea a lui N.Iorga, fie în a altora[29], de a privi "tradiţia istorică" ca normă (matrice) a civilizaţiei româneşti şi nu ca fapt de cultură: de a fi conferit factorului românesc un rol activ, creator, în cuprinsul interferenţelor europene şi nu unul pasiv, de simplu receptor, cum i s-a părut cel atribuit de G.Ibrăileanu[30] şi de mai toţi cei de la "Viaţa Românească"[31]; de a fi relevat artificialitatea ţesăturii de idei şi de teze a lui C.Dobrogeanu-Gherea, după care "mişcarea socialistă" şi, în general, realităţile din societatea românească ar fi fost definite, înainte de orice, de tarele proprii "ţărilor înapoiate"[32]; şi nu în cele din urmă, de a fi lipsit de conţinut "acuza" ce a fost adusă de C.Rădulescu-Motru teoriei sincronismului sau a interferenţelor europene, în sensul că aceasta ar fi rezervat factorului românesc doar rolul "muştei în plasa păianjenului"[33]. Aceeaşi manieră degajă un spirit de recenzent percutant, caustic în multe privinţe, dar şi constructiv. Spre exemplu, în problema liberalismului, evaluarea opiniilor de referinţă, exprimate de pe poziţii atît de diverse, a permis criticului şi istoricului literar să scoată clar în evidenţă atuurile punctului său de vedere. Între acestea se cuvine să reţinem, în principal, abordarea problemei liberalismului din perspectiva "istoriei şi sociologiei ideilor" sau, poate, a "istoriei intelectuale", devenită foarte la modă în istoriografia secolului încă actual. Dintr-o asemenea perspectivă, geneza liberalismului la români nu a mai fost înţeleasă ca proces dictat de "legi şi legităţi obiective", ci ca înlănţuire de atitudini reflectînd fapte de conştiinţă. Deşi gama unor atare atitudini nu a atins deschiderea xenopoliană a "seriilor de reacţii", ea păstrează meritul incontestabil de a fi relevat mai nuanţat rolul de "factor motor" al liberalismului în făurirea civilizaţiei române moderne. Acesta, conchide Lovinescu, nu şi-a avut rostul şi nu a putut avea resurse de a produce prin sine "civilizaţia română, ci a fost "instrumentul necesar" al sincronismului ce şi-a întins "acţiunea nivelatoare" (integratoare) asupra întregii vieţi europene[34]. Şi, ce este mai important să reţinem aici, liberalismul, privit tocmai ca instrument de *europenizare*, şi-a putut etala o profundă *vocaţie naţională*, fiindcă numai "învăluindu-se (de) ideea naţională", acesta "a cîştigat putere de penetraţie"; afirmarea sa nu a fost legată

https://biblioteca-digitala.ro

doar "de o prefacere socială şi de schimbarea unui raport de clase, ci şi de creaţia unei patrii", el confruntîndu-se, aşadar, la români, "cu libertatea şi cu patriotismul"[35].

Constatările de mai sus s-ar putea constitui, fie şi măcar în parte, în explicaţiile pentru "audienţa", nu doar istoriografică, ce a avut-o maniera lovinesciană de a privi rolul liberalismului în emergenţa civilizaţiei române moderne. O "audienţă" asigurată de predispoziţia vădit provocativă a demersului lovinescian, curente de idei, ca tradiţionalismul, junimismul, sămănătorismul, poporanismul, naţionalismul, trăirismul etc., apărînd, pe parcursul *Istoriei civilizaţiei*, nu atît evaluate cît provocate în chiar resorturile lor esenţiale. Cel mai serios supus provocării apare resortul considerat de căpetenie (ce ar fi declanşat, după repere specifice, toate curentele invocate), şi anume, *critica* în ton cultural-ideatic a "construcţiei României moderne", îndeosebi a instrumentului politico-ideologic al acestui proces: *liberalismul*. Faţă de o atare provocare replicile, se ştie, nu s-au putut lăsa aşteptate. Dintre acestea, unele - din partea lui I.C.Filitti[36] sau din cea a unui obscur ca V.Barnoschi[37] - au vizat pînă şi contestarea paternităţii lovinesciene asupra ideilor avansate. În schimb, din partea lui G.Ibrăileanu[38], a lui C.Rădulescu-Motru[39] ori a lui N.Crainic[40], replicile au prilejuit, mai ales în cazul ultimului, deschideri dintre cele mai interesante pe tema raportului dintre "tradiţie" ("specific naţional") şi "modern" în societatea românească. Era vorba de deschideri noi, ce anunţau, cum semnalase şi G.Călinescu[41] reorientarea confruntărilor de idei pe tema raportului amintit, acestea nemaivădind înclinaţia "celor din secolul XIX" de a privi "formele de cultură şi de civilizaţie" ca expresii ale acţiunilor sau necesităţilor politico-naţionale, ci ca motive pentru reflecţii filosofice[42]. Reflecţii în lumina cărora "specificul naţional" putea să apară doar ca un *ce* spiritual, unic şi miraculos, supravieţuitor traumelor pricinuite de "experienţele modernizării". În noul context intelectual, *istoria* lovinesciană - a "forţelor implicate în făurirea civilizaţiei române moderne -, deşi mult comentată, nu a mai avut "şansa" de a determina sau de a susţine prin sine un curent de idei. Un atare curent nici nu mai putea fi generat de preocuparea de a face dreptate în privinţa unor atitudini sau acţiuni dintr-un trecut pe care, la dimensiunea întregii epoci moderne, "noua generaţie", captivată de "filosofia vieţii" (Lebensphilosophie) sau de "spiritualism", îl socotea "vinovat" de provocarea "crizei valorilor naţionale". Iar vinovat era socotit în primul rînd liberalismul, privit ca "gîndire de fond" a unui model de societate, ce ar fi sucombat sau era pe cale de a sucomba tocmai datorită definirii sale de predominarea "intereselor materiale". Prin antiteză, "noua generaţie", a "noii renaşteri naţionale", ţinea să se arate animată de un "nou ideal", ce să vizeze "spiritualizarea" vectorilor vieţii "de obşte" a românimii, al cărei destin să fie întruchipat de "cei aleşi" ca "înaintemergători" ai "noii solidarităţi" fondată pe "forţa revelaţiei interioare. Era un ideal pentru a cărui oglindire părea să aibă chemare mai ales "filosofia culturii", ilustrată, cum bine se ştie, de exponenţi de vază ai "noii generaţii". Era, de asemenea, un ideal ce se voia profund patriotic, însă, spre drama aceleiaşi "noi generaţii", va incita la a fi înstrumentat politic în manieră dictatorial-totalitară[43]. Încît, dacă ar fi să o privim dintr-o perspectivă temporală mai largă, obnubilarea sau, mai grav, incriminarea "valorilor liberale" de mai toţi "spiritualiştii interbelici"[44] ar putea să rămînă doar ca o interesantă şi deosebit de expresivă figură de stil. Şi ar putea să rămînă aşa fie şi numai datorită inapetenţei demersului "spiritualist", prin excelenţă speculativ, de a se argumenta "ştiinţific" ("factologic"), inapetenţă atît de străină însă *istoriei* sau, şi mai mult, "ştiinţelor sociale".

Numai că, cercetarea istorică nu a mai înregistrat, nici ea, contribuţii de referinţă asupra liberalismului românesc. Ea nu a putut înregistra ca atare contribuţii sporadicele tentative panegiriste sub egida Partidului Naţional Liberal[45]. După Xenopol, nici un alt istoric reprezentativ pentru ceea ce pînă

https://biblioteca-digitala.ro

mai ieri se chema "vechea noastră istoriografie" sau, mai rău, "istoriografia burgheză" nu şi-a mai legat atît de strîns numele de abordarea problemei genezei şi a menirii mişcării liberale la români. Iar un atare fapt nu trebuie, desigur, să fie pus pe seama purei întîmplări. Între explicaţiile acestuia se cuvin a fi reţinute, cu prioritate, reorientările tematice ale cercetării de specialitate, sub impulsul progreselor metodologice care au marcat "evoluţia" cuprinsă de sintagma inspirată a profesorului Al.Zub: *de la istoria critică la criticism*[46]. Dacă în secolul XIX, îndeosebi în ultima parte a acestuia, "istoria critică" vizase sancţionarea aşa-ziselor "exagerări" sau "porniri exaltate" ale romantismului, ea va ajunge apoi, treptat, să exceleze ca cenzură a spiritului de sinteză, a "interesului pentru marile probleme" ("serii istorice"), cărora le-a opus "tendinţa de aprofundare (a faptelor) pe spaţii şi durate mici, cu maximă acribie documentară, cu metodă, cu apel mai insistent la disciplinele auxiliare", căutînd să-şi apropie, "pe calea unei tehnici mai riguroase, garanţiile de precizie şi de obiectivitate pe care le ofereau ştiinţele pozitive"[47]. Excesiv de încorsetată metodologic, tendinţa respectivă a servit, e drept, "ştiinţei istoriei" să se delimiteze sau să-şi păstreze distanţa specifică în raport cu o filosofie devenită poate prea abuzivă. Ea contravenea însă unei alte tendinţe sau aspiraţii, de mai lungă durată, care, încă din antichitatea clasică, ilustrase *istoria* ca meditaţie asupra trecutului, ca "filosofie cu ajutorul exemplului"[48], o tendinţă atît de seducătoare pentru un V.Pîrvan, după care istoria s-ar fi cerut dintotdeauna să fie prevalent *culturală*, ea aspirînd să-şi adjudece ca unic domeniu de definiţie viaţa spirituală[49]; o tendinţă ce a determinat chiar şi "nume sonore" din constelaţia "şcolii critice" să evadeze din orizontul acesteia: un N.Iorga spre realizarea *sintezei* şi spre marea încercare a *istoriologiei umane*; un Gh.Brătianu spre orizonturile mai largi ale cercetării, anunţate deja, în mediul istoriografic francez, de corifeii celebrei "Şcoli a Analelor"[50]. Nici una, însă, dintre cele două tendinţe - "de o parte, cum sesiza acelaşi N.Iorga, istoria pragmatică, preocupată de cronologie şi de amănuntul precis al faptelor, iar de alta noua istorie culturală", preocupată de "ceea ce este adînc, fundamental, general în viaţa oamenilor"[51] - nu prea a dat semne, pe parcursul întregii perioade interbelice, cînd intersectarea lor a fost deosebit de pronunţată, că abordarea problemei liberalismului sau, mai mult, a vieţii politice româneşti moderne ar fi urmat să cunoască, de la sine, un reviriment serios. De altfel, nu epoca modernă putea fi aceea care să suscite interesul major al istoricilor "interbelici", fie ei "specializaţi" ori "speculativi", ci acele epoci, antică şi, mai ales, medievală, în privinţa cărora cercetarea ocaziona din plin "savantlîcuri" presupuse de valorificarea "instrumentarului de specialitate" (arheologic sau documentar), în vreme ce reflecţia filosofico-culturală se deschidea în gama unor strălucitoare eseuri pe tema "cului tradiţional românesc". Nu e de mirare, de aceea, că cele mai valoroase contribuţii istoriografice din perioada interbelică privesc antichitatea şi evul mediu; că cea mai reprezentativă, poate, realizare a "noii şcoli critice", *Istoria Românilor* de C.C.Giurescu[52], "s-a oprit" la 1821; că termenul de *modernist* nu se aplica încă, după criterii adecvate, "specialistului" în *istoria modernă*, concepţia şi metoda acesteia din urmă părînd să nu fie bine puse la punct. *O istorie modernă a românilor* putea să constituie doar un deziderat, chiar şi în condiţiile apariţiei monumentalei *Istorii a românilor* de N.Iorga[53], ştiut fiind că perspectiva marelui cărturar asupra vremurilor ce le-a trăit vădea un foarte pronunţat egocentrism, întreţinut de mai toate încercările *unei vieţi de om, aşa cum a fost*. Maniera în care apar evaluate în ultimul volum, *Întregitorii*, al sintezei iorghiste diversele aspecte ale vieţii politice româneşti "trădează" postura autorului de "martor ocular", de subiect implicat, şi nu o evidenţiază pe aceea de istoric, de analist retrospectiv; o manieră ce amintea, măcar în parte, de "istoriile contemporane" ale lui T.Maiorescu[54] şi Fr.Damé[55]. Cazul lui N.Iorga, şi nu numai al său, ne poate face să credem că cercetarea fenomenelor vieţii politice româneşti întîrziase deja mult în a se conecta la progresele cunoscute îndeosebi în plan conceptual

https://biblioteca-digitala.ro

de unele "ştiinţe sociale" (sociologia, politologia etc.). Că lucrurile stăteau aşa ne-ar putea-o confirma şi implicarea puţin semnificativă a istoricilor în dezbaterile privind, între alte probleme, curentele şi partidele politice, dezbateri desfăşurate sub auspiciile Institutului social român, prezidat de D.Gusti, multe dintre ele regăsindu-se şi în articole publicate în cunoscuta "Arhivă pentru ştiinţa şi reformă socială" sau în volume ca *Doctrinele partidelor politice* (1923) şi *Partidele politice* (acesta din urmă reunind articole ale lui P.P.Negulescu)[56]. Asemenea dezbateri şi publicaţii evidenţiau preocupări privind semnificaţiile profunde ale curentelor politice, programele sau, în cazul volumului lui P.P.Negulescu, sociologia - mai exact, tipologia - partidelor politice. Or, în legătură cu un curent politic ca cel liberal, marcat de un trecut nu tocmai apropiat, se impunea să-i fie relevată nu atît identitatea doctrinară cît "valoarea istorică". Iar în privinţa acesteia numai cercetarea de specialitate putea să-şi spună cuvîntul care, din păcate, întîrzia.

Nu prea mult, însă, fiindcă cercetarea istorică a vieţii politice româneşti va cunoaşte totuşi un reviriment a cărui incipienţă ar putea fi situată la cumpăna anilor '50 şi '60. Un reviriment care, la prima vedere, ar indica o confirmare, prin prisma particularului românesc, a unui fenomen mai general, constînd în reconsiderarea "istoriei politice", ce părea să fie socotită, de la o vreme, ca "noadă a istoriei generale"[57]. "Istoriei politice" i se reproşa "păcatul" de a fi "prea strîns legată de povestire, de eveniment", ea neavînd cum, chiar recunoscîndu-i-se "o prioritate bazată de uşurinţa elaborării şi pe claritate"[58], să se afle în graţiile *noii istorii* [59], definită, între altele, de tentativa unui demers *meta-politic*, consacrat unor domenii zise "de adîncime", precum "istoria socială", "istoria economică", "istoria mentalităţilor", "istoria culturii" etc. Va fi însă tot mai greu ca "istoria politică" să mai fie subestimată după ce *politicul* îşi etalase într-un mod atît de brutal - vădit de experienţele celei de-a doua conflagraţii mondiale sau de cele ale regimurilor totalitare - rolul de *instrument*, deseori scelerat, *al istoriei*. Pe fondul unor grave "examene de conştiinţă", "istoriei politice" va trebui să i se recunoască adevărata sa condiţie (semnificaţie), dacă nu de "coloană vertebrală", atunci de ramificaţie viguroasă a "istoriei generale". O ramificaţie în măsură să dezvăluie, ea însăşi, procese sau fenomene "de durată", cum ar fi cel al *puterii*, în funcţie de care resorturi complexe fac să se dispună *toate* componentele vieţii sociale, economice, culturale etc.[60]. Pînă unde şi cu ce implicaţii ar înclina acestea să se dispună au dovedit-o şi experienţele războiului al doilea mondial, considerat, nu fără temei, şi ca "război civil internaţional". De altfel, după marea conflagraţie a secolului, mai bine zis spre finele anilor '50, va şi prinde contur amintita reconsiderare a "istoriei politice"[61], fenomen în care, la prima vedere, s-ar fi cuprins şi revirimentul cercetării diferitelor aspecte ţinînd de devenirea vieţii politice româneşti. Numai la prima vedere însă, vedere tributară contingenţei, fiindcă în realitate revirimentul respectiv se va datora unor considerente de o cu totul altă natură.

În România, ca în oricare altă ţară din Est, împinsă de împrejurări pe făgaşul comunismului totalitar, (re)evaluarea diferitelor aspecte ale vieţii politice din "epoca burghezo-moşierească" se va constitui într-o componentă esenţială a "frontului politico-ideologic revoluţionar". Prin chiar orientarea sa spre viitor, spre atingerea "piscurilor înalte ale comunismului", revoluţia socialistă va presupune, inexorabil, şi o privire, nu doar "peste umăr", asupra trecutului. Pentru început, e drept, o atare privire putea să aibă o bătaie foarte scurtă, mărginită fiind de cortina deasă a exceselor proletcultiste, prin care trecutul trebuia să apară "negru" ("întunecat"), în totală antiteză cu "prezentul luminos". O privire ce răspundea strict imperativului "revoluţionar" al (re)scrierii *istoriei* "în lumina învăţării marxist-leniniste", de o manieră ilustrată de contribuţiile unor Mihai Roller, Barbu Cîmpina, Vasile Maciu, Ion Popescu-Puţuri. Istoria modernă şi contemporană urma să "acopere" *un veac de frămîntări sociale* (1848-1948), evaluat după coordonate ce aminteau de optica stalinisto-cominternistă asupra realităţilor româneşti.

https://biblioteca-digitala.ro

Epoca modernă ("a formării şi consolidării orînduirii capitaliste") şi-ar fi avut un început relativ tîrziu, odată cu revoluţia de la 1848, cînd burghezia, încă slabă fiind, dar preocupată deja de stăvilirea "elanului revoluţionar al maselor populare", a înţeles să recurgă la soluţia "de compromis" a "alianţei" cu moşierimea, "alianţă" care, verificîndu-se apoi, cu prilejul detronării lui Cuza Vodă şi al aducerii lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României, ar fi determinat instituirea, la 1866, a unui regim politic reacţionar. Într-un asemenea "scenariu" nu prea aveau cum, se înţelege, să-şi aibă locul referiri de substanţă asupra genezei şi afirmării mişcării liberale. Ca ideologie, liberalismul putea fi doar amintit în legătură cu acţiunea burgheziei de subminare a "formaţiunii social-economice feudale". Ca "politică de clasă dominată" el putea fi doar etichetat, ca şi conservatorismul, de reacţionar, acuzat de a fi fost îndreptat împotriva intereselor "maselor populare", ale clasei muncitoare ce-şi anunţa "rolul istoric" de iniţiatoare şi conducătoare a "revoluţiei viitoare". Această "clasă nouă" era înarmată cu o ideologie seducătoare, însă ea nu-şi avea o istorie după chipul şi asemănarea ei, o istorie ce-i era imperios necesară pentru "legitimarea" accesului total la putere al partidului muncitoresc (comunist). Era vorba de o "legitimare" ce se va impune tot mai mult, pe măsura "desprinderii" României de Moscova, fenomen ce va prinde contur între anii 1958 şi 1964 şi care va implica, o asiduă căutare a "rădăcinilor istorice" pentru *revoluţia socialistă românească*. Între acei ani va începe, de altfel, să se facă simţit revirimentul cercetării vieţii politice româneşti din epocile modernă şi contemporană, reviriment care, să reţinem, va surveni *din necesitatea istoriei mişcării socialiste şi muncitoreşti*. Cu timpul, el va trebui să răspundă unor necesităţi cu un spectru mai larg, politice dar şi ştiinţifice. Edificarea "comunismului naţional" în "anii Ceauşescu" va reclama, se ştie, o reabilitare considerabilă a "trecutului istoric românesc". În viziunea interpreţilor săi, "epoca Ceauşescu" urma să apară nu doar ca aureolă a revoluţiei socialiste, ci şi ca rezultantă "a celor mai înaintate tradiţii de luptă socială şi naţională , de gîndire şi activitate creatoare ale poporului român". Istoriei îi va fi lăsată, mai ales în prima parte (delimitată cu aproximaţie de anii 1965 şi 1977) a respectivei "epoci", o libertate destul de largă de exprimare, lesne sesizabilă în privinţa activităţii institutelor de cercetare de sub egida Academiei şi a celei de la catedrele de profil din principalele centre universitare ale ţării. Nu la fel de sesizabilă se va dovedi însă şi în privinţa "istoriei strict oficiale", tutelată de "conducerea superioară de partid" şi proliferată prin sîrguinţa "istoricilor-ideologi" de la Academia "Ştefan Gheorghiu" şi de la Institutul de Studii istorice şi social politice "de pe lîngă C.C. al P.C.R.". Se va ajunge, astfel, la un straniu paralelism, între "istoria oficială", orientată după tezele fundamentale ale socialismului ştiinţific, dezvoltate creator de "iubitul conducător", şi "istoria de ţinută universitar-ştiinţifică", paralelism de a cărui stingere se vor preocupa cu multă fervoare, fără însă a şi reuşi pe deplin, adepţii "frontului unic istoriografic" din anii '80. Dincolo de a fi straniu, cel puţin în aparenţă, paralelismul invocat ne poate oferi prin sine explicaţii interesante în legătură cu cercetările consacrate istoriei vieţii politice româneşti. Asemenea cercetări se vor înscrie, în bună măsură, în efortul susţinut şi meritoriu de realizare a sintezei în domeniul *istoriei moderne* (ale cărei începuturi vor fi "identificate" în perioada premergătoare revoluţiei de la 1821)[62] şi, pînă la un punct, în cel al *istoriei contemporane*. În domeniul istoriei moderne vor fi realizate contribuţii remarcabile privind mişcarea socială şi naţională[63], geneza şi semnificaţiile revoluţiilor de la 1821 şi 1848[64], afirmarea culturii şi ideilor noi[65], viaţa socială şi politică din "Vechea Românie"[66]. Cu toate acestea, cercetările de specialitate vor mai denota o oarecare circumspecţie sau "un respect de circumstanţă" faţă de "istoria oficială", atunci cînd vor fi avute în vedere principalele curente politice, cu deosebire curentul liberal. Idei şi acţiuni cu caracter liberal vor fi înregistrate şi recunoscute ca atare. Nu se va ajunge însă pînă la a fi pusă în adevărata-i lumină devenirea elaboraţiei

https://biblioteca-digitala.ro

interioare, ideatice a liberalismului la români. Acesta va fi în continuare considerat, după canoanele "istoriei oficiale", ca ideologie sau acțiune cu un pronunțat caracter "de clasă", exprimînd "un mod de gîndire politică născut în epoca de descompunere a orînduirii feudale și de afirmare a modului de producție burghez"[67].

Desigur, considerarea genezei liberalismului românesc într-o manieră ca cea amintită mai sus, manieră regăsibilă și în contribuții de dată recentă[68], prezintă elemente de rezistență atîta vreme cît ea poate să țină doar de domeniul "istoriei social-politice". Ea se pretează însă unor serioase amendamente dacă ar fi să privim același fenomen de geneză dintr-o perspectivă mai largă. Ar fi suficient, în acest sens, să ne gîndim la provocarea ce-ar putea-o constitui pentru respectiva manieră punctele de vedere venind dinspre "istoria culturii și ideilor", puncte de vedere ce denotă, la noi dimensiuni, accente xenopoliene sau lovinesciene[69]. Ele invită însă, și ca o concluzie generală asupra "reperelor istoriografice" ce ni le-am propus în demersul de față, la a considera liberalismul ca avînd o semnificație cu mult mai largă decît aceea a unui curent politic "al clasei mîntuitoare de marfă și de capital". Ținînd seama de deschiderile spre care tind demersurile contemporane de "istoria ideilor politice", credem că geneza liberalismului românesc ar trebui să ne-o explicăm, înainte de orice, în funcție de tensionarea tot mai accentuată a raportului dintre organizarea de stat și aspirațiile societății la începuturile epocii moderne[70]. Liberalismul ne-ar putea apare astfel nu doar ca ideologie sau politică "de clasă", ci ca principal curent de gîndire și acțiune al celei mai dinamice părți a elitei românești, animată de un profund *credo* național și la al cărei "merit istoric" s-ar cuveni să medităm ceva mai mult, pentru a fi ceva mai inspirați în abordarea problemelor României de azi.

N O T E

1. Vintilă I.Brătianu, *Menirea Partidului Național Liberal*, București, 1906, pp.18-21.

2. A.D.Xenopol, *Primul proiect de Constituțiune a Moldovei din 1822. Originile partidului conservator și ale celui liberal*, în AAR. MSI, Seria II, Tom.XX, București, 1898, (extras); idem, *Istoria partidelor politice în România. De la origini pînă la 1866*, vol. I/1, București, 1910, pp.1-75.

3. Idem, *Istoria partidelor politice*, vol. I/1, pp.25 și 59.

4. *Ibidem*, pp.11-25; "seriile de reacții" sunt puse pe seama unor "grupări patriotice", considerate de Xenopol ca "partide": "partidul antigrecesc" ("cea dintîi alcătuire de partid bazată pe interese statornice... în tagma boierimei românești"), "partidul antiaustriac", "partidul antirusesc".

5. *Ibidem*; primul capitol al primei părți a lucrării citate este intitulat *Originea partidului național* (pp. 1-26); vezi, tot de A.D.Xenopol, *Originile partidului național în România*, în AAR. MSI, Seria II, Tom. XXVIII, București, 1906 (extras).

6. *Ibidem*, pp.25 și 57.

https://biblioteca-digitala.ro

7. *Ibidem*, p. 59.

8. N.N.Herjeu, *Istoria Partidului Național Liberal. De la origini pînă în zilele noastre*, București, 1915; *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923.

9. Gr.C.Peucescu, *Despre partidele politice*, Iași, 1878.

10. C.Dissescu, *Partidele într-un stat constituțional*, București, 1884.

11. Petru Th.Missir, *Partizile politice sub regimul reprezentativ*, Iași, 1888.

12. I.Găvănescul, *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, Iași, 1905, p. 3.

13. Șt.Zeletin, *Burghezia română. Originile și rolul ei istoric*, București, 1991; idem, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, 1992 (reeditate, ambele lucrări, sub îngrijirea lui C.D.Zeletin).

14. Cf.E.Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne* (ediție Z.Ornea), vol. I, București, 1972, p. 77.

15. Avem în vedere acei specialiști (istorici, sociologi, economiști, politologi etc.) care, fie că sunt sau nu recunoscuți ca "marxiști" ori "socialiști", au ilustrat *istoria (valoarea) social-economică a liberalismului*. Dintre asemenea specialiști, Zeletin remarcă îndeosebi pe Werner Sombart, pentru celebrul studiu al acestuia *Der moderne Kapitalismus*, vol. I-IV, f.l, 1919; "trimiterile" din "subsolul" paginilor lucrării *Burghezia română* denotă cunoașterea multor altor specialiști de aceeași orientare politico-socială.

16. Șt.Zeletin, *Burghezia română*, pp. 25-27.

17. *Ibidem*, p. 36.

18. Termenul de *imperialism* este aplicabil mai curînd unei anumite politici de stat decît unei anumite "faze" a evoluției burgheziei sau a capitalismului.

19. Vezi, în această privință, Șt.Zeletin, *Neoliberalismul*, passim.

20. V.Russu, *Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale și parlamentare (1866-1871)*, în CI (serie nouă), vol. IX-X, pp. 411-437; vezi și Gh.Platon ș.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, Ed.Universității "Al.I.Cuza", 1993, *passim*.

21. Șt.Zeletin, *Burghezia română*, p. 43 și urm.

22. Idem, *Neoliberalismul*, p. 23.

23. *Ibidem*, pp. 23-39.

24. Idem, *Burghezia română*, p. 44 și urm.

25. G.Tarde, *Les lois de l'imitation*, Paris, 1890, p. 33 și urm.; cf. Z.Ornea, *Studiu introductiv* la E.Lovinescu, *op.cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

26. Şt.Zeletin, *op.cit.*, p. 33; vezi, E.Lovinescu, *op.cit.*, pp.77-83.

27. A.D.Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882; cf. Şt.Zeletin, *op.cit.*, p. 61.

28. E.Lovinescu, *op.cit.*, pp.290-297.

29. *Ibidem*, vol. II. *Forţele reacţionare, passim*.

30. *Ibidem*, p. 424 şi urm.

31. *Ibidem*, pp. 395-398. Revendicînd prioritatea asupra formulării "legii interdependenţei", cei de la "Viaţa Românească" aveau în vedere mai curînd impactul inderdependenţelor evoluţiilor societăţilor europene decît implicarea factorului românesc în respectivele evoluţii. Considerînd că "introducerea formelor noi în prima jumătate a sec. XIX a fost fatală", *exponenţii poporanismului* au căutat "să probeze", în cazul României, că *"imposibilitatea de a fi ţară industrială şi imperativul democraţiei rurale sunt efectele interdependenţei"* (subl.ns.); cf. *ibidem*, p. 396 şi urm.

32. "Teza" sau "legea fundamentală" ce a desprins-o Lovinescu din *Neoiobăgia* lui C.Dobrogeanu-Gherea reflecta o anumită punere în raport a "interdependenţelor" şi a "determinaţiunilor obiective" în privinţa situării societăţii româneşti faţă de "lumea dezvoltată"; semnificativ, în acest sens, a fost apreciat de Lovinescu un pasaj din *Neoiobăgia*, care, se ştie, a fost dezvoltat de Dogrogeanu-Gherea în *Socialismul în ţările înapoiate*: "Ţările rămase în urmă intră în orbita ţărilor capitaliste înaintate; ele se mişcă în orbita acelor ţări şi întreaga lor viaţă, dezvoltareea şi mişcarea e determinată de viaţa şi mişcarea ţărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-moşierească. Şi această determinaţiune a vieţii şi mişcării sociale a ţărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăşi condiţia necesară de viaţă"; cf. *Ibidem*, p. 393 şi urm.

33. *Ibidem*, p. 398 şi urm.

34. *Ibidem*, p. 378.

35. *Ibidem*, p. 156.

36. Prin articole publicate în "Convorbiri literare"; cf.*ibidem*, p. 12.

37. În articolele publicate în "Viaţa românească", V.Barnoschi nu a făcut decît să reia unele pasaje nu tocmai inspirate,din disertaţia sa privind *Originile democraţiei române*, arărută la Iaşi, în 1922, el nereuşind să convingă în tentativa sa de a revendica paternitatea asupra unor idei avansate de Lovinescu.

38. "Viaţa Românească", nr.12, 1926; vezi şi E.Lovinescu, *op.cit.*, p. 315 şi urm. Opinii interesante, în privinţa ideilor lovinesciene, au fost avansate şi de M.Ralea, în articolul *Filosofia culturii cu plicaţii româneşti*, publicat în "Viaţa Românească", nr.2-5, 1926.

39. E.Lovinescu, *op.cit.*, p. 363 şi urm.

40. N.Crainic, *A doua neatîrnare*, în "Gîndirea", nr. 1, 1926.

https://biblioteca-digitala.ro

41. G.Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1982, p. 947 şi urm.

42. *Ibidem*.

43. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier (1919-1941). Mistica ultranaţionalismului*, Bucureşti, 1993, *passim*.

44. G.Călinescu, *op.cit.*, p. 948 şi urm.

45. Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Naţional-Liberal*; lucrare indicată în Arh. I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 3, dos. 1053, semnalată de profesorul I.Scurtu; vezi lucrarea acestuia *Contribuţii privind viaţa politică din România. Evoluţia formei de guvernămînt în istoria modernă şi contemporană*, Bucureşti, 1988, p. 205.

46. Al.Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX*, Bucureşti, 1985.

47. *Ibidem*, p. 13.

48. V.Cristian, *Istoriografie generală*, Bucureşti, 1979, p. 43.

49. Relevant, în sensul celor menţionate, este celebrul adagiu al lui Pîrvan: "unde nu e viaţă spirituală nu e istorie"; cf.G.Călinescu, *op.cit.*, p. 949.

50. Al.Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, 1989, p. 296 şi urm.

51. N.Iorga, *Răspunsul d-lui la discursul de recepţiune al d-lui I.Lupaş*, Bucureşti, 1920, p. 52; apud Al.Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 15.

52. C.C.Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I-III, Bucureşti, 1935-1946.

53. N.Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I-X, Bucureşti, 1936-1939.

54. T.Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Bucureşti, 1925.

55. Fr.Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avénement des princes indigènes juswu-à nos jours (1822-1900)*, Paris, 1900.

56. P.P.Negulescu, *Partidele politice* (ediţie N.Gogoneaţă şi I.Ivanciu), Bucureşti, 1993.

57. Jacques Le Goff, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, în idem, *Imaginarul medieval*, Bucureşti, 1991, p. 443.

58. *Ibidem*, p. 440.

59. Pentru detalii, vezi, *La Nouvelle Histoire*, Paris, 1978.

60. Jacques Le Goff, *op.cit.*, *passim*.

61. Aceasta, poate şi sub impactul realităţilor faimoasei "şcoli americane" de *Political Science*.

https://biblioteca-digitala.ro

62. Vezi, în acest sens, Gh.Platon, *Istoria modernă a României*, Bucureşti, 1985.

63. Vezi, D.Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984.

64. Gh.Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi, 1980.

65. Vezi, cu deosebire, în acest sens, Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române (1750-1831)*, Bucureşti, 1972.

66. Pentru referiri bibliografice asupra contribuţiilor relative la istoria vieţii politice a României moderne, vezi, I.Scurtu, *Contribuţii privind viaţa politică din România. Evoluţia formei de guvernământ în istoria modernă şi contemporană*, Bucureşti, 1988. Deosebit de interesante în privinţa vieţii politice româneşti moderne se dovedesc studiile profesorului ieşean V.Russu. O eventuală şi foarte binevenită publicare a acestora într-un volum sau, mai bine, a tezei sale de doctorat (*Viaţa politică din România... 1866-1871*, Iaşi, Universitatea "Al.I.Cuza", 1975) ar putea consacra definitiv un moment de referinţă în evoluţia cercetărilor referitoare la istoria vieţii politice româneşti.

67. Apostol Stan, *Grupări şi curente în România între Unire şi Independenţă (1859-1877)*, Bucureşti, 1979, p. 15; vezi îndeosebi capitolul privind *Inceputurile liberalismului*, pp.15-50.

68. I.Scurtu şi I.Bulei, *Democraţia la români. 1866-1938*, Bucureşti, 1990, *passim*.

69. P.Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, 1982; I.Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească*, Bucureşti, 1984.

70. Vezi, în această privinţă, şi Gh.Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergenţă, etape, forme de expresie*, în vol. *Cultură şi societate. Studii privitoare la trecutul românesc* (vol. îngrijit de Al.Zub), Bucureşti, 1991, pp. 73-103.

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIOGRAFIE ŞI POSTMODERNISM - UN MARIAJ IMPOSIBIL?*

SUMMARY

The paper has two goals: the educative one aims to present the students a new and relevant scholastic dispute on postmodernism, as it came out during the last year producing rumours and stirring ideas within the historiographer's world. A second goal is represented by the author's remarks on the subject.

Disputele angajate pe teme metodologice au cunoscut, mai ales în ultimele două decenii, o revenire spectaculoasă. Istoriografia, privită ca istorie a scrierii istoriei, dar şi ca euristică a dezvăluirii trecutului (şi confundată, în consecinţă, cu filosofia istoriei), nu a fost nicicum ferită de investigaţii, de contestări vehemente, de apostazii teoretice. Fapt bine ştiut, cutremure succesive au şubrezit aşa-numitele "strategii metodologice clasice", cărora, la fine de secol romantic, Ch.Seignobos le atribuia statutul de garante ale exactităţii ştiinţifice. La jumătate de veac după consumarea primului act iconoclast al magiştrilor de la "Annales", Th.Kuhn, în a sa *Structură a revoluţiilor ştiinţifice*[1], deschidea capitolul introductiv cu următoarea formulă premonitorie: "Istoria - dacă e concepută mai mult decît ca o anecdotică sau cronologie - ar putea produce o transformare decisivă în imaginea ştiinţei de care sîntem acum stăpîniţi[2]. Este evidentă încercarea noilor metodologii, teoretizate deja (cel puţin în cazul postmodernismului) în variante epistemologice cu traiecte diferite şi ţinută identică, de a clarifica definitiv statutul istoriografiei în contextul declinului modernist. "Noua istoriografie internă a ştiinţei" (Th.Kuhn) se opune "instituţiilor metodologice" de factură modernistă şi are ca scop depăşirea prezenteismului şi a etnocentrismului, tot atîtea lentile deformatoare prin intermediul cărora prezentul este proiectat în trecut.

În paginile următoare intenţionez să prezint ideile ce alcătuiesc substanţa disputei dintre F.R. Ankersmit şi P. Zagorin, găzduită de prestigioasa revistă "History and Theory". Filosoful olandez, profesor la Universitatea din Groningen, publica articolul său, *Historiography and Postmodernism*, în numărul 28/1989, p. 137-153. Replica lui Perez Zagorin, universitar la Rochester, apare în numărul 3/1990, p. 263-274 (*Historiography and Postmodernism: Reconsiderations*), ca acelaşi număr să adăpostească un *Reply to Professor Zagorin*, semnat de F.R.Ankersmit (p. 275-296). Acest gen de joc intelectual, lipsit, în ciuda aparenţelor, de conotaţii scolastice, se aseamănă controversei care i-a opus pe Imre Lakatos şi Paul K.Feyerabend, dialog ce a stat la baza apariţiei, în 1975, a cărţii ultimului: *Against Method*.

Am considerat oportun să îndreptăm atenţia cititorului spre următoarele *Schwerpunkte*, alternînd opiniile celor doi epistemologi şi încheind cu lămuririle date de Ankersmit în ultimul său articol: 1. definiţia informaţională a postmodernismului, 2. ce reprezintă postmodernismul din perspectiva istoriografică, 3. istoriografia postmodernă şi psihanaliza, 4. anti-esenţialismul postmodernist şi concluziile dezbaterii. Cititorul, cît de cît iniţiat în propedeutica exegezei postmoderniste, teoria textului şi a narativităţii, istoria mentalităţilor va constata că intenţia noastră nu a vizat o banală şi ineficientă reproducere *ad usum Delphini* a textelor în cauză. Un asemenea efort rareori izbu-

https://biblioteca-digitala.ro

teşte să redea în mic argumentele multiple, polisilogismele, nuanţările esenţiale ce formează întreg spectacolul, convingător şi "bine temperat", al discuţiei. Din nefericire, cenzura rezumatului deformează matricea şi impune părerile proprii criticului, de cele mai multe ori inferioare valoric. Prin sistemul de note, uneori prolix şi excesiv specializat, am încercat să aprofundăm cîteva dintre rosturile explicative ale confruntării de idei, din dorinţa de a oferi puncte de reper şi limpeziri istoricilor preocupaţi de eficienţa epistemică a muncii lor.

1. ***Definiţia informaţională a postmodernismului***

Articolul lui Ankersmit debutează brusc, fără introduceri teoretice sau teoretizante; uvertura nu este altceva decît o expunere a unei angoase intelectuale ridicată la rang de problemă mondială: "Punctul meu de plecare în acest articol este supraproducţia actuală în disciplina noastră. Ne este cunoscut faptul că, în orice domeniu al istoriografiei, în orice specialitate, este produs anual un număr copleşitor de cărţi şi articole, făcînd imposibilă încercarea de a le înţelege pe toate. Situaţia este adevărată şi pentru subiectele diferite din cadrul uneia şi aceleiaşi specialităţi" (p. 137). Oricine poate recunoaşte aici un truism, iar cei care au avut la îndemînă cărţile lui Alvin Toffler[3] sau Marshall McLuhan[4] regăsesc tema lamentativă a neputinţei fizice în faţa lecturii. Omul, *l'animal qui écrit* (M.Butor), dacă scrie, scrie prea mult şi, cu toate că există întotdeauna beneficiari ai efortului său, a reuşit, din cauza incontinenţei sale scriptice, să altereze raporturile cerere-ofertă pe piaţa informaţiei. Pînă acum cîteva decenii, metabolismul cultural - la nivel continental sau mondial -încă mai accepta reglarea (prin "cenzură inconştientă", după expresia lui A.Toffler) a fluxului de informaţii[5]. Pe măsură ce se scrie mai mult, se citeşte mai puţin - paradox raportat la cantitatea crescîndă a producţiilor literare. Citindu-se mai puţin, se ştie mai puţin, şi implicit, individul trebuie să se resemneze cu restrîngerea accentuată a orizonturilor sale intelectuale. Cînd conştientizează neajunsurile constituţiei sale cerebrale, lectorul percepe şi graniţele cunoaşterii individuale[6]. Îngustarea teritoriului pe care, nepedepsit pînă acum, intelectualul îl stăpînea prin discurs şi influenţă socială nu constituie motiv de previziuni optimiste. "El trezeşte", scria I.Silone în 1968 "simptomele oboselii, ale plictisului şi apatiei"[7], tot atîtea semne ale nevrozei astenice specifice finelui de veac.

Tentaţia de a lucra aplecat, asupra unui singur subiect este, în mod fatal, însoţită de germenii frustrării. Temele clasice par să se fi epuizat în studii cu pretenţii de exhaustivitate, care scutesc neofitul sau însuşi criticul versat de revenirea la original. Canonul ştiinţific actual impune trecerea în revistă a *ceea-ce-s-a-scris-despre* încă înainte de a parcurge sursa primară de informaţie. Frustrarea apare pe acest fond şi capătă turnura nevrozei deoarece firea slabă a cercetătorului ambiţios solicită "premiera", nu repetiţia sau studiul critic întreprins pe baza altor studii critice. În plus, susţine Ankersmit, epoca bibliografiilor exhaustive a murit sufocată de aglomerarea atonă a lucrărilor critice. Prin urmare, cerinţa completudinii nu are şanse de împlinire. Textul originar a ajuns o referinţă mitică - nu i se simte nevoia în revărsarea de interpretări, deşi toate demersurile explicative se revendică de la el. "Graţie tuturor interpretărilor", sentenţiază Ankersmit, "textul însuşi se conturează vag, o acuarelă ale cărei linii se confundă unele cu altele. (...) Nu mai avem texte, nici trecut, ci doar interpretări ale lor" (p.137)[8].

Blocajul epistemologic la nivelul paradigmei moderniste confirmă una dintre previziunile lui Nietzsche, potrivit căreia însăşi istoriografia ne impiedică să vedem trecutul. A obtura percepţia unui dat comun tuturor oamenilor - accesul la trecut este democratic, aşa cum se doreşte să fie şi referinţa la orice joc social sau socializant reprezintă, în termeni morali generici, un atentat la pudoarea elementară a

https://biblioteca-digitala.ro

cercetării, la bunul simţ, tacit consimţit, al relaţiei stabilite între obiectul de cercetat şi subiectul activ. Cititorul istoriografic sau amator de istoriografie se află în zodia ratării, a eşecului personal, se simte dezamăgit de amploarea şi sprijinul dat supraproducţiei ştiinţifice. Cînd ajutorul vine de pe poziţiile angajate ale avocaţilor modernişti, în majoritate adepţi fără discernămînt ai paradigmei neopozitiviste, deruta morală este completă: "această supraproducţie conţine, fără doar şi poate, ceva necivilizat în sine", "se răspîndeşte ca un cancer". Uzul comun al conceptului de "civilizaţie" se asociază cu moderaţia, sub specie etică, cu partitura interpretativă temperată de chiar cunoaşterea limitelor umane. A oferi prea mult, invocînd scuza ipocrită a necesităţii de informare exactă şi definitivă, este prezumţios, tortureazăşi, prin reflexie, relativizează cunoaşterea. Media aurită, care încearcă să îndulcească tensiunea dintre exces şi lipsă s-a rătăcit în prezentul otrăvit al "alcolismului intelectual" (p. 138)[9]. Aglomeraţia scriptelor, oceanul de note şi referinţe, simptomele acute ale "civilizaţiei romaneşti" (P.Ricoeur) ce devora irezistibil condiţia hegemonă a intelectualului, siluieşte intimităţi, convingeri etice, perverteşte discernămîntul, refuză compromisul informaţional, anihilează întreprinderea ştiinţifică individuală, obligă la socializări şi coaliţii de inteligenţe.

Constatările de mai sus nu au pretenţii de originalitate - Ankersmit o recunoaşte fără înconjur. Asemenea verdicte, ce invariabil se termină în cheie minoră, au devenit locuri comune în analizele contemporane. Istoricii, plasaţi într-o arie epistemică extraordinar de productivă tipografic, au sesizat destul de repede neajunsurile epocii şi, chiar dacă nu au îndrăznit să şi le explice integral, le-au circumstanţiat, oferind licenţe practice filosofilor istoriei. Olandezul J.Romein descifează tendinţa specializării excesive, a cărei contrapondere trebuie să fie "istoria teoretică". Graţie acesteia - configuraţie explicativă apropiată de metafizica actului istoric - glosa epistemică ar urma să fie eliberată de scoriile interpretărilor, abuziv aglomerate în spaţiul istoriografic. O altă cale de ieşire din dilemă este oferită de strategia interpretativă a şcolii de la "Annales": travaliu îndreptat spre descoperirea altor arii de investigaţie istorică şi spre valorificarea lor narativă. F.R.Ankersmit amendează, însă, ambele trasee istoriografice: istoria teoretică va realiza destul de greu conjuncţia epistemică a domeniilor de înaltă specializare, iar noile subiecte istorice nu-şi pot păstra caracterul inedit decît o singură dată, înainte de a fi, la rîndul lor, acoperite de crusta groasă a interpretărilor. Cale de întoarcere la "vîrsta de aur" a istoriografiei *a la Ranke* (*wie es eigentlich qeweswn ist*) nu există - decretează ritos epistemologul olandez. Mai mult, astăzi se ocupă de trecut un număr sporit de istorici, net superiori numărului de istorici care alcătuiesc genealogia ştiinţei de la Herodot încoace. Este iarăşi clar faptul că producţia ştiinţifică nu poate fi nicicum oprită, întîrziată sau, sub orice pretext, cenzurată. Însumate, aceste fenomene extinse la nivel global în cîmpul epistemei istorice definesc contextul postmodern.

Perez Zagorin, răspunzînd predicţiei apocaliptice, notează existenţa unor cauze de ordin sociologic ce ar lămuri ocurenţa sentimentului de saţietate, reclamat vehement de Ankersmit. Rădăcinile falimentului fizic şi psihic al intelectualului, veritabil *mal-du-siècle*, se regăsesc în expansiunea postbelică a educaţiei universitare, precum şi în necesitatea considerării studiilor scrise drept criterii ale avansării pe scara ierarhică. Logica raţionamentului ce sfîrşeşte prin a anunţa agonia şi moartea ştiinţelor umane se cere amendată, pentru că nu corespunde legii de evoluţie a epistemei acreditate de modernişti: acumularea cantitativă urmată de firescul salt calitativ. Un citat din J.H.Hexter evidenţiază aparenţa paradoxală a dialecticii cunoaşterii: pe de-o parte se scrie mult şi prost, pe teme minore sau recurgîndu-se la modalităţi explicative necorespunzătare, pe de altă parte au fost atinse, în mod logic, domenii de investigare aparte, inedite, remarcabile oferte în planul cercetării interdisciplinare, au fost elaborate

https://biblioteca-digitala.ro

metodologii cu grad înalt de specialitate, sofisticate la extrem, dar foarte eficiente[10]. Supraproducţia înşeală ochiul şi sperie pe defetişti: peste timp, procesul de selecţie, inevitabil corelativ al producţiei ştiinţifice, va împărţi mulţimea scrierilor după valoare, conferindu-le, măcar unora, perenitate şi prestigiu. În ceea ce priveşte soarta "textului originar", a izvorului, replica lui Zagorin dă cîştig de cauză deontologiei ştiinţifice, nu realităţii ca atare: textul rezistă pentru că apelul la el este obligatoriu, nu doar moral. Confruntarea criticilor, colaţionarea interpretărilor trimit la izvor, necesită sondajul profund. Într-o lume "normală", revizuirile de la sursă, de la baza reală a textului, nu de la supra-texte.

Starea actuală a hermeneuticii dezvăluie o mutaţie a pragmaticii ştiinţifice, susţine Ankersmit: interpretările validate critic nu încheie analiza evenimentului, a textului etc., ci generează, în flux continuu, alte interpretări. Cacofonia scriptică amplifică ecoul lor şi adaugă tonuri noi încercărilor similare. Zagorin revine comparînd interpretările istorice cu traseul generic parcurs de teoriile ştiinţifice: orice ipoteză nouă scindează auditoriul în susţinători şi opozanţi: primii caută să găsească argumente suplimentare sau să verifice aplicînd teoria la domenii conexe sau dispuse la experimentare, ultimii urmăresc punctele slabe în încercarea de a respinge parţial sau *de plano* ipoteza. Analiza istorică se conformează acestui curs sinuos către validare - ea poate stîrni proteste şi provoca dispute sau poate desţeleni teritorii virgine spre beneficiul istoriografiei.

Însă avalanşa istoriografică poate fi calificată drept "monstruoasă"[11] numai dacă perspectiva asupra fenomenului este declarat modernistă, adică aparţine imaginii tradiţionale despre istoriografie. Percepţia ordinară a disciplinei atribuite acesteia completudinea explicaţiei sub *specie mundi* a tuturor evenimentelor trecute, dar şi capacitatea de a norma etic viitorul. Cu alte cuvinte, istoriografia - în viziunea modernistă - funcţionează expozitiv-explicativ şi normativ (deontic). Această definiţie schematică confundă pedagogia şi pandantul ei pragmatic, didactica, cu scrierea istoriei, nu admite şi nu motivează suficient abundenţa scrierilor istorice. *Historia magistra vitae* reprezintă un adagiu irelevant şi periculos din punct de vedere teoretic, în cazul aplicării sale la scară socială. Varietatea tematică şi metodologică exclude opinia istoriografică unică şi împiedică afirmarea unei singure păreri ca definitivă. Astfel nu mai proliferează ispita mesianică a explicaţiei globale, a Marii Teorii Unificatoare căreia i s-ar conforma orice manifestare umană delimitabilă în timp şi spaţiu. Ankersmit nu exclude prezenţa unui *telos* al istoriei; dacă el există, atunci denotă dependenţa totală a importanţei temei de subiectul creator. Semnificaţia, deci şi decizia de a acorda semnificaţie unui fapt istoric şi de a-l valorifica sub varii aspecte (a-i conferi sens), se revendică genetic de la istoric. Nu există o valoare *în sine* a evenimentului istoric. Dacă totuşi se poate aminti de "valoare", este numai pentru că istoricul exersează şi clasifică produsele intelectului său, sensibilizat de conştiinţa istorică şi antrenat de cunoştinţele pe care le posedă. Sensul istoriografiei nu se corelează cu "uzul". Cele două categorii coexistă în doar două situaţii: 1. istoriografia poate fi folosită pentru auto-perpetuare, 2. istoriografia determină uzul evenimentului în cadrul disciplinei. A-i atribui istoriografiei proprietăţile "folosinţei" trimite la confuzia categorială şi la înţelegerea inadecvată a rolului său social. (vezi cazul pedagogiei istorizante, elaborată ca instrument ideologic şi perpetuată ca explicaţie totală a multiplicităţii existenţei sociale). Sensul istoriografiei este chiar semnificaţia ei.

2. ***Definiţiile circulare şi simptomatologia postmodernismului***

Discutarea raportului postmodernism-istoriografie nu are ca obiect relaţia în sine (constituirea ei, caracteristicile, elementele funcţionale şi contextele ce o particularizează), ci *definirea* postmodernismului în raport cu discursul istoric[12].

https://biblioteca-digitala.ro

Ce ar justifica ancheta relaţională? Traiectoria informaţiei istorice, multiplicarea ei infinită şi analizele nenumărate ce derivă din mecanica enormă a fluxului informaţional se conformează fenomenologiei postmodernului. Istoriografia, datorită mimetismului la care obligă transformările succesive ale metodelor de lucru, se confundă cu postmodernul (graţie identităţii de reacţie la context). O antinomie expresivă, din care Ankersmit extrage toate argumentele folositoare, contrapune postmodernul climatului modernist. Prin circumscrierea fiecărui termen se obţine panorama generală asupra epistemelor specifice lor, aflate, la rîndu-le, în antagonism. Descoperirea istoriografiei postmoderne devine astfel o chestiune de particularizare.

Postmodernismul, propune filosoful de la Groningen, este mai mult a-ştiinţific decît anti-ştiinţific[13]. Atenţia postmodernismului se îndreaptă cu precădere asupra funcţionării mecanismului epistemic (de validare a judecăţilor) şi a cursului urmat de informaţia ştiinţifică. Modernistul studiază calea pe care a străbătut-o informaţia obţinută empiric, pînă la teorie şi modul în care societatea receptează rezultatele cercetării. Postmodernistul se situează oarecum în afara filosofiei ştiinţei şi o utilizează ca punct de pornire în expunerea consideraţiilor sale teoretice, fără să se mai intereseze de reperele raţionamentului ştiinţific, de calitatea logicii lui etc. Pentru el, ştiinţa şi informaţia sunt obiecte de studiu independente şi se supun unor legi proprii. Cum raportul ştiinţă-informaţie (ca epistemă) poate fi redus, din raţiuni explicative la raportul specie-gen, dinamica "genului" se va regăsi parţial în dinamica interioară a "speciei".

Postmodernismul vieţuieşte în şi prin aporii.

a) Aporia logică

Am văzut că prima lege a teoriei postmoderne a informaţiei descrie procesul de multiplicare nestînjenită a acesteia. Informaţia importantă (adică "utilizabilă") nu încheie şirul de implicaţii, de cauzalităţi ce au făcut-o să parvină într-un tîrziu la capătul "conductei" (*output*). Dimpotrivă, ea oferă un nou şi apreciabil impuls acumulării informaţionale. "Importanţa", deci, se cere judecată după valoarea efectivă a acestui impuls (re)generator de informaţii: "în mod paradoxal, cu cît o interpretare este mai convingătoare şi mai profundă, cu atît generează mai multă informaţie scrisă[14]. Afirmaţia lămureşte deplin motivul pentru care producţia istoriografică se măreşte şi nu scade cantitativ. Aici se dezvăluie înţelesul ascuns al paradoxului: nu există un final al cercetării istorice. Postmodernismul proclamă continuitatea actului analitic, indiferent de starea actuală a schimbului de informaţii - atitudine optimistă ce pledează pentru verdicte cumpătate faţă de "avalanşa" informaţională. Euristica discuţiei în contradictoriu constituie nucleul demonstraţiei lui Ankersmit, care apelează, dînd greutate afirmaţiilor sale, la un celebru aforism al lui Gaston Bachelard: ceea ce se remarcă prin absenţa apodicticităţii, ceea ce este dubitativ (eveniment, fapt istoric, secvenţă istorică etc.) este adevărat. Numai disputa semnalează prezumţia de adevăr, fiindcă îl presupune *in nuce*, indiferent de forma sa. Adevărul poate fi găsit doar ca rod al conflictului dintre explicaţii, dintre posibilităţi. Conjuncţia termenilor implică finalmente adevărul, deci şi termenii înşişi, afirma Bachelard, aparţin "adevărului", măcar din punct de vedere genetic (*ils engendrent la verité*)[15]. Optimismul gnoseologic postmodern se revendică şi de la Wittgenstein (*Tractatus...*), potrivit căruia şirul inferenţelor valide se recunoaşte ca valid prin chiar tendinţa sa de a-şi atribui inconsistenţa. Cînd raţionamentul refuză alt final în afara semnului de întrebare, ne găsim în plin postmodernism; dacă, dimpotrivă, capătul este marcat de punct şi pregăteşte noul aliniat, demersul analitic aparţine modernismului.

Discutarea valorii de adevăr nu se opreşte aici. Moderniştii şi-au construit certitudinile,

https://biblioteca-digitala.ro

punctează Ankersmit, ca variaţii formale la paradoxul cretan[16]: "Interpretările istorice ale trecutului capătă recunoaştere, se identifică, prin contrastul cu alte interpretări: ele sunt ceea ce sunt numai în baza a ceea ce nu sunt" (p. 142)[17].

b) Aporiile epistemologice

Relativismul postmodern se extinde şi la nivelul metodologiilor, punînd în discuţie chiar "nucleul tare" al raţionamentului: inferenţa cauzală[18]. Deosebirea dintre cauză şi efect se datorează exerciţiului la care obligă rutina intelectuală. Astfel se creează aparenţa "stabilităţii" logice a epistemei. Analistul postmodernist - din principiu opus oricărei rînduiri dogmatice a procesului cunoaşterii - valorifică un paradox nietzschean care anulează preeminenţa cauzei şi se îndoieşte de univocitatea relaţiei cauzale. Raţionamentul cartezian întîlneşte cel mai mare inamic al său: scepticismul a-logic. "Raţionamentul ştiinţific", continuă Ankersmit, «nu este *aufgehoben* în maniera euristicii hegeliene, aşa cum impropriu se afirmă ca orice opinie trimite automat la antiteza sa. Mai curînd este cazul să se recunoască faptul că orice părere deţine, în afara conţinutului acceptat din punct de vedere ştiinţific, un "înveliş" neremarcat încă de ştiinţă» (p. 142). Rezultanta ontologică tinde să contrazică distincţia limbaj-realitate, potrivit cu paradoxul cauzal enunţat mai sus. Limbajul ştiinţific, jargon de lucru şi instrument de recunoaştere a specialiştilor, nu mai oglindeşte natura, deşi face parte, în continuare, din inventarul realităţii alături de obiectul de studiu, subiectul activ, contextul cercetării ş.a.m.d.

Preluînd o sugestie a lui Hayden White, epistemologul olandez atribuie realităţii trecute calităţile textului redactat într-o limbă străină - "străină" pentru istoric, se înţelege, adică relativ: deosebită ca structură şi lexic de limba maternă - dar care posedă configuraţii sintactice şi semantice asemănătoare oricărei alte limbi[19]. Cînd sunt ispitiţi de reflecţii teoretice, istoricii au tendinţa de a manevra limbajul istoric ca şi cum ar fi parte integrantă a realităţii. Marx, bunăoară, a teoretizat existenţa contradicţiilor dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie sprijinindu-şi afirmaţiile pe enunţuri referitoare la realitate şi nu pe aspectele nemijlocite ale realităţii. O primă concluzie se impune de la sine: "rezistenţa latentă şi deseori subconştientă la dihotomia limbaj-realitate (...) îşi are originea în intuiţia istoricului despre natura fundamental postmodernă a disciplinei sale, intuiţie neluată în considerare şi totuşi corectă" (p. 143).

Metabolismul relaţiei limbaj-realitate şi manifestarea "schismei simbolice" (Ch.Peirce) apărute între cele două nivele de abstractizare a naturii sociale pot fi studiate şi din perspectiva esteticii. Ankersmit se prevalează de funcţia descriptiv-interpretativă a esteticii, aceasta nefiind altceva decît limbajul artistului şi al criticii artistice[20]. Limbajul şi arta nu sunt contrapuse realităţii, dar, prin constituţia lor, sunt pseudo-reale şi situate în interiorul realităţii. După modelul Derrida, Ankersmit se încumetă să extindă estetica şi estetismul la toate ariile de reprezentare a realităţii. In istoriografie, dimensiunea estetică ar fi definită de *stilul* scriiturii istorice[21]. In context modernist, stilul este irelevant: *fine writing, the display of literary style* (p. 144) nu adaugă nimic cercetării istorice propriu-zise. Pe de altă parte, din perspectiva postmodernă, în măsura în care diferenţa dintre stil şi conţinut se şterge treptat, primul devine criteriu de selecţie valorică a produselor istoriografice. Iată argumentul: "dacă diferiţi istorici sunt preocupaţi de feluritele aspecte ale aceluiaşi obiect, ceea ce rezultă - ipoteze variate în conţinut - poate fi la fel de bine descris ca reprezentînd *stiluri diferite* de tratare a temei în cauză" (p. 144). Stilul, "maniera cercetării", expresia raţională a curiozităţii, intuiţiei şi raţionamentului, implică totodată o decizie referitoare la conţinut[22]. Stilul capătă prioritate asupra conţinutului fiindcă, în plină revăsare publicistică, numai stilul - decelabil în oricare demers istoriografic - conferă valoare şi justifică progresul cercetării

https://biblioteca-digitala.ro

ştiinţifice. Stilul constituie însuşi subiectul filosofiei istoriei. Conţinutul se află într-o poziţie ancilară: este un derivativ al stilului. În plus, în comparaţie cu rostul preponderent sintactic al forajului ştiinţific în cazul epistemelor exacte (în ştiinţele fundamentale, de exemplu), istoriografia valorifică natura semantică a obiectului de cercetat, ceea ce îi dă dreptul să îşi motiveze "ştiinţificitatea" şi prin intermediul esteticii. Istoriografia postmodernă reînvie, graţie avantajului acordat stilului, magia actului simbolic petrecut într-un timp mitic şi evocabil numai cu ajutorul formulelor invocatorii specifice.

Istoricul de educaţie modernistă respectă îndeaproape linearitatea inferenţei probe-realitate istorică: a reconstrui realitatea istorică reprezintă scopul final atribuit cercetării şi produsul logic al demersului interpretativ. Istoricul postmodernist nu leagă realitatea istorică ("evidentă") de trecut, ci de interpretările trecutului. Probele îi servesc numai ca rezultate ale unor alte interpretări, de dată mai veche, pe temeiul cărora construieşte propria partitură. Modernistul este avocatul sondajului vertical în istoria societăţii, orientat către profunzimea istoriei, pentru a repera noi trasee cauzale. Omologul postmodern, în schimb, nu-şi ascunde preferinţa pentru investigaţia "pe orizontală", pentru interdisciplinaritate şi analiză interactivă. Datorită corespondenţelor stilistice, istoriografia se apropie de opera de artă: "Evidentă nu este o luptă prin care putem studia trecutul; ea seamănă mai mult cu trăsăturile de pensulă de care se foloseşte pictorul pentru a obţine un anumit efect" (p. 146)[23]. A avea stil înseamnă a şti cum să tratezi trecutul în ansamblul formelor sale (pe orizontală), împăcat fiind cu ideea că trecut-ca-atare nu există. Naraţia istoricului postmodernist se dezvăluie ca suita comparativă a doua mentalităţi: cea prezentă şi cea trecută, păstrînd prezentul ca temei al evaluării travaliului său[24].

Profesorul Zagorin intervine cu o sentinţă severă, care atacă explicaţiile lui Ankersmit atît în formă, cît şi în conţinut: "Ce se remarcă la concepţia istoriografică postmodernistă a lui Ankersmit este superficialitatea ei , îndepărtarea de practica istorică şi de felul în care îşi judecă, de obicei, istoricii munca. Interpretarea sa trivializează istoria şi o goleşte de orice responsabilitate intelectuală. Judecăţile logice şi faptice care l-au adus la această concluzie conving cu mare greutate" (p.266). Anterior am expus replica universitarului din Rochester la "aporia logică" a postmodernismului. Perechea epistemologică este considerată ca exemplu al modului în care se poate jongla cu termenii cauzali, după ce au fost amestecate între ele sistemele de referinţă. Efectul este subsecvent cauzei în teritoriul cauzalităţii şi legat de cauză prin relaţia de determinare. A porni de la efect pentru a descoperi cauza , inversînd şi ordinea termenilor, constituie demersul interpretativ, desfăşurat tot în teritoriul cauzalităţii şi respectînd determinarea prin uzul "semnului schimbat". Paradoxul lui Nietzsche ar rezista doar dacă raportul cauză-efect nu ar fi dialectic, adică relativ din punct de vedere semantic. Zagorin acuză coruperea sensurilor acestor termeni: "cauza", pentru istorici, semnifică agentul istoric, derivat al unei legi cauzale generale. Cauza are, deci, o definiţie clară şi, continuă Zagorin, doar nedeterminiştii îndrăznesc să o nege, fără a înlocui cu altceva inferenţa cauzală. Istoriografia nu se poate dispensa de conceptele ce gravitează în jurul principiului cauzalităţii. Pragmatica discursului istoric se identifică, în mod necesar, cu arheologia cauzelor; caracterul explicativ al scrierii istorice se manifestă numai prin referinţa neîntreruptă la originea efectului, a faptului istoric. Aluzia la insuficienţa logică a determinismului istoric - pus în chestiune de subtextul paradoxului cretan - este gratuită. Descrierea funcţiei intensionale devine relevantă doar în context epistemic: raţionamentul istoricului se bazează pe dovezile reprezentative şi verificate, în prealabil, pentru determinarea valorii lor de adevăr[25]. In plus, paradoxul este inexpresiv: fraza paralogică *nu exprimă* nimic, nefiind un enunţ. Ca să aparţină clasei enunţurilor, ar fi trebuit să-şi releveze valoarea de adevăr sau să inducă clauze ale adevărului (condiţii de adevăr). Istoriografia - fapt incontestabil - operează cu inferenţe

https://biblioteca-digitala.ro

de tipul implicației directe sau al silogismului (implicație multiplă), ce presupun, prin definiție, valoare de adevăr. Suspiciunea irelevanței îl obligă pe Zagorin să conchidă: "Inconsistența și absența clarității acestor afirmații fac imposibilă luarea lor în considerație ca argumente serioase" (p. 270).

Ankersmit privește istoriografia ca un produs scriptic configurat quasi-literar, căruia i se poate atașa o dimensiune estetică. Textul istoric nu se recomandă ca reprezentare a realității trecute, ci reprezintă un substituit al ei, un *Ersatz* acceptat conștient de către istorici. Diferențele dintre texte sunt reglate ierarhic de criteriul stilistic. Zagorin, în replică, învinuiește postmodernismul de reducționism și aruncă anatema asupra tendinței generalizate de a diminua, brutal și nemotivat, specificitatea textelor. El nu contestă încadrarea textului istoric în genul epic-narativ, acolo unde discutarea calităților stilistice ar avea rost, însă, în acest caz, este necesară o altă definiție a stilului, diferită de cea dată de Boileau. Textul *expresiv* - care ține cont și de "stil" , după formula clasicului francez - nu are căutare printre istorici: formularea metaforică, anacolutul, metatezele îngreuiază lectura și restrîng accesul la raționamentul nud. Deci "textul care atrage atenția asupra lui însuși"[26] are valoare argumentativă diminuată. Mai mult, dacă, datorită caracterului său intensional, textul istoric nu ar putea fi înlocuit de enunțuri echivalente, atunci nu ar mai exista rezumate veritabile, sinteze adnotate sau, în general, parafraze istoriografice demne de crezare. Abia într-un asemenea caz-limită stilul ar ține locul conținutului în ordinea importanței epistemice. Insă un istoric, susține Zagorin,nu se împacă la gîndul că ierarhia valorică ar urma să fie aranjată după un criteriu atît de subiectiv. Cine ar fi atunci abilitat să judece produsele istoriografice?

Ștergerea granițelor dintre literatură și istorie trimite la dizolvarea antinomiei ficțiune - adevăr/realitate. Textul istoric analizează o lume imaginară, investighează un teritoriu revendicat *par excellence* de către scriitori. In plus, el este în permanență confruntat cu informația documentară, proces grație căruia se corectează erorile de interpretare și se limitează intervenția factorului subiectiv. Cerința de bază a istoriografiei se definește prin veridicitate și nu prin configurație estetică. Exercițiul stilistic nu se poate desfășura în limitele strînse impuse de izvoare, jaloane fixe ce hotărăsc extinderea informațională a raționamentului istoric. Numai veridicității i se permite conviețuirea alături de euristica demonstrativă, prea severă și prea atașată formei fixe pentru a îngădui divagația stilistică.

3. *Istoriografie și psihanaliză*

Apropierea celor două domenii nu este deloc întîmplătoare: și unul și celălalt se interesează de speciile subconștientului. Istoriografia se dezvăluie cititorului atent ca mod subiectiv de interpretare a trecutului, subiectivitate reglată de intuiția proprie, de motivațiile oculte ale interesului pentru realitatea inexistentă, de caziorul emoțional, de caracteristicile personale ale percepției etc. Această înșiruire, aparent dezordonată, oferă grade de libertate comparației istoriografie-psihanaliză. Istoriografia postmodernistă se numără printre rudele apropiate ale maieuticii psihanaliste, deoarece amîndouă caută explicațiile în profunzimea proceselor cerebrale, în zone accesibile numai prin intermediul unor sofisticate tehnici analitice. Nici una dintre ele nu intenționează să construiască expresii coerente la nivel general, sinteze totale sau teorii deterministe apte să justifice orice fenomen. Cercetarea întreprinsă grație psihanalizei sau istoriografiei are un caracter strict nominalist: angajamentul epistemic rămîne la etajul părții, nu tinde la explorarea întregului.

Se știe că psihanaliza are în intenție deslușirea discursului nevrotic și nu este în mod deosebit atrasă de efectele comportamentale sau de "raționamentele" individualităților psihice active în mintea bolnavului. Relația psihanalistului cu suferindul se bazează pe dialog și comunicare nemediată, gesturile

https://biblioteca-digitala.ro

constituind contexte ale analizei şi nu obiecte de studiu în sine[27]. Acelaşi ins, *homo psychoanalyticus*[28], cu toate afectele sale bizare, cu indiosincraziile manifestate sau ascunse, a devenit în ultimul timp subiect predilect al istoriografiei. Nu este mai puţin adevărat că asemenea teme au căpătat audienţă după aventura intelectuală a lui Foucault, revendicat şi de către epistemologi ca postmodernist, dar şi de către istoricii non-conformişti dispuşi să acorde încredere unui gînditor *sans banière et manière*. Incurajată de fronda anilor '80, istoriografia postmodernă se interesează tot mai mult de nebunie, neadevăr şi tabu-uri (tripticul lui Foucault)[29]. Specialistul în istoria societăţii şi a civilizaţiilor oficiază de pe scaunul lui Freud, privind îngăduitor la chinurile unei omeniri obosite psihic. Paradigma epistemică porneşte de la principiul fundamental al psihanalizei: sîntem ceea ce nu sîntem de fapt/sîntem ceea ce nu dorim să fim. Trecutul, prin urmare, nu se mai prezintă ca trecut: el este aparenţa trecutului real, camuflat în spatele convenţiilor şi cenzurat de pragmatica diverselor grupuri de interese. Pentru a-l avea, trebuie "chestionat". Soluţia metodologică se bănuie lesne: istoria postmodernă se înfăţişează ca un *puzzle* al istoriilor de mentalităţi (am compus un plural denominativ pentru a semnala multitudinea de "istorii" şi de "mentalităţi", aflate azi într-un proces combinatoriu accelerat)[30].

Psihanaliştii post-freudieni, care au acceptat minime schimbări ale referinţelor freudiene, alături de considerarea "arhetipului" jungian, descriu personalitatea ca rezultantă comportamentală de tip "colaj", imagine funcţională şi suficient de adaptabilă la cazurile reale (R.Rorty)[31]. Trecutul este, la rîndul său, un "colaj". Istoriografia postmodernă îşi propune să reconstituie moştenirea subsonştientală a realităţii prin reconsiderarea ei radicală: memoria se raportează la ansamblul memoriilor individuale şi nu la o singură memorie, rod ilicit al intereselor ideologice, politice etc. Istoriografia, datorită tipului de sondaj, se intitulează "anamnestică" şi-şi probează eficacitatea metodologică la nivel social discret (investigarea ariilor mici, a endemismelor culturale, analiza ghetto-urilor ş.a.m.d.). "Post - din postmodernism", scria J.-F.Lyotard la vremea cînd intenţiona să demaşte nevrozele de complex ce afectează astăzi Occidentul, "nu înseamnă o mişcare de *come-back*, *flash-back* sau *feed-back*, adică de repetare, ci un proces de *ana-*, analiză, anamneză, anagogie, anamorfoză, care e realizabil ca "uitare iniţială"[32].

4. ***Marxism, istoriografie şi postmodernism***

Marxiştii de factură gramsciană sau educaţi în spiritul unui marxism *soft*, de tip Lukács, recunosc postmodernismul ca vîrstă culturală. Diferenţa dintre ei şi teoreticienii apolitici ai fenomenului cultural transpare din definiţii şi din explicarea cauzalităţilor. Cum polemica se poartă cu orice arme, Zagorin nu şovăie să invoce un nume celebru între analiştii marxişti, în primul rînd pentru că majoritatea concluziilor lui Frederic Jameson, căci despre el este vorba, convin şi se pretează la tonul disputei. Prima nedumerire a lui Jameson priveşte statutul postmodernismului ca eră culturală: este o modă trecătoare sau justifică renumele curentului cultural de mare cuprindere. De la început, acceptă că postmodernismul este sintom modernismului şi, în mare, acoperă aceeaşi arie geografică. Jameson nu contestă mutaţia fundamentală ce afectează cultura, dar o clasifică printre semnele indicatoare ale ultimei faze de dezvoltare a capitalismului mondial. Această etapă, cu pretenţii multinaţionale şi intenţii mondialiste, se circumscrie masivei prefaceri tehnologice descrise la nivel social de formule precum "societate de consum", "societate post-industrială", *media society* etc. Cum schema istoricistă a marxiştilor apelează insistent la finalităţi-mesianisme cu suport ideologic - nu trebuie să mire că Jameson prevesteşte colapsul politico-social în chiar fiinţa capitalismului modern, anunţat de ocurenţa teoriilor postmoderniste, care propun, în locul "optimismului moral", de-construcţia, de-structuralizarea, apocalipsa. Îndatorat teoriei revoluţiei -

https://biblioteca-digitala.ro

într-o variantă cosmetizată, adusă la zi, a troţkismului - Jameson întrevede apropierea momentului de ruptură, bazîndu-se doar pe echivalente semantice: "putrefacţia capitalismului" rezultă din "deconstructivism", "noua mistică nominalistă" se va citi "idealism reacţionar" ş.a.m.d. Faptele reale decurg din aceste identificări terminologice.

Jameson nu duce lipsă de argumente, cîtă vreme le caută acolo unde extrema ideologică le-a găsit întotdeauna. Avangarda, bunăoară, a primit cele mai jignitoare epitete din partea extremei: "artă decadentă", "decadentism burghez", *entartete Kunst* sunt doar cîteva dintre etichetele ataşate unui fenomen care, datorită morfologiei sale aparte, teribilismului provocator, prezumţiei revoluţionare (cînd revoluţia, de fapt, nu aparţinea *decît* extremei politice, şi nu artei), jenează gîndirea liniară şi lipsită de accidente a extremei. Jameson, profetizînd de dragul profeţiei, indentifică postmodernismul cu un nou gen de avangardă, care, asemenea avangardei de la începutul secolului nostru, prevesteşte moartea socială şi haosul politic. Analistul marxist decretează sfîrşitul neglorios al artei "adevărate" (*recte* "angajate") în vreme ce fronda împotriva "adevărului" acaparează inteligenţele şi perverteşte cultura europeană. Diatribei maxiste nu-i lipsesc formulările sforăitoare de tipul: "revenirea zgomotoasă a relicvelor burgheze", "opresiunea socială, rasială, sexuală prost disimulată sub învelişul disputelor culturale" *et alii*. Postmodernismul este, deci decadent şi, în consecinţă, nociv. El trebuie demascat ca monstruos şi eretic, ca fiind caracterizat de "o inedită lipsă de profunzime şi superficialitate, de fixarea excesivă pe imagine, de estomparea afectelor[33], de eliberarea de emoţii, de abandonarea conceptului de adevăr ca inutil bagaj metafizic, de dispariţia individului autonom şi de "colapsul" subiectului, de pierderea istoricităţii şi a trecutului, de dezintegrarea simţului temporalităţii într-o serie de "actualităţi" pure şi nerelaţtionate, de preponderenţa pastişei[34], de imitarea şi "canibalizarea" stilurilor culturale revolute". La un loc, elementele enumeraţiei înfăţişează tabloul postmodernismului, văzut din unghiul opus susţinătorilor lui. Diagnosticul, deşi nu este reclamat ideologic de către Zagorin, mulţumeşte pe deplin (p. 265-266).

Postmodernismul reprezintă etapa culturală finală a capitalismului tîrziu[35]. Pentru a ajunge la această concluzie, Jameson a sintetizat tarele postmodernismului în patru enunţuri, intitulate ritos "cele patru dispariţii": suspendarea introspecţiei, a profunzimii referenţiale, a timpului istoric, a expresiei umane coerente (antropologism antic-etic)[36]. In noul context economic şi informaţional, societatea nu mai are posibilitatea şi puterea de a regla jocul semnificaţiilor: "Fragmentarea textuală e un semn al fragmentării reale a propriei noastre subiectivităţi, ea însăşi un semn al fragmentării intenţionate - deopotrivă ideologică şi materială - a spaţiului în etape ale "capitalismului multinaţional"[37].

5. ***Anti-esenţialismul postmodern***

Istoriografia modernistă aspiră la esenţă (termenul are conotaţia scolastică de *essentia*). Istoricul postmodern preferă, în locul unei himere, *mikrohistorische Situationen und Lebensverhältnisse* oricăror *makrohistorische Strukturen* (J.Rüsen). Conceptul augustinian de "istorie", variantele sale seculare, ideea de progres ("metanaraţiile" lui J.-F. Lyotard)[38] nu beneficiază de statut operativ. Anti-esenţialismul postmodern se recomandă ca anti-tradiţionalism: "In optica perspectivei post-moderniste asupra istoriei, ţelul nu mai este descris de integrare, sinteză şi totalitate: în centrul atenţiei au ajuns fragmentele istoriei" (Ankersmit, *op.cit.*, p. 149)[39]. Proiecţiile metodologice ale utopei moniste - triumful Raţiunii, lupta de clasă, procesualitatea istoriei etc. - nu încap în configuraţia limitativă a istoriografiei postmoderne. Din aceleaşi motive, postmodernismul nu se împacă nicicum cu perspectiva europocentristă în elaborarea sintezelor istorice. Contextul istoric, utilaj esenţial în mecanica istoricistă, îşi pierde rolul tradiţional,

https://biblioteca-digitala.ro

funcţia clasică de "fundal al silogismului". Deşi postmodernistul este indiferent faţă de circumstanţa istorică (factuală), nu o îndepărtează, ci îi rezervă o poziţie secundară în ansamblul interpretărilor.

Anti-tradiţionalismul postmodernismului suportă, pentru expresivitate, comparaţia cu anti-tradiţionalismul modernismului, caracteristică a primei vîrste - contestatarea reacţiei la clasic. Tradiţia spre modern a avut, în majoritatea cazurilor, facies evoluţionist. Singura avangardă, artistică sau ideologică, cocheta cu negativismul, în ciuda exprimării teoretice vagi şi contradictorii[40]. Modernismul ca atare, "oricare i-ar fi înţelesul în diferite limbi şi la diferiţi autori, nu implică niciodată sensul negaţiei universale şi istorice, atît de caracteristic avangardei. Anti-tradiţionalismul modernismului e, de multe ori, în chip subtil, tradiţional"[41]. Postmodernismul, lipsit de un program cultural coerent[42], se insinuează în peisajul contemporan fie in mod violent - cînd apare ispita critică - fie în tonuri caline, în domeniile a căror epistemă defineşte "tradiţia" ca logică a alcătuirii disciplinei (sistemul axiomatic în matematici, de exemplu)[43].

După ce, la finalul deceniului şase, o parte a epistemologilor americani a convenit asupra recunoaşterii intrusului cultural - îngăduind cuprinderea postmodernismului în setul de neologisme al vocabularului epistemologic şi studierea fenomenologiei sale - revistele de specialitate au fost saturate de vehemente declaraţii pro şi contra. Excedat de impetuozitatea curentului postmodern, un Harry Levin arunca anatema dinspre catedra universităţii; gestul lui avea să fie urmat, în scurt timp, de colegii europeni, prudenţi faţă de orice import american şi temători ca nu cumva postmodernismul să fie client al extremei stîngi. După Levin, postmodernismul este "un curent subteran antiintelectual care ameninţă umanismul şi substanţa spirituală, componentele cele mai importante ale culturii moderniste"[44]. Datorită iconoclasmului său, postmodernismul va fi etichetat ca "fraudulos şi retrograd", nu va merita în veci reverenţa teoreticienilor, nu i se vor deschide Elizeele criticii cîtă vreme atacă acid reazemele conformismului cultural. Negaţia ("nihilismul") nu presupune, lămureşte Ankersmit, demolare, demontarea criteriului valoric fără a-l înlocui cu un altul, poate la fel de eficient, ci intenţionează să conteste un tip de sensibilitate culturală de pe poziţia *relativ* adversă a unui sistem de referinţă mondificat[45]. Postmodernismul propune o investiţie afectivă în domenii neinvadate de pozitivism. Noul tip de sensibilitate porneşte de la curiozitatea legitimă a omului agasat de întrebări "cruciale", "magistrale", de metafizica grosieră a ontologiei sistematice. Cum? este interogaţia semnificativă: ce? şi cînd? sunt irelevante şi plictisitoare[46].

În loc de concluzii

În partea introductivă a studiului menţionam prezenţa, în acelaşi număr din "History and Theory", a replicii lui Perez Zagorin şi a unui articol, semnat de Ankersmit, menit să clarifice dubiile profesorului din Rochester. Ultima luare de poziţie a epistemologului olandez constituie pretextul finalului în articolul de faţă.

Paragrafele de început ale textului lui Ankersmit lămuresc termenii legaţi de uzul "periodizării" culturale, exerciţiu cronologic atît de preţuit la modernişti. Postmodernismul trebuie însă privit nu ca perioadă istorică, nu ca segment izotrop cultural, desprins de pe o virtuală şi univocă axă a timpului: el merită pe deplin titlul de *paradigmă* a filosofiei istoriei, detaliu care îl relevă ca anistoric. Se poate obiecta cum că filosofia istoriei reprezintă suma istorică a paradigmelor ontologiei sociale, dar Ankersmit face aluzie la altă proprietate a filosofiei istoriei: dependenţa faţă de context. Virajul către istorism, bunăoară, s-a datorat unor factori decelabili în circumstanţa istorică şi determinaţi de aceasta: etica modernistă, neo-

https://biblioteca-digitala.ro

puritanistă, sau filosofia pozitivistă a ştiinţelor. Astăzi, iniţiatorii climatului cultural postmodern se regăsesc printre noile euristici lingvistice, demersurile antropologice post-Lévy-Strauss, variantele de investigaţie socială bazate pe etnologia poststructuralistă - metodologii interdisciplinare care ilustrează perfect haosul informaţional din zilele noastre. Ankersmit, descifrînd în postmodernism versiunea nominalistă a istorismului, adaugă: "dacă istorismul s-ar transforma dintr-o teorie referitoare la obiecte istorice ca naţiunile, popoarele sau indivizii într-o teorie despre obiectele lingvistice care sunt folosite în referirile la acele obiecte istorice, rezultantul ar fi postmodernismul" (p. 277).

Argumentaţia lui Ankersmit cîştigă în expresivitate prin introducerea unui concept nou: "substanţa narativă", de pură inspiraţie textualistă, expus, în definiţie şi dinamică, în *Narrative Logic: A Semantic Analysis of Historian's Language*, apărută la Haga în 1983. "Imaginea trecutului", adică acel set de afirmaţii pe care istoricul doreşte să-l transmită cititorului, se individualizează graţie grupajului specific de enunţuri ce o alcătuiesc. Enunţuri diferite implică imagini diferite ale trecutului , "substanţe narative" variate. "Substanţa narativă" - după definiţia lui Ankersmit - reprezintă o propunere despre cum trebuie înţeles trecutul sau un fragment al acestuia. Cînd propunerile variază, se schimbă şi rezultatul narativ.

Însă ceea ce este interesant şi esenţial în scrierea istoriei nu se află la etajul enunţurilor individuale, ci la cel al "politicii" adoptate de istoric în selecţia şi combinarea enunţurilor în scopul alcăturii unei imagini a trecutului. Originalitatea, profunzimea, chiar veridicitatea se susţin prin modul de valorificare a enunţurilor: "Este uşor să spui lucruri adevărate (*true*) despre trecut; oricine poate să o facă. Dar e dificil să spui lucrurile potrivite (*right*) despre trecut" (p. 283). Aceste imagini ale trecutului, dependente genetic de calitatea conglomeratului de consideraţii istorice, premise sau concluzii, se recunosc în substanţele narative ale istoriografiei.

Aparenţa poetică a substanţelor narative trimite automat la clasificarea lor în genul metaforei, ca specii de substitute ale realităţii trecute. Trebuie să ne împăcăm cu gîndul ca trecutul-ca-atare nu există, însă absenţa lui este compensată de prezenţa activă, în ţesutul logico-pragmatic al textului istoric, a substanţelor narative. Consecinţa imediată a tezei anterioare priveşte interpretarea: mai curînd reprezentăm trecutul decît îl interpretăm.

Argumentele pentru o istoriografie postmodernă sunt organizate pe temeiul mecanicii substanţelor narative, sugestii *ad-hoc* pentru ameliorarea percepţiei temporale. În lipsa lor, dezbaterile privitoare la epistemele socio-umane se blochează în teritoriul sterp al axiomelor metodologice. Dimpotrivă, tolerarea conceptului atrage problematizarea teleologiei istoriografiei, al dialecticii valorilor de adevăr în textul istoric, a calităţilor textuale etc., cu rezultate surprinzătare. Substanţa narativă pretinde intensionalitate, căci auto-referenţialitatea reprezintă condiţia *sine qua non* a coerenţei semnificaţiei textuale (condiţie "transcendentală o numeşte Ankersmit; p. 280). Calitatea intensională şi absenţa trecutului-ca-atare obligă textul să fie "opac": el nu permite trecutului să impresioneze cititorul, ci îl sileşte pe acesta din urmă să accepte efectul - surogat al travaliului istoric[47].

Substanţele narative poartă rareori un nume specific. Adrese precum "războiul de secesiune", "războiul rece" etc. constituie etichete generice ale "substanţelor narative", deoarece atrag atenţia asupra unor subiecte generice, din rîndul cărora se vor desprinde subiectele specifice, texte istorice propriu-zise.

Să înaintăm cu identificarea substanţelor narative: ea nu se poate defini ca adevărată sau falsă, spre deosebire de enunţurile componente, care sunt obligatoriu selectate după criteriul veridicităţii încă înainte de a intra în configuraţie textuală. In fine, dincolo de etichetă, substanţa narativă se individualizează - capătă contur propriu - necesarmente în prezenţa altor substanţe narative, cu care

https://biblioteca-digitala.ro

împărtăşeşte proprietăţi comune sau relativ similare la nivelul enunţurilor. Această singularizare prin comparaţie, fie-ne îngăduit să adăugăm, justifică acţiunea criteriului estetic. Ca urmare, identitatea substanţei narative nu este niciodată precisă: ea depinde de "vecinii" -substanţe narative- disponibili şi consideraţi de către istorici ca importante sub imperiul contextului. Simultan, însă, acceptarea operativă a unei substanţe narative exclude *eo ipso* prezenţa celorlalte omoloage. "Intoleranţa" substanţelor narative faţă de rudeniile lor diferenţiază scriiturile istorice între ele.

Tot la nivelul enunţurilor se restrînge şi limbajul cauzal: relaţiile cauză-efect se stabilesc numai între situaţiile descrise de enunţuri. In limitele acestui rang de profunzime, paradoxul nietzschean se verifică în termenii anteriorităţii şi posteriorităţii[48]. Determinismul extins abuziv la substanţa narativă în întregul ei generează confuzii şi conduce la inferenţe false. Iată un exemplu: ancheta asupra cauzelor revoluţiei industriale pretinde o interpretare narativă convingătoare a debutului revoluţiei şi a perioadei imediat următoare, şi nu izolarea a două evenimente istorice (explozia revoluţionară, semnificaţia ei în secvenţa de timp următoare), ce ar putea fi legate printr-un mecanism cauzal[49]. Se poate stabili cel mult o relaţie conceptuală între două substanţe narative diferite (precedentă şi succedantă). Raportul cauzal atrage erori logice de tipul *petitio principii* (cazul cărţii lui I.Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, publicată şi la noi, în 1992 şi 1994, de Editura Meridiane, este elocvent: substanţa narativă este numită prin titlu, iar autorul argumentează calităţile sale astfel ilustrate pornind de la considerarea existenţei unui "sistem mondial modern").

Ca să despartă soarta istoriografiei postmoderne de cea a epistemelor ordinare,Ankersmit recurge la conceptul convenabil al "cutiei negre" (*black box*). O "cutie neagră" reprezintă o teorie care este universal acceptată de către savanţi, astfel încît nimeni nu se mai oboseşte să o "deschidă" pentru a-i verifica interiorul logico-argumentativ. Excludem cazul unui impas care ar sili cunoscătorii să umble la mecanismele cutiei. Este de la sine înţeles că ştiinţa progresează prin producerea unui număr crescător de "cutii negre" (Bruno Latour). Istoria, însă, spre deosebire de ceea ce afirmă Zagorin şi restul moderniştilor, nu deţine "cutii negre": în consecinţă, nu trebuie să mire faptul că o interpretare generează alte interpretări. Conceptul de substanţă narativă, prin chiar variabilitatea sa, corespunde pe deplin absenţei "cutiilor negre".

Revenind la definiţia postmodernismului, epistemologul olandez prezintă fenomenul ca martor al emergenţei unei "teorii a scriiturii istorice" (p. 288). Istoriografia postmodernă nu este atît o teorie a interpretării - de aici şi divorţul de hermeneuticile moderne - cît o teorie a (neaşteptatelor) efecte ale scriiturii interpretative (citeşte "reprezentative"), efecte ce se regăsesc în percepţia postmodernă a *evenimentului*, a *imaginarului*. Astăzi căutarea istoricului se îndreaptă către explorarea textului istoric primar în cele mai ascunse unghere ale sale. Ochiul este atent la aspecte textuale şi conotaţii subconştiente (imaginarul), la ceea ce este ocult şi ocultat cu bună ştiinţă de către agenţii pudibonzi ai modernismului[50].

Ce ne rămîne nouă de adăugat? Istoriografia românească nu a izbutit, deocamdată, să depăşească stadiul prim de cunoaştere a paradigmei postmoderne: contactul nemijlocit. Motivele abundă: racordul ineficace şi prost întreţinut la disputele epistemologice, acceptarea conştientă a irelevanţei muncii indivuale (proba a unui complex de inferioritate atent întreţinut de marii magiştri istoriografi şi cultivat sistematic din dispreţ pentru noua generaţie culturală), refuzul obstinat al inovaţiei - reflex al unei conştiinţe de marginal exersate continuu în graniţele strimte ale ghetto-ului cultural. Nu e mai puţin adevărat că starea *de facto* a istoriografiei româneşti nu permite accesul la tipuri metodologice

https://biblioteca-digitala.ro

pretenţioase: despuierea arhivelor, bunăoară, constituie condiţia necesară a explorării totale, a sondajului în imaginar, a istoriei mentalităţilor,. Insă arhivele zac necunoscute şi nebăgate în seamă de o bună parte a istoricilor, paleografii se împuţinează, este încurajată superficialitatea şi suficienţa. Postmodernismul presupune o conduită critică de o severitate extraordinară, ce rivalizează, prin scop, cu rigurozitatea scriiturii pozitiviste. Paradigma modernă, deşi contestabilă din cauza aspectului scolastic, pare să se potrivească şi climatului, şi constituţiei intelectuale a istoricilor români.

NOTE

* O variantă prescurtată s-a tipărit în revista "Xenopoliana". Buletinul Fundaţiei Academice "A.D. Xenopol" din Iaşi, II, 1994, 1-4.

1. Prima ediţie, purtînd titlul *The Structure of Scientific Revolutions*, apare la Chicago, University of Chicago Press, în 1963. Renumele binemeritat a obligat editorii să o retipărească: a doua ediţie, adăugită şi substanţial adnotată, poartă ca an de apariţie 1970.

2. Nu intenţionăm aici să deschidem "dosarul Kuhn". Cititorul interesat are ocazia să revadă o parte a scrierilor epistemologului american în fişierele curente ale bibliotecilor noastre. Intre alte referinţe, *The Essential Tension. Selected Studies în Scientific Tradition and Change*, Chicago, University of Chicago Press, 1977 şi *Reflections on My Critics*, în I.Lakatos & A.Musgrave eds., *Criticism and the Growth of Knowledge. Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science*, London 1965 şi Cambridge, Cambridge University Press, 1970, p. 231-278 sunt cele mai relevante. Tot aici poate fi consultat repertoriul articolelor lui Kuhn. Pentru lectorul cunoscător de limbă română - şi numai de limbă română - traducerea *Revoluţiilor ştiinţifice...* şi introducerea lui Paul Hoyningen-Huene, de la Universitatea din Konstanz, la opera lui Kuhn, tradusă de Argentina Firuţa şi inclusă în volumul *Realism şi relativism în filosofia ştiinţei contemporane*, Bucureşti, 1993, p. 151-166 (titlul românesc este puţin schimbat faţă de original: *Interrelaţiile dintre filosofie, istorie şi sociologia ştiinţei în teoria dezvoltării ştiinţei la Th.Kuhn*).

3. Mai curînd în *Şocul viitorului* (Bucureşti, 1973) decît în *Al treilea val*.

4. *Galaxia Gutenberg*, Bucureşti, 1975. Ca şi pentru nota precedentă, restrîngem, cu bună ştiinţă, referinţele la oferta bibliotecilor româneşti.

5. Nu întîmplător am amintit de Michel Butor, şi el cuprins de angoasa lumii civilizate, dornic de a se erija în profet românesc al apocalipsei criticii. Am ales un pasaj revelator din *La critique et l'invention*, în *Repertoire III*, Paris, 1968, p. 7-8, fragment căuia i se recunoaşte lesne inspiraţia borgesiană: "Nous nous trouvons tous à l'interieur d'une immense bibliothèque, nous passons nos vies en présence des livres. Il y en a déjà tellement qu'il est immédiatement évident que dans le nombre limité d'heures que nous pourrons consacrer à cet exercice jusqu'à notre mort, il nous sera impossible de les lire tous (...). Pourquoi dès lors, à cette énorme masse, dont nous ne connaîtrons jamais qu'une minuscule partie, vouloir ajouter encore des volumes? Or on écrit. De plus en plus. On publie de plus en plus. Camme ce ne peut être parce qu'il n'y a pas assez de livres, c'est sans doute justement parce qu'il y en a déjà trop".

https://biblioteca-digitala.ro

6. "As people become more involved, they know less and less". (McLuhan). Parafrază laică a acestei mostre moderne de *comminutio rethorico* este o celebră anecdotă care îl are ca subiect pe şcolarul leneş.

7. Apud Ignazio Silone, *Re-thinking Progress* in "Encounter", XXX, 4, April, 1968, p. 39.

8. Din punct de vedere logic, silogismul lui Ankersmit poate fi suspectat de *petitio principii*: îl salvează doar diacronia.

9. Sentinţa lui Ankersmit este ruda apropiată a unei celebre butade semnate McLuhan: "Schizophrenia may be a necessary consequence of literacy". Se observă lesne că, pentru caracterizarea expresivă a anotimpului cultural, sunt preferaţi termenii proveniţi din vocabularul psihiatriei comportamentale. Aluzia este provocatoare pentru cine a mai ridicat mănuşa şi cu alte prilejuri: curatori neghiobi au împins intelectualii în mlaştina modernismului steril şi dezgustător de cartezian. Medicii se ridică din rîndurile postmoderniştilor, care cunosc cauzele suferinţei, simptomatologia ei, şi o tratează homeopatic. Disociaţia sensibilităţii, "estomparea afectului", incapacitatea de a selecta conţinuturi esenţiale prevestesc falimentul unei aventuri intelectuale de proporţii seculare. Cortina cade şi peste modelele ficţionale umane: alfabetizatul, consumator de informaţie scrisă, este silit să vieţuiască într-un ascetism abstract - similar autismului - ce-l extrage din societatea reală şi-l introduce în irealul aberaţiei. Soluţia se prefigurează prin noua ordine intelectuală (Harold Rosenberg încercînd să-l descifreze pe McLuhan, în *Philosophy in a Popkey*, in "The New-Yorker Magazine" 1965).

10. În *Some American Observations*, in "Journal of Contemporary History", 1967, 2, p.5-6.

11. Epitetul, deşi încadrat de semnele citării, a cunoscut o istorie aparte. El şi sinonimele sale au făcut pereche cu majoritatea caracterizărilor "estetice" ale postmodernismului. Criticii postmoderni ai primului val contestatar (herald fiind McLuhan şi castelană Susan Sontag, iar ca soldaţi Ihab Hassan şi Leslie Fiedler) au legat practica termenului "estetic" de epuizarea mijloacelor descriptive ale moderniştilor, în încercarea lor de a descrie incidenţa ereziei postmoderne. "Presiunea apocaliptică" (J.Barth) se datorează acestei insuficienţe descriptive. Complementul "presiunii apocaliptice" ar fi "presiunea apologetică", revendicată şi de către modernişti (cînd înalţă encomioane mediului cultural care-i nutreşte), şi de către postmodernişti (în pledoariile pentru schimbarea de fond a parcursului cultural). La scară socială, cuplul "presiunilor" încadrează deruta actuală a sensibilităţii faţă de obiectul de studiu (v.Gerald Graff, *Literature Against Itself*, Chicago, 1979, p. 31-35). Conştiinţa lipsită de simţul orientării în haosul informaţional, golită de exerciţiul afectiv, acuzînd separarea de ceea ce altădată asuma drept "adevăr", "rost", "ţintă", "este conştiinţa unui *fin-de-millénaire*, a sfîrşitului istoriei. Ea se confruntă cu entropia unui timp al dezintegrării, în sînul căruia se amestecă ultramodernitatea tehnologică şi hiperprimitivismul comportamental, este nevoită să coabiteze alături de parodie, kitsch, dezastru moral, decădere intelectuală (V.Stephen Toulmin, *Human Understanding: The Collective Use and Evolution of Concepts*, Princeton, 1071, p. 9).

12. Imposibilitatea găsirii unei definiţii unice a postmodernismului a condus, în final, la constatarea descurajantă a inconsistenţei sale. "Termenul postmodernism" este înşelător, s-a afirmat, deoarece semnificaţia lui este vagă şi pentru că a pierdut, prin uzul intens şi nediferenţiat, accentele tari care l-ar fi individualizat ca "posesor" al unei voci precise în dicţionare. In plus, termenul continuă să fie invocat fără discernămînt la o scară tot mai largă; folosul lexical al postmodernismului este, din păcate, pierdut (v. Lawrence Grossberg, *Putting the Pop Back into Postmodernism in Universal Abandon? The Politics of Postmodernism,*

https://biblioteca-digitala.ro

Andrew Ross ed., Minneapolis, 1988, p. 167). "Postmodernismul" a intrat într-o vrie conceptuală, suferă din pricina relativizării excesive a semnificației sale originale nu înseamnă practic nimic. Doar contextul utilizării sale mai salvează aparența semantică. Termenului i s-au adăugat, tot în mod abuziv, nivele semantice suplimentare. Artificiul, însă, nu-i servește accesul necondiționat în canoanele definiției sistematice. De aici și recursul insistent la pluraluri incerte (postmodernisme) sau la mega-definiții (fenomenologice, de exemplu). O analiză surprinzătoare prin rezultatele sale întreprinde Matei Călinescu în *Faces of Modernity. Avant-garde, Decadence, Kitsch*, Bloomington, 1977, p. 132-145). Derrida, în *La carte postale* (Paris, 1980, p. 154-155), face o aluzie reuşită la capcanele semantice generate de uzul prefixelor prin referință la calitatea cîtorva personaje joyciene din *Finnegan's Wake*: fratele lui Shann, *the perman*, este Shem (sic), *the postman*, prototip al agentului distribuitor, ruda indecisă și bizară a insului cu meserie fixă. Prefixul *post-*, deşi trimite la un raport de succesiune în linie istorică, nu are relevanță din perspectiva genealogiei culturale. Nici comparația botanică dintre postmodernism şi modernism nu se susține: primul nu este un lăstar mutant al modernismului, după cum nu este nici coroana sau fructul copacului închipuit de modernism. Postmodernismul nu reprezintă o epocă, un stadiu de dezvoltare culturală, ci un cumul de atitudini față de climatul cultural actual. Criticii postmoderni (Susan Sontag, de pildă) privesc cu dispreț periodizarea duratei. Despre postmodernism nu se poate afirma că verifică desfăşurarea monistă a istoriei. Monismul determinist, care nu se opune relativizării până la disoluție a granițelor dintre stadiile culturale și promovează continuitatea ontologică a vârstelor civilizației umane, se găsește în antagonism față de postmodernism.

Istorismul este o haină prea strîmtă pentru spiritul incisiv, polimorf și rebel al postmodernismului. Pentru că sprijină ruptura, termenul însuşi devine falacios logic. Pe de altă parte, însă, postmodernismul nu îngăduie încadrarea într-un flux cultural marcat excesiv de discontinuități. Concepția atomistă,potrivit căreia vîrsta culturală este reprezentată și selectată dintre celelalte vîrste culturale de personalitățile de prim rang, solicită identificarea unor nume semnificative, legate de inovații remarcabile sub specie culturală. Dar postmodernismul recomandă grupuri de reflecție și soluții colective, curente critice, conclavuri magistrale - toate fiind pluraluri ale individualității și nu personaje sociale singulare, excepționale, de factura romantică. La fel de riscantă este comparația organicistă: postmodernismul nu "evoluează", nu parvine seriilor succesive de transformări ce ar motiva "evoluția" și ar sfîrși cu "bătrinețea culturală", adică în plin clasic. Să ne mulțumim cu *postmodernisme* cu granițe variabile, dar care respectă marile obstacole geografice: evoluții specifice spațiului american (postmodernismul anilor '60-'70, prelucrările după Derrida, aventura atlantică a lui George Steiner etc.), endemisme europene. Granițele vagi ale conceptului au ridicat iarăși problema definirii modernismului. Incercarea disperată de a limita formal elasticitatea "postmodernismului" i-a adus pe înțelepții cetății în postura de a accepta orice convenție restrictivă. Astfel, s-a încercat identificarea momentului în care simptomele postmodernismului au devenit perceptibile și s-au generalizat, cunoscîndu-se faptul că termenul mai fusese utilizat în anii '40 (Arnold Toynbee), ca apoi să prolifereze în aria euro-americană în plină vîrstă pop, odată cu reconsiderarea teoretică a avangardei și resurecția mișcărilor de stînga. S-a convenit ca postmodernismul să fie studiat din perspectiva fenomenologică, păstrîndu-i specificul și manifestările prin uzul pluralului "postmodernisme". Evaluarea "potențialului nihilist" (G.Vattimo) al postmodernismului în raport cu paradigma culturală modernă a permis exegeților să acorde postmodernismului circumstanțe atenuante pentru atitudinea față de tradiția iluministă, al cărei succesor se pretinde modernismul. Dacă postmodernismul nu atacă un principiu generator modern, ce altceva constituie *primum movens* al său? Unii critici au

https://biblioteca-digitala.ro

găsit data primei respirații a postmodernismului dincolo de era modernismului: "istoria postmodernismului începe, de fapt, în secolul IV cu Augustin, care a răsturnat puterea constituită; de atunci încoace, de la acest refuz augustinian, totul nu a fost altceva decît o implozie fantastică a experienței culturale occidentale, de vreme ce cultura Vestului se desfășoară sub semnul unui nihilism pasiv și sinucigaș" (*apud* Arthur Krooker, David Cook, *The Postmodern Scene: Excremental Culture and Hyper-Aestethics*. New York, 1968, p.8). R.Rorty propune o geneză tîrzie, corespunzătoare iluminismului și frisonului romantic de la începutul secolului XIX: "Incepînd cu Goethe, Maccauley, Carlyle și Emerson, s-a dezvoltat un nou tip de scriitură, care nu reprezintă nici evaluarea meritelor relative ale produselor literare, nici istorie intelectuală, nici filosofie morală, nici epistemologie, nici profeție socială, ci tate acestea amestecate într-un nou gen" (citat de Ankersmit, p. 150, *apud* J.Culler, *On Deconstruction: Theory and Criticism After Structuralism*, London, 1985). Zagorin acuză nihilismul postmodernismului de absența scopului efectiv, și-l califică în stilul lui Bakunin, ca "revoluție de dragul revoluției", ca utopie destructivă ce tinde să rupă ciclul "legic" construcție culturală-deconstrucție culturală și să lase în loc vidul. Ca urmare, postmodernismul trăiește *in nuce* în orice epocă, dar germinează și se extinde cînd dispare cenzura critică:; postmodernismul nu are vîrstă, ci activitate periodică în sînul unei vîrste culturale (se manifestă "viral"). Să revenim la definiția fenomenologică a postmodernismului. Este limpede că acest truc îndepărtează pericolul definirii prin formula carteziană, neîncăpătoare și procustiană. Dar este el suficient? Expresii precum "culturală excrementală" (J.Baudrillard) "spațiu negativ" (R.Krauss), "mecanism cultural aleatoriu" (J.Serres), în ciuda aparentei expresivități, nu lămuresc nimic din fenomenul postmodern. Calificativul grăbit și grosier devine o altă haină prea strîmtă, doar că a cîștigat în culoare: e mult mai țipătoare.
Ankersmit încearcă să construiască o "analiză iconologică" (*ikonologische Analyse* - sintagmă folosită de Erwin Panofsky și de A.Warburg la definirea "fenomenologică" a Renașterii), în care forma - și, prin intermediul ei, conținutul - să capete explicație coerentă. Calea regală către indentificarea simbolurilor culturale, afirmă Ankersmit inspirîndu-se copios din Cassirer, înseamnă descrierea formelor prin filiera sensului lor.

13. "The postmodernist's aim, therefore, is to pull the carpet out from under the feet of science and modernism" (Ankersmit, p. 142).

14. J.Culler, *op.cit.*, p. 90; *apud* Ankersmit, p. 141.

15. V.Gaston Bachelard, *Dialectica spiritului științific modern*, I, capitolul *Noul spirit științific*, ed. V.Tonoiu, București, 1986. *Poetica reveriei* abundă în asemenea formule plastice.

16. Paradoxul lui Empedocle: "Eu sunt cretan și toți cretanii mint" (paradox semantic).

17. Hayden White, aici pastișat de Ankersmit, nu ezită să califice istoriografia ca *fundamentally ironic* (*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, Baltimore, 1973, p. 37).

18. După Nietzsche, observatorul caută cauzele dacă și numai dacă a sesizat efectele. Prin urmare, efectul este anterior (antecedent), iar cauza posterioară (succedantă). Efectul ar trebui considerat origine, iar cauza - acum o noțiune golită de sens - este un element rezultant. Ierarhia cauzală este impregnată de tradiție; postmodernismul acceptă necondiționat dialectica inversă, anti-tradițională, a ierarhiei și o ridică la rangul de principiu metodologic.

19. Hayden White, *op.cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

20. "Limbajul" trebuie înţeles ca meta-limbaj, faţă de sistemul de referinţă al realităţii lingvistice. Ankersmit preia consideraţiile lui Gombrich referitoare la "calităţile lingvistice" ale operei de artă. Aceasta nu este o reproducere mimetică a realităţii fizice, ci un înlocuitor, un substituit al ei (*Meditation on a Hobby Horse, or the Roots of Artistic Form in Aesthetics Today*, P.J.Gudel ed., New York, 1980; *apud* Ankersmit, p. 144, n.16).

21. Se impune făcută o precizare, înainte ca termeni precum "estetică" sau "stil" să fie preluaţi *proprio motu* de către cititor. Conotaţia lor categorială lasă liber jocul oricărei definiţii. Ankersmit profită şi tratează estetica din perspectivă pragmatică, ca estetică a scopului ştiinţific (estetică a alegerii temei) sau ca estetică a algoritmului epistemic (în alegerea metodei de cercetare). "A fi estetic", declară Ankersmit, înseamnă a accepta provocarea stilistică la care obligă multitudinea subiectelor istorice (v. *infra* în text). "Amurgul imaginaţiei" (Hayden White), subscris sentimentului acut de nesiguranţă datorat epuizării aparente a temelor factologice, obligă la redimensionarea pragmatică a stilisticii în istoriografie. "A avea stil" va însemna acceptarea conştientă a varietăţii subiectelor neconvenţionale. Implicit, "stilul" va indica orice aventură istoriografică inedită, care dă cîştig de cauză paradigmelor metodologice postmoderne (v. şi Bertrand Rusell), *History as an Art*, în *The Basic Writings of Bertrand Russell*, R.Egner & L.Dennon eds., London, 1992, p. 532-544). În textul lui Ankersmit revine destul de frecvent trimiterea la calitatea intensională a textului. Carnap, care a propus metode generale de aflare a intensionalităţii şi extensionalităţii unei forme de limbaj, a definit "intensiunea" ca fiind clasa de echivalenţă logică a termenului, expresiei etc. Intensionalitatea ca funcţie individualizează obiectul, determinîndu-l ca unic, ireductibil (R.Montagne, J.Hintikka). Atributul intensionalităţii se mulează pe definiţia dată textului istoric de către postmodernişti. Enunţul istoric este intensional; el are forma "A predicat p", unde p reprezintă un enunţ specific. Predicatul face parte din inferenţele condiţionale: "a crede", "a presupune" etc. "A predicat p" nu deţine valoare de adevăr în acelaşi mod în care p(enunţul) posedă una. Bunăoară, "Ion crede că p", chiar dacă p este fals sau adevărat, rămîne "Ion crede că p", avînd o valoare de adevăr specifică. Să exemplificăm: Predicatul face parte din inferenţele p este enunţul prin valorificarea datelor provenite din izvoare. Pentru autorul istoric, p este adevărat şi trebuie să fie adevărat, cu precizarea că valoarea de adevăr se raportează la sistemul de referinţă (subiectiv) al autorului. Acel p este adevărat pentru că istoricul îl crede adevărat. Un observator din exterior, exprimîndu-şi părerea cu privire la travaliul istoricului, va spune "A crede că p", indiferent dacă este sau nu de acord cu opiniile consemnate în studiul cu pricina. "A crede că p", în acest caz, nu are valoare de adevăr; este o simplă aserţiune - există prin caracterul ei constatativ şi atît. Desigur, nu are valoare de adevăr în sistemul de referinţă al autorului, însă este adevărată şi numai adevărată în sistemul de referinţă al observatorului. Să presupunem că doi istorici, A şi B, se hotărăsc să studieze acelaşi subiect. El vor porni de la studiul aceloraşi izvoare (premise faptice) ca să construiască argumente proprii (premise logice) şi vor ajunge la concluzii diferite. Deci "A crede, despre cutare eveniment, că p", iar "B crede, despre acelaşi eveniment, că p". Problema se conturează astfel: dacă au studiat acelaşi fapt, au beneficiat de aceleaşi surse, au argumentat corect din punct de vedere logic şi, prin urmare, fiecare dintre variantele interpretative se susţine logic, cum deosebim lucrările, ce criteriu valoric trebuie instituit pentru a le ierarhiza? Răspunsul lui Ankersmit: stilul , recte modalitatea de abordare a subiectului, metodologia cercetării ştiinţifice. Consecinţa: datorită caracterului intensional al textului istoric, forma prevalează în delimitarea valorică a textelor: "Natura imaginii asupra trecutului, aşa cum este el prezentat într-o lucrare istorică, este definită doar de limbajul folosit de istoric în lucrarea sa" (Ankersmit, p. 145).

https://biblioteca-digitala.ro

22. V. şi Peter Gay, *Style in History*, London, 1974, p. 3.

23. Ankersmit invocă autoritatea profesională a lui G.Duby, ale cărui păreri despre istoriografie constituie opinii vehiculate curent de istoricii şcolii de la "Annales". Punctele de vedere ale lui G.Duby şi ale congenerilor săi sunt în proximitatea proiectului metodologic postmodernist şi-i conferă argumente pe care numai istoricul le poate da. Fără îndoială, afirma Duby, ceea ce este specific unei epoci se dezvăluie abia la finele ei. Contemporanii se găsesc, în postura ignorantului orb, surd şi mut, şi, pe deasupra, arţăgos şi incorigibil. Istoricul pozează în stapîn al informaţiei printre ignoranţi: el hotărăşte ce anume merită revelat semenilor, alegînd tema din mulţimea evenimentelor despre care nu s-a scris nimic sau care necesită reveniri, adăugiri, reinterpretări. Atacul metodologic asupra subiectelor insuficient valorificate presupune dezvoltarea stilului. Nu arheologia trecutului, ca atare, prezintă interes, ci studiul comparativ al mentalităţilor, al faptelor neconvenţionale. Istoriografia factologică a sucombat din lipsa unui medicament - citeşte "argument" - epistemologic rezistent la cerinţele epocii. Aşa-numitele "subiecte colaterale" sau "minore", după cum le eticheteză moderniştii, marchează crescînda indiferenţă a istoriografiei faţă de evenimentul politic, faţă de teroare, război, repetiţie factologică. "Obiectivitatea" istoricului, scria R.R.Popper în *Societatea deschisă şi inamicii ei*, deşi este o normă publică a cărei responsabilitate îi aparţine, nu este legată de imparţialitate sau de noţiunile conexe ale "obiectivităţii", ci de caracterul metodologiei de lucru. Istoricul se găseşte, încă o dată, lîngă pictor, care vede realitatea în felul său unic şi o recompune subiectiv în tuşele considerate potrivite; tabloul, ca interpretare plastică a realului, reprezintă rodul a ceea ce doreşte pictorul să înfăţişeze.

24. Într-un moment al interviului lui G.Duby de Guitta Ressis-Pasternak în mai 1981, istoricul s-a simţit dator să precizeze natura şi motivul ralierii sale la strategia metodologică postmodernă: între observaţie şi realitate se interpune un ecran "a cărui putere nu prea pot s-o evaluez, după cum nu pot evalua prea bine nici măsura în care acest ecran deforme-ază luminile: e vorba de ecranul propriei viziuni asupra lumii, de ideile pe care mi le fac eu despre societate şi pe care inconştient le proiectez şi asupra trecutului cînd încerc să-l explic. Evident, nu cred în obiectivitatea Istoriei. Orice istorie este prin forţa lucrurilor subiectivă, orice discurs asupra trecutului este opera unui om care trăieşte într-un prezent şi care interpretează vestigiile trecutului în funcţie de acest prezent" (*Intrebări pentru sfîrşit de mileniu. Convorbiri cu "Le Monde"*, Bucureşti, 1992, p. 93).

25. În acest caz, "adevărul istoric" constituie rezultanta adevărată a conjuncţiei mai multor enunţuri adevărate, enunţuri obţinute pe baza valorificării datelor istorice. El se apropie asimptotic de realitatea trecută, adică poate reproduce interpretativ, cu toleranţă infinitezimală în situaţii de excepţie, obiectul cercetării. Cu cît aria de referinţă spaţio-temporală este mai mică - cu cît obiectul cercetării devine mai specific - cu atît creşte posibilitatea de a obţine "adevărul istoric". Este compatibil un asemenea adevăr alcătuit din cioburi de cunoaştere, se întreba J.Habermas, în 1981, cu existenţa *telos*-ului istoric, stîlp al raţiunii moderniste? Acceptarea scopului istoric al omenirii constituie o dovadă a bunului-simţ raţional. A-l nega, aşa cum procedează postmoderniştii, este o nebunie intelectuală, o formă delicată de paranoie şi nevroză de complex. Adversar ireductibil al conduitei epistemologice pentru care pledează postmodernii, Habermas conchidea: modernitatea este suficient de matură pentru a primi lîngă ea bastarzii. Copiii ei ilegitimi vor sfîrşi, inevitabil, prin a-i semăna (*Modernity Versus Postmodernity* in "New German Critique", 22/1981, p. 3-14).

https://biblioteca-digitala.ro

26. V. şi Linda R.Waugh, *Roman Jakobson's Science of Language*, Lissa, 1976, p. 20-22; *Ce este literatura? Şcoala formală rusă*, ed. Mihai Pop, Bucureşti, 1983, p. 699 (articolul lui Jakobson *Ce este poezia?*). Zagorin citează copios din Roman Jakobson.

27. V. D.P.Spence, *Narrative Truth and Historical Truth: Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*, New York, 1982.

28. *Cf.* J.-B.Pontalie, *Après Freud*, Paris, 1968, p. 114-119.

29. Obiectivul noii istorii este universul mentalităţilor. Nivelul său de profunzime, scria Jacques Le Goff, este alcătuit din "idei deformate, din automatisme psihice, din resturi şi din epave, din nebuloase mentale şi din incoerenţe îmbinate în pseudo-logici..." (*cf.* Maria Carpov, *Jacques Le Goff şi faţa neştiută a Evului Mediu*, prefaţă la J. Le Goff, *Pentru un alt Ev Mediu*, Bucureşti, 1986, p. 8). Studierea imaginarului atrage încă un avantaj asupra istoriografiei: fiind puse în chestiune simboluri, asupra cărora nu se pot face decît investigaţii ontologice sau hermeneutice şi nu axiologice, interpretarea însăşi este, după expresia lui Weber, *Wertfrei*, eliberată de consideraţii etico-morale. Semnificaţia atribuită imaginarului a depăşit limitele unui interes restrîns. De fapt, asistăm la o veritabilă resurecţie a structurilor imaginarului, care tinde să refacă, graţie interpretării, fundamentele pragmatice ale uzului simbolic, distrus de Reformă şi Contrareformă. "Cenzurii radicale", comparabilă cu reacţia iconoclastă a ortodoxiei veacurilor VIII-IX, i se succede, peste timp, o toleranţă infinită în secolul nostru. (v. prefaţa la M.Eliade la I.P.Culianu, *Eros şi magie în Renaştere. 1484*, Bucureşti, 1994).

30. Istoriografia postmodernă, în varietatea ei metodologică, atinge sferele non-raţionalului cu o fervoare comparabilă cu entuziasmul iniţiaţilor gnostici: "The nonrational sphere for its part presents the historian with far fewer intellectual connundrums and the psychoanalyst with far more urgent calls for his employment. In themselves, institutionalized habits offer the historian endlessly interesting materials (...)" (Peter Gay, *Freud for Historians*, Oxford University Press, 1985, p. 139). Altundeva, Le Goff puncta discuţia în favoarea imaginarului: Odată cu psihanaliza, cu sociologia, cu antropologia, cu studierea fenomenelor mass-media, înţelegem tot mai clar că şi viaţa omului şi a societăţilor sunt legate în bună măsură de imagine..." (*Imaginarul medieval*, Bucureşti, 1991, p. 12). Istoria mentalităţilor îi privilegiază pe abandonaţii istoriografiei tradiţionale: "Noii istorici redescoperă mai pretutindeni majorităţile trecute" (Paul Pelckmans, *Littérature et histoire des mentalités* in *Méthodes du texte*, Paris, 1987, p. 257).

31. Citat de Ankersmit cu *Freud and Moral Reflection* (p. 147-148, n.I). Iată o posibilă replică la afirmaţia lui Rorty: istoricul acceptă ideea că orice semn al conştiinţei se cere explicat, dar nu neapărat conform cifrului freudian. Freud a imaginat subconştientul nu doar ca imens rezervor de energie psihică, dar şi ca entitate separată de lumea reală; numai reprezentările sale penetrează cenzura internă ca să ajungă la exteriorul natural, în public. Obiectul de studiu al istoriei este trecutul, adică manifestarea ca atare a conştiinţelor individuale în forma rezultantei lor istorice (*cf.* P.Gay, *op.cit.*, p. 121-122). Subconştientul propriu-zis nu poate fi obiect de studiu al istoriografiei şi nici argument al cercetării. El, rămîne să fie acceptat sau nu ca existent şi funcţional, însă nu i se poate recunoaşte influenţa asupra explicaţiei istorice sau alegerii unei teme de studiu. Subconştientul nu are valoare epistemologică în rangul istoriografiei. Paralela dintre istoriografie şi psihanaliză pune în valoare proximităţile metodologice şi motivaţiile ascunse ale unor acte comportamentale exprimate public.

https://biblioteca-digitala.ro

32. J.-F.Lyotard, *Une note sur le "Post"*, în *Le Postmoderne*, Paris, 1986, p. 125.

33. Interpretată ca anulare a diferenței dintre efect și sens: "eveniment istoric ce semnalează absența relației dintre cele două registre (forme ale eficienței) care conturează și reflectă formele de fragmentare și indiferența teoretică dezvăluite de discuțiile postmoderniste" (Dan Grigorescu, *De la cucută la Coca-Cola*, București, 1994, p. 69).

34. Pastișa și parodia sunt arondate postmodernismului de către majoritatea criticilor moderniști și nu constituie exclusiv obiectul acuzelor marxiste. Așa cum, în termenii importanței atribuite inspirației, premodernismului i se atribuie paradigma mimetică, modernismul preia paradigma productivă, iar postmodernismul cea parodistică. Mimeticul favorizează imaginea referențială a "oglinzii", productivul - imaginea "lămpii", postmodernismul - imaginea reflexivă a "labirintului" de lentile (*apud* D.Grigorescu, *op.cit.*, p. 124-125).

35. Fr. Jameson, *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*, în "New Left Review", 146 (1984), p. 53-92; *apud* Zagorin, p. 266.

36. *Idem*, *Postmodernism and Consumer Society* în *Postmodern Culture*, H.Foster ed., New York, 1985, p. 111-126).

37. D.Grigorescu, *po.cit.*, p. 137.

38. *Meta-récits* la P.Ricoeur; v. *Condiția postmodernă*, cap.VI (*Pragmatica cunoașterii narative*), București, 1993, p. 41-47.

39. Pentru a fi mai explicit, Ankersmit recurge la o comparație elocventă între istoriografie și structura arborelui. Tradiția esențialistă, de factură occidentală, concentrează atenția istoricilor asupra trunchiului. Sistemele speculative se ambiționează să descrie natura și forma acestui trunchi. Ramurile copacului desemnează concepția istoristă și istoriografia modernistă, definite de evenimențialismul excesiv și de respingerea apriorismelor. Dar și din această poziție, datorită determinării genetice, obiectul lor de studiu rămîne trunchiul arborelui: ca și predecesorii lor - autori speculativi - istoriștii, alături de promotorii istoriografiei "științifice", caută explicații ultime, cauze bine precizate, "partituri" clare, de preferință unice, descrierii totale și definitive ale trecutului. Marxismul, istorismul social german aparțin acestei categorii. Istoriografia postmodernă își focalizează atenția asupra frunzelor, pe care, în mod conștient, le cunoaște *și* ca legate de trunchi prin ramuri. "Esența", pentru cine nu renunță la căutarea ei, nu se află în substanța trunchiului sau a ramurilor, ci în seva frunzelor "copacului" (p. 140). Ankersmit speculează la limită comparația botanică: legătura dintre frunze și arbore este mult mai slabă decît între crengi și trunchi. Cînd vîntul toamnei începe să sufle, podoaba verde, acum uscată, cade. De aici și concluzia bruscă a filosofului olandez: toamna împuținează și livada istoriografiei occidentale.

40. Vezi *supra* opiniile lui Jameson.

41. M.Călinescu, *op.cit.*, p. 140.

42. În chip paradoxal, pentru că în peisajul teoretic abundă programele.

43. V. celebrul eseu despre vîrstele postmodernismului semnat de Irving Howe: *Mass Society and Postmodern Fiction*, în "The Partisan Review", 26 (1959), p. 420-436, republicat în *The Decline of the New*, New York, 1970, p. 190-207.

https://biblioteca-digitala.ro

44. Harry Levin, *What Was Modernism?* (1960) în *Refractions*, New York, 1966, p. 271.

45. Postmodernismul atribuie un rol deosebit raţiunii pragmatice a cercetării. Ca atare, canonul "însemnatăţii", al "importanţei" funcţionează la un nivel reconsiderat, acolo unde poate exercita influenţă sporită în orientarea cercetării: "nu înseamnă că *nimic* nu are importanţă, dar că *e indiferent* ce are importanţă atîta vreme cît ceva are importanţă" (L.Grossberg, *op.cit.*, p. 189, n.20).

46. Pentru Grossberg, scopul postmodernismului este "definirea unui registru sau a unui plan semnificativ al vieţii contemporane, care taie de-a curmezişul diversele teritorii ale existenţei" (*op.cit.*, p. 168). "A crea noul", scria Robert Venturi, "înseamnă să ştii să alegi din formele vechi" (*apud* D.Grigorescu, *op.cit.*, p. 128). Modernismul constituie ultima piedică în calea exerciţiului postmodern asupra realităţii; numai criticii lui îl mai sprijină, alimentînd artificial un corp bătrîn şi senilizat: "Perioadele istorice nu se pot frînge de-a lungul unor linii clar trasate, ca o vergea de sticlă; ele se uzează, se întind şi se destramă ca o frînghie... Aşa e şi cu modernismul. Reflexele lui licăresc încă, membrele amputate continuă să se contracte, părţile trupului sunt prezente, dar nu se mai leagă între ele şi nu mai funcţionează ca un întreg viu (...), dinamismul lui a dispărut şi relaţiile noastre cu el au început să ţină de arheologie" (Robert Hughes, *The Shock of the New: Art and the Century of Change*, London, 1980, p. 375). Modernismul, imobil şi clasicizat, a exaltat istoria şi progresul, odată cu toate celelalte conformisme ale epocii, pînă la şantaj. El este pendantul cultural al tiraniei politice, al privării de libertate, şi nu poate fi răsturnat decît printr-un şoc de mari dimensiuni, care să facă posibilă "tăietura transversală prin formele existenţei (v. şi Pierre de Boisdeffre, *O istorie vie a literaturii franceze de azi*, Bucureşti, 1972, p. 739).

47. "Substanţa narativă", ca element organizator al cunoaşterii istorice, deţine, în istoriografia postmodernă, proprietăţile simbolului: are capacitatea transcendentală de a organiza multiplicitatea experienţei şi varietatea ei într-o unitate de percepţie. Definiţia este preluată de la Cassirer şi are puncte comune cu tabloul kantian al sinelui transcendental.

48. Exemplul care urmează este copiat de Ankersmit după modelul elaborat de A.C.Dante în *Analytical Philosophy of History*, Cambridge, 1968, p. 156. Enunţul "în 270 î.Hr. Aristarh a anticipat descoperirea heliocentrismului de către Copernic în 1543" este adevărat. Fără descoperirea heliocentrismului de către Copernic, Aristarh n-ar fi putut anticipa; deci cauza succede efectului!

49. Ankersmit, *Narrative Logic...*, p. 154-155.

50. *Cf.* Ankersmit, *Reply to Professor Zagorin*, p. 295-296.

https://biblioteca-digitala.ro

LA SOUVERAINETÉ DE LA ROUMANIE ET LA "QUESTION JUIVE". LA SIGNIFICATION DE LA CONFÉRENCE DIPLOMATIQUE DE BUCAREST DU 10 JUIN 1868

Le libre exercice de la politique extérieure représente l'un des attributs fondamentaux de la souveraineté d'Etat. Soumises à de différentes mutations dans le temps, déterminées par les évolutions des structures de la société, les fonctions extérieures de l'Etat ont acquis, au XIXe siècle des valences propres à un véritable saut qualitatif. Ce fut le siècle dont la caractéristique dominante a été donnée - au moins ce qui concerne l'histoire de l'Europe - par le processus d'affirmation des nations modernes. A l'exemple de "la France révolutionnaire", chaque nation a voulu prendre entièrement possession de soi et a cherché donc à réaliser, par des voies et des moyens spécifiques, un nouveau type d'Etat, qui ait pour fondement la volonté nationale, qui soit unitaire, indépendant et doté d'institutions correspondant au stade et aux perspectives de développement de la société. Autrement dit, d'Etat moderne devait exister sur la base de la consécration du "principe des nationalités", objectif qui réclamait également une réconsidération radicale des fonctions extérieures de "l'organisme politique national".

Dans ce sens, le cas de l'Etat roumain moderne, résultat de l'Union de la Moldavie et de la Valachie en 1859, nous semble particulièrement intéressant. Le nouvel édifice étatique avait été accompli, ainsi que Mihail Kogălniceanu le faisait remarquer, par "l'action énergique de toute la nation roumaine. Mais, son statut juridique international s'appuiera, jusqu'en 1877-1878, sur le traité de Paris (1856) et sur les documents subséquents de celui-ci. Les Roumains avaient sollicité, par leurs représentations nationales de 1857 (les Divans ad/hoc), que les droits souverains fussent *reconnus* à leur future organisation politico-statale. Afin d'étayer la légalité d'une pareille revendication, les coryphées de la lutte nationale roumaine ont invoqué, dans la ligne des mémoires politiques du XVIIIe siècle et des programmes révolutionnaires de 1821 et de 1848, le fait que les Principautés de la Moldavie et de la Valachie avaient joui, avant "l'époque des Phanariotes, d'un statut de *souveraineté* (autonomie) *entière*", en vertu de laquelle, les princes roumains des "siècles de gloire" ont conclu avec la Porte ottomane "les anciennes capitulations", dans l'acception de *traités d'alliance inégale*[1].

Ce n'était pourtant pas de la sorte que les grandes puissances entendaient les choses. En réactualisant, délibérément ou pas, le "précédent" créé par la Russie en 1772-1774, les puissances européennes signataires du traité de Paris (du 30 mars 1856) ont pris en considération les "anciennes capitulations", mais dans le sens de "diplômes" ou "actes de privilèges" accordés par les sultans aux princes "moldo-valaches". Par conséquent, l'autonomie réservée aux Principautés, bien que faisant l'objet de la garantie collective des puissances signataires du traite sus-mentionné, en sera une *prescrite, limitée* et non pas reconnue, ainsi que les Roumains continuaient à la revendiquer. Les puissances garantes et suzeraine se sont autorisées à refuser les "souhaits" des Divans ad-hoc, à savoir l'autonomie absolute, l'Union, le prince étranger et le gouvernement constitutionnel. Et un autre aspect qui nous intéresse ici: "les grands" ont également repoussé "le souhait" des mémes instances représentatives de "la nation", qui désiraient que "la future Roumanie" entretienne des rapports politico-diplomatiques avec "les grandes cours garantes"[2], autrement dit, qu'elle pût déployer une politique extérieure sans restrictions. On a clairement indiqué aux

https://biblioteca-digitala.ro

Principautés Unies que leur chemin vers l'arène de la politique internationale allait passer par ce "dédale d'intrigues et de confusions diplomatiques" qu'était Constantinople[3].

Les "demi-mesures" adoptées par les cours garantes et suzeraine entre 1856-1858 à l'égard des Principautés ne s'avéreront pas solides devant "la marée du sentiment national" des Roumains[4]. Leur réplique face au refus des puissances de donner cours aux "souhaits" des Divans ad-hoc sera la politique révolutionnaire *du fait accompli*[5]. En réalisant l'Union (1859) et en assurant leur autonomie législative (1864), les Roumains conféreront au désidératum d'indépendance une consécration nationale, interieure, par la Constitution de 1866. Et tout ceci finira par pousser les puissances garantes dans une sérieuse impasse. "Les grandes cours" seront amenées à accepter même d'entretenir des rapports directs avec la partie garantie (la roumaine), d'une manière qui présentera plus d'une fois des curiosités dans le domaine des relations internationales[6].

En prolongeant une contradiction évidente entre une situation de droit et une de fait, les rapports entre la partie roumaine et les cours garantes ne se situeront pas sous les auspices des négociations constructives, mais sous celles des confrontations. Surtout aprés 1866, les grandes puissances tenteront, par différrentes voies, de persuader la politique roumaine à se conformer à "l'ordre garanti". Elles se reprocheront d'avoir jusqu'alors "capitulé" devant les faits accomplis ou cédé aux initiatives des Roumains, qui, par des missions spéciales, par la création des agences "officieuses" auprès des "grands cabinets" ou par la conclusion de conventions à caractère international, ont imprimé des mutations considérables à la condition extérieure des Principautés Unies. Mais, étant donné le stade atteint en 1866 par la "révolte des Roumains contre la série de traités internationaux" (T.W.Riker), les préoccupations des puissances dans le sens de la révigoration de leur qualité de garantes continueront à se heurtes à de grosses difficultés. Vu qu'une "adaptation" du régime de garantie collective à la nouvelle condition politique de la Roumanie n'était pas survenue, les rapports entre la partie garantie et les cours garantes connaîtront des tensions qui culmineront sour "le gouvernement libéral radical" (1867-1868). En ce sens, il n'est pas dépourvu de signification le fait que trois des puissances garantes (la France, l'Angleterre et l'Autriche-Hongrie) vont considérer nécessaire d'exiger des "explications formelles" de la part du gouvernement roumain, par suite de quoi, une *conférence diplomatique sui generis* sera convoquée à Bucarest, en juin 1868. I.C.Brătianu (de la part du gouvernement roumain) et les agents des trois Puissances à Bucarest: Mellinet (France), Green (Angleterre) et Eder (Autriche-Hongrie) participeront à cette conférence. Elle a été, paraît-il, la première conférence diplomatique de l'époque moderne avec la participation de la Roumanie en tant que négociatrice. La conférence s'est conclude par un *protocole* portant la date de 10 juin 1868[7].

La conférence avait pour object le problème épineux de la "jurisdiction consulaire[8], que les cabinets de Paris, Londres et Vienne (et non moins ceux de Berlin et de Rome) délimiteront, au fait, à "la stricte question juive en Roumanie". En 1866, certains incidents étaient survenus, dont la presse étrangère se servira pour "profondément émouvoir" l'opinion publique "de la l'Occident", incidents qui seront considérés, plus tard, notamment par des historiens étrangers, comme un moment de référence dans l'évolution de "l'antisémitisme chez les Roumains". Le 18/30 juin 1866, la sinagogue de Bucarest a été incendié, dans une atmosphère politique déjà chargée à cause des disputes autours de l'article 6 du projet de constitution. Cet article stipulait que la nationalité roumaine sera accordée graduellement aux étrangers de rite non-chrétien, par une loi spéciale. Mais l'attitude de certains cercles politiques roumains avec prise sur les masses déterminera l'élimination des stipulations de l'article en question du texte final

https://biblioteca-digitala.ro

de la Constitution. Selon l'article 7 du texte final, la qualité de citoyen roumains s'acquiert, se conserve ou se perd en conformité avec les régles énoncées par les lois civiles. La qualité de roumain ne pouvait être obtenue que par les citoyens roumains de rite chrétien. En vertu de telles stipulations, "les gouvernants radicaux" appliqueront les mesures visant à "l'expulsion des Juifs sans actes et sans occupation", qui avaient en grand nombre immigré en Roumanie en 1866, renforcant les rangs des "sujets étrangers".

Ces quelques éléments seraient-ils de nature à prouver des "impulsions antisémites" chez les Roumains, ce peuple "tolérant par excellence"? Il faut bien admettre que la réponse à cette question n'est pas simple et nous estimons que les historiens d'aujourd'hui ne devraient pas l'éluder alors qu'elle préoccupe à ce point des historiens étrangers plus ou moins bien disposés à l'égard de la cause roumaine. Parmi eux, ceux qui se sont arrêtés sur "la question juive" en Roumanie dans la deuxième moitie du XIXe siècle semblent avoir fondé leurs démarches historiographiques sur la prémisse que "l'antisémitisme dans la Roumanie des années 1866-1919 a été une véritable institution d'Etat"[9]; et aussi sur le fait que, à l'encontre de l'Europe occidentale, ("ou les causes de l'antisémitisme étaient politiques plutôt qu'économiques, et culturelles plutôt que politiques"), "le contexte dans lequel le phénomène s'est dévéloppé en Roumanie et en Russie"[10] a été d'une autre nature. Dans ces deux pays, "l'antisémitisme" aurait été" ouvertement prôné par les gouvernements et a connu des déchaînements d'une violence extrême". On a pourtant reconnu une différence entre "l'antisémitisme" russe et celui roumain, le premier "introduisant" les pogromes et le second une législation xénophobe, "qui heurtait les intérêts des Juifs sans même les nommer explicitement"[11]. En ce qui concerne la Roumanie, on a essayé d'attribuer à la prémisse sus-mentionnée un certain "bien-fonde", par des références à l'action de facteurs économiques (la réaction des différentes classes et catégories sociales roumaines vis-à-vis des positions détenues par les Juifs dans "le secteur secondaire" et "tertiaire" de l'économie), religieux, politiques (l'appel à "l'antisémitisme" dans les campagnes électorales) ou xénophobes" ("les traditions de l'attitude réfractaire des Roumains face à l'installation des étrangers dans notre pays et, particulièrement, face aux tendances de ceux d'une autre religion ou nationalité d'accéder à la possesion des propriétés foncières). Certes, il est facile à comprendre qu'à partir de telles références, enserrées dans une construction "logique", sous une "plume" de talent, les différentes démarches historiographiques sur le thème de "l'antisémitisme chez les Roumains" au XIXe siècle aient pu "convaincre" les moins avisés. Nous pensons qu'aux plaidoyers les plus récents en faveur de "l'argumentation" de l'existence de racines historiques de "l'univers concentrationnaire de la Transnistrie" (pendant la deuxième guerre mondiale), notre historiographie actuelle a le devoir de répondre sérieusement, *sine ira et studio*. Evidemment, nous ne saurions nous proposer, ici, de donner une réponse sur mesure, celle-ci impliquant le développement de certains aspects de l'évolution des différentes couches de la société roumaine. Il convient, néanmoins, de retenir un aspect tout spécialement intéressant pour cet article, à savoir le fait que "les partisans de la cause juive" ont eu recours, généralement, à ce type de présentation des données de "la question": les Roumains "ont exclu les Juifs prolétaires" des droits des citoyens, et ceci dans un Etat ou la liberté individuelle était un principe constitutionnel; "profondément sensibilisée", l'opinion publique européenne a déterminé les dirigeants "des Etats civilisés" (la France, l'Angleterre, l'Autriche-Hongrie) à intervenir en faveur des Juifs en Roumanie. Ce que les tenants de pareilles théories semblent avoir oublié (négligé!), c'est que, justement, l'intervention des puissances compliquaient davantage les choses. L'enjeu n'était pas "la question juive", mais bien les velléités d'indépendance de l'Etat roumain. Après 1856, "la question juive"

https://biblioteca-digitala.ro

semble utilisée par les grandes puissances, ainsi que nous l'avons déjà précisé. dans le but de rappeler la Roumanie "à l'ordre". Et "la concertation" des puissances à ce sujet a été habilement et constamment "stimulée" ou "exploitée" par l'Alliance israélite universelle, fondée en 1860, et qui jouissait des atouts de la presse et de la finance[12]. Nous pouvons ainsi nous expliquer pourquoi les "avertissements" adressés par "les grands cabinets" aux cercles dirigeants roumains connîtront, dans les années 1866-1878, une courbe aascendante. Mais les états émetteurs de ce genre d'"avertissements" semblaient oublier qu'eux-mêmes venaient à peine d'accorder le droit de nationalité à "la population juive" (l'Angleterre en 1860, la Confédération allemande en 1864, l'Italie en 1866 et l'Autriche-Hongrie en 1867; parmi les grandes puissances, il n'y a que la France qui eût fait ce geste plus tôt, en 1791).

Evidemment, les "avertissements" des puissances étrangères ne peuvent pas nous offrir, en eux-mêmes, des arguments suffisants pour la justification des mesures prises par les gouvernements roumains dans "la question juive". Quelque curieuse qu'elle puisse paraître aux "adeptes de l'humanitarisme universel", la volonté des gouvernants roumains de trouver une solution positive à "l'affaire" était sincère. Mais elle était confrontée aussi bien aux ingérences des facteurs extérieurs qu'à une situation socio-économique intérieure en pleine transformation, d'ou les convulsions politiques inhérentes. Il suffit de penser que la majorité de la population de "la vieille Roumanie", les paysans, ne jouissaient pas d'un bien-être matériel supérieur à celui des "Juifs pauvres". Il s'ensuit que la réponse à la question formulée au début du paragraphe antérieur ne saurait être correcte sans la précision que les actes des gouvernements de Bucarest étaient dictés, notamment, par les intérêts nationaux et non par des soi-disantes "impulsions antisémites". Ainsi envisagée, l'attitude des gouvernants radicaux n'apparaît plus comme "un reniement" du principe de l'émancipation des Juifs, inscrit dans les programmes de la révolution roumaine de 1848. Pour qu'il fût appliqué, ce principe devait être en accord avec un autre, de la plus grande importance: la souveraineté de l'Etat roumain. C'est une vérité que "les leçons" tirées de la conférence de juin 1868 de Bucarest ont également vérifiée.

Dans le cadre de la conférence, Eder sera le premier à exiger que la partie roumaine "rappelle" sans délai "les Juifs expulsés" et qu'elle leur assure les réparations dues. A cette "ouverture" de l'agent autrichien, I.C.Brătianu répliquera que "le Gouvernement princier" avait déjà fait preuvre d'une "bonne volonté" indéniable en donnant satisfaction "aux Juifs de Moldavie". Le même ministre insistera ensuite pour qu'on laissât au cabinet de Bucarest la liberté de choisir ses moyens pour atteindre l'objectif proposé, car "dans l'intérêt même des Israélites (...), il convenait qu'aux yeux du pays le gouvernement princier ne parût pas avoir obéi à une pression étrangere"[13]. Et, bien que I.C.Brătianu eût engagé *sa parole*, sous prétexte que l'affaire était trop grave pour qu'ils puissent se contenter "d'une simple promesse verbale", les trois agents se considéreront "dans la nécessité d'exiger un engagement formel" de la part du gouvernement roumain. Ils déclareront que "cet engagement seul pouvait apaiser, pour le moment, l'indignation publique de l'Europe". On laissait, toutefois, à l'administration roumaine le choix de la formulation de son engagement, "soit par une note explicite" (adressée à chacun des trois agents), soit par un décret ordonnat le rappel des Juifs (...), soit, enfin, par tout autre moyen de parvenir au but "que les soussignés se devaient d'atteindre". Et, aprés de nouvelles et justifiées objections, "successivement refutées" par les agents, I.C.Brătianu mettra fin aux discussions en acceptant, en principe, de satisfaire à l'exigence d'un engagement, sous réserve, toutefois, d'une consultation préalable avec "ses collègues" (les ministres roumains)[14].

De telles observations, tout comme le texte lui-même du Protocole de juin 1868, que nous

https://biblioteca-digitala.ro

rendons ci-dessous, peuvent être, au moins partiellement, révélatrices du fait que le relatif retard (jusque vers 1919-1921) de "la naturalisation des Juifs de Roumanie" n'a pas été, tout simplement, la conséquence des "impulsions antisémites" des autochtones chrétiens. Des raisons profondes ont fait que "le chemin des Roumains vers l'émancipation nationale" et "le chemin des Juifs vers la naturalisation" n'aient pas connu trop de rencontres heureuses.

Protocole de la Conférence tenue le 10 juin 1868 entre les Agents d'Autriche, d'Angleterre et de France et M.Jean Bratiano, ministre de l'Intérieur et des Finances au sujet de l'expulsion des Juifs dans divers districts de la Moldavie

Le 10 juin 1868, les Agents d'Autriche, d'Angleterre et de France soussignés se sont réunis en la demeure de M.Bratiano à l'effet de conférer, d'une manière définitive, des réparations dues par le Gouvernement roumain aux Israélites expulsés de leur domicile en Moldavie. M. le baron d'Eder a rapplé en premier lieu à M.Bratiano que les demandes réitérées par lui avaient été adressées à cet égard, soit en particulier, soit collectivement, par les agents des trois Puissances. Il a tenu à constater que la Note qui lui a été adressée le 2 juin par le Ministre des Affaires étrangères a pu être considérée par lui et par ses collègues, sauf l'approbation du Gouvernement de Sa Majesté I. et R., (...) comme un premier pas de fait dans la voie des satisfactions réclamées du Gouvernement princier; mais il s'agit maintenant, a ajouté M. l'Agent d'Autriche, d'aviser un rappel immédiat de Juifs expulsés de leurs foyers afin qu'ils puissent reprendre leurs travaux, et de subvenir aux besoins de leurs familles aujourd'hui réduites à la misère. Cette mesure qui ne saurait admettre aucun retard une fois mise à exécution, il ne restera plus qu'à s'entendre sur le mode d'examen des préjudices et il est hors de doute que ce dernier point sera facilement réglé.

A cette ouverture, M.Bratiano a répondu que son Gouvernement avait suffisamment témoigné, dans sa Note circulaire du 18/30 mai 1868, de sa ferme volonté de réparer les dommages causés aux Juifs de Moldavie. Il a d'ailleurs insité pour qu'on eût pleine et entière confiance en lui et pour qu'on lui laissat le choix des moyens à adopter pour atteindre le but désiré. Dans l'intérêt même des Israélites, a ajouté le Ministre, il convenait qu'aux yeux du pays le Gouvernement princier ne parût pas avoir obéi à une puissance étrangère. M.Bratiano a ensuite engagé sa parole que les gouvernements étrangers auraient pleine et entière satisfaction des griefs soulevés par les actes commis en Moldavie.

Les soussignés ont répliqué à M.Bratiano, d'un commun accord, qu'ils ne mettaient nullement en doute les intentions du Gouvernement princier, mais que l'affaire était trop grave pour qu'il leur fût permis de se contenter d'une simple promesse verbale et qu'ils étaient dans la nécessité d'exiger par écrit l'engagement formel du rappel immédiat des Juifs et de la compensation postérieure de leurs pertes après qu'elles auront pu être appréciées d'une manière équitable. Ils ont déclaré que cet engagement seul pouvait apaiser pour le moment l'indignation publique en Europe, en attendant qu'il fût mis à exécution et qu'ils laissaient d'ailleurs à l'Administration roumaine le soin de le formuler, soit par une note explicite adressée à chacun d'entre eux, soit par un décret ordonnant le rappel des Israélites et les autorisant à faire connître leurs pertes, soit, enfin, par tout autre moyen de nature à remplir le but que les soussignés se devaient d'atteindre.

Les soussignés ont, en outre, fait observer à M.Bratiano que cette liberté d'action devait prouver suffisamment au Gouvernement roumain leur désir sincère de ne pas lui créer de difficultés, mais

https://biblioteca-digitala.ro

ils ont fermement fait entendre qu'il était indispensable de satisfaire, sans le moindre retard, à leurs justes exigences.

Après de nouvelles objections successivement refutées par les soussignés, M.Bratiano, poussé dans ses derniers retranchements, a fini par prendre l'engagement de satisfaire à leurs demande, mais il s'est toutefois réservé de s'entendre avec ses collègues sur la meilleure facon de concilier le voeu des Puissances avec les ménagements que lui paraissaient exiger les convenances de son gouvernement au point de vue de l'opinion publique en Roumanie.

Fait à Bucarest, le 10 juin 1868...

NOTES

1. **Le problème de l'authenticité des "capitulations contractées par la Porte ottomane et les princes roumains a été et continue à être abordée par la littérature de spécialité. Voir, C.Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1968; Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays roumains*, în RESEE, X, no.1, 1972, p. 65-81 et XI, no.1, 1973, p. 81-96; M.Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane - "Capitulațiile"*, în AdI, anul XXVIII, no.6, București, 1982, p. 34-68.**

2. **Gh.Cliveti, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor române (II)*, în AIIDI, XXII/2, 1985, p. 520.**

3. **V.Boerescu, *Convențiunea relativă la organizarea Principatelor*, în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, (ed. D.A.Sturdza ș.a.), vol. VII, p. 419.**

4. **R.W.Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 294 et suiv.**

5. Au sujet de la politique du fait accompli, voir Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 81-87.

6. Gh.Cliveti, *România și Puterile garante. 1856-1878*, Iași, 1988, *passim*.

7. Le texte du *Protocole* sera annexé au rapport de Mellinet c.Moustier (ministre des Affaires Etrangères de la France), du 11 juin 1868, Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, Paris. Correspondance politique des consuls. *Turquie-Bucarest*, vol. 31; Archives de l'Etat Bucarest, fond Microfilms, *Franța*, bobine 14, c.274-277 (le texte du Protocole).

8. Stela Mărieș, *Supușii străini în Moldova (1781-1862)*, Iași, 1985.

9. Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie. 1866-1919. De l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, 1978, p. 25 (voir aussi la bibliographie très riche de l'ouvrage).

10. *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

11. *Ibidem.*

12. A ce sujet, Carol Anton de Hohenzollern écrira à on fils, le prince Carol, que "la question juive est un *noli me tangere*, car les Juifs ont de l'argent et toute la presse". *Memoriile regelui Carol I al României* (De un martor ocular), vol. IV, Bucureşti, 1909, p. 37. En ce qui concerne la presse étrangère, le journal "Pressa" (no. 21, année I, le 7 avril 1868) notait qu'"il n'y a pas un seul journal, pas un seul magazine, pas une seule critique qui ne vienne nous adresser sous une forme collective des paroles très flatteuses: fanatiques, barbares, vandales, voilà les épithètes gracieuses par lesquelles les journaux étrangers nous saluent tous les matins".

13. Ministère des Affaires Etrangères... *Turquie-Bucarest*, vol. 31; Archives de l'Etat Bucarest, Microfilms, *Franţa*, bobile 14, c.275 et suiv.

14. *Ibidem*, c.277.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ILIE ŞEFTIUC

ARHIVA INTERNAŢIONALEI A III-A COMUNISTE - IZVOR FUNDAMENTAL PENTRU STUDIEREA ISTORIEI REALE A COMUNISMULUI MONDIAL

RÉSUMÉ

Grâce à un stage de documentation du 12 septembre à 12 décembre 1992 dans des archives istoriques de la Fédération Russe, l'auteur a pu faire des recherches dans l'Archive du Komintern, qui se trouve au "Centre Russe pour la conservation et l'étude des documents historiques contemporains" (Rossiiskii Ţentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveişei istorii - en abrégé: ROŢEHIDNI).

L'étude se propose de faire connaître les fonds principaux qui se trouvent dans l'Archive du Komintern, nécessaires aux spécialistes pour une meilleure connaissance du mouvement ouvrier et communiste et de l'activité du Parti Communiste Roumain.

Les documents étudiés ont dévoilé le vrai visage du Parti des communistes soi-disants Roumains: celui-ci à l'époque (1926-1931) un parti microscopique, étranger du point de vue de l'appartenence ethnique de ses membres, aussi bien que par son programme et ses actions; un groupe pratiquant une politique antinationale et antiétatique, subversive pour les intérêts de la Roumanie. En même temps, les documents consultés ont montré en quoi consistait la politique de l'Union Soviétique envers la Roumanie: une politique profondément anti-roumaine, visant le démentèlement territorial du pays.

În perioada 12 septembrie-12 decembrie 1992, am efectuat un stagiu de informare şi documentare în Arhive istorice din Federaţia Rusă. Una dintre arhivele care ne-au preocupat, în mod special, a fost Arhiva Internaţionalei a III-a Comuniste (Arhiva Cominternului) care se păstrează la Centrul Rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie contemporană (Rossiiskii Ţentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveişei istorii - prescurtat ROŢEHIDNI).

Se ştie că, din iniţiativa Academiei Române şi a Direcţiei Generale a Arhivelor Statului, a început operaţiunea de depistare şi aducere în ţară, prin microfilmare şi xeroxare, a fondurilor arhivistice din Rusia care se referă în mod special la istoria României. Se înţelege, în acest context, că Arhiva Cominternului a intrat, prioritar, în zona de interes şi preocupare a istoricilor români trimişi să selecteze materiale de natură să contribuie la mai buna cunoaştere a diferitelor aspecte şi momente ale evoluţiilor istorice din spaţiul românesc în perioada interbelică.

În materialul de faţă, nu ne vom ocupa de aceste materiale, aflate în curs de inventariere şi prelucrare la Arhivele Statului din Bucureşti. Ceea ce intenţionăm, prin rîndurile de mai jos, este să facem cunoscute specialiştilor din ţara noastră principalele fonduri din Arhiva Internaţionalei a III-a Comuniste - fonduri necesare pentru cunoaşterea mişcării muncitoreşti şi comuniste, a evantaiului forţelor de stînga - ca parte componentă a istoriei universale contemporane, să înfăţişăm conţinutul general a unor opisuri (inventare) de la diferite fonduri uşurînd, astfel, investigaţii viitoare şi, în mod special, să ne oprim - după studierea unui mare număr de dosare de la Secretariatul Regional Balcanic (SRB) (anii 1926-1931) - asupra precupărilor acestui organism din care făcea parte şi Partidul Comunist din România. Alături de literatura istorică românească şi străină

https://biblioteca-digitala.ro

consacrată deja temei, documentele cercetate de la acest fond vin sa confirme puncte de vedere si concluzii deja afirmate despre viața si activitatea P.C.R.: un partid minuscul, străin - prin majoritatea imensă a cadrelor, prin program și acțiuni - de tot ceea ce era românesc, o grupare aflata in solda Moscovei, practicînd o politică trădătoare, antinațională și antistatală, de subminare a temeliilor României Mari. Este un fapt de evidență că prin intreaga sa "operă" comunismul nu putea sa aiba alt sfirsit... Dar demontarea, piesă cu piesă, a acestei uriașe si monstruoase mașinarii, cu reliefarea marilor invatamunte istorice pe care experiența nefasta comunistă le degajă, ramine un obiectiv fundamental al istoriografiei de la sfîrșitul acestui mileniu. Am fi bucurosi dacă rindurile de fata s-ar circumscrie tocmai unor asemenea exigențe actuale ale științei istorice românesti.

***

ROȚEHIDNI este un depozit urias care păstreaza, in afara de toata zestrea arhivistica a Cominternului, fondurile de documente relative la activitatea Partidului Comunist (bolsevic) din Rusia Sovietică pînă la 1952 ca și Arhiva Biroului Informativ al partidelor comuniste si muncitoresti (1947-1956), aceasta din urmă aflată - după cum ni s-a relatat la fața locului - in plin proces de "prelucrare".

I. Fonduri de la Arhiva Cominternului care au fost depistate si care trebuie cercetate in viitor (facem precizarea că numai in felul acesta se va putea obtine o imagine corecta, completa asupra activității unui partid comunist - a PCR, in cazul nostru - , intrucit materialele microfilmate ori xeroxate aduse in țară nu acopera intreaga problematica a miscarii comuniste din Romania, nu epuizeaza multitudinea de aspecte și momente reclamate de o asemenea temă).

A) Fondurile 488-494 (fiecare cu cite un opis (opis 1), exceptînd fond 493, care are doua opis-uri (opis 1, 2) inglobează documentele celor sapte Congrese ale Internaționalei a III-a Comuniste tinute in ordinea cronologică a desfășurării lor - in anii 1919, 1920, 1921, 1922, 1924, 1928 si 1935.

B)Fondul 495 are numeroase opis-uri si include activitatea a numeroase organe si organisme ale unei complexe structuri politico-organizatorice:

-opis-urile 1, 1_a - cuprind procesele verbale ale sedintelor Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste (CEIC) pentru perioada 1920-1929;

-opis 2 - cuprinde 277 dosare cu procese verbale ale Prezidium-ului CEIC din anii 1919-1941;

-opis 3 - cuprinde 437 dosare ale Secretariatului CEIC din perioada 1926-1935;

-opis 4 - include documente referitoare la activitatea Comisiei Politice a Secretariatului Politic al CEIC din perioada 1929-1935;

-opis 6 - include 50 de dosare ale Comisiei Mici (Comisia Restrînsa - Malaia Komissiia) a CEIC pe parcursul a opt ani (1926-1934);

-opis 7 - format din 38 de dosare, din anii 1926-1934, ale Comisiei Permanente (Postoiannaia Komissiia) a CEIC;

-opis 18 - cuprinde documente ale Secretariatului CEIC, din perioada 1919-1941;

-opis 20 - include dosare relative la activitatea Biroului Secretariatului CEIC, din anii 1924-1941;

-opis 24 - se referă la activitatea Prezidium-ului Largit (Ressirennii Prezidium) al CEIC pentru anul 1930;

https://biblioteca-digitala.ro

opis 25 - documente ale Secției Organizatorice (Orgotdel) al CEIC din anii 1919-1936;

opis 26 - include activitati ale Biroului Organizatoric (Orgbiuro) al CEIC din perioada 1921-1926;

opis 27 - se refera la activitatea Comisiei Ilegale (Nelegalnaiu Komissia) a Biroului Organizatoric al CEIC din anii 1921-1926;

opis 28 - include documente relative la activitatea Secretariatului regional (Lendsekretariat) al Europei Centrale (Austria, Germania, Cehoslovacia si Ungaria);

opisurile 30, 99 - includ documente ale Secției de Propagandă si Agitație (Otdel Propagandi i Agitații) a CEIC, din perioada 1919-1941;

opis 33 - conține documente ale Secției de Informație (Informaționnii Otdel) a CEIC, din anii 1920-1929;

opisurile 35-60 - includ documente ale Comisiilor CEIC pentru perioada 1919-1933;

opis 69 - inglobeaza dosare referitoare la activitatea Secretariatului Regional Balcanic (Balkanskii Lendsekretariat) (din acesta au făcut parte partidele comuniste din Bulgaria, Iugoslavia, Romania, Grecia, Albania si Cipru), activitate circumscrisă cronologic anilor 1926-1935;

opis 83 - Secția Presa (Otdel peceati) a CEIC, cuprinzînd perioada istorică dintre 1921-1942;

opisurile 159-171 - conțin dosare relative la Plenarele Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste (plenarele I-XIII), incadrate, cronologic, intre anii 1922-1933;

opis 286 - contine 56 de dosare referitoare la Reprezentanța Partidului Comunist din România pe lînga Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste și cuprind, cronologic, anii 1926-1945 (dupa propia lor relatare, au fost consultate de catre istoricii Gh.Buzatu si Ioan Chiper);

opis 225 - nu mi s-a dat inventarul; acest opis ar conține - dupa unele pareri - dosare de cadre ale unor lideri comunisti;

opisurile 73, 74 - pastreaza materiale de la Secretariatul secretarului general al Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, Gh.Dimitrov; opisul 73 cuprinde, cronologic, anii 1934-1943 iar opisul 74 - anii 1935-1944.

C) Fondul 496 - materiale privind Redacția revistei "Internaționala Comunistă" ("Kommunisticeskii International"), perioada 1921-1943.

D) Fondul 498

opis 1 - conține documente (52 de dosare) ale Biroului de la Viena a CEIC (Venskoe Biuro IKKI) din perioada 1919-1930.

E) Fondul 502

opis 1 - Biroul de Sud al CEIC (Iujnoe Biuro IKKI), conține 24 de dosare din perioada ianuarie 1919-septembrie 1920.

F) Fondul 504

opis 1 - Institutul Statistico-Informativ al CEIC (Biroul Varga) din Berlin - conține 402 dosare din anii 1921-1928.

G) Fondul 509

opis 1 - conține 174 de dosare cu documente din perioada 1920-1934 ale Biroului Executiv al Federației Comuniste Balcanice a CEIC;

opis 2 - conține 20 de dosare din anii 1922-1930, ale Federației Balcanice a Tineretului Comunist.

https://biblioteca-digitala.ro

H) Fondul 531

-opis-urile 1-9 cuprind documente referitoare la Şcoala Internaţională Leninistă (Mejdunarodnaia Leniniskaia Skola) din perioada 1925-1938.

I) Fondul 533 - cuprinde în cele două opis-uri (opis 1 şi opis 2) materiale documentare ale Internaţionalei Comuniste a Tineretului (Kommunisticeskii Internaţional Molodeji - KIM), din anii 1919-1935.

J) Fondul 534 - opis 1-8 cuprinde documentele Internaţionalei Roşii a Sindicatelor (Krasnii Internaţional Profsoiuzov - Profintern), din perioada 1921-1938.

K) Fondul 535, opis 1, 2 - include documente ale Internaţionalei Ţărăneşti (Krestianskii Internaţional Krestintern), din anii 1923-1931.

L) Fondul 536 - cuprinde materiale documentare ale Institutului Internaţional Agrar (Mejdunarodnii Agrarnii Institut - MAI) din perioada 1925-1940.

M) Fondul 537 - cuprinde, pentru anii 1921-1938, materiale documentare ale Internaţionalei Sportive (Sportintern).

N) Fondul 538, opis 1-3, păstrează documente ale Comitetului Internaţional al Ajutorului Muncitoresc (Mejdunarodnii Komitet Rabocei Pomoşci - Mejrabpom), din anii 1921-1935.

O) Fondul 539, opis 1-3 concentrează materiale ale Organizaţiei Internaţionalei de Sprijinire (Ajutorare) pentru luptătorii Revoluţiei (Mejdunarodnaia Organizaţiia Pomoşci Borţam Revoliuţii - MOPP) extinse pe parcursul anilor 1924-1941.

P) Fondul 541, opis 1 - cuprinde arhiva Asociaţiei Internaţionalei a Scriitorilor Revoluţionari (Mejdunarodnoe Obedinenie Revoliuţionnih Pisatelei) din perioada 1929-1935.

R) Fondul 542, opis 1 - materiale documentare ale Comitetului Ligii Antiimperialiste acoperind perioada 1923-1929.

S) Fondul 543, opis 1, 2 - se referă la documente ale Comitetului Internaţional Antifascist din anii 1923-1941.

T) Fondul 545, opis 1-6 - documente ale Comisariatului Militar Interbrigăzi (Spania) din perioada 1936-1943.

U) Fondurile 519, 521, 523, 524, 526, 527, 517 - opis 3, 518, 525, 615 reprezintă - în ordinea transcrierii lor: fond personal (licinii fond) Gramsci (1920-1937), Sen-Katayama (1921-9133), Manuilski (1923-1944), Seratti (1902-1925), Thalmann (1918-1941), Togliatti (1920-1944); Colecţia personală (licinaia kollekţiia) M.Thorez (1933-1948), Antikeinen (1918-1941), Sirol (1917-1936); fondul W.Foster (1910-1962).

II. Conţinutul general al unor opis-uri (Inventare) consultate de la Fondul 495

- Fondul 495, opis 2, cuprinde - pentru perioada 1919-1941 - materiale documentare - în primul rînd, protocoale şi materiale pentru protocoale ale şedinţelor Prezidium-ului Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste (CEIC).

- Fond 495, opis 4 - strînge, în cele 160 de dosare, cuprinzînd perioada 1929-1931, protocoalele şi materialele pregătitoare pentru acestea ale şedinţelor Comisiei Politice a Secretariatului Politic a CEIC. Ca şi în cazul altor inventare, la unele protocoale sau părţi ale acestora se face menţiunea "pentru păstrare specială" ("na osobom hranenii").

În cazul acestui din urmă opis - dar subliniem că situaţia este valabilă şi pentru multe alte fonduri ale Cominternului - inventarul are un caracter mult prea general şi, de aceea, se impune, cu necesitate, consultarea fiecărui dosar pentru a se putea dezvălui şi cunoaşte problematica incorporată în

https://biblioteca-digitala.ro

materialele respective.

Fond 495, opis 6 - păstrează Arhiva Comisiei Restrînse (Malaia Komissiia) a Secretariatului CEIC, din perioada 23.III.1926-17.VII.1933. Cele 50 de dosare conţin protocoalele Comisiei Restrînse - originale şi copii -, scrisori şi declaraţii ale lucrătorilor aparatului CEIC în această comisie, însemnări şi referate etc.

Fond 495, opis 7 - concentrează, în 38 de dosare din perioada 1926-1934, protocoalele şedinţelor Comisiei Permanente a Secretariatului CEIC şi materiale pregătitoare pentru aceste protocoale, atrăgîndu-se atenţia asupra "păstrării speciale" a unor protocoale ori puncte ale acestora.

Fond 495, opis 18, include documente provenite de la Secretariatul Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste (CEIC) acoperind o lungă perioadă istorică (191-1943). Inventarul conţine materiale care privesc aspecte ori sectoare de activitate cu caracter general sau mai general ale Secretariatului CEIC, dar, totodată, păstrează şi dosare care vizează în mod special România şi activitatea PCR. Dintre acestea menţionăm:

-dosar 26 (1920) - corespondenţă, rapoarte şi materiale despre situaţia din diferite partide, inclusiv din România;

-dosar 76 (1921) - referiri la România, în dosarul (tom 3) privind informaţii despre oamenii trimişi peste graniţă;

-dosar 128 a (1922) - scrisori ale CEIC către CC a diferitelor partide comuniste, între care şi PCR;

-dosar 274 a (1924) - scrisori şi dări de seamă ale referentului balcanic Bădulescu şi ale reprezentantului Federaţiei Comuniste Balcanice, Manu, în Secretariatul CEIC despre situaţii în partidele comuniste din Grecia şi România (127 file);

-dosar 275 b - scrisorile Secretariatului CEIC către Conducerea unor partide comuniste, inclusiv a PCR (5.I - 30.XII.1924, 178 file);

-dosar 384 - corespondenţă în Federaţia Comunistă Balcanică privind greşeli în rezoluţii ale CEIC în problema românească (2o.I-17.XII.1925);

-dosar 456 b - scrisorile Secretariatului CEIC către reprezentanţii săi şi către CC al PCR (5.I-2.XI.1926, 141 file);

-dosar 745 - telegrame şi scrisori către Comitetul Central a unor partide comuniste inclusiv către conducerea PCR (19.IV.-3.X.1929).

Documentele Biroului Secretariatului CEIC se află în fondul 495, opis 20, cuprinzînd, în timp, perioada 1928-1941.

- *O parte din materiale* se referă la Federaţia Comunistă Balcanică (dosarele 141-151): este vorba despre culegeri de hotărîri pe probleme ale Federaţiei Comuniste Balcanice (1928-1939) luate de organele CEIC şi confirmate de către Secretariatul Politic, de Comisia Politică a Secretariatului şi de Secretariatul CEIC; Documentul informativ "Războiul imperialist şi Balcanic" din 28.IX.1939 (dosar 146 cu 29 file).

- Dosarele 482-504 privesc în mod special România: culegeri de hotărîri luate de organele CEIC şi confirmate de către Secretariatul Politic, de Comisia Politică a Secretariatului şi de Secretariatul CEIC alcătuiesc trei volume (vol. I, II, III, respectiv dosarele 482, 483 şi 484 cu 322, 192 şi 45 de file) şi acoperă, cronologic, anii 1928-1940; informaţii, scrisori, rapoarte, dări de seamă, corespondenţă şi rezoluţii despre situaţia din România şi despre activitatea PCR şi a organizaţiei comuniste de tineret în perioada 1926-1940 (dosarele 488, 493, 495, 494, 496, 497, 499, 500-504); Scrisoarea Secţiei Organizatorice a Profinternului pentru CC al PCR (8.I.1926). Rezoluţia Prezidium-ului CEIC pentru problema românească

https://biblioteca-digitala.ro

(9.IV.1926) şi Raportul lui Bella despre situaţia şi activitatea Partidului (dosar 487, cu 29 de file, cuprinzînd perioada 8.I.-25.X.1926); Rezoluţii şi hotărîri le CC al PCR şi a organelor locale ale Partidului în legătură cu uciderea lui Kirov (dosar 492, cu 12 file, 10.III.-31.X.1935).

- Fondul 495, opis 24 - include documente ale şedinţelor Prezidium-ului Lărgit al CEIC, din ianuarie-aprilie 1930.

-Fondul 495, opis 25 (150 file) este compus din 1.411 dosare, încadrate, cronologic, între anii 1918-1936 şi provin de la Secţia Organizatorică a CEIC. Dosarele 1-258 cuprind materiale referitoare la activitatea acestei secţii (Orgotdel), cu înregistrarea mai ales a protocoalelor şedinţelor sale, iar dosarele 1.335-1.356 se referă la materiale generale ale Comisiei militare a Secţiei Organizatorice. Din consultarea acestui Opis, ar rezulta că date referitoare la România sînt furnizate în dări de seamă şi informări ale Sectorului Informaţii (Informotdel) şi ale Secţiei Organizatorice a CEIC, ale Biroului de Informaţii ale CEIC care se ocupă de activitatea partidelor comuniste şi evenimentele politice din ţări ale Sud-Estului Europei (dosarele 167, 189, 190 şi 1931, din anii 1930-1931, totalizînd 2.031 file).

De la opis-ul 25 al acestui fond, dosarele 744-749 şi dosarul 1.397 (acesta din urmă de la Comisia Militară a Orgotdel) se ocupă în mod special de România: date statistice despre PCR şi structura sa organizatorică (1919-1934); scrisorile Secţiei Organizatorice a CEIC către PCR; rapoarte ale unor reprezentanţi ai PCR în această Secţie; materiale informative privind restabilirea şi întărirea aparatului de partid (1928); Rezoluţia plenarei CC al PCR din februarie 1929 privind sarcinile Partidului şi scrisoarea Cominternului referitoare la necesitatea întăririi organizatorice a Partidului (1929); proiectul de Statut al PCR (1929); rapoarte şi informaţii despre situaţia Partidului, munca de partid în rîndul tineretului şi la nivelul Comitetelor regionale (1931).

- Fondul 495, opis 26 - Biroul Organizatoric al CEIC - este alcătuit din 38 de dosare cu peste 1000 de file, cuprinzînd perioada septembrie 1921-octombrie 1926. Trebuie, şi aici, văzut fiecare dosar, pentru că indicaţiile inventarului sînt foarte sumare.

- Fondul 495, opis 27 cuprinde, pentru perioada 1922-1926, documentele Comisiei Ilegale a Biroului Organizatoric al CEIC. Cele 17 dosare care alcătuiesc acest opis (fără indicarea numărului de file ale fiecărui dosar) conţin documente originale şi copii avînd ca tematică: protocoalele Comisiei CEIC pentru munca ilegală; scrisori, informaţii, circulare, instrucţiuni şi îndrumări avînd drept obiectiv activitatea în clandestinitate; însemnări despre munca ilegală a diferitelor partide comuniste, inclusiv a celui din România; anchete ale cetăţenilor ruşi trimişi în munca ilegală. Un dosar special - dosarul 15 - este consacrat special României, incluzînd scrisori, rapoarte despre munca ilegală a PCR şi despre încălcări ale regulilor conspirativităţii (sînt documente originale şi copii, din anii 1924-1925).

III. Arhiva Cominternului. Secretariatul Regional Balcanic (Fond 495, opis 69)
Dosare cercetate şi conţinutul acestora

Lendsecretariatul Balcanic (Secretariatul Regional Balcanic - în continuare SRB) a fost creat în martie 1926 şi a funţionat pînă în octombrie 1935. La plenara a VI-a CEIC din 17.II.-15.III.1926 s-a examinat şi aprobat proiectul de rezoluţie propus de Secretariatul CEIC relativ la reorganizarea muncii Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste. Conform Rezoluţiei, componenţa numerică a Secretariatului CEIC a fost mărită şi la baza organizării sale au fost situate Secretariatele de Secţie. La 17.III.1926, CEIC a aprobat noua structură (componenţă) a prezidium-ului, a Biroului Organizatoric şi

https://biblioteca-digitala.ro

a Secretariatului CEIC și a admis, drept fundament al schimbărilor, noua situație privind Comitetul Executiv, secțiile și aparatul Cominternului.

Potrivit noilor propuneri, au fost create două Secretariate de Secție care se supuneau Secretariatului CEIC și care lucrau sub conducerea și controlul său direct. In numărul Secretariatelor de secție a intrat și Lendsekretariatul Balcanic (Secretariatul Regional Balcanic - SRB), în care au fost integrate partidele comuniste din Albania, Grecia, Bulgaria, Iugoslavia, România și, de la sfîrșitul anului 1930 - Cipru.

SRB al CEIC a studiat situația din țările și din cadrul partidelor comuniste respective, oferindu-le acestora din urmă "ajutor în munca", a pregătit materiale pentru ședințele Prezidium-ului, a Secretariatului Politic și a Comisiei Politice a Secretariatului Politic al CEIC și, de asemenea, a controlat îndeplinirea, de către partidele comuniste din regiune, a hotăririlor (deciziilor) organelor conducătoare ale Cominternului.

Sub raportul structurii, SRB a fost condus, între 1926-1928, de către un secretar-responsabil, iar între 1928-1935 - de către un șef și adjunctul său (zaveduiușcii și zamestiteli) și a avut referenți pe țări, plus reprezentanți de la fiecare partid și, totodată, de la Secțiile CEIC. In 1933, în SRB a fost creat un Birou care a existat pînă la desființarea Lendsecretariatului Balcanic, în 1935. In 1932, pe lîngă SRB, a fost creată Arhiva de documente, iar din 1934 - Arhiva de presă.

La Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniste, din iulie-august 1935, s-a pus problema reorganizării aparatului CEIC, în legătură cu exigența restructurării întregii activități a Cominternului, optîndu-se pentru creșterea rolului și răspunderii fiecărui partid comunjst și, deci, pentru o anumită descentralizare a activității forum-ului de la Moscova, care - potrivit hotăririlor din vara acelui an - trebuia să-și concentreze atenția, în special, asupra obiectivelor de strategie și tactică a mișcării comuniste. In virtutea acestei noi viziuni - în care, deci, conducerea mișcării revoluționare trebuia încredințată, prin cîștigarea de experiență și prin maturitate, partidului comunist din fiecare țară - Prezidium-ului CEIC a acceptat, la 13 octombrie 1935, propunerea lui Gh.Dimitrov cu privire la reorganizarea întregului aparat al Cominternului, propunere care includea hotărîrea de desființare a tuturor secretariatelor regionale ale CEIC, inclusiv, deci, și a Secretariatului Regional Balcanic (SRB).

Fondul 495, opisul 69 include materiale ale SRB pe întreaga durată a existenței acestuia, adică din anii 1926-1935. Aceste materiale au fost depuse în Arhiva Cominternului după 1935. In 1952, cînd Arhiva IC se afla în componența Secției generale a CC al PCUS, documentele SRB au fost prelucrate și inventariate. Din anul 1959, Ahiva Cominternului a făcut parte din Arhiva Centrală de Partid de pe lîngă Institutul de Marxim-Lininism. Includerea de noi documente rezultate din prelucrarea fondurilor unor organizații revoluționare internaționale, a unor partide comuniste sau de la Institute de Istorie ale unor partide (cazul Bulgariei) a determinat modificări ale fostului inventar al SRB, în 1976.

Opisul 69 este alcătuit din două părți:

- prima parte cuprinde materiale generale ale SRB din anii 1926-1935 concentrate în 70 de dosare: protocoale și stenograme ale ședințelor SRB, ale ședințelor Biroului SRB, consfătuiri comune ale SRB cu reprezentanții partidelor comuniste din țările balcanice, cu delegații lor la Congresele IC, corespondența SRB cu secțiile CEIC, cu diferite organizații revoluționare și muncitorești internaționale, circulare și directive ale Lendsecretariatului balcanic cu partidele comuniste din zona Balcanilor;
- partea a doua concentrează în cele 273 de dosare, materiale documentare ale SRB relative la partidele comuniste componente ale Federației Comuniste Balcanice:

https://biblioteca-digitala.ro

a) proiecte de rezoluţii, hotăriri, directive consacrate unui partid comunist sau altuia, pregătite de către SRB pentru şedinţele Prezidium-ului, ale Secretariatului politic ori a Comisiei politice a Secretariatului politic a CEIC. In Opis, la rubrica Insemnări (observaţii - Primeceanie) este indicat unde se află textele definitive ale acestor documente;

b) scrisori, rapoarte, dări de seamă, comunicări ale SRB în legătură cu munca fiecarui partid, probleme de cadre, finanţe etc.

c) scrisori, referate, rapoarte, dări de seamă, comunicări ale partidelor comuniste din ţările balcanice, ale reprezentanţelor partidelor comuniste de pe lîngă CEIC şi de pe lîngă SRB.

Sub raportul numărului de dosare (deşi acestea sint inegale, fireşte, ca număr de file), România şi Iugoslavia se află pe primele două locuri - respectiv 60 de dosare (dosarele 153-213) şi 59 de dosare, urmate de Grecia (33 de dosare) şi de Bulgaria (31 de dosare).

De la Fondul 495, opis 69 - deci materiale aparţinînd Secretariatului Regional Balcanic -, dosarele 153-213 (60 de dosare) se referă la România şi PCR. Timpul nu ne-a permis să studiem şi să cercetăm toate aceste dosare, mulţumindu-ne, în unele cazuri, să luăm cunoştinţă de conţinutul lor general prin intermediul Inventarului (opis-ului) 69, care ne-a fost pus la dispoziţie doar să-l răsfoim, notind, sumar, unele probleme de conţinut.

Vom face, deci, o trecere în revistă a conţinutului general al unor teme mai importante care revin în dezbateri, pe de o parte, insistînd, pe de altă parte, asupra unor aspecte mai deosebite şi, în special, asupra celor legate de problema naţională - prioritate a priorităţilor în politica Cominternului faţă de România. Dosarele includ dări de seamă, rapoarte, informări şi rapoarte informative, proiecte de rezoluţii şi rezoluţii care surprind o gamă largă de probleme social-economice ale României (stadiu de dezvoltare, problema agrară, angrenajul vieţii politice cu poziţia guvernului şi atitudinea opoziţiei, evantaiul partidelor politice, legislaţia existentă, Constituţia în vigoare şi respectarea acestora etc.); de asemenea, găsim materiale trimise de către PCR la Comintern sau la SRB ori concepute în "laboratoarele" organismelor de la Moscova şi adresate către PCR ca directive absolut obligatorii şi, deci, "bune de executat!"; totodată, dosarele în discuţie mai cuprind relatări asupra modului în care au fost traduse în viaţă hotărîrile plenarelor VI-XIII ale Cominternului Executiv a Internaţionalei Comuniste şi, concomitent, cum s-au realizat campaniile de la 1 Mai, 1 August (ziua de luptă împotriva războiului) şi 7-8 Noiembrie (Victoria Revoluţiei din Octombrie). Aceleaşi surse documentare ne fac cunoştinţă cu unele scrisori adresate de către diferiţi militanţi comunişti români Cominternului ori Federaţiei Comuniste Balcanice în calitate de membri ai CC al PCR, ai Biroului POlitic ori Secretariatului CC al PCR (din ţară ori de peste graniţă) sau drept reprezentanţi ai PCR pe lîngă CEIC ori SRB (A.Rădulescu, Al.Dobrogeanu-Gherea, Tanc, Goldstein, Siegfried, M.Cioban).

Centrul de greutate al materialelor cade, însă - pentru această perioadă - pe analiza activităţii PCR în problemele naţională, agrară (ţărănească), Blocul Muncitoresc-Ţărănesc, sindicate, tineret, pe dezbaterea asupra caracterului revoluţiei în România şi, totodată, pe surprinderea unor aspecte şi momente ale luptelor fracţioniste din partid, a campaniilor contra aşa-numitelor "devieri" de dreapta şi stînga, a oportunismului, reformismului, lichidatorismului, troţkismului etc.

Pentru a ne lămuri mai în detaliu ori a ne edifica mai bine în legătură cu poziţia Cominternului, deci şi a PCR faţă de problema naţională în România, mai precis pentru a surprinde nuanţe, poziţii şi controverse ale manifestărilor sub acest raport, trebuie să ne adresăm următoarelor dosare de la opis-ul 69, fondul 495:

https://biblioteca-digitala.ro

dosar 159 proiectul Rezoluției Congresului al IV-lea al PCR in problema națională (1928);
dosar 167 activitatea organizațiilor național-revoluționare in România (1929);
dosar 173 mișcarea țărănească în Basarabia și Dobrogea (1930);
dosar 177 mișcarea național-revoluționară in Dobrogea (1930);
dosar 191 mișcarea naționala in Bucovina (1930);
dosar 196 relațiile reciproce intre România și Moldova (1932)- dosar 203 - mişcarea națională-revoluționara (1933).

Dacă in dosarele menționate mai sus, chestiunea națională figurează alături de alte probleme supuse discuției, doua dosare din opis-ul 69 se ocupă în mod special de optica Internaționalei a III-a Comuniste și a PCR cu privire la acest subiect:

dosar 179 - Rezoluții și proiecte de rezoluție "Problema națională în România și sarcinile Partidului Comunist din România", pregătite de către Lendsecretariatul Balcanic pentru Congresul al V-lea al PCR (dosarul este incadrat în perioada septembrie-decembrie 1935, are 270 de file, materialele sînt redactate în limbile rusă, germană, franceză și engleză și au pe ele corecturi făcute de către Otto Kuusinen, Bela Kun, G.Valețki etc.);

- dosar 184 - Proiecte de program și teze ale Secretariatului Regional balcanic (SRB) privind problema națională în România (dosarul cuprinde perioada iulie-noiembrie 1931, are 75 de file și materialele sînt redactate numai în limba rusă);

Din cele 70 de dosare ale SRB (1926-1935) include în Opis-ul 69 din Fondul 495, am reușit să cercetăm 40 de dosare relative la activitatea Lendsecretariatului Balcanic (organul de conducere al Federației Comuniste Balcanice) din anii 1926-1932, care conțin aproximativ 5.500 file.

"Sursele" de proveniență ale materialelor documentare sînt următoarele: stenograme ale ședințelor Secretariatului Regional balcanic și materialele pregătitoare pentru acestea, discuții pe marginea ordinii de zi, deci dezbateri legate de tematica abordată; planuri de muncă generale, anuale sau pe trimestre și comentariile angajate cu privire la conținutul lor; pregătirea și desfășurarea unor campanii (1 Mai, 7 Noiembrie, 1 August - Ziua de luptă împotriva războiului -, campanii pentru amnistie, sprijinirea luptătorilor revoluției, a victimelor unor "regimuri reacționare", "fasciste" etc.) și analiza modului în care s-au desfășurat ele; scrisorile adresate, frecvent, partidelor comuniste din diferite țări și discutarea acestora; rapoarte ale partidelor comuniste sau a reprezentului acestora la SRB și discuții pe marginea acestor rapoarte; discutarea activității partidelor comuniste sub toate aspectele sau pe domenii de activitate (munca în rîndul tineretului,femeilor, armatei, a sindicatelor, țăranilor, șomerilor; atitudinea comuniștilor față de aspecte ori momente ale vieții politice - alegeri locale, municipale ori generale, caracterizarea diferitelor guverne ori forțe politice, apreciate drept compromise și combătute fără crutare; activitatea de presă, publicistica de stînga, agitația și propaganda și aniversarea unor evenimente deosebite (Revoluția din Octombrie, ziua de naștere a lui Lenin, Stalin, Marx, Engels, crearea Internaționalei a III-a Comuniste, Ziua Armatei Roșii etc.); Chemări adresate partidelor comuniste și proletariatului în legătură cu diferite probleme (solidaritatea cu Rusia Sovietică, combaterea războiului, lupta împotriva burgheziei); cunoașterea și popularizarea unor documente, rezoluții, hotărîri a plenarelor și Congreselor Internaționalei a III-a Comuniste, a Partidului Comunist (bolșevic) din URSS; organizarea cursurilor leniniste internaționale (deci problema pregătirii cadrelor pentru partidele comuniste în școlile de la Moscova ori Viena); analiza modului in care se realiza "pe teren" obiectivul "bolșevizării" partidelor comuniste; probleme privind munca ilegală a unor partide comuniste; consfătuiri ale SRB cu delegațiile

https://biblioteca-digitala.ro

partidelor comuniste venite la Moscova pentru a participa la diferite reuniuni, plenare, Congrese ale Cominternului, ori a diferitelor organe şi organisme subordonate acestuia avînd în zona lor de preocupări diverse sectoare de activitate (tineret, femei, sindicate, ţărani, intelectuali); analize periodice ale activităţii Lendsecretariatului Balcanic ca organ conducător, în cadrul Cominternului, a Federaţiei Comuniste balcanice.

Printre participanţii la activităţile SRB, menţionăm pe Piatniţki (din partea CEIC), pe Smeral, Gh.Dimitrov, Bela Kun, Mihailov, Valeţki, Kolarov - care au fost şi în conducerea Lendsecretariatului Balcanic -, Gorski, Voinov, Boşcovici, Ivanov, Knapp, Nicolaev, Vasiliev, Gurin, Sekun, Gorov, Rval, Weiss - delegaţi ruşi cu diverse responsabilităţi sau reprezentanţi ai partidelor comuniste din zona Balcanilor. Din partea Partidului Comunist din România, următoarele nume (în paranteză pseudonimul) au fost întîlnite mai des în documentele cercetate: Gelbe Moscovici (Al.Badulescu), Alexandru Dobrogeanu-Gherea (Alexandru, Taranu), Dumitru Fabian (Bela, Felix), Vitali Holostenco (Petrulescu), Boris Stefanov (Alexandru, Radu, Manu), Marcel Pauker (Luximin, Puiu, Prin), Elek Köblös (Balthazar, Dănilă), Dori Goldstein (Rudolf, Marinov), Lucreţiu Pătrăşcanu (A.Moldoveanu, Mironov, Andrei), Ion Cloţan (Tanc), Willy Roth (Kurt, Cucu), M.Kahane (Otto, Peterfi), Ecaterina Arbore, Pavel Antip Teacenko (Petrescu, Stănescu, Ursu), Gh.Cristescu, Niculescu, Helmut, M.Ciobanu, Gradinaru, Sanda Maroşi, Timotei Marin, Iurev, Francisc Bucova (Sigmund), Kaufman, M.Albinescu, Popp, Solomon, Schein (Mihalache) Berger, Sternberg (Eduard), Rozvan, Ana Pauker, N.Marian, Dobrescu etc.

Aşa cum am subliniat, dosarele cercetate de la Arhiva Cominternului cuprind o largă arie problematică, dintre "probleme prioritare" degajîndu-se, totuşi, criza Partidului din anii 1927-1931, dezbaterile privind problemele sindicale şi de tineret, sistemul de alianţe în lupta revoluţionară şi "problema naţională".

În materialele pe care le-am cercetat, pot fi surprinse unele cauze ale crizei puternice în care s-a aflat mişcarea comunistă către sfîrşitul anilor '20 (unele dintre acestea dezvăluite, direct ori indirect, de către cadre din interior ori din afară, care "trăiau evenimentele" şi doreau, nu de puţine ori, să-şi justifice, să-şi apere modul de acţiune): formarea partidului comunist din cetăţeni care au aparţinut Partidului Social-Democrat din Transilvania ori Bucovina, provincii în care "influenţele oportuniste" au fost foarte puternice faţă de Basarabia, unde existau "magiore tradizioni revoluzionari" (deci aruncarea "vinei" pe social-democraţie, cînd ruptura cu aceasta trebuia să devină totală!); formarea unor grupuri "de centru", "stînga" şi "dreapta", sub influenţa "oportunismului", a "reformismului"; "regimul de teroare" în condiţiile ilegalităţii; dese schimbări în conducere, datorate arestării şi întemniţării unora dintre lideri, membri ai Comitetului Central, Biroului Politic ori Secretariatului "impuse" "de sus", de către Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste pentru asigurarea unei totale "fidelităţi" faţă de ordinele venite de la "Centru"; înlocuiri de cadre, explicabile, totodată, şi prin ineficienţa muncii PCR, prin rezultatele slabe în activitate, neconcordante cu aşteptările şi exigenţele Cominternului, grăbit mereu în extinderea influenţei comunismului şi realizarea unui "bilanţ pozitiv" pe fronturile luptei consacrate victoriei mai rapide a "revoluţiei proletare"; nerespectarea regulilor muncii conspirative şi suspiciuni privind existenţa unor "trădători", care ar oferi organelor de poliţie şi securitate informaţii privind activitatea şi cadrele Partidului; dispute şi confruntări politico-ideologice în Partid cu privire la strategie şi tactică, la cadrul intern şi internaţional în care îşi desfăşura activitatea şi care, dacă nu conveneau Cominternului ori nu se "alineau" viziunilor Moscovei, erau cotate drept "deviere", "oportunism", "reformism", "abatere" de la marxism-leninism, luptă de clasă, revoluţie etc.; certuri şi neînţelegeri în cadrul conducerii, la nivelul

https://biblioteca-digitala.ro

Comitetului Central ori a Biroului Politic, între liderii din țară și cei din exil, între cei mai "disciplinați", oportuniști, stîngiști și dogmatici - realmente necunoscători ai unor realități naționale și care se supuneau mai ușor sau necondiționat "ordinelor" conducerii Cominternului - și unii dintre reprezentanții Partidului (Cristescu, Pătrășcanu ori Rozvani, de pildă, pentru situații și probleme deosebite) care țineau să afirme - conștienți sau încă nu de consecințe pentru persoana lor sau pentru Partid -, unele adevăruri și puncte de vedere contrazicînd opinii cominteriste (în problema națională, sindicală, sistemul de alianțe, Blocul Muncitoresc Țărănesc etc.); amestecul evident al Cominternului în impunerea tezelor și a "delegaților" sai în preferința pentru "cadre" provenite din rîndul minorităților, din provincii aflate, pînă în 1918, sub dominația Austro-Ungariei ori a Imperiului țarist etc. Asociate unor "greșeli" săvîrșite în problema națională - în sensul lipsei de unanimitate în traducerea în viață a tezelor cominterniste legate de acțiunea pentru desființarea unor state naționale create ori refăcute în 1918 - toate aceste "lupte fracționiste", iscate mai cu seama din "preocuparea pentru bolșevizarea Partidului", au născut o criză acută în cadrul acestuia, ducînd la dezintegrarea și atomizarea lui, PCR încetînd, practic, să mai existe ca un "tot unitar", împrejurare care a permis Cominternului să exercite o tutelă și mai puternică asupra ultrastîngii din România.

Analize slabe, superficiale, globale, ale contextului intern ori ale situației internaționale - derivate fie din necunoașterea evoluțiilor din viața națională ori a proceselor istorice reale de pe mapamond, fie, mai ales, din dorința ca "Secția" să confirme, prin optica sa, "justețea" punctului de vedere al Moscovei, iată o altă concluzie pe care o degajă analiza fondului documentar consultat la ROTEHIDNI. Ne aflăm, deci, în fața unor analize și viziuni negativiste, nihiliste, catastrofice în care realități complexe, contradictorii apar zugrăvite într-o singură culoare: în negru; analiza nuanțată a vieții social-economice și politice din țară - cu luminile și umbrele ei - este înlocuită de lozinci și șabloane repetate neîncetat, de un limbaj sentențios, agresiv, pătimaș, de aplicarea, cu ușurință, a etichetelor "exploatator", "exploatare", "criză", regimul politic din România, fiind, dincolo de orice guvernare, "fascist", "reacționar", "vîndut" intereselor occidentale; în contrast cu acest "negru intens" în care este înfățișată realitatea României postbelice din a doua jumătate a anilor '20, apar, cu atît mai evident, triumfalismul și idealismul, steagul roșu atotbiruitor, - confruntîndu-se, mereu, dorințele cu realitățile - în aprecierea gradului de dezvoltare a mișcării revoluționare, de stînga: exagerări frizînd, de cele mai multe ori, ridicolul, dar cu consecințe tragice în planul "practicii revoluționare" - întîlnim, repetat, în documente cînd este vorba de aprecierea celor "trei șuvoaie", a celor "trei forțe revoluționare" fundamentale, respectiv "mișcarea muncitorească, proletară", "mișcarea țărănească" și "mișcarea național-revoluționară în *provinciile ocupate*", *forțe social-politice care se află, mereu,* "în ofensivă", "în ascensiune", cîștigînd "noi poziții" în viața națională și, desigur, la scara mondială. În afara existenței premiselor interne și a "maturizării" condițiilor obiective și subiective pentru un "nou avînt revoluționar" (chiar din 1926-1927!), transformarea revoluției burghezo-democratice în evoluție proletară, în cazul României, va fi facilitată - se accentuează, de fiecare dată, probabil conștientizîndu-se debilitatea și fărîmițarea forțelor de stînga, - de "granița cu URSS", de "învecinarea" cu Uniunea Sovietică și de "conjunctura internațională", deci de "raportul internațional al forțelor motrice de clasă ale revoluției", în care "prima țară a socialismului victorios" urma să joace un rol esențial; în acțiunea revoluționară va trebui să fie utilizată tactica "frontului unic de jos", să fie demascat fără cruțare "rolul trădător al social-democrației", în special a "aripii sale de stînga", forță politică acuzată că ar fi "favorabilă unei lovituri de stat militare și fasciste, războiului contra URSS" și că ar reprezenta "sprijinul nemijlocit al dictaturii burgheziei" (inutil să mai subliniem cît de

https://biblioteca-digitala.ro

"fidei" a fost însuşită - de către Comintern şi "Secţiile" sale - teza stalinistă relativă la caracterizarea social democraţiei ca "social-fascistă", cu toate implicaţiile acesteia legate de sciziunea mişcării muncitoreşti şi de uşurarea ofensivei fascismului).

"Slăbiciunea" Cominternului pentru aşa-zisa "problemă naţională" în România este cunoscută, documentele cercetate venind să confirme preocuparea constantă a liderilor de la Moscova pentru Basarabia, Bucovina şi Dobrogea, în special.

Analizele privind problema din urmă sînt numeroase şi, de fiecare dată, nota critică şi tonul de nemulţumire faţă de rezultate apar cu pregnaţă. In problema naţională, au continuat să predomine greşelile Comitetului Central. In ciuda hotărîrilor Congresului al III-lea al Partidului, Comitetul Central " cu foarte puţin curaj ("oceni nesmelo") a pus lozinca noastră fundamentală: autodeterminarea pînă la despărţirea de statul român. Faţă de Basarabia şi Bucovina, lozinca Congresului a fost să susţină năzuinţa maselor muncitoare din cele două provincii de unirea lor (de alipire a lor) la Republica Socialistă Sovietică Autonomă Moldovenească şi la Ucraina Sovietică". "Mişcarea naţional-revoluţionară" din aşa-zisele "provincii ocupate" (Transilvania, Basarabia, Bucovina, Dobrogea) se constituia în cea de "a treia forţă motrice" a revoluţiei din România, alături de mişcarea revoluţionară a proletariatului şi de mişcarea ţărănească (analiză din Raportul lui Petrulescu la SRB, în noiembrie 1928).

În "Rezoluţia asupra mişcării naţional revoluţionare în Balcani" (din 1931), partidele comuniste din Balcani sînt, din nou, criticate pentru "slăbiciuni şi greşeli" în problema naţională, pentru "pasivitate", subaprecierea caracterului revoluţionar profund "a luptei maselor înrobite sub raport naţional", nelegarea luptei pentru eliberarea naţiunilor asuprite de lupta pentru revendicări zilnice ale maselor. PCR "aproape nu duce muncă de partid în Dobrogea", în "Dobrogea şi Basarabia nu există sindicate revoluţionare"; în aceste condiţii, comuniştii români "trebuiau să elaboreze imediat măsuri concrete de mobilizare a maselor din regiunile asuprite, în primul rînd din Basarabia, Dobrogea şi Bucovina, în apărarea URSS şi să lege apărarea URSS şi victoria revoluţiei proletare mondiale de lupta pentru eliberarea naţională a popoarelor asuprite din Balcani".

Este urmărită şi "sprijinită în muncă" Organizaţia Revoluţionară Dobrogeană, care trebuia să-şi aducă contribuţia nu numai la "eliberarea" Dobrogei de Sud, ci la "eliberarea" şi "sovietizarea" Dobrogei întregi; se dau mereu "indicaţii" privind necesitatea întăririi legăturilor între ORD, PCR şi Partidul Comunist Bulgar, a creşterii forţei şi influenţei ORD nu numai în rîndul populaţiei bulgăreşti din Dobrogea, dar şi a populaţiei turce, mai apatică, mai puţin dispusă la "încadrare politică"; de asemenea, paralel cu plîngerile relative la "colonizarea" Dobrogei cu populaţia românească prin reforma agrară, se cere ORD să intensifice munca pentru "a pătrunde" în organizaţiile locale ale PNŢ şi a cîştiga "simpatiile" pentru "cauza revoluţionară".

Săgeţi critice sînt mereu îndreptate asupra PCR pentru modul cum desfăşoară activitatea în Dobrogea, în "problema naţională"; exceptînd legăturile "la vîrf" ale conducerilor PCR şi ale Organizaţiei Revoluţionare Dobrogene, "nu poate fi vorba nici măcar despre o slabă organizare locală în Dobrogea, nici despre o conducere adevărată a mişcării naţional-eliberatoare de către PCR".

Avînd în vedere "rolul special al Dobrogei în războiul antisovietic", sînt trasate, în 1931, "sarcini speciale" pentru activitatea comunistă în această regiune: întărirea ORD nu numai în Dobrogea de Sud, ci şi luarea unor măsuri rapide pentru consolidarea unor puncte de sprijin ale Organizaţiei în Dobrogea de Nord"; "în condiţiile terorii de masă extraordinare" (pretext pentru acţiune - n.n.), capătă o importanţă deosebită "crearea unor organizaţii de masă" de "autoapărare" contra "manifestărilor fasciste"; alături de

https://biblioteca-digitala.ro

propaganda antimilitaristă, se subliniază oportunitatea constituirii unui comitet special care să se ocupe de "pregatirea unor manifestari in spatele armatei române, in cazul războiului cu URSS". Realizarea acestor obiective reclama respectarea conspirativității, crearea unor celule comuniste în Dobrogea pentru conducerea mișcarii național-revoluționare, constituirea de sindicate de masă în localități din Dobrogea (Silistra, Turtucaia, Bazargic, Balcic, Covasna) și dezvoltarea mișcării greviste, organizarea și întărirea grupelor de autoapărare ale ORD.

Basarabia și Bucovina sînt provinciile istorice românești cărora li se acordă maximum de atenție. "delegații basarabene", formate, în special, din ruși sau rusofili critică mereu conducerea comunistă de la Bucuresti, întrucît dovedește "insuficientă preocupare" pentru Chișinău și Cernăuți, cerînd, în mod expres, Cominternului să intervină direct pentru "îmbunătățirea muncii" în aceste teritorii, unde "munca" de "bolșevizare" nu este la înălțimea exigențelor: delegații venite de la Paris ori din America, formate din evrei imigranți în Occident, sînt primite, evident cu aprobarea CEIC, la ședințe ale SRB, unde se declară gata să sprijine "mișcarea de eliberare" din Basarabia și Bucovina, propunînd chiar un "plebiscit" pentru a se afla exact dorința populațiilor locale, după ce demască "procesul de românizare" practicat, după 1918, de către autoritățile de la București.

"Zagranbiuro-ul ("Biroul Exterior"), format la împlinirea unui deceniu de la Marea Unire din 1918, trebuia, în mod special, să întărească "mișcarea revoluționară" în Basarabia și Bucovina și să contribuie la traducerea în viață a principiului leninist al "autodeterminării popoarelor", "să conducă întreaga activitate practică a organizațiilor comuniste" din teritoriile menționate. "Spiritul său internaționalist" era conferit de componență (reprezentanți ai PCR, Basarabiei, Bucovinei, RSS Autonome Moldovenesti si ai RSS Ucrainene), sediu (Harkov) și asigurarea, de catre Partidul Comunist din Ucraina, a tuturor cheltuielilor pentru întreținerea aparatului, cadre, propagandă, presă și tipărituri, deplasări etc. (aproximativ 2.000 de ruble, pe lună, considerată ca "sumă minimă"!).

Creat, în ianuarie 1928, printr-o hotărîre specială a CEIC, Zagranbiuro, deși aflat, formal, sub conducerea PCR, trebuia să dispună de "suficientă inițiativă și independență" pentru a-și realiza obiectivele "de conducere practică a muncii de partid, în Basarabia și Bucovina". În acest cadru, nu lipsesc nici "sarcini" pentru PCR: în vederea stabilirii unor condiții normale de "activitate în Basarabia", CC al PCR trebuia să revizuiască (să revadă) hotărîrile privind desființarea comitetului regional Basarabia și excluderea din Partid a secretarului acestei organizații și "să facă tot ceea ce este necesar pentru restabilirea încrederii tovărășești reciproce între tovarășii din Basarabia și tovarășii de partid din alte regiuni ale României". În plus, CC al PCR "trebuie să facă cunoscut partidului și maselor din Vechiul Regat *situația din Basarabia și să asigure sprijinul lor permanent muncitorilor și țăranilor basarabeni în* lupta lor împotriva jugului național". Relația reciprocă între PCR și PC(b) din Ucraina în problemele Basarabiei și ale Bucovinei urma să fie reglementată pe calea unei înțelegeri corespunzătoare între Comitetele Centrale ale celor două partide comuniste, înțelegere care va fi "confirmată" de către CEIC. Biroul de peste graniță al CC al PCR pentru munca în Basarabia și Bucovina avea următoarea componență: Leopold (Doțenko) (din partea CC al PC(b) din Ucraina), în calitate de secretar al Zagranbiuro; Rosenfeld (reprezentantul CC al PCR), Petrulescu (Holostenco) - (reprezentant al Comitetului regional Moldova, probabil, deci a RSS Autonome Moldovenești) și Borisovski (reprezentantul Comitetului Regional al PCR). El urma să editeze, în viitor, în limba rusă și în "limba moldovenească" (!? - n.n.) ziarul "Krasnoe Znamia" ("Steagul Roșu"), să editeze broșuri și manifeste cu privire la Basarabia (mai ales pentru a 10-a aniversare a "anexării" și pentru 1 Mai) și, concomitent, să

https://biblioteca-digitala.ro

nu ignore activitatea Asociației Revoluționare Țărănești din Basarabia (SRK) ca și stabilirea de relații cu "organizațiile revoluționare din Bucovina" (a căror existență și activitate păreau a fi un fel de "terra incognita" - n.n.).

In 1931, constatîndu-se că "în Basarabia și Bucovina există o mișcare revoluționară țărănească care tinde la eliberarea acestor teritorii de sub jugul național și unirea lor la Uniunea Sovietică", se impunea, drept obiectiv prioritar al muncii PCR, întărirea activității în aceste organizații care erau "Asociația Revoluționară Țărănească", în Basarabia, și "Vozvolen", în Bucovina. Se sublinia că munca lor, ca și în cazul Dobrogei, trebuie legată de lupta antirăzboinică și că sarcinile formulate pentru Organizația Revoluționară Dobrogeană - la care ne-am referit deja, mai sus - sînt valabile și pentru "organizațiile național-revoluționare" de la Chișinău și Cernăuți.

Întrucît Opis-ul (Inventarul) 286 de la Fondul 495 - cel care înglobează documente ale Reprezentanței Partidului Comunist din România pe lîngă Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste - fusese văzut de alți istorici români și întrucît din acest opis s-au realizat, deja, un mare număr de xerocopii, aduse în țară, în sinteza de față relativă la Arhiva Cominternului noi n-am mai făcut referire la aceste materiale documentare de primă însemnătate pentru studierea mișcării comuniste românești. Așa cum s-a putut constata, ne-am concentrat preocuparea - cu mîndria, bucuria și satisfacția de a fi fost printre primii cercetători și istorici din România care au avut șansa de a consulta și cerceta arhive rusești - pentru a depista fonduri în care puteau exista referiri ori materiale referitoare la țara noastră. In acest scop, am cercetat inventarele (opis-urile) mulțimii de organe și organisme care alcătuiau armătura birocratico-organizatrică a Internaționalei a III-a Comuniste.

Evident, pentru un cercetător avizat, cunoscător al istoriei Cominternului, multe probleme din dosarele cercetate sînt deja cunoscute, documentele venind să confirme, să întărească ori să nuanțeze concluzii anterioare - în unele cazuri -, să contribuie la combaterea unor false aserțiuni, răstălmăciri din literatura marxistă cu privire la activitatea globală a Internaționalei Comuniste, în alte împrejurări.

Materialele intrate în reflectorul cercetării privind mișcarea revoluționară de ultrastînga din România în perioada 1926-1931 - materiale inegale sub raportul fondului de idei, relatări și concluzii - ne pun, din start, în fața unui Partid comunist născut nu din necesități istorice, ci apărut drept o creație artificială, impusă de Rusia Sovietică pentru a extinde așa-zisa "revoluție proletară" - de fapt dominația Sovietelor - dincolo de hotarele fostului Imperiu Țarist. Iată cum este zugrăvită o asemenea realitate într-un raport al unui reprezentant al PCR, Iglov, către Comintern (din 18 aprilie 1928): "Nu se poate spune că Partidul nostru s-a născut drept consecință a unei oarecari lupte mari (de proporții) sau a unei cotituri ideologice și organizatorice. Trebuie să avem curajul să spunem că fondarea Partidului Comunist în România s-a produs complet artificial" (subl.n. I.S.) (...). Cei care au plecat la Moscova, în toamna anului 1920 și s-au angajat să accepte cele 21 de condiții s-au dovedit niște "provocatori" întrucît au susținut că fondarea Partidului se face "nu pentru că muncitorii vor, nu pentru că ei (cei din delegație - n.n.) au simpatizat cu Cominternul, ci pentru că lor li se plătește pentru aceasta și ei se află în serviciul Rusiei Sovietice" (Fond 495, Opis 69, dosar 10, filele 1-2. Raportul lui Iglov în ședința SRB, 18.IV.1928). Credem că o declarație de o asemenea sinceritate brutală nu mai are nevoie de alte comentarii. Documentele pe care le-am văzut, răsfoit ori studiat, permit înfățișarea PCR așa cum a fost el în realitate: un grup minuscul, botezat de "nașii" Moscovei "Partidul Comunist din România", cuprinzînd între [illegible] membri, cifră "umflată" prin încadrarea, în rîndul acestora, a unor simpatizanți ai stîngii, neîncregimentați politic sau a unor membri ai Sindicatelor Unitare; o "Secție" a Cominternului cu o compoziție socială și

https://biblioteca-digitala.ro

națională total inadecvate (peste 85% din rîndul membrilor și ai conducerii provin din rîndul minorităților naționale și, mai ales, din provinciile istorice aflate pînă în 1918 sub dominație străină); un partid "elitist", "de cadre", necunoscător al realităților naționale, un grupuleț alogen, sectar, dogmatic, docil, ultrasensibil și ultrareceptiv la ordinele și comenzile din afară, total "invizibil", fără creier și inimă, în realitatea politică românească, alcătuit din indivizi fără patrie și fără Dumnezeu, setoși de putere și avizi după bani, suspicioși și certăreți (în numele, chipurile, a unor principii marxist-leniniste, în realitate pentru a ocupa un loc mai bun în ierarhia din țară sau la eșaloanele superioare ale "Comenduirii" de la Moscova), suspiciunea și delațiunea fiind, premeditat, alimentate și întreținute de către "Centru"; o echipă care practica agresiv retorica revoluționară și accepta lozinci aberante, inadecvate realităților interne și internaționale, supusă mereu "bombardamentului" criticilor, reproșurilor și înjosirilor în atmosfera cazonă a Cominternului, pentru neputința de a deveni o forță în România interbelică, pentru reale sau inventate "devieri de stînga", "devieri de dreapta", pentru acțiuni și manifestări cotate drept oportunism, revizionism, conciliatorism, reformism, sectarism, dogmatism, stîngism, nihilism ori triumfalism.

Studierea materialelor din această Arhivă prezintă o însemnătate excepțională înainte de toate pentru elaborarea unei adevărate și reale istorii a PCR – în care "uriașul" prefabricat, de ieri, apare, în adevărata sa dimensiune cantitativă și calitativă: un monstruos pitic, minuscul ca număr și ca prezență în viața națiunii, "conceput", *ab initio*, drept un "cal troian", o "Coloană a V-a" avînd ca "misiune istorică", "introducerea bolșevismului în România", o agenție de spionaj sovietică la București, o pîrghie solidă în vederea pătrunderii și extinderii influenței sovietice în țara noastră, a subminării temeliilor statului național unitar român și a destabilizării situației interne în contextul în care consolidarea României Mari apărea drept obiectivul fundamental și vital pentru întreaga suflare românească în anii postbelici.

Dar punerea în circuit a documentelor rusești din Fondul Comintern prezintă o semnificație specială și din altă rațiune fundamentală: ele permit dezvăluirea, cunoașterea obiectivelor și mijloacelor politicii sovietice față de România. Nu întîmplător, conducerea Cominternului insista în mod special, în cazul României, pentru aplicarea în viața de către PCR a "tezei marxist-leniniste" privind "dreptul popoarelor la autodeterminare pînă la despărțirea de statul existent". Planurile și eforturile pentru ocuparea sau recucerirea unor teritorii românești ne ajută să înțelegem mai bine presiunile exercitate asupra comuniștilor români pentru promovarea acestor "obiective revoluționare" în sensul întreținerii unei tensiuni legate de rezolvarea justă a "chestiunii naționale" prin ruperea unor teritorii din trupul țării, analizele frecvente care se fac, la diferite "eșaloane" ale ierarhiei cominterniste, acestor teme majore, mereu "de stringentă actualitate" cît și criticile severe adresate conducerii PCR pentru "rezultatele nesatisfăcătoare" obținute la acest capitol. Același obiectiv de esență imperială – "foamea de spațiu" a rușilor, acoperită acum de frazeologie revoluționară – explică "obsesia" Kremlinului pentru Basarabia, Bucovina și Dobrogea; sînt teritorii românești pentru care – așa cum am constatat mai sus – s-au creat Organizația Revoluționară Dobrogeană și Zagranbiuro-ul, practic un fel de partid comunist pentru provinciile istorice românești din Nord-Estul și Estul spațiului istorico-geografic al României Mari traversat de Prut și Nistru.

Continuarea cercetării altor fonduri, inventare și dosare – dincolo de ceea ce s-a putut aduce în țară, prin plata unor mari sume de bani în valută! – ne va ajuta să "demontăm, piesă cu piesă, întreg "angrenajul" creat de Rusia bolșevică pentru a impune comunismul pretutindeni, pentru a-și extinde sfera de dominație și influența nu numai în Europa, ci în întreaga lume. Nimic nu a fost cruțat pentru a crea, ca structuri, dimensiuni, țeluri și prețuri (costuri), acest aparat mostruos, criminal, militaro-birocratic,

https://biblioteca-digitala.ro

supus și risipitor - legat, indiscutabil, prin toate fibrele sale de spionajul și contraspionajul sovietic - și din care a făcut parte și Partidul Comunist din România! S-au creat tot mai numeroase premise - inclusiv prin deschiderea porților Arhivelor ruse - pentru a prezenta istoria, activitatea în adevărata sa lumină, *sine ira et studio*.

https://biblioteca-digitala.ro

GH. PUNGĂ

DIN NOU DESPRE RINGALA, SOȚIA LUI ALEXANDRU CEL BUN

După cum se cunoaște, numeroasa familie a lui Alexandru cel Bun a provocat atît în epocă, cît și în posteritate aprinse dispute pentru succesiunea la tron și, deci, și pentru stabilirea filiației urmașilor. În timp ce asupra copiilor săi nelegitimi continuă să existe unele semne de întrebare, în ceea ce privește soțiile înțeleptului voievod, cercetările mai vechi sau mai noi au eliminat anumite inadvertențe, propunînd și o succesiune logică a acestora. Astfel, începînd cu A.D.Xenopol, s-a considerat că Alexandru cel Bun ar fi avut cinci femei: Margareta, Ana (numită și Neacșa), Ringala, Marina și Stanca (Stana)[1]. În timp ce reputatul nostru istoric arăta că Ringala ar fi ajuns doamnă a Moldovei pe la 1411, relativ recent, Ștefan S. Gorovei se întreabă dacă soția lui Alexandru cel Bun, atestată cu ocazia prestării omagiului de către voievod la Snyatin (29 mai 1415), era Ana, menționată de documentele interne și de piatra de mormînt de la Bistrița, sau Ringala, sora cneazului lituanian Witold[2]. Constatînd că pe pictura ce înfățișează scena aducerii, în anul 1415, a moaștelor Sfîntului Ioan la Suceava, reprezentată la Voroneț și Sucevița, stă scris că evenimentul a avut loc "... în zilele binecredinciosului Io Alexandru voievod și ale doamnei sale Ana, sub arhiepiscopul Iosif", el a optat, cum era și firesc, pentru prima ipoteză. După opinia aceluiași cercetător, Alexandru s-a căsătorit cu Ringala la puțin timp după moartea Anei, probabil chiar în martie 1419, cînd cetățenii Liovului i-au trimis noii doamne, "pro honoratione", o bucată de stofă englezească.

Apelînd la istoriografia poloneză (și, în special, la lucrările lui Kazimierz Jasinski), care, în general, este mai puțin accesibilă specialiștilor români, Constantin Rezachevici a respins acest punct de vedere, susținînd că Ana nu ar fi altceva decît numele creștin al Ringalei[3]. După opinia apreciatului cercetător bucureștean, data exactă a morții doamnei Ana, 1415, cum apare într-un scurt rezumat german în care văleatul se pare că a fost citit greșit, și 2 noiembrie 1418, cum este scris pe piatra de mormînt, nu prezintă o importanță prea mare pentru stabilirea următoarei căsătorii a domnului moldovean. Și aceasta pentru că nu este exclus ca inscripția de pe lespedea pusă mai tîrziu de Ștefan cel Mare să conțină erori de datare, iar unele izvoare poloneze, necunoscute istoriografiei noastre, pun semnul egalității între Ana și Ringala. Se arată, astfel, că într-o scrisoare adresată de lioveni suzeranului jagellon se cerea ca acesta să plătească unui oarecare Hanel datoria decedatei prințese "*domina Anna alias Ringala soror serenitatis carissima*"[4]. Într-o altă epistolă nedatată adresată acelorași orășeni, fosta soție a lui Alexandru cel Bun este numită "domina Anna alias Ringala ducissa in Olesko"[5]. Aceeași sintagmă o regăsim și în registrul de venituri și cheltuieli al Liovului, atunci cînd se referă la șederea prințesei la Olesko, localitate care era beneficiul ei de văduvă, după moartea primului soț, Henryk Siemowitowic. Acceptînd opiniile lui K.Jasinski istoricul român ajunge la concluzia că Ringala s-a căsătorit cu Alexandru cel Bun încă din 1415, cînd este atestată în izvoarele românești doar cu numele creștin de Ana, murind..." între sfîrșitul lui 1423 și începutul lui 1434, dar mai probabil în primii ani după 1423, dată în urma căreia nu mai avem vești despre ea în viață"[6].

Făcînd trimitere la acest articol, fără a-l comenta însă[7], regretatul profesor C.Cihodaru a rămas la vechea opinie conform căreia Ana menționată pe piatra de mormînt este identică cu Neacșa atestată de Letopisețul anonim ca mamă a lui Iliaș: "Neacșa nu ar fi altceva decît un diminutiv de la Ana sau mai precis de la diminutivul Anica, prin sufixul *șa*, moștenit din vechea slavonă ca în Focșa, Lupșa, Apșa, Lipșa etc. Filiera ar fi fost următoarea: Ana - Anica sau Aneca

https://biblioteca-digitala.ro

- Anicşa sau Aneacşa - Neacşa"[8]. Ea ar fi murit, într-adevăr, la anul 1418, iar anul 1415 aflat în rezumatul traducerii germane provine dintr-o lectură greşită. Pe la 1419, Alexandru s-ar fi căsătorit cu Ringala, care "... a uneltit cu vîrfurile clerului catolic de aici la convertirea domnului la catolicism", dar, nereuşind, a cerut papei desfacerea căsătoriei, eveniment care a avut loc în cursul anului 1421[9].

Alţi cercetători au acceptat opinia exprimată pentru prima dată la noi de Constantin Rezachevici, încercînd să argumenteze şi inexistenţa primei soţii numită Margareta[10].

Deşi sursele documentare externe par a identifica în mod definitiv pe Ana cu Ringala, după părerea noastră există încă unele semne de întrebare care ne obligă să revenim asupra acestui subiect.

Aşa cum s-a observat şi de către alţi cercetători, între Ana menţionată pe piatra de mormînt pusă la mănăstirea Bistriţa şi Neacşa din letopiseţ se poate pune semnul egalităţii. Astfel, în izvorul epigrafic se arată: "Şi i s-a născut (lui Alexandru - n. ns.) un fiu, întîiul născut, numit Ilie vodă, în anul 6917 (1409) iulie 20, din cneaghina Neacşa"[11], iar pe lespedea pusă în vremea lui Ştefan cel Mare scrie "Io Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, înfrumuseţă această groapă doamnei Ana, doamna lui Alexandru voievod, mama lui Ilie voievod, care s-a strămutat la veşnicele lăcaşuri, în anul 6926 (1418) luna noiembrie 2, fiind egumen popa Grigorie"[12].

După opinia noastră, data înscrisă pe piatra de mormînt de la Bistriţa nu ar trebui suspectată. Şi aceasta pentru că, dacă doamna Ana este identică cu Ringala, nu înţelegem cum o catolică atît de ferventă, care s-a despărţit de soţ tocmai din motive religioase, a putut să fie înmormîntată într-o biserică ortodoxă care nu era altceva decît panteonul familiei lui Alexandru cel Bun. Trebuie să observăm, apoi, că însăşi informaţiile externe puse acum în circuitul ştiinţific românesc lasă să se înţeleagă că, după divorţ, Ringala s-a retras în Polonia, trăind în localitatea Olesko, unde, probabil, a şi murit.

Să revenim însă asupra rezumatului german publicat de Wickenhauser sub data 14 aprilie 1415. Prin acest act, Alexandru cel Bun arăta că "adevărata sa soţie, Ana, de bunăvoia ei şi cu cuget bun, chiar înaintea morţii sale, a dăruit mănăstirii Bunavestire, care este la Moldoviţa, şi unde este egumen Vasilie, satele anume: Vaculinţi şi unde Zîrnă şi-a făcut curătură, sub pădure, ca să fie acestei mănăstiri uric cu toate veniturile". Pe bună dreptate, ultimii editori au redatat acest document 14 aprilie <1419-1421>[13]. Făcînd abstracţie de noua datare, acest regest conţine şi un alt argument, nefolosit încă, care se opune identificării Anei cu Ringala: de ce ambiţioasa soră a lui Witold, care contractase căsătoria cu voievodul moldovean din motive politice, a dăruit aceste proprietăţi, care probabil îi aparţineau, mănăstirii ortodoxe de la Moldoviţa şi nu unei biserici catolice din Moldova, cum făcuse Margareta, mama lui Petru I ?

În acest context, merită să reţinem că, la 13 decembrie 1421, cînd voievodul Alexandru, a dat în folosinţă viageră fostei soţii tîrgul Siret şi Volhovăţul, cu toate satele, cătunele, morile, iazurile şi vămile care depind de acestea şi 600 de ducaţi de aur anual, Ringala nu apare cu nume dublu, nici în varianta slavonă, a actului respectiv şi nici în cea latină[14]. Acest fapt ne determină să presupunem că şi în perioada cît a fost doamnă a Ţării Moldovei principesa de origine lituaniană era numită doar Ringala, probabil pentru a o deosebi de soţia precedentă a lui Alexandru cel Bun. De altfel, în acest sens, pledează şi afirmaţia lui C. Rezachevici conform căreia "principesele lituane primeau adesea numele Ana la botez, de pildă: Aldona-Ana, prima soţie a lui Cazimir cel Mare, sau Danuta-Ana, sora Ringalei, soţia lui Janusz I, cneazul Mazoviei"[15]. Se pare, aşadar, că aceasta era o modă întîlnită în regatul vecin, care nu este atestată şi de izvoarele moldoveneşti.

Avînd în vedere aceste indicii documentare, dar şi de logică istorică, considerăm că cele

https://biblioteca-digitala.ro

două nume, Ana şi Ringala, întîlnite în izvoarele interne desemnează două doamne diferite. Aşa cum s-a afirmat în istoriografia noastră, Ana (Neacşa) s-a căsătorit cu Alexandru cel Bun cu puţin timp înainte de 20 iulie 1409, dată la care s-a născut Ilie voievod, murind probabil chiar la 2 noiembrie 1418, cum se atestă pe piatra sa de mormînt. Pe de altă parte, este greu de acceptat ca un domn atît de bogat în neveste şi care a ţinut mult la tradiţia dinastică a Muşatinilor, să nu fi fost căsătorit şi să nu fi avut copii în primul deceniu de domnie, care coincide cu perioada sa de tinereţe[16]. Ringala, cu care s-a căsătorit probabil chiar în 1419, an în care liovenii îi trimiteau daruri "pro honoratione" a fost, deci, a treia sa soţie. După divorţul care a avut loc în 1421, ea trebuie să se fi retras în Polonia, unde şi-a găsit şi sfîrşitul, iar domeniul Siretului a revenit Moldovei.

În legătură cu rezumatul german datat 14 aprilie 1415 mai există încă un semn de întrebare: în ce calitate soţia lui Alexandru cel Bun dăruise mănăstirii Moldoviţa satul Văculeşti "şi unde Zîrnă şi-a făcut curătură"? Nu cumva exista aici un mai vechi apanaj al doamnelor Moldovei? Pentru a încerca un răspuns trebuie să revenim asupra izvoarelor privind acest interesant subiect.

După cum se ştie, actul din 1 mai 1384 prin care Petru I dăruia bisericii catolice din Siret, construită cu cheltuiala mamei sale Margareta, venitul vămii din acest tîrg, a suscitat numeroase discuţii referitoare în special la datarea sa topică. Păstrat doar într-o copie latină tîrzie, care s-a aflat la arhivele bisericii dominicane din Liov, documentul cuprinde în partea finală formula "... in villa Horleganoio, in curia matris nostre carrissime"[17]. Editînd acest act, Mihai Costăchescu a tradus textul: "în tîrgul Hîrlău (?), în adunarea Maicei noastre prea iubite"[18], deci, cu prudenţa specifică cercetătorului, pentru aşezarea de pe malul Bahluiului.

Cu mai bine de jumătate de veac în urmă, P.P.Panaitescu a ţinut să precizeze că "Horleganoio [...] nu este Hîrlăul (cum crede Costăchescu), căci e vorba de un sat (villa), moşia Margaretei, de căutat aproape de Siret, poate Horlăceni la sud de Dorohoi"[19]. Neţinînd cont de această precizare, autorii colecţiei *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova au tradus fără nici o îndoială" în oraşul Hîrlău"[20], impunînd anul 1384 ca prima menţiune documentară a acestei aşezări. Considerînd că termenul "villa" trebuie tradus aici prin tîrg sau oraş şi C.C.Giurescu a pus semnul egalităţii între "Horleganoio" şi Hîrlău[21].

Reeditînd actul în colecţia *Documente Romaniae Historica*, seria A, Moldova, C. Cihodaru, I. Caproşu şi Leon Şimanschi au tradus însă acest pasaj din formula coroboraţiei: "în satul Horlăceni, la curtea mamei noastre preaiubite"[22], aducînd în sprijinul localizării următoarele argumente: calificativul *villa* (sat) acordat aşezării; apropierea acesteia de oraşul Siret, unde mama lui Petru voievod întemeiase biserica Sf. Ioan Botezătorul şi după care i se atribuise supranumele: *Margareta de Siret*; perpetuarea regimului juridic al domeniului domnesc de la Siret şi în secolul al XV-lea, cînd acesta a fost dat spre folosinţă Ringalei, soţia repudiată a lui Alexandru cel Bun, în 1421, iar mai tîrziu, în 1456, Mariei, văduva lui Iliaş voievod; posibilitatea de interpretare: Horlăceni > Horlegani > Horleganoio"[23].

La aceste consideraţii trebuie să adăugăm şi faptul că în documentele redactate în limba latină în secolele XV-XVI Hîrlăul este numit "Bahlovia", adică oraşul Bahluiului: "datum ex Bahlovia" (ianuarie 1477)[24]; "date in Bahlovia" (20 mai 1498)[25]; "datum Balovie" (30 mai 1519)[26], "datum Bahlovie" (17 mai 1521)[27] etc. Dacă originalul actului din 1 mai 1384 ar fi fost scris în limba slavonă, este greu de admis că de la *u hrălovea*[28] ar fi derivat forma "Horleganoio". Apoi, în timp ce în documentele noastre oraşele erau desemnate prin termenii "civitate" sau "oppidum", aşezările de tip rural erau numite "villa"[29]. În sfîrşit, trebuie să arătăm că Horlăcenii se află în imediata vecinătate a satului Văculeşti[30] pe care doamna Ana îl dăruise împreună cu "curătura lui Zîrnă"[31] mănăstirii Moldoviţa. Toate aceste observaţii ne determină să presupunem că în acest punct aflat pe drumul ce lega Dorohoiul de oraşul Succava a existat un mai vechi apanaj al doamnelor Moldovei

https://biblioteca-digitala.ro

şi, deci, şi o curte princiară, unde a putut fi redactat actul din 1 mai 1384. Este foarte probabil ca sistemul de a crea unele beneficii pentru cneaghine să fie de sorginte poloneză. Astfel, chiar din izvoarele menţionate mai sus reiese că Ringala era ducesă de Olesko, aşezare aflată la răsărit de Liov, primită de la primul ei soţ, Henryk Siemowitowic. Strînsele relaţii politice moldo-polone de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, în care aranjamentele matrimoniale au avut un rol important, au dus, probabil, la extinderea acestei practici şi la est de Carpaţi. Se ştie, astfel, că la 6 iulie 1413, Alexandru cel Bun a dăruit soacrei sale Anastasia domeniul Coţmanilor[32], care după moartea ei urma să treacă în stăpînirea episcopiei de Rădăuţi, unde a şi fost înmormîntată[33]. Acelaşi voievod grijuliu i-a creat, la 1429, un apanaj şi ultimei sale soţii, Marina, căreia i-a dat mănăstirea Vişnevăţ (Căpriana), împreună cu cîteva sate[34]. Aşa cum am arătat, tot o Marina, văduva lui Iliaş voievod, a stăpînit domeniul Siretului şi Volhovăţului, care devenise un apanaj al doamnelor de religie catolică. Această danie a fost făcută înainte de 29 iunie 1456, cînd Petru Aron scria regelui polon că "făgăduim şi ne îndatorăm să renunţăm şi să dăm în chip real şi cu urmare preastrălucitei principese, doamnei Maria, rămasă pe urma lui Ilie, domnul de odinioară al Moldovei, în chip de dar şi zestre oraşul Siret cu suburbia şi satele ce aparţin lui şi satul Olhovăţ cu celelalte sate ce aparţin lui din vechime ş...ţ, neexceptînd pentru noi nici un privilegiu sau drept ..."[35]. În condiţiile numeroaselor lupte interne dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun în care a fost implicată şi Polonia, suveranul jagellon a încercat să schimbe statutul acestui domeniu. De asemenea, un alt important punct vamal al Ţării Moldovei urma să treacă sub controlul regatului vecin: "Intrucît priveşte pentru Hotin şi Ţeţina şi celelalte bunuri asupra cărora însăşi doamna Maria are scrisori şi privilegii şi întărituri pentru a le folosi ca zestre, acelea le amînăm pînă la întîlnirea cu domnul nostru, regele Cazimir, cînd vom trebui să depunem omagiu strălucirii sale ..."[36]. Conştient de importanţa strategică şi economică a acestei zone, chiar Petru Aron a ţinut să păstreze la Moldova puternica fortificaţie a Hotinului. Astfel, încă de la 1 octombrie 1455 el se obliga faţă de regele polon să-i întărească Mariei domeniul Siretului în schimbul cetăţii de pe malul Nistrului[37]. Această controversă a fost soluţionată în timpul lui Ştefan cel Mare, care a readus în stăpînirea Moldovei fostele apanaje ale doamnelor catolice ce erau pe cale să treacă definitiv sub controlul regilor jagelloni[38].

În ceea ce priveşte ocolul tîrgului Botoşani, nu este exclus ca el să fi fost o creaţie mai veche decît perioada domniei lui Petru Rareş[39]. Constatînd existenţa unor dieci paharnici şi vistiernici ai doamnei în prima jumătate a secolului al XV-lea, Constantin C. Giurescu considera că acest domeniu al doamnelor Moldovei a fost creat încă de la întemeierea statului[40]. Nu este însă exclus ca aceşti dregători să se fi îngrijit şi de alte apanaje ale cneaghinelor, menţionate mai sus. Chiar dacă la Botoşani este posibil să fi existat o mai veche curte a doamnelor, se pare că aceasta îşi schimbă statutul abia în timpul lui Ştefan cel Mare, cînd s-a impus principiul "moştenirii" ei de către toate soţiile voievozilor care s-au succedat la tronul Moldovei. Aserţiunea noastră se bazează doar pe faptul că marele domn a renunţat nu numai la tradiţionalele alianţe dinastice moldo-polone, dar şi la vechiul obicei de a crea apanaje viagere pentru cneaghinele care se înrudeau cu familia voievodală.

https://biblioteca-digitala.ro

N O T E

1. A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, Ediția a IV-a, îngrijită de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 134; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol.II, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p.109.

2. Ștefan S.Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, 1991, p. 36-40.

3. Constantin Rezachevici, *Ringala-Ana, un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun*, în RdI, nr.8, 1982, p.917-923, unde se fac importante precizări în legătură cu numele acestei doamne, redîndu-se și o bibliografie aproape exhaustivă.

4. *Ibidem*, p. 922.

5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*.

7. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, Ed. Junimea, 1984, p. 278-279.

8. *Ibidem*, p. 278, nota nr.21.

9. *Ibidem*, p. 279.

10. A.D.Xenopol, *op. cit.*, p. 154, unde, pe motivul că biserica catolică din Baia este posterioară domniei lui Alexandru cel Bun, istoricul Nicolae Stoicescu arată că "problema misterioasei Margareta nu s-a rezolvat încă în chip satisfăcător".

11. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P.Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1959, p. 14.

12. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 286. Egumenul Grigorie de la Bistrița nu este contemporan cu Alexandru cel Bun, ci cu Ștefan cel Mare. El este atestat de trei documente interne emise la 15 octombrie 1491, 23 noiembrie 1499 și 22 martie 1500 (DRH, A, Moldova, vol.III, București, Ed. Academiei, 1980, nr. 96, 246 și 256, Ediție îngrijită de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan.

13. DRH, A, Moldova, vol.I, București, Ed. Academiei, 1975, nr. 46, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și Leon Șimanschi. Presupunînd că cifra zecilor este corectă, editorii au considerat, pe bună dreptate, că greșeala ar fi doar la cifra unităților, propunînd deci anii 6927(1419), 6928(1420) sau 6929(1421). Actul nu poate fi suspectat de fals deoarece dania a fost întărită în 1443 de Ștefan al II-lea (*Ibidem*, nr. 242) și în 1499 de Ștefan cel Mare (*Ibidem*, vol.III, nr.240).

14. *Ibidem*, vol. I, nr. 48.

15. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 922.

https://biblioteca-digitala.ro

16. Aşa cum s-a observat, Iliaş este "întîiul născut" din Neacşa, în timp ce Alexandru cel Bun mai avea doi copii, Roman şi Vasilisa, menţionaţi în sfatul domnesc încă din 1408 (DRH, A, vol.I, nr.23 şi 25; cf. Ştefan S.Gorovei, *op. cit.*, p. 36 şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 278).

17. DRH, A, vol. I, nr. 1.

18. Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol.I, Iaşi, 1931, p.6.

19. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 228-229, n. nr.21.

20. DIR, A, Moldova, veacul XIV-XV, vol. I, p. 2.

21. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, p. 227-228.

22. DRH, A, vol. I, nr. 1.

23. *Ibidem*, p. 2.

24. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 342.

25. *Ibidem*, p. 408.

26. Idem, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527)*, Bucureşti, 1943, p. 526.

27. *Ibidem*, p. 527. Vezi şi documentele de la p. 563 şi 567, unde regăsim tot forma "Balovie" în loc de "Bahlovic".

28. Cf. DRH, A, vol.III, nr. 201.

29. La 7 septembrie 1604.

30. La 1816, satul aparţinea căpitanului C. Stroici şi avea doar 10 locuitori birnici (C. Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, Iaşi, 1979, p. 94). Pentru descoperirile arheologice din această zonă, vezi Alexandru Păunescu, Paul Şadurschi şi Vasile Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I, Bucureşti, 1976, p.253.

31. "Curătura lui Zîrnă" trebuie să se fi aflat pe dealul omonim de pe Valea Rediului, situat la circa 1 km. sud-est de gara Văculeşti (*Ibidem*, p. 286).

32. DRH, A, vol. I, nr. 35.

33. La 1497, Ştefan cel Mare punea în stînga bisericii pronaosului din Rădăuţi o piatră de mormînt cu următorul conţinut: "Io Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovei, în anul 7005 luna aprilie 11, a înfrumuseţat această groapă strămoaşei lui, cneaghina Anastasia, care a dat Coţmanul acestui lăcaş, fiica lui Laţcu voievod [care] a murit la anul 6928 (1420) luna martie 26" (G. Balş, *op. cit.*, p. 281).

34. DRH, A, vol. I, nr. 84.

35. Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 786.

https://biblioteca-digitala.ro

36. *Ibidem.*

37. *Ibidem*, p. 776.

38. Printr-un act emis la Liov la 28 februarie 1444, Marina se obliga să cedeze Poloniei cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmielov în schimbul proprietăţilor avute în regat de soţul său Ilie (*ibidem*, p. 722).

39. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Bucureşti, 1992, p. 239.

40. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

A. ISTORIA ROMÂNILOR

TAHSIN GEMIL, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991, 231p.

Finalizată în 1988 şi apărută după mai bine de trei ani, lucrarea cunoscutului turcolog Tahsin Gemil reprezintă o necesară şi mult aşteptată primă sinteză a relaţiilor româno-otomane în perioada secolelor XIV-XVI, dar, totodată, şi un punct de plecare, autorul intenţionînd să continuie cercetările proiectate în încă trei volume.

Cuprinzînd trei capitole, un prolog şi un epilog, lucrarea părăseşte cadrul îngust de tratare a relaţiilor bilaterale, luînd în considerare factorii determinanţi în desfăşurarea raporturilor româno-otomane (cum a fost cel oriental, căruia i se acordă o atenţie specială sau Dunărea şi Marea Neagră), reinterpretează, reevaluează şi pune în lumină conexiuni noi între evenimente, procese şi fenomene istorice.

Se sugerează noi direcţii de investigare, bazate, mai ales, pe cercetarea surselor turco-otomane cum ar fi, bunăoară, relaţiile economice (în mod deosebit cele comerciale), deoarece aspectul economic, arată autorul, a influenţat într-un grad mult mai mare decît s-a apreciat pînă acum cursul relaţiilor politice, acestea din urmă trebuind, şi ele, uneori reevaluate, nuanţate, prin coroborarea ştirilor de provenienţă europeană cu cele otomane.

Evoluţia raporturilor româno-otomane a fost determinată, se apreciază, de forţa presiunii otomane şi de liniile directoare ale politicii Porţii, dar şi de capacitatea rezistenţei româneşti. Contradictorii în esenţă, aceste raporturi n-au fost exclusiv antagonice (va trebui să renunţăm la acest mod de a privi lucrurile), cunoscînd momente şi chiar perioade de înţelegere şi colaborare (vezi ajutorul otoman acordat lui Ştefan cel Mare în cadrul campaniei de la 1497).

Autorul îndeamnă la judecarea în mod nuanţat a caracterului intervenţiei factorului otoman în istoria românească, ţinând seama atît de evoluţia puterii otomane în sine, cît şi de contextul internaţional în care au fost nevoite să acţioneze Ţările Române, factor de seamă în atenuarea impactului otoman asupra Europei.

Redăm, în cele ce urmează, cîteva elemente ce se impun relevate şi reţinute.

În capitolul *Cadrul juridic al raporturilor Ţărilor Române cu Poarta Otomană* (p. 17-46), Tahsin Gemil accentuează pe relevarea concepţiei otomane asupra relaţiilor cu nemusulmanii, subliniind şi faptul că preluarea principiilor islamice de către otomani, la 1517, a fost un proces istoric neluat în considerare, pînă acum, de către istoriografia românească, în studierea evoluţiei raporturilor româno-otomane.

Cel mai consistent capitol -*Relaţiile politice ale Ţărilor Române cu Poarte Otomană în secolele XIV-XVI* (p. 47-189)- aduce cîteva puncte de vedere noi , printre care: plasarea bătăliei de la Rovine la începutul toamnei anului 1395 - poate la 10 octombrie 1395, ipoteză susţinută cu interesante argumente; relevarea alianţei antiotomane dintre Mircea cel Bătrân şi emirul Sinop, Mübarizeddin; Imperiul format de Timur Lank a fost un imperiu turc, nu mongol; expediţia lui Mehmed I împotriva Ţării Româneşti s-a desfăşurat în 1417, iar cea de la 1420 n-a avut amploarea ce i s-a atribuit pînă acum, dar a reprezentat punctul de plecare în instituirea suzeranităţii efective otomane asupra Ţării Româneşti; încadrarea

https://biblioteca-digitala.ro

acţiunilor agresive asupra Ţării Româneşti, după 1521, ale Imperiului Otoman în contextul dezorganizării sistemului defensiv al regatului maghiar; se aduc noi argumente în problema instalării ca domn a lui Petru Rareş (impus de otomani, cum susţine, în continuarea, Tahsin Gemil) şi în cea a prezentării omagiului de credinţă către sultan, la 10 septembrie 1529, ca, de altfel, şi în ce priveşte chestiunea momentului agravării statutului internaţional al Moldovei şi Ţării Româneşti, considerat a fi marcat de domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit.

Capitolul *Relaţii economice româno-otomane în secolele XIV-XVI* (p. 190- 221) se remarcă prin contribuţii (parţiale, după cum le consideră şi autorul, datorită sărăciei datelor arhivistice aflate la dispoziţie) privind schimburile comerciale (începute în a doua jumătate a secolului al XV-lea), pe baza analizei unei condici vamale a localităţii Tulcea, din anii 1515-1517, apoi în legătură cu haraciul (care se vărsa în tezaurul public otoman, nu în cel privat al sultanului, cum se mai afirmă uneori) şi peşcheşurile (care au avut, în această perioadă, mai mult caracter simbolic), dar şi negoţul dirijat, rediscutându-se conceptul de "monopol otoman", care nu mai poate fi susţinut, fiind vorba doar de o preeminenţă a intereselor Porţii, dar care trebuie analizat în contextul proceselor economice continentale şi intercontinentale.

Prima sinteză a relaţiilor româno-otomane, pentru perioada secolelor XIV-XVI, se inscrie între realizările de prestigiu ale medievisticii româneşti din ultima vreme şi ne îndeamnă, pe de o parte, să aşteptăm cu interes continuarea demersului de către Tahsin Gemil, iar pe de altă parte, la un efort mai intens în înţelegerea rolului factorului otoman în istoria românească.

Gheorghe Iutiş

GH. PUNGĂ, *Ţara Moldovei în contextul relaţiilor politice internaţionale (1538 - 1572)*. Curs special, Iaşi, Ed. Universităţii "Al. I. Cuza", 1994, 224 p.

Pregătită de numeroase studii, articole şi comunicări, susţinute mai ales la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol", asupra secolului al XVI-lea, apariţia cursului special al istoricului ieşean Gheorghe Pungă constituie un prilej de bilanţ dar, totodată, şi un punct de plecare spre cercetări viitoare.

Bazată pe o foarte bună cunoaştere a izvoarelor, pe care le interpretează critic, cartea prezintă evoluţia politicii externe a Ţării Moldovei în contextul deosebit de grav de după prăbuşirea Ungariei (1526), luându-se ca repere cronologice anii 1538 (deşi se consideră că acest an nu a adus schimbări importante în raporturile moldo-otomane, acestea realizându-se treptat, "în paşi de tangou") şi 1572, an ce semnifică sfîrşitul domniilor lăpuşnene.

"Consideraţiile preliminare (p.3-26), aduc în sprijin mai ales izvoare diplomatice, analizează etapele involuţiei statutului internaţional al Ţării Moldovei, concluzionîndu-se că instaurarea unui control mai strict al Porţii în această zonă "s-a întîmplat în preajma şi în timpul domniei lui Ion Vodă" (p.21).

Puternic influenţată de conflictul otomano-habsburgic, situaţia internaţională a Moldovei se va agrava în perioada 1538 - 1552: acum se instalează o garnizoană otomană la Suceava, sînt pierdute noi teritorii Tighina şi Bugeacul, iar Petru Rareş este primul domn care îşi cumpără tronul la Constantinopol. Analizându-se chestiunea împrumutului făcut de către Petru Rareş principelui elector german Ioachim de Brandenburg, se trage concluzia că domnul Moldovei nu i-a trimis nici un ban acestuia, primind, în schimb,

https://biblioteca-digitala.ro

promisiuni tot mai mari, pentru a fi atras de partea cruciaţilor. Deşi opţiunile boierimii erau îndreptate spre ţările creştine, voievozii moldoveni au trebuit să facă, tot mai des,"jocul" Porţii. Cucerirea Timişoarei (1552) reprezenta un nou factor de presiune al "cleştelui" musulman asupra Ţărilor Române - este concluzia capitolului intitulat "Ţara Moldovei în contextul relaţiilor politice internaţionale - 1538 - 1552" (p. 27-57).

Discuţia asupra originii şi ascensiunii lui Alexandru Lapuşneanu (refugiat în Polonia după moartea lui Petru Rareş), precum şi asupra jurămîntului prestat de către noul domn, impus de către poloni, la Bakuta - 5 septembrie 1552 - îl introduc pe cititor într-o perioadă pe care autorul o "stăpîneşte" cu autoritate. Dorindu-se o tentativă de instaurare a suzeranităţii polone, impunerea lui Lăpuşneanu pe tronul Moldovei n-a fost, pînă la urmă, decît un compromis între Polonia şi Imperiul Otoman, voievodul fiind nevoit să penduleze, ca mulţi dintre predecesorii ori succesorii săi, între lumea creştină şi cea musulmană.

Ultimul capitol, intitulat "Perioada domniilor lăpuşnene - 1552 - 1572" (p.84 - 152) este cel mai amplu, prezentînd abila politică a lui Alexandru Lăpuşneanu, aflat în bune relaţii atît cu Polonia, cît şi cu Poarta, dar păstrînd legături şi cu Habsburgii. De altfel, implicarea sa în evenimentele din Transilvania şi Ţara Românească a fost constantă, domnul Moldovei dispunînd de o mare libertate de acţiune politico - diplomatică şi nefiind, se consideră, un supus efectiv al sultanului. Dar, după scurtele şi dramaticele domnii ale lui Despot Vodă şi Ştefan Tomşa, revenirea Lăpuşnenilor (din nou Alexandru, 1564 - 1568 şi Bogdan, 1568 - 1572) a însemnat preludiul înclinării definitive a balanţei în favoarea lumii musulmane. "Moldova, care pînă acum a fost zid de apărare... a ajuns, fără îndoială în mîinile turcilor", concluziona solul polon Potocki (p. 130).

O bogată anexă, cuprinzînd 13 documente (tratate moldo - polone, moldo - austriece, precum şi jurăminte de credinţă prestate de către Coroana polonă ori Ioan Sigismund "regele Ungariei şi al Transilvaniei") completează, împreună cu includerea textului unei comunicări (*Tainele unui tratat secret: Suceava, 1 martie 1542*), imaginea statutului politico - juridic al Ţării Moldovei în această atît de zbuciumată perioadă.

Finalul cărţii este dedicat unor consideraţii privind diplomaţia moldoveană, formată "din mers", dar plină de "inteligenţă, dinamism şi abilitate", ridicîndu-se la înălţimea misiunilor încredinţate.

Util instrument de lucru, nuanţînd unele interpretări mai vechi, formulînd noi puncte de vedere, cartea profesorului Gheorghe Pungă constituie o reuşită, probând tenacitatea şi probitatea ştiinţifică a autorului.

Gheorghe Iutiş

ION TODERAŞCU, *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*, vol. II, Iaşi, Ed. Universităţii "Al. I. Cuza", 1994, 191 p.

La şase ani de la precedentul volum, consacrat aceleiaşi generoase teme, avem astăzi, în faţă, cel de-al doilea tom al acestei utile sinteze, care asociază aspectelor deja evocate dincolo (structurile social-politice, comuniunea economică, posesiunile moldo-muntene în Transilvania şi Banat, respectiv alianţa politico-militară dintre Ţările Române) încă două, nu mai puţin importante: cel juridic şi cel demografic.

Împrumutînd o fericită expresie enunţată cîndva de N. Iorga, autorul şi-a aşezat prezenta carte sub emblema "permanenţelor istorice medievale". Faţă de titlul anterior, ea reprezintă o importantă schimbare. Nu este, însă -ne grăbim să o spunem- o schimbare de fond, ci doar de formă, întrucît prin prezenta sintagmă se

https://biblioteca-digitala.ro

invocă, de fapt, acelaşi gen de coordonate ale evoluţiei româneşti ca acelea din primul volum, făuritoare a ceea ce autorul numeşte "unitatea înainte de unitate". Această strînsă solidaritate medievală a fost -ni se spune- una "cu un accentuat specific, *generată* de structurile iniţiale, etnice, lingvistice, confesionale, instituţionale, culturale şi *întreţinută* de o viaţă comună,... mai puternică decît barierele oficiale" (p. 17). O solidaritate -am adăugat noi- întemeiată şi pe moştenirea romană, care a zămislit o conştiinţă a identităţii aflată, mai apoi, la temelia spiritului naţional.

Însemnătatea şi semnificaţia *dreptului medieval* într-o epocă, atît de profund pătrunsă de ideea de justiţie, unde actul însuşi al dreptăţii reitera, în fond, una din ipostazele esenţiale ale divinităţii, nu puteau fi trecute cu vederea în analiza acestui fenomen. Fie în forma (prefeudală sau feudală) a *obiceiului* ori în aceea a *legii scrise*, factorul juridic i-a sudat prin acţiunea sa pe locuitorii ambelor versante ale munţilor, depăşind barierele inerente ridicate de pluralismul statal.

Consensual, *mişcările demografice* inter-şi extracarpatice (mai multe, totuşi, dinspre Transilvania spre celelalte două provincii) au spijinit, de asemenea, fără răgaz, coeziunea poporului nostru fiind -cum observă autorul- o bază importantă "pentru înţelegerea...*unităţii de viaţă românească* în condiţiile *pluralităţii statale româneşti"* (p.198).

Riguroasă în informaţie, clară în idei şi foarte bine scrisă, cartea la care ne-am referit constituie un instrument deosebit de folositor în cunoşterea unei probleme cardinale a trecutului nostru, citindu-se cu o ardoare care face legitimă speranţa unei (noi) continuări.

Alexandru-Florin Platon

CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROŞU, *Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea pînă la 1850,* Chişinău, Ed.Universitas, 1992, 351 p.

În această carte, apărută în condiţii grafice foarte bune la editura "Universitas" din Chişinău, medieviştii ieşeni C.A. Stoide şi I. Caproşu şi-au propus "să examineze întreaga problematică pe care o reclamă relaţiile economice între Braşov şi Moldova", în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, reuşind să releve liniile directoare ale evoluţiei economice româneşti în perioada de început a epocii moderne.

Abordînd în profunzime un subiect şi o perioadă mai puţin cercetate, autorii s-au îndreptat îndeosebi, spre investigarea sistematică şi temeinică a unui vast material documentar, din care a rezultat o carte demult aşteptată în istoriografia românească.

Lucrarea este structurată în două părţi scoţînd în evidenţă bipolaritatea actului comercial, modul şi timpul în care atît Braşovul cît şi Moldova se constituie în exportatori sau importatori ai diferitelor produse destinate schimbului. În prima parte este detaliată viaţa economică pe baza unei scheme în care se cuprind principalii săi factori de natură comercială (fiecărui factor corespunzîndu-i un capitol): tradiţiile comerţului braşovean în Ţara Moldovei; condiţiile de drept create comerţului austriac prin tratatele încheiate cu turcii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea; aşezămintele vamale şi taxarea mărfurilor; transportul; înfiinţarea agenţiilor consulare austriece; monede şi unităţi de măsură s.a. Partea a două a lucrării, structurată în mai multe capitole, analizează volumul tranzacţiilor cu Moldova a unora din casele de comerţ braşovene (spre exemplu afacerile firmei "Ion şi Dan sin Dan Cazan") şi impactul lor asupra vieţii economice din principalele centre moldoveneşti: Iaşi, Focşani, Galaţi, Bîrlad, Tecuci, precum şi în tîrgurile basarabene şi bucovinene.

https://biblioteca-digitala.ro

La sfirşitul cărţii, autorii, credincioşi pasiunii de editori ai documentelor medievale, publică zece documente selectate din actele braşovene inedite. Lucrarea cuprinde un util şi temeinic indice tematic şi de nume precum şi un rezumat succint în limba engleză.

Concluzia la care ajung autorii s-ar putea chintesenţia parafrazînd titlul altei lucrări a profesorului I. Caproşu: "O istorie a Moldovei prin relaţiile economice cu Braşovul". Continuînd studiile dedicate relaţiilor comerciale dintre Ţara Românească şi Moldova cu oraşele transilvănene, datorate lui Radu Manolescu şi Al.I.Gonţa, şi lucrarea de faţă este o pledoarie pentru rolul de capitală economică al Braşovului în societatea medievală şi modernă românească.

Petronel Zahariuc

GH. PUNGĂ, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, Ed. Universităţii "Al.I.Cuza" 1994, 335 p.

Personalitate malefică pentru cei mai mulţi dintre contemporanii săi, dar, de fapt, adevărat "om nou" în vremea sa, Alexandru Lăpuşneanu îşi aştepta de multă vreme o reconsiderare a faptelor, în cadrul unei monografii ştiinţifice.

Prototip al boieroctonului pentru unii istorici, "un mare nedreptăţit al istoriei" pentru alţii, activitatea lui Alexandru Lăpuşneanu în cadrul celor două domnii (1552-1561, 1564-1568) este, acum, cu acribie reevaluată de către cunoscutul medievist ieşean Gheorghe Pungă. Finalizată şi susţinută ca teză de doctorat în iulie 1986, lucrarea a "crescut" şi îşi justifică pe deplin titlul.

Studiind literatura istorică consacrată controversatului domn, dar şi numeroase izvoare - documentare, narative, epigrafice, arheologice, heraldice, numismatice -, autorul adoptă, cum era şi firesc, metoda prezentării diverselor instituţii sau componente ale vieţii politice, economice, sociale, culturale, în evoluţia lor, în cele două decenii de conducere lăpuşneană a Ţării Moldovei (incluzîndu-l şi pe fiul domnului, Bogdan Lăpuşneanu, 1568 - 1572).

Ni se relevă, astfel, în paginile lucrării, un abil om politic, un domn preocupat de buna desfăşurare a activităţilor economice (chiar ajungînd pînă la instituirea unui monopol domnesc asupra comerţului exterior), un voievod despotic în anumite situaţii, cînd însăşi existenţa Ţării Moldovei era în pericol, dar fără a fi un sadic sau un tiran.

Instituind un sistem de conducere cu două reşedinţe domneşti - dualismul Suceava-Iaşi -, preocupîndu-se îndeaproape de buna organizare judecătorească şi militară a Ţării Moldovei (deşi mulţi istorici l-au judecat prea aspru în aceste privinţe, acuzîndu-l, pe nedrept, şi de demantelarea cetăţilor), Alexandru Lăpuşneanu a fost, pînă la capăt, un fervent apărător al credinţei străbune ortodoxe şi un duşman neîmpăcat al Reformei şi reformaţilor. Protector al bisericii ortodoxe din întreg sud-estul Europei, activitatea lui confesională avea, fără îndoială, şi un substrat politic, "colaborarea" lui cu Poarta fiind necesară creării unui echilibru politico - confesional în această parte a Europei.

Înfăptuirile sale cultural-artistice îl arată ca pe un adevărat reprezentant al Renaşterii în Ţara Moldovei. Domnul promovează o adevărată politică şcolară, acordînd "burse" tinerilor dotaţi pentru a studia în străinătate (la Salonic, apreciază autorul), întemeiază Şcoala Domnească de la Hîrlău, iniţiază proiecte istoriografice (episcopul de Humor, Eftimie, redactează *Cronica ţării*), ctitoreşte mănăstiri şi biserici - Slatina,

https://biblioteca-digitala.ro

Bistriţa (veche ctitorie a lui Alexandru cel Bun, pe care o reface), Liov- sprijină înflorirea unei şcoli de argintărie şi orfevrărie, precum şi a uneia de miniaturistică în Ţara Moldovei etc.

Prezentarea abilei politici externe a Lăpuşnenilor, de pendulare între lumea creştină şi cea musulmană, reuşind să păstreze autonomia ţării, precum şi a familiei domnului alcătuiesc ultimele capitole ale valoroasei monografii închinată domnului care a stăpînit "cu oarecare strălucire" (N. Iorga).

Obişnuitele concluzii, o listă cu marii dregători ai lui Alexandru Lăpuşneanu, prezentarea bibliografiei consultate (extrem de vastă) şi un indice, necesar oricărei lucrări ştiinţifice, încheie lucrarea profesorului Gheorghe Pungă. Concluzia ei va trebui să determine un mai mare efort, din partea istoricilor, pentru reevaluarea acestei complexe personalităţi: "Avînd în vedere că a apărat interesele Ţării Moldovei şi s-a preocupat de dezvoltarea acestei societăţi sub toate aspectele ei, considerăm că judecata istoricii asupra lui Alexandru Lăpuşneanu trebuie să fie în ultima instanţă *pozitivă*" (p. 304).

Gheorghe Iutiş

Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gîndire istoriografică românească 1843-1943. Antologie, comentarii şi note de **ION AGRIGOROAIEI, VASILE CRISTIAN, ION TODERAŞCU**, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi, 1993, 396 p.+ ilustraţii.

Publicarea unui volum de prelegeri universitare inaugurale tocmai în acest an nu a fost -bănuim- întîmplătoare. Data coincide cu aniversarea a 150 de ani de la faimoasa lecţie introductivă a cursului de istorie naţională, rostită de Mihail Kogălniceanu la 23 noiembrie la 1843 la Academia Mihăileană, un document-program a cărui importanţă pentru istoriografia şi învăţămîntul românesc nu mai trebuie, desigur, subliniată. De altfel, ea a şi fost retipărită la începutul cărţii de faţă, împreună cu alte 24 de prelegeri acoperind, laolaltă, un secol de gîndire istorică naţională. Aparţinînd, în ordine, lui Al. Odobescu, A. D. Xenopol, N. Iorga (prezent în volum cu nu mai puţin de şase lecţii), I. I. Nistor, V. Pârvan, D. Onciul, Al. Lepădatu, I. Lupaş, I. Ursu, Gh. I. Brătianu (cu trei prelegeri- ultima, din 1943, consemnînd centenarul discursului lui Kogălniceanu), C. C. Giurescu şi A. Oţetea, toate sînt, în felul lor, exemplare. Cititorul atent va întîlni, la lectura lor, nu numai consideraţii interesante despre o serie de probleme şi fenomene specifice din trecut, dar şi pasionante meditaţii pe marginea rostului şi a locului istoriei în destinul nostru colectiv, neîndoielnic evocatoare pentru ideea înaltă pe care şi-o făceau oamenii noştri de cultură despre profesiunea şi menirea lor socială. Este interesant de observat (şi, poate că acest lucru s-ar fi cuvenit menţionat în *Cuvîntul înainte* al volumului) că, în ciuda unor inerente deosebiri, autorii citaţi s-au regăsit pe tărîmul comun al unei concepţii militante despre istorie şi rolul celor sortiţi să o repezinte, sugestivă pentru spiritul istoriografiei noastre începînd din secolul trecut şi pînă astăzi.

Dar, nu numai constatări de acest gen îi vor fi oferite celui ce va dori să răsfoiască volumul. El va afla aici, totodată, şi un model de rigoare ştiinţifică şi didactică, dar -mai ales- unul de *ţinută* universitară, atît de necesar astăzi, cînd mediile noastre academice încearcă cu greu să recupereze ilustrul exemplu al predecesorilor.

Mai este, oare, nevoie să spunem, după toate acestea, că volumul dedicat prelegerilor inaugurale nu se adresează numai specialiştilor, fie ei la maturitate sau începători, ci tuturor pasionaţilor de istorie? El constituie o lectură obligatorie pentru orice membru al noii generaţii de universitari, indiferent de domeniu.

https://biblioteca-digitala.ro

care aspiră la reaşezarea invăţămîntului superior pe temeiuri desprinse din tradiţia sa de excelenţă.

Alexandru-Florin Platon

GHEORGHE CLIVETI, *Izvoarele istoriei relaţiilor internaţionale. Epoca modernă*. Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1993, 175 p.

În categoria cursurilor editate de Universitatea ieşeană după 1989, cel de faţă era unul aşteptat şi, in aceeaşi măsură, necesar.

Pornind de la constatarea -larg răspîndită în breasla istoricilor- potrivit căreia apelul la document, recursul la sursele originale sint condiţii *sine qua non* ale scrierii istoriei, autorul şi-a propus să ofere tuturor celor interesaţi (cercetători, studenţi, profesori) o perspectivă cît mai cuprinzătoare asupra acestor categorii de izvoare.

Dacă prima parte al volumului il introduce pe cititor in tematica lucrării şi argumentează necesitatea demersului propus, partea a doua se ocupă de principalele categorii de izvoare documentare specifice istoriei relaţiilor internaţionale. Se detaşează, prin importanţă, tratatele internaţionale, care "constituie, totodată, principalul izvor al dreptului internaţional" (p. 19), rapoartele diplomatice -cele mai răspîndite documente diplomatice- dezbaterile parlamentare, declaraţii comune, convenţiile, memorandumurile etc; fiecare dintre acestea este insoţit de interesante consideraţii, menite să uşureze orientarea in deosebit de vastul univers documentar.

În capitolul al treilea sint trecute in revistă şi analizate colecţiile de tratate internaţionale, colecţiile de documente diplomatice, "cărţile colorate", precum şi corespondenţa privată, memoriile şi jurnalele. Autorul şi-a propus -şi a reuşit, cu rigoarea şi eleganţa-i caracteristice- să releve in acest consistent capitol atit modalitatea in care au fost publicate aceste surse, cît şi importanţa conţinutului fiecărei publicaţii.

Fiecare categorie de surse este atent şi ingrijit prezentată. Subliniem cu acest prilej şi faptul că autorul a adus reale noutăţi in cercetarea sa, multe din documentele prezentate nefiind cunoscute, până acum, in ţară, acestea fiind analizate în cursul investigaţiilor efectuate în R.F.G. şi, mai cu seamă, în bibliotecile şi arhivele din S.U.A..

Apreciem incă o dată că demersul lui Gh. Cliveti este unul aşteptat si necesar. El prezintă celor interesaţi atit imaginea elocventă a unor opţiuni proprii in cimpul investigaţiei istorice, cît şi un util instrument de lucru pentru toţi cei preocupaţi de timpurile moderne.

Dan Lazăr

GH. PLATON, V. RUSSU, GH. IACOB, V. CRISTIAN, I. AGRIGOROAIEI, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*. Iaşi, Ed. Universităţii "Al .I. Cuza", 1993, 367 p.

Cartea, elaborată de un colectiv incluzînd binecunoscute *nume* ale "Şcolii ieşene de istorie modernă şi contemporană", se impune, in totalitatea sa ca o contribuţie istoriografică de referinţă. Ea se înscrie între reuşitele remarcabile *de colectiv* ("echipă") ale amintitei "şcoli", reuşite din care, pentru edificare, ar fi suficient să amintim *România în relaţiile internaţionale. 1699 - 1939*, *Istoria Universităţii din Iaşi*, *Românii*

https://biblioteca-digitala.ro

în istoria universală (primele volume) etc. Noua contribuţie, departe de a avea ţinuta unei culegeri (unui volum) de studii, se prezintă ca *un tot* bine structurat, unitar prin tematică, metodologie şi finalitate. Constatarea vizează, de altfel, unul dintre principalele merite ale autorilor, cunoscuţi prin notele de originalitate ale demersurilor lor, consacrate unor probleme majore ale istoriei moderne şi contemporane. Atari note răzbat, e drept, şi din demersurile ce întregesc prezenta lucrare, însă nu pînă acolo încît să umbrească impresia unei realizări unitare.

Titlul lucrării se dovedeşte inspirat, el avizînd asupra problematicii-cheie a lucrării. Menţiunea *o perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, cu valoare de subtitlu, îşi are pe deplin rostul, subliniind opţiunea autorilor pentru relevarea procesului *înfăptuirii României* în funcţie de dispunerea resorturilor româneşti. O opţiune firească, dacă avem în vedere că istoricii români sau străini, au căutat să releveze *înfăptuirea României* (*the making of Romania*) mai ales ca "problemă internaţională". Fără a neglija rolul factorului extern, autorii cărţii asupra căreia ne referim au ţinut, în principal, să scoată în evidenţă determinaţiile profunde şi împrejurările în conformitate cu care *înfăptuirea României*, ca proces de modernizare, să apară, fie şi sub inspiraţia parafrazării unei expresii celebre a lui N. Bălcescu, ca "o lucrare" a societăţii româneşti asupra ei însăşi.

În *Introducere* (pp.7-10), o veritabilă evaluare, în ton colocvial, făcută de autori propriilor demersuri, sîntem avizaţi asupra manierei în care aceştia au înţeles să privească *înfăptuirea* (i.e. *modernizarea*) *României*, anume, ca "proces deosebit de complex, cuprinzînd toate laturile vieţii social-economice şi politice, însemnînd, totodată, integrarea unei societăţi, a unei ţări în efortul general de înnoire şi dezvoltare"; proces marcat, pe durata unei întregi epoci, de concepţii, proiecte şi programe de reformă, de implicaţii profunde ale aplicării acestora, de confruntările politice şi de reflecţiile cultural-ideologice pe tema căilor, ritmului şi perspectivelor devenirii societăţii româneşti moderne.

În privinţa sensului *modernizării*, raportat la realităţile româneşti din perioada premergătoare anului 1859, ca şi la cele din *epoca Unirii*, profesorul Gheorghe Platon realizează, în primul capitol (*Societatea românească între medieval şi modern*, pp. 11-100), un demers dens, ce se prezintă atît ca o sinteză a unor contribuţii ce şi-au asigurat o rezonanţă excepţională în istoriografia contemporană, cît şi ca un veritabil *program istoriografic*. Ne gîndim, îndeosebi, la proiectarea unor deschideri atotcuprinzătoare asupra raportului social-naţional, asupra semnificaţiei *alternativei naţionale* în determinarea opţiunilor şi acţiunilor în vederea înfăptuirii statului modern, asupra impactului unor "soluţii" impuse "din afară" (de factorii externi) în domeniul dezvoltării instituţionale a organismelor politico-statale româneşti, asupra însemnătăţii istorice a revoluţiilor de la 1821 şi 1848, ca şi a Unirii de la 1859 şi, nu în ultimul rînd, asupra rolului statului naţional, de "cadru politic al constituirii şi dezvoltării societăţii moderne".

Şi capitolul al II-lea (*Un deceniu furtunos: 1866-1876. Confruntări asupra orientării procesului de modernizare a României*, pp. 101-132) se prezintă ca o sinteză densă a unor contribuţii remarcabile, prin care V. Russu s-a impus, în contextul istoriografic al ultimelor decenii, ca ""înaintemergător" întru relevarea semnificaţiilor profunde ale *momentului 1866* şi ale perioadei de "instabilitate guvernamentală şi parlamentară", contribuţii care, fără a necesita reevaluări de substanţă, invită, de cîtava vreme, la a-şi afla consacrarea editorială la dimensiunea cărţii (cărţilor) de autor.

Perioada 1878-1918 i-au fost consacrate două capitole, elaborate de Gheorghe Iacob (*Strategia dezvoltării României de la Independenţă la Marea Unire*, pp. 132-212) şi de V. Cristian (*Diplomaţia României în slujba îndeplinirii idealului naţional*, pp. 223-296), capitole presupunîndu-se şi completîndu-se necesar. Dacă e să le privim din perspectiva raportului modernizare-dezvoltare sau din aceea a raportului intern-extern,

https://biblioteca-digitala.ro

cele două capitole se constituie în partea de rezistenţă a întregii cărţi; îndeosebi capitolul consacrat *strategiei dezvoltării*, care ne introduce, uneori printr-un exces de limbaj şi de procedee tehnice, în atmosfera "laboratorului istoric" al modernizării României.

Ultimul capitol *(Marea Unire - obiectiv fundamental împlinit şi începutul unei noi perioade istorice*, pp. 297-336), elaborat de Ion Agrigoroaiei, sintetizează, la rîndu-i, contribuţii valoroase ale autorului, reputat specialist în problema istorică a *momentului Marii Uniri* şi în cea a devenirii societăţii româneşti interbelice. Acest capitol, prin deschiderile făcute asupra perioadei interbelice, nu se rezumă doar la o simplă "cuprindere" a Marii Uniri ca moment de împlinire, de bilanţ al unei procesualităţi istorice, el incitînd la dezbateri dintr-o perspectivă mult mai largă asupra problematicii modernizării cu reverberaţii atât de serioase în contemporaneitatea noastră.

Concluziile (pp. 337-346), *abrevierile* (pp. 355-356), *indicele de nume* (pp. 357-367), ca şi utilul *Summary* (pp. 345-354, în traducerea lui Ştefan Colibaba) dau întregul contur unei lucrări impecabile sub aspect ştiinţific. O lucrare ce s-ar putea constitui într-un exemplu reconfortant, în sensul că studiile istorice serioase nu au resimţit, în substanţa lor, impactul imperativelor politico-ideologizante. Poate tocmai de aceea în România post 1989 nu se prea vorbeşte de "istoriografie de sertar".

Gheorghe Cliveti

GHEORGHE ASACHI, *Opere în două volume*, I. *Scrieri în versuri;* II, *Scrieri în proză şi dramatice*, Chişinău, Ed. Hyperion, 1991, 550 + 568 p.

Realizată de Efim Levit, cunoscut pentru preocupările legate de literatura română din prima jumătate a secolului trecut, ediţia, destinată, îndeosebi, cititorului din Republica Moldova, reproduce, în mare parte, textul după ediţia N. A. Ursu (Editura Minerva, 1973-1981) şi este prefaţată de un amplu studiu, *Gheorghe Asachi - om de cultură şi scriitor iluminist*.

Efim Levit îşi propune să reconstituie locul lui Asachi în istoria culturii româneşti, într-o perspectivă mai nuanţată. După distinsul cercetător, "complicata şi contradictoria" (I, 5) personalitate a lui Asachi nu poate fi descifrată exclusiv prin a cunoaşte "omul cu alcătuirea sa morală", deşi nu pot fi neglijate particularităţile pe care, cu fineţe, le dezvăluie. După Efim Levit, în explicarea fenomenului Asachi mai importante par a fi "imperioasele necesităţi ale momentului istoric concret"(I, 6). Biografia intelectuală a cărturarului este deci raportată la atmosfera generală a epocii. Reţinem, însă, sublinierea că Asachi rămîne "în tot cursul vieţii [...] aproape la nivelul concepţiilor pe care şi le-a format în tinereţe şi prima maturitate" (I, 14), opera sa avînd un caracter unitar. Pentru a argumenta mai bine "amestecul de curente contradictorii" în creaţia literară a lui Asachi, o trimitere la Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească* ar fi fost binevenită. Analiza ceaţiei poetice o încheie cu formularea, la care se simte că ţine foarte mult, că "ceea ce săvîrşise Asachi în poezia modernă echivalează cu o revoluţie" (I, 25).

Efim Levit se opreşte pe larg (mai mult decât N. A. Ursu în prefaţa ediţiei amintite) asupra lucrărilor în proză. În mod deosebit, se opreşte asupra interesului lui Asachi pentru istorie şi a controversatelor lui "nuvele istorice", pe care este tentat să le atribuie, contrar unei păreri aproape generale, istoriografiei. Nereuşita literară nu se datorează totuşi lipsei de talent, "ci concepţiei neclare şi ataşării la un gen perimat" (I. 34), afirmaţie care ne-o aminteşte pe aceea a lui G. Călinescu din *Istoria Literaturii Române*, referitoare

https://biblioteca-digitala.ro

la "aplicarea strînsă a unui gen ce începea să se învechească". Sînt analizate, de asemenea, alte aspecte ale activităţii lui Asachi.

Faţă de ediţia N. A. Ursu, Efim Levit utilizează o altă distribuire a materialelor. Este binevenită includerea unora din cele ce nu poartă semnătura lui Asachi, dar îi pot fi categoric atribuite. O menţiune specială trebuie făcută pentru *Iubirea de patrie*, publicată fără semnătură, în "Alamanh pentru învăţătură şi petrecere" (Iaşi, 1835). Credem însă că ar fi trebuit integrate şi *Amintiri şi însemnări de călătorie* cu *Extract din jurnalul unui călătoriu moldovean*, dar, mai ales, *Rediul moldovenesc în Austria, aproape de Viena* ("Alb. Rom.", 1829), în care Asachi făcea o demonstraţie a dificultăţilor şi posibilităţilor studierii trecutului românesc şi aprecia, pentru prima dată la noi, că istoria "este cea dintîi carte a unei naţii". Sperăm ca volumul III, anunţat, să cuprindă şi aceste scrieri.

Ediţia Efim Levit, dincolo de aproape inerente într-un asemenea caz observaţii, este binevenită, avînd meritul de a pune la îndemîna unor categorii de cititori atît a operelor lui Asachi, cît şi interesante concluzii şi precizări în legătură cu diferite aspecte ale operei sale

Valerica Iriciuc

ANATOL PETRENCU, *Relaţiile româno-italiene: De la confruntare la colaborare. 1945- 1985*, Chişinău, Ed. Universitas, 1993, 215 p.

Perioada ulterioară anului 1947 constituie, în istoria Romániei, o pagină doar pe jumătate scrisă. În condiţiile absenţei unor documente încă secrete, atît la noi în ţară cît şi în arhivele străine, istoricii români manifestă o oarecare reticenţă în abordarea problemelor acestei perioade. Cu excepţia, notabilă, privind Gulag-ul românesc, restul aspectelor legate de evoluţia societăţii româneşti după 1947 sint încă prea puţin cunoscute.

Răspunzînd acestor lipsuri şi ezitări ale istoricilor de a trata aceste probleme, profesorul Anatol Petrencu abordează un aspect prea puţin cunoscut al istoriei contemporane a Romániei şi anume relaţiile externe, alegînd pentru conturarea acestui subiect cazul concret al relaţiilor româno-italiene. Părerea autorului, la care ne raliem, este că "mai bine să aprinzi o luminare decît să blestemi la nesfîrşit întunericul".

Răspunzînd acestei cerinţe, autorul a pornit la cercetare, absenţa documentelor de arhivă fiind suplinită de un riguros examen al documentelor publicate în Italia şi în România, al literaturii istorice române, italiene şi sovietice, al presei italiene şi române.

Primul capitol conturează principalele etape ale relaţiilor româno-italiene în anii 1945-1985: o primă etapă în anii 1945-1947, în care cele două ţări au încercat să-şi refacă legăturile lor tradiţionale, o a doua după 1947 cînd, datorită ajungerii comuniştilor la putere în România, drumurile celor două ţări au devenit divergente şi o a treia după 1955, deoarece moartea lui Stalin a dus la o oarecare destindere în relaţiile internaţionale. O apropiere mai serioasă româno-italiană se va realiza însă, abia după 1964, cînd, prin cunoscuta "Declaraţie", comuniştii români încep să facă figură de "disidenţi" în cadrul blocului sovietic. Ca urmare, România este

https://biblioteca-digitala.ro

curtată de statele occidentale, printre care şi Italia. Către sfirşitul anilor 70, tensiunea în relaţiile internaţionale creşte din nou, dar, cu toate acestea, relaţiile româno-italiene se menţin destul de strînse.

După această prezentare de ansamblu a relaţiilor româno-italiene, urmează o analiză mai detaliată a fiecărui capitol al relaţiilor bilaterale: politice, economice, culturale a colaborării celor două ţări în încercarea de menţinere a securităţii în Europa.

Analizînd relaţiile politice româno-italiene, deci între P.C.R. şi partidele politice italiene, autorul realizează în acelaşi timp şi un tablou al arcului constituţional italian. Evident, relaţiile cele mai strînse le-a menţinut P.C.R. cu omologul său italian, P.C.I., dar nu au fost neglijate nici raporturile cu Partidul Socialist Italian (după o perioadă în care acestea au lipsit datorită anatemei aruncate de Stalin asupra social-democraţilor, caracterizaţi "reacţionari") sau cu Partidul Democrat Creştin, principalul partid politic italian.

Colaborarea economică a urmat, în general, cursul relaţiilor politice, fiind mai redusă atunci cînd relaţiile politice au fost mai reci şi mai intensă atunci cînd, după 1964, România a început să se apropie de statele occidentale.

Legăturile în domeniul culturii, ştiinţei şi învăţămîntului au fost, de asemenea, foarte intense, datorită apropierii geografice, culturale, lingvistice. Numeroase acorduri de colaborare culturală, asociaţii de prietenie româno-italiene şi-au adus contribuţia în acest sens, coloborarea în acest domeniu stînd sub semnul originii latine comune.

În domeniul relaţiilor externe este însă cel mai bine vizibilă "disidenţa" română în cadrul blocului sovietic. Recunoaşterea R.F.G. de către România, condamnarea intervenţiei sovietice în Cehoslovacia din 1968, apeluri repetate la dezarmare adresate atît S.U.A. cît şi U.R.S.S. sînt doar cîteva dovezi în acest sens.

O scurtă trecere în revistă a problemelor dezbătute şi o serie de documente încheie o sinteză reuşită a raporturilor postbelice româno-italiene, încununînd efortul util al autorului în direcţia acoperirii "petelor albe" ale istoriei noastre contemporane.

Sorin Zugravu

EMILIAN I. BOLD, *Diplomaţia de conferinţe (din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României)* , Iaşi, Editura Junimea, 1991, 229 p.

Specialist apreciat în istoria relaţiilor internaţionale din perioada interbelică, profesorul Emilian Bold oferă cititorilor o nouă contribuţie substanţială pe această temă, concretizată în volumul *Diplomaţia de conferinţe*.

Cercetările profesorului E .Bold asupra perioadei dintre cele două războaie mondiale sînt binecunoscute, iar interesul său special asupra întregului sistem de conferinţe care au urmat primului război este unul îndelungat, constant şi, mai ales, apreciat.

Volumul de faţă, care se axează pe analiza principalelor intîlniri diplomatice europene ce au urmat Conferinţei de Pace - denumite sugestiv "diplomaţia de conferinţe" - îşi propune să analizeze, pe baza unui vast material documentar, laborioasa activitate diplomatică dintre anii 1919 - 1933. Încă din *Introducere* autorul se explică: "Două probleme importante, printre multe altele, n-au avut finalitate în cadrul dezbaterilor Conferinţei de pace - problema securităţii Franţei la graniţa sa cu Germania şi problema reparaţiilor de război, asupra cărora lucrarea de faţă va insista cu prioritate"(p. 80).

https://biblioteca-digitala.ro

Din aceste motive era necesară o aplecare specială asupra conferinţelor succesive care au urmat anului 1920, care au scos la lumină incitante controverse diplomatice, multe dintre ele chiar în cadrul fostei Antante.

Volumul este structurat în 5 capitole. El debutează cu *Aspecte din desfăşurarea Conferinţei de Pace (1919 - 1920)*, conferinţă generatoare de noi întîlniri diplomatice ulterioare, fiind urmat de capitolul *Diplomaţia de conferinţe (1920-1923)*.

Aceasta a fost înţeleasă ca fiind sistemul de conferinţe post - Versailles, "o continuare a Conferinţei de Pace, care, neputând soluţiona pe loc anumite probleme, le remitea unor conferinţe patronate de Consiliul Sercurităţii Naţiunilor" (p. 74.)

Ne-au atras în mod deosebit atenţia capitolele consacrate reparaţiilor -cap. III, *Un pas concesiv în favoarea Germaniei - planul Dawes* şi cap. V, *Ultimele acţiuni diplomatice în problema reparaţiilor de război*. Ele tratează, cu meticulozitate, geneza, dezvoltarea şi deznodământul problemei reparaţiilor de război, concesiile pe care Anglia şi S.U.A. le-au făcut Germaniei, opoziţia Franţei. Problema reparaţiilor a consemnat, de fapt, revizuirea unor paragrafe ale tratatelor de pace. Planurile emise în epocă au sfîrşit prin a adeveni "o cedare făţişă revendicărilor germane şi nu numai germane", fiind "dovezi peremptorii ale tendinţei de revizuire a tratatelor" (p. 224).

Se desprinde din lucrare şi ideea potrivit căreia evoluţia evenimentelor din deceniul al treilea al secolului nostru a demonstrat necesitatea democratizării raporturilor internaţionale. Totodată, spiritul concesiv al unora dintre puterile vremii a netezit drumul Germaniei spre refacerea potenţialului ei economic şi militar, fiindu-i iertată, atitudinea antiversailleză" (p. 229).

Volumul *Diplomaţia de conferinţe* era unul deosebit de necesar. El se constituie într-un demers istoriografic binevenit, bazat pe o profundă cunoaştere a realităţilor interbelice, oferind o perspectivă incitantă, pertinentă şi interesantă asupra evoluţiei relaţiilor internaţionale de după primul război mondial.

Dan Lazăr

I. CIUPERCĂ, *Opoziţie şi putere în România anilor 1922 - 1928*, Iaşi, Ed. Universităţii "Al. I. Cuza", 1994, 299 p.

Într-un peisaj istoriografic românesc care abundă în "sinteze" încropite cu rapiditate prestidigitatorică, de "subproducţii" puse la dispoziţia propagandei politice, de "remake-uri" care, scoţînd buclucaşele "citate impuse", nu reprezintă decît nişte autoplagieri grosolane, toate acestea utilizînd un limbaj pe care doar eufemistic l-am putea numi "de lemn", apariţia unei noi cărţi de istorie aşa-zis contemporană poate fi privită cu neîncredere. Această suspiciune este întărită şi de faptul că istoria românească interbelică reprezintă domeniul predilect pentru încercările de legitimare ale unora, pentru demonstraţia, atît de dragă altora, a inadecvării românilor la democraţie, pentru găsirea, frauduloasă şi unilaterală, a acestor elemente care pot folosi în disputa politică de astăzi.

Şi totuşi, cartea profesorului ieşean I. Ciupercă, o spunem de la început, este de natură să îndepărteze presupunerile pesimiste. Deşi nu respinge provocarea oferită de posibilitatea unei comparaţii peste timp a raporturilor dintre partidele politice (p. 5), autorul îşi respectă declaraţia de intenţii, nu întîmplător accentuată prin plasarea ei pe coperta a patra: de a încerca să se plaseze la "distanţa necesară şi faţă de opoziţie

https://biblioteca-digitala.ro

şi faţă de putere" şi "să expună, să discute, să explice, să sugereze cît mai mult (...) cu onestitate".

Lucrarea *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*, ne spune autorul, a necesitat un efort laborios şi de durată, dar, spunem noi, a apărut, printr-o ironie a soartei, într-un moment cum nu se poate mai potrivit: de lipsă relativă a unor opere istoriografice valoroase, dar şi pentru a ne facilita, parcă, un joc intelectual hazardat dar incitant: compararea raporturilor dintre forţele politice româneşti ale deceniului al treilea din secolul al XX-lea cu cele actuale, din anii '90, a strategiilor folosite de către putere şi opoziţie în ambele perioade, a relaţiei interes naţional-interes de partid etc.

Obiectivul esenţial al *ţării* era, în amîndouă interstiţiile, identic: refacerea sub aspect economic, politic, financiar, militar şi, nu în ultimul rînd, moral, necesară după cîte un eveniment pustiitor - primul război mondial şi, respectiv, comunismul. Pentru a se putea conduce ţara într-o perioadă de tranziţie (a se cita criză) era nevoie de un "guvern stabil, autoritar, unul capabil să ia decizii" (p. 18). În anii '20, singura forţă politică în stare de a-şi asuma această responsabilitate a fost Partidul Naţional Liberal; în zilele noastre, F.S.N.-ul şi urmaşul său, F.D.S.N.-ul (actualul P.D.S.R.). Aceste grupări politice erau singurele care dispuneau de o organizare serioasă, de o forţă economică datorată, printre altele, şi folosirii pîrghiilor statului, de o experienţă politică net superioară celei a opoziţiei, de lideri perfect conştienţi de ceea ce trebuiau să facă, cu alte cuvinte, parafrazîndu-l pe N. Iorga, erau singurele forţe politice "adevărate" (p. 33). Dar, pentru funcţionarea corectă a mecanismului democratic, guvernele puternice au nevoie şi de o opoziţie puternică. Deşi a dispus de un material uman remarcabil din punct de vedere intelectual, de o legitimare naţională (mulţi reprezentanţi aparţineau noilor provincii unite cu ţara) şi socială (aceştia se doreau delegaţi ai noilor mase care modificaseră substanţial corpul electoral), opoziţia la guvernările liberale din anii '20 a fost, multă vreme, incapabilă de a se constitui într-o alternativă. Similitudinea cu realitatea politică din ultimii ani sînt, în opinia noastră, frapante.

Lucrarea profesorului I. Ciupercă prezintă evenimentele importante ale anilor 1922-1928 din perspectiva dialecticii putere-opoziţie. Astfel, venirea la putere a liberalilor la începutul anului 1922, dezbaterile ideatice şi politice pe teme constituţionale din 1923, politica externă şi cea economică a guvernului liberal sînt prezentate şi analizate din acest unghi, care oferă posibilităţi deosebite de nuanţare. Autorul creionează cu minuţie şi har conflictul politic din societatea românească. Cele două surse ale confruntării : ciocnirea de interese şi cea de valori (idei, credinţe, atitudini, obiceiuri) îşi găsesc locul pe care-l merită în economia lucrării. Planul cărţii, unul adînc cumpănit, dar totodată simplu şi eficient, se prezintă la rîndul său ca un sprijin indispensabil pentru îndrăzneaţa întreprindere a autorului. De asemenea, topica titlului nu este întâmplătoare, primordialitatea cuvîntului *opoziţie* semnificînd, alături de indicarea perspectivei de cercetare, şi faptul că sistemul democratic este singurul care-şi permite acceptarea prezenţei unei opoziţii, ba mai mult, chiar, el sucombă dacă aceasta nu există.

Eşecurile succesive ale opoziţiei în încercările de blocare a venirii liberalilor la putere, a adoptării iniţiativelor liberale precum: noua Constituţie, legea electorală, reforma administrativă etc. sînt momente asupra cărora I. Ciupercă se opreşte îndelung, izbutind să le explice. Cele mai importante motive ale acestor nereuşite derivau (din nou se pot face analogii cu prezentul) din imposibilitatea evoluţiei Federaţiei Naţionale (un fel de strămoş al Convenţiei Democratice) spre un partid democratic, din eşuarea tuturor tratativelor de colaborare eficientă dintre partidele opoziţioniste datorită iscusinţei liberalilor în materie de intrigă politică (p. 64-65) şi a divergenţelor de doctrină şi veleităţi dintre actorii principali ai scenei politice româneşti. Cu alte cuvinte, ce lipsea opoziţiei politice din România în anii 1922-1928 era un pragmatism, o eficienţă acţională, adică înţelegerea necesităţii categorice de a forma un *partid* care să polarizeze toate forţele opoziţioniste

https://biblioteca-digitala.ro

constructive. Cînd s-a înţeles această necesitate, cînd a început organizarea opoziţiei, drumul spre putere al acesteia, spre echilibrarea eşicherului politic românesc a fost deschis.

Succintele noastre consideraţii nu se doresc decît o invitaţie la lectura acestei cărţi pentru a afla mai multe amănunte despre pasionanta luptă politică din deceniul al treilea, pentru a învăţa (da, chiar şi din istorie putem învăţa!) din avatarurile construirii unei democraţii într-o epocă agitată, spre a putea evita derapajele extremiste şi autoritariste şi, *last but not least*, pentru a ne bucura de eleganţa şi concizia stilului unui autor a cărui "prezenţă", provocatoare de reflecţie, în contextul istoriografic românesc o dorim continuată la acelaşi standard calitativ.

Lucian Leuştean

VALERIU RÂPEANU, *Nicolae Iorga - Mircea Eliade - Nae Ionescu*, Bucureşti, Ed. Arta Grafică, 1993, 247 p.

Preocupările lui Valeriu Râpeanu privind viaţa şi opera lui Nicolae Iorga constituie o constantă a activităţii sale. Am putea afirma, fără rezerve, că el se înscrie între exegeţii de seamă ai operei "titanului". Un argument în acest sens îl reprezintă nu numai îngrijirea numeroaselor reeditări ale lucrărilor lui N. Iorga, pe unele prefaţîndu-le, ci şi ciclul de volume *Cultură şi istorie* (Vol. I, 1979, vol. II, 1981, vol. III, 1989), care tratează într-o manieră comparatistă şi cu abundenţă informaţională dimensiunile preocupărilor istorice, memoralistice şi critice ale lui N. Iorga.

Autorul pare dominat de personalitatea subiectului său, mergînd uneori pînă la obsedanta reluare a argumentaţiei. În această privinţă, reţin atenţia capitolele: *O viaţă de om* - carte neegalată în memoralistica românească (*Cultură şi istorie*, vol. I), de regăsit într-o formulare şi cu conţinut identice în *Cultură şi istorie*, vol.II şi, sub titlul *N. Iorga-memoralistul*, în vol. III din *Cultură şi istorie*. Un alt exemplu, şi nu ultimul, se referă la capitolul *N. Iorga şi estetica morală în paginile "Semănătorului"* din lucrarea lui N. Iorga, *O luptă literară*, Bucureşti, 1979, în *Studiul introductiv* de Valeriu Râpeanu, de aflat în aceeaşi formulare şi cu acelaşi conţinut în *Cultură şi istorie*, vol. III.

Ultima sa lucrare, *N. Iorga-M. Eliade-N. Ionescu*, reprezintă o continuare a căutărilor mai vechi încercînd surprinderea valenţelor activităţii lui N. Iorga, dar într-un alt context, al viziunii discipolilor săi de marcă. Rostul întreprinderii este precizat de autor: "cartea justifică teoria modernă in care am crezut şi credem - lunga durată. Cartea noastră a vrut să fie o istorie vie, aparţinînd unei istorii mai ample pe care toţi cei trei propagandişti au marcat-o şi, nu o dată, au înrîurit-o (*În loc de încheiere*, p. 244).

Autorul anunţă încă din prefaţă că "principiul volumului nostru este acela a unei istorii vii". Ca modalitate de realizare, V. Râpeanu îl gîndeşte ca o antologe în care autorul îşi rezervă rolul de comentator bine documentat şi plin de sensibilitate. Dialogul "Magistrului" cu "Discipolii" ce cu mîndrie se numesc "generaţia lui Nicolae Iorga" are drept suport de desfăşurare paginile de odinioară ale "Cuvântului", "Neamul Românesc", *Memoriilor* şi ziarelor de peste hotare, de ex. din Italia, Portugalia (autorul nu le precizează titlul) în care Eliade a publicat câteva articole despre N. Iorga, dar care nu făceau decît să reia din cele tipărite în ţară (vezi *Prezentarea volumului)*.

Lucrarea parcurge în viziunea autorului idei şi sugestii ale lui Eliade şi N. Ionescu ce se constituie în reflecţii asupra contribuţiei istoriografice a lui N. Iorga. Accentele critice ce ar trimite la cenzura operei,

https://biblioteca-digitala.ro

reproşurile şi dezamăgirile acestor doi cititori nu atentează la măreţia şi prolificitatea "Profesorului". Este ceea ce Nae Ionescu spune: "Cind greşeşte, N. Iorga este ca un popă beat cu sfintul potir în mînă. Dacă îl loveşti răstorni potirul şi pîngăreşti sfînta împărtăşanie." (cap. *Teroarea istoriei*, p. 321).

Lucrarea, lectura ei, sugerează apropierea, încrederea reciprocă ce au legat trei generaţii "Iorga-Ionescu-Eliade", întrerupte în anul 1940 de *Teroarea istoriei*, cînd Nae Ionescu părăseşte lumea în luna martie, la numai 50 ani, iar la cîteva luni, şi N. Iorga.

Dincolo de Teroarea istoriei, Eliade va trăi încă 46 de ani, dar nu va uita cuvintele lui Iorga "Să ştiţi voi că eu nici în mormînt n-am să mă odihnesc! Am să fiu tot cu ochii pe voi, am să vă îmboldesc şi am să vă mustru, ca să nu vă lăsaţi pe tînjală, să nu uitaţi ce aveţi de făcut, să nu uitaţi datoria voastră faţă de cei care au fost şi, mai ales, faţă de cei care vor veni!"(p. 241).

Concepută închegat, argumentată convingător, concentrată frumos şi cu pasiune, lucrarea lui V. Răpeanu este originală ca manieră de abordare a personalităţii "vulcanice" a Profesorului, constituindu-se, aşa cum autorul o mărturiseşte, într-o primă "încercare de a înfăţişa şi de a descifra o ecuaţie la prima vedere insolită, dar care semnifică frămîntările, căutările, înfruntările şi, nu o dată, chiar seismele vieţii publice şi culturale româneşti din perioada interbelică (p. 243).

Lucrarea oferă o lectură plăcută, incitantă, cîştigând mai mult pe adepţii genului memoralistic decît pe cei ai acribiei ştiinţifice.

Lăcrămioara Iordăchescu

DAN ZAMFIRESCU, *Ortodoxie şi Romano-Catolicism în spectrul existenţei lor istorice*, Bucureşti, E. "Roza Vânturilor" 1992, 356 p.

Lucrarea a fost realizată într-o primă formă în 1956, ca teză de licenţă, dar conţinutul ei nonconformist a dus la amînarea publicării.

Autorul urmăreşte să pună într-o nouă lumină ortodoxia ca fenomen spiritual, pornind de la opiniile specialiştilor, care afirmă că evoluţia politică şi culturală aparte a Răsăritului s-a datorat caracterului retrograd al religiei practicate în această zonă. Autorul este revoltat de faptul că înşişi răsăritenii au creat în secolul al XIX-lea un "mit al Occidentului".

Deşi lucrarea prezintă un interes deosebit în contextul dezbaterilor contemporane de idei, întrucît autorul a urmărit esenţa însăşi a dogmei creştine şi receptarea sa din prespectivă ortodoxă, respectiv catolică, ea are totuşi o mare doză de subiectivism, Dan Zamfirescu tratînd ortodoxia precum tratează specialiştii occidentali catolicismul, scoţînd în evidenţă doar realizările primei relegii şi neajunsurile celei de-a doua. Prin acest mod de tratare a problemelor ne întrebăm dacă lucrarea aduce vreun serviciu ortodoxiei.

În lucrare este subliniat rolul pe care creştinismul l-a avut în cadrul istoriei Imperiului bizantin, respectiv caracterul acestuia de unificator al diferitelor populaţii, pînă la 1261 cînd Bizanţul a devenit o entitate politică grecească. Dan Zamfirescu nu ezită să califice Bizanţul ca singura realitate europeană ce putea fi desemnată, la acea vreme, cu termenul de *stat*, şi în coeziunea căruia un rol hotărâtor l-a avut religia lui Hristos.

Întreaga istorie medievală a Occidentului s-a desfăşurat în funcţie de istoria Bizanţului, Imperiul bizantin dînd în serie oameni valoare egală cu Carol cel Mare, Augustin sau Tertullian. Singurul concurent

https://biblioteca-digitala.ro

al lumii bizantine în aceea vreme l-a reprezentat Islamul.

Dan Zamfirescu face apologia solidarității popoarelor de religie ortodoxă (el este revoltat de faptul că bazele statului român modern s-au pus prin distrugerea tradițiilor naționale și prin copierea modelului occidental), fără însă a aminti de scopurile urmărite de "a treia Romă" prin panortodoxie.

În concepția autorului, catolicismul a fost compromis datorită implicării sale în istorie, dogma religioasă transformîndu-se în doctrină politică. În ortodoxie primează spiritul, precum în creștinismul primitiv, lucru ce s-a menținut mai ales datorită isihasmului; prezența acestei religii s-a făcut simțită, însă, în istorie, prin victoriile împotriva arianismului și a altor erezii, prin cele împotriva împăraților iconoclaști, după care s-a retras din nou pe o poziție anistorică. Eșecul catolicismului este pus și pe seama organizării Bisericii.

Superioritatea ortodoxiei asupra catolicismului este subliniată și prin faptul că aceasta poate coexista și cu filosofia, autorul dînd drept argumente cîteva "chipuri neobizantine": Gogol, Dostoievscki, Bulgakov, Berdiaev. Desigur, nu poate fi contestată valoarea operelor acestora (nu se știe ce rol a avut ortodoxia în crearea lor), însă cultura europeană a înflorit și la vest de granițele Rusiei.

Cu toate obiecțiile ce i se pot aduce, *Ortodoxia și Romano-Catolicismul în spectrul existenței lor istorice* este o lucrare interesantă, cu atît mai mult cu cît aceste probleme au fost neglijate de istoriografia noastră. Multe dintre aceste neajunsuri trebuie înțelese datorită faptului că autorul avea doar 23 de ani când a terminat lucrarea și, la această vîrstă, orice tînăr este cuprins de un entuziasm care poate duce la fanatism; la acestea se adaugă și faptul că Dan Zamfirescu nu este istoric, ci teolog.

Dorel Paraschiv

https://biblioteca-digitala.ro

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

DANIELLE PORTE, *Rome: l'esprit des lettres*, Paris, 1993, 194 p.

Cartea Daniellei Porte nu este numai o simplă prezentare a literaturii latine (cu precădere cea din secolele I î.e.n. - I. e.n.), ci şi un veritabil tablou al unei epoci literare, cu luminile si umbrele ei, cu mentalităţile ei specifice.

Admirabil în acest studiu este faptul că autoarea apelează exclusiv la sursele literare, evitînd interpretările hazardate cu tendinţă speculativă. În cazul analizei unei epoci atît de îndepărtate, limitarea la sursele existente constituie cea mai bună metodologie adoptată, cu toate că şi aceastea îşi are limitele ei, asupra cărora, însă, vom reveni.

Cititorul care se aşteaptă la o înşiruire cronologică a principalelor realizări ale literaturii latine în perioada cuprinsă între sfirşitul Republicii romane şi apogeul Imperiului, la o analiză din punct de vedere literar a acestor opere, va fi înşelat în aşteptările sale. Danielle Porte începe prin a dezvălui substratul de natură mistică al poeziei (*carmen* în sensul iniţial însemna incantaţia prin care legătura cu divinitatea era asigurată); cuvîntul, apoi poezia au fost la romani veriga de legătură dintre om şi divinitate. Acest har al unirii celor două planuri nu putea fi posedat de către orice persoană; de aici, şi statutul semi-sacerdotal deţinut de poet în cadrul societăţii romane.

Desigur, nu numai poezia este singurul element al literaturii latine: magia utilizată de prozatori este elocinţa. Oratoria a constituit, cum se ştie, o specie distinctă în cadrul literaturii, fiind adusă la rang de artă de către Cicero. Dorinţa de a da o formă frumoasă operei, uneori chiar sacrificînd conţinutul, se înscrie în acea dorinţă de echilibru şi armonie, spre care omul roman a tins întotdeauna. În marea lor majoritate, operele erau citite în public şi imaginea lor exterioară conta uneori mai mult decît puterea lor de convingere. Dealtfel, creaţiile literare erau împărţite în două categorii distincte: "opere destinate să fie vorbite" (retorica, teatrul, peozia) şi "opere destinate să fie citite" (poza ordinară). Astfel se explică de ce proza şi poezia latină, sub toate aspectele lor, nu au atins nivelul prozei şi al poeziei greceşti, deşi au produs opere de primă mărime.

A existat, totodată, o dualitate acţiune-studiu. Temperamentul roman, înclinat mult spre pragmatism, a acordat prioritate primului element al binomului mai sus-amintit, mai ales în perioada de înflorire a Republicii. Odată cu sfirşitul acestei forme de guvernămînt şi cu instaurarea Principatului, s-a cristalizat tot mai puternic concepţia potrivit căreia omul de acţiune era singurul capabil să salveze cetatea, dar omul de studiu era cel care-i eterniza faptele. Astfel, scrierea a căpătat o importanţă deloc de ignorat, concretizată în operele lui Titus Livius sau ale lui Tacitus. Fireşte, nu trebuie marginalizat aspectul propagandistic al istoriografiei latine, în timpul Principatului; dar, aşa cum subliniază şi autoarea, după sîngeroasele războaie civile republicane, se instaurase acea *pax aeterna* venerată de romani. Scriitorul se raportează tridimensional la timp: chiar dacă, uneori, prezentul este dezagreabil, el nu este decît un moment şi nu afectează *idealul roman*, existent în trecut şi care va fi prezent şi în viitor. Această raportare conduce la o convergenţă a mentalităţilor (apartenenţa la un cadru organizat, acceptarea unui fatalism surîzător), convergenţă care asigură literaturii latine coeziune şi omogenitate.

Care era însă atmosfera epocii? Într-unul din capitole (*La chose écrite*), Danielle Porte descrie procesul anevoios al obţinerii pergamentului, al rulării lui în *volume* , modul în care se citea o operă şi se difuza (copierea era singura de difuzare, travaliul copiştilor fiind deosebit de apreciat în cadrul societăţii

https://biblioteca-digitala.ro

romane). Dezbaterile publice ale unei scrieri erau extrem de democratice (fără tabuu-uri, etichete sau alte formule de protocol). Autorul este atît de captat de opera sa, încît uneori se confundă cu ea; această consubstanţialitate conferă scriitorului imaginea unei desprinderi parţiale de real, de ceea ce este terestru, comunicînd cu divinitatea.

În ceea ce priveşte relaţiile dintre scriitori, autoarea susţine că acestea ar fi fost cavalereşti, explicînd, în parte, şi coeziunea literaturii latine. În cazul de faţă, Danielle Porte se bazează exclusiv pe surse. Noi considerăm că izvoarele literare sînt insuficiente pentru a oferi o imagine completă a relaţiilor dintre scriitorii latini. Se ştie că acuze şi calomnii se aduceau în cadrul disputelor oratorice; este greu de presupus că lupte de idei mai mult sau mai puţin principiale nu s-ar fi desfăşurat în literatura scrisă: istoria a înregistrat însă într-o mai mică măsură acest detaliu.

Aceste mici inexactităţi nu afectează valoarea de ansamblu a unei lucrări frumos scrise, care ne îndeamnă la noi meditaţii asupra modului în care poate fi analizată o cultură în general şi o literatură în special.

Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba

G. GLOTZ, *Cetatea greacă*. Traducere şi indice de MIOARA IZVERNA şi PAN IZVERNA. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1992, 495 pag.

Personalitate de prestigiu, G. Glotz a fost un eminent specialist în istoria lumii greceşti, lăsînd în acest domeniu lucrări fundamentale. Dintre acestea face parte şi *Cetatea greacă*, lucrare apărută iniţial în 1928 în vasta colecţie "L'évolution de l'Humanité", coordonată chiar de către Gustave Glotz. Prin strădaniile lui Pan Izverna şi ale Mioarei Izverna, publicul român are acum la îndemînă o versiune a acestei cărţi celebre, putînd lua cunoştinţă, astfel, mai uşor, de geneza şi evoluţia instituţiilor Greciei antice.

Subiectul are o vechime respectabilă; încă din Antichitate, Aristotel i-a rezervat o atenţie specială în lucrări precum *Politica* sau *Statul atenian*. În timpurile moderne, Fustel de Coulanges l-a reluat într-o carte devenită clasică, *Cetatea antică*, privindu-l dintr-o perspectivă comparatistă.

Glotz i-a studiat cu atenţie pe înaintaşii săi, subliniindu-le ideile valoroase, dar le-a reproşat maniera prea structuralistă a demersului, în defavoarea viziunii diacronice; tocmai asupra acesteia din urmă a insistat G. Glotz în lucrarea sa, pornind de la cetatea homerică, trecînd prin strălucita democraţie ateniană pînă la decăderea *polis-ului* grec în secolul al IV-lea î. Chr. De aceea, nu putem fi decît de acord cu aprecierile lui H. Berr, care preced rîndurile subscrise de autor: "Dublul interes al cărţii pe care G.Glotz... era atît de bine pregătit să o scrie este acela de a urmări cu o ştiinţă admirabilă instituţiile greceşti în evoluţia lor, de a preciza caracteristicile lor esenţiale, de a pătrunde în intimitatea mecanismului lor".

În mod normal, autorul şi-a fundamentat lucrarea pe informaţiile oferite de autorii antici, pe care i-a utilizat într-o manieră aproape exhaustivă, căutînd să ofere o imagine cît mai veridică a instituţiilor vechii Elade. Recuzînd în mod premeditat construcţiile teoretice preconcepute, G. Glotz a urmat îndeaproape izvorul antic, descriind cît mai realist şi explicînd cît mai nuanţat şi evoluţia cetăţii greceşti.

O discuţie amănunţită asupra conţinutului lucrării ni se pare superfluă. G. Glotz şi-a structurat demersul ştiinţific în mai multe părţi, fiecare dînd seama de unul dintre factorii pe care autorul îi consideră definitorii în evoluţia *polis-ului* : *familia*, în cazul cetăţii aristocratice (p. 44-123), *cetatea*, respectiv comunitatea democratică a secolelor VI-V (p.144-318) şi *individul* element dizolvant al *polis*-ului în secolele

https://biblioteca-digitala.ro

IV - III (p.358-421). Aşadar, o concepţie asupra evoluţiei cetăţii greceşti, pe care autorul o evidenţiază de la primele pagini. "Întreaga istorie a instituţiilor greceşti -scrie el- se reduce la trei perioade: în prima, cetatea se compune din familii ce-şi păzesc cu străşnicie dreptul lor primordial şi îşi supun toţi membrii interesului colectiv; în a doua îşi subordonează familiile, chemînd în ajutorul său pe indivizii eliberaţi; în a treia, excesele individualiste ruinează cetatea, pînă într-atît încît fac necesară constituirea de state mai extinse".

Paginile semnate de G. Glotz oferă o lectură agreabilă şi un model demn de urmat. Un cuvînt introductiv şi note complementare menite să aducă la zi informaţia ar fi conferit un plus de valoare acestei importante apariţii editoriale.

George Enache

PHILIPPE ARIÈS, GEORGES DUBY, *Istoria vieţii private. De la Imperiul roman la anul o mie*. Traducere de ION HERDAN, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1994, vol. I-357 p., vol II-406 p.

Departe de a avea pretenţia exhaustivităţii, Philippe Ariès şi Georges Duby au conceput această amplă sinteză în limitele impuse de lacunele documentare şi de caracterul în premieră al demersului, înţeles doar ca o bază de plecare, aptă de a fixa pentru viitor liniile unei cercetări sestematice pe această temă.

Autorii îşi încep analiza cu Imperiul lui Augustus, considerat un alter-ego al civilizaţiei elenistice. Din această perioadă de sinteză greco-romană au fost alese cîteva instantanee de viaţă privată (locuinţa, educaţia, familia, momentele importante ale vieţii, religia) a căror evoluţie este urmărită apoi, atît în Occidentul latin, cît şi în Bizanţ, de-a lungul unui mileniu evidenţiindu-se schimbările apărute în amalgamul instituţional, mental şi etnic specifice perioadei medievale timpurii care a urmat anului 476.

Cele două volume surprind trecerea de la o conştiinţă exterioară la o conştiinţă interioară a omului, de la *homo civicus* la *homo interior*, în concordanţă cu două tipuri de comunitate care şi-au pus amprenta asupra vieţii private de atunci: una *politică*, antică - o democraţie a elitelor, a celor consideraţi oameni şi alta *religioasă* (Biserica), care sublinia egalitatea tuturor în păcat şi penitenţă.

Cele două tipuri de om social sînt revelatoare pentru modul în care orice colectivitate poate influenţa viaţa privată a componenţilor ei, căci încercări de disciplinare, de moralizare a relaţiilor specifice vieţii private au existat nu numai în antichitate şi Evul Mediu timpuriu, ci şi în decursul epocilor următoare.

Sinteza celor doi reputaţi istorici ne propune, aşadar, imaginea inedită a omului integrat unui micro-univers unde se regăseşte, care îi aparţine şi în care vrea să-şi aparţină, o lume favorabilă unei expansiuni nerefulate *a eului* în care, spre deosebire de colectivitatea care îl absoarbe nu i se refuză numic. Este o istorie a unor spaţii private văzute ca tot atîtea celule sociale ce se vor autonome dar care dau, fiecare în parte, imaginea întregului organism social, ele fiind o reflectare în moduri diferite a totului în toate, a unei unităţi de diversitate, a cărei tutelă nu o putem refuza.

Andi Mihalache

JACQUES LE GOFF, *Banii şi viaţa (Economie şi religie în Evul Mediu)*. Traducere de ECATERINA STĂNESCU; îngrijirea ediţiei în limba română, prof.dr. ZOE PETRE, Bucureşti, Ed. "Erasmus",1993,127p.

https://biblioteca-digitala.ro

Tradusă de Maria Holban şi prefaţată de Mihai Berza *Civilizaţia Occidentului medieval*, a oferit cititorului român prima posibilitate de a face cunoştinţă, în 1971, cu opera lui Jacques Le Goff. A urmat , în 1986, apariţia altei cărţi *Pentru un alt Ev Mediu*, excelent tălmăcită şi prefaţată de Maria Carpov.

Autorul mărturisea mai demult că doreşte ca istoria să rămînă o artă, chiar şi în condiţiile în care va deveni mai ştiinţifică. Lucrările citate mai sus precum şi traducerea de faţă ne conving că el nu şi-a dezminţit acest crez.

Ca întotdeauna, istoricul francez reuşeşte să surprindă prin inedit, prin bogăţia bine dozată a informaţiei, dar, mai ales, prin freamătul vieţii care pulsează în fiecare din paginile pe care le-a scris. Analizele sale recreează acum, pentru cititor, evoluţia unei practici deosebit de importante în istoria mult discutată şi analizată a economiei medievale: camăta, arătînd, totodată, cum s-au preschimbat atitudinile faţă de ea.

Altfel spus, autorul înfăţişează lupta îndîrjită dintre vechile valori creştine şi noile obiceiuri care puneau în mişcare capitalismul incipient, a cărui expresie o constituia şi împrumutul cu dobîndă.

Deşi a condamnat iniţial camăta, din cauza incopatibilităţii sale de principiu cu doctrina creştină, Biserica romană a fost, pînă la urmă, şi după lungi ezitări, obligată să o accepte ca legitimă, în condiţiile mutaţiilor din vechile structuri, apărute începînd cu secolele XI-XIII.

Sistemul economic ai cărui promotori au fost cămătarii l-a înlocuit, aşadar, pe cel vechi, la "capătul unei curse cu obstacole de tot felul". Cartea lui Jacques Le Goff ne apare, astfel, drept un instrument extrem de util pentru cunoaşterea şi înţelegerea mecanismelor mentale care funcţionau în lumea medievală.

Marele ei har este de a ne face istoria apropiată şi palpabilă, oferind privirii noastre imaginea unei societăţi complexe, deosebit de interesantă în articulaţiile-i caracteristice. Ea ne convinge, o dată mai mult, că, pentru autorul ei, istoria rămîne o artă.

Laura Magdalena Ţau

ANDRÉ CLOT, *Mohamed al II-lea, cuceritorul Bizanţului*. Traducere de ŞERBAN GRANCEA, Bucureşti, Ed. "Artemis", 1993, 293 p.

"Definesc Europa - ansamblul ţărilor moştenitoare ale civilizaţiei elene" scria René Grousset. Este normal, deci, ca destinul Bizanţului, purtător şi continuator al acestei civilizaţii de-a lungul a mai mult de un mileniu, să fie urmărit de istorici chiar pînă în momîntul tragicului său deznodămînt, considerat şi el un punct de referinţă al istoriei universale.

Deşi vremurile lui Vasile al II-lea Macedoneanul nu mai erau decît o frumoasă amintire şi majoritatea teritoriilor bizantine fuseseră pierdute, Constantinopolul îşi păstrase în secolul al XV-lea importanţa simbolică de "centru al lumii întregi" (p. 44) şi de reşedinţă a basileului autocrator - ipostază mundană a divinităţii şi urmaş al Caesarilor romani. Atîta vreme cît el continua să personifice Bizanţul, se mai păstrau încă speranţe în revigorarea imperiului său.

Din acest punct de vedere, ni se pare firească preocuparea istoricului André Clot de a da contur personalităţii celui care la numai 21 de ani va deveni stăpînul acestui oraş printr-o acţiune îndrăzneaţă, privită la început cu scepticism pînă şi de cei mai experimentaţi sfetnici ai săi. În urma repetatelor eşecuri ale acelora care încercaseră să-l ocupe, Constantinopolul căpătase o aură de inexpugnabilitate, fiind perceput ca o cetate ocrotită de Dumnezeu.

https://biblioteca-digitala.ro

A fost deci normal ca luarea Constantinopolului să-i aducă lui Mohamed al II-lea un imens prestigiu în lumea musulmană, întrucît, cum bine arată autorul, izbînda lui era, în primul rînd, "victoria lumii islamice" şi a Războiului Sfînt-*djihad* (p. 66).

Este binecunoscut faptul că epoca creează personalităţii condiţii de afirmare, iar André Clot nu ignoră această axiomă, schiţînd mai întîi, în mod succint cadrul european în care Mohamed al II-lea a evoluat, impunîndu-se ca un personaj de primă mărime. La urcarea sa pe tron, creştinătatea ca "idee unificatoare era pe cale de dispariţie" (p. 57), latinii şi grecii " despărţiţi de mai multe veacuri de conflicte religioase şi de o totală nerecunoaştere reciprocă", neputînd să se împace "fie şi pentru cîteva săptămîni" (p.41) pentru a apăra Capitala Răsăritului.

Propunîndu-şi, în al doilea rînd, o schiţă de portret a eroului său, André Clot pune alături de ambiţia nemărginită şi înclinaţiile războinice definitorii pentru caracterul lui Mohamed al II-lea, o serie de trăsături asupra cărora istoricii s-au oprit, după părerea sa, prea puţin. El realizează o redimensionare a personalităţii sultanului, văzînd în ea o paradoxală îmbinare a violenţei rozboinicului asiatic cu larga deschidere spirituală, tipică personajului renascentist. Istoricul francez aduce în faţa cititorilor săi imaginea unui sultan neobosit, constructor de palate, moschei şi universităţi, autor al unor legi şi instituţii ce vor domina sute de ani istoria Imperiului otoman, un personaj interesat de operele artiştilor italieni contemporani, pasionat de antichitatea greco-romană, protector al poeziei, artelor şi ştiinţelor. În ceea ce priveşte raporturile mai "speciale" ale lui Mohamed al II-lea cu creştinismul şi presupusa lui simpatie pentru această religie, aceste idei pe care le sugerează André Clot, deşi incitante, nu pot fi acceptate, în lipsa unor dovezi mai concludente, decît ca simple ipoteze.

Eroul lui André Clot este, neîndoielnic, un personaj excepţional al istoriei turcilor. După el, "timp de patru secole, imperiul va fi egalul şi partenerul marilor state ale Apusului" (p. 6). Dar, în acelaşi timp, el a fost şi o personalitate a istoriei continentului nostru, în măsura în care Mohamed al II-lea a dat Europei, după cum afirmă autorul, împreună cu alţi suverani ai vremii sale, "forma ei specifică pentru aproape jumătate de mileniu" (p. 6).

Andi Mihalache

BASILE G. SPIRIDONAKIS, *Grecs, occidentaux et turcs de 1054 à 1453: quatre siècles d' histoire de relations internationales,* Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1990, 291 p.

Publicat de Institutul de Studii Balcanice din Thessalonic, volumul constituie rezultatul unei documentaţii de primă calitate, autentică, bogată şi variată, consecinţă a unei cercetări sistematice în domeniul istoriei Bizanţului.

Autorul, cercetător la acest institut, a elaborat o sinteză care reuneşte, evaluează şi prezintă cititorilor săi elementele esenţiale ale bibliografiei referitoare la istoria relaţiilor tripartite dintre occidentali, greci şi turci, filtrate prin propria sa interpretare. Limitele alese de el sînt oferite de două importante evenimente ale istoriei universale: Marea schismă (1054) şi căderea Constantinopolului (1453).

Un merit semnificativ al lui B. G. Spiridonakis constă în sublinierea şi argumentarea interdependenţei care există între declinul hellenismului medieval pe de o parte şi dezvoltarea Occidentului latin şi german şi a Orientului turc pe de altă parte. Structurată în două părţi ("Lumea greacă şi Occidentul latin"

https://biblioteca-digitala.ro

şi "Lumea greacă şi Orientul turco-musulman"), lucrarea sugerează o concepţie unitară.

Istoricul grec a ales secolul al XI-lea ca punct de început al studiului său, deoarece acesta a reprezentat o perioadă de tranziţie nu numai pentru lumea greco-bizantină, ci şi pentru Occident şi Orientul turc. Secolul al XI-lea mai vine cu un element nou: renunţarea Bizanţului la spiritul universalist al veacurilor precedente. Sub presiunea evenimentelor, grecii sînt obligaţi acum să se redefinească drept entitate naţională. O fac într-o perioadă în care Bizanţul, odată cu slăbirea forţei sale, se dovedea pregătit pentru pacifism în vreme ce Biserica romană era favorabilă ideii "războiului sfînt" împotriva "schismaticilor" greci .

Autorul face o incitantă incursiune în istoria relaţiilor greco-occidentale, care evoluează de la colaborare la incomprehensiune şi apoi la ostilitate, pentru ca în ultimul secol de existenţă a Bizanţului să se ajungă la iniţiative pacifiste şi chiar la colaborare, din păcate singulare.

El arată că expansiunea latină şi otomană din perioada secolelor XI-XV efectuate în dauna statului greco-bizantin au condus la discontinuităţi în viaţa poporului grec, dar nu au deturnat radical cursul evoluţiei a ceea ce autorul lucrării consideră adevăratul fundament al poporului grec. Drept argumente sînt aduse continuitatea limbii, a literaturii (orale sau scrise), a artelor, a credinţelor populare şi a religiei precum şi memoria colectivă a unui trecut comun şi sentimentele de solidaritate şi de apartenenţă la o moştenire culturală autentică.

Istoricul a estimat corect faptul că după cucerirea turcă ortodoxismul a devenit bastionul naţionalităţii greceşti, cultura ortodoxă jucînd un rol important în transmiterea moştenirilor şi a valorilor hellenismului medieval pînă în zilele noastre.

Singura scădere -dacă o putem numi aşa- a volumului constă în aceea că autorul accentuează mai mult decît credem noi că era necesar, "vina" occidentalilor, în speţă a papalităţii, pentru turnura luată de relaţiile Occident-Bizanţ în Evul Mediu tîrziu şi falimentul statului bizantin.

Cu această menţiune, care nu afectează valoarea de ansamblu a lucrării, cartea lui B. G. Spiridonakis se recomandă drept o contribuţie destinată, îndeosebi pasionaţilor de istoria Evului Mediu.

Leonidas Rados

ANTHONY-EMIL N. TACHIANOS (editor), *Mount Athos and the European Community*, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1993, 147 p.+ 25 de planşe

Recunoscut prin tratatul de la Lausanne ca parte integrantă a Greciei, Muntele Athos, "stat" monahal milenar, îşi păstrează încă propriile legi şi propriul sistem administrativ, bazate pe vechi tradiţii. Odată cu încadrarea statului elen în actuala Uniune Europeană s-a acutizat necesitatea descifrării sistemului valoric al Muntelui Athos, în scopul unei înţelegeri complexe a sistemelor europene de valori şi a conservării lor.

Pentru apropierea de tradiţia autohtonă şi pentru cunoaşterea mai profundă a realităţilor Sfîntului Munte, profesorul D. Evrigenis a organizat între 17-20 mai 1984 un simpozion internaţional cu tema "Muntele Athos în perioada Comunităţii Europene". Rapoartele prezentate cu această ocazie au fost şi publicate într-un volum abia în 1993 de către profesorul N. Tachianos în numele Institutului de Studii Balcanice din Thessalonic.

Articolele la care ne referim pot fi încadrate în patru categorii tematice, deşi subiectele abordate

https://biblioteca-digitala.ro

prezintă o mare varietate:

1. Muntele Athos, ortodoxia, Europa şi lumea;
2. Muntele Athos şi Dreptul grec;
3. Muntele Athos şi moştenirea culturală;
3. Muntele Athos şi Comunitatea Europeană.

Semnatarii rapoartelor, între care amintim pe D. Evrigenis, Georg Ress, W. Wengler, X. Yataganas, N. Tachiaos, P. Simonopetritis, Guy Petherbridge, sînt specialişti în domenii diferite - istorie, teologie, drept, istoria artei etc.

Nefiind o monografie, *Mount Athos* poate constitui, totuşi, o lucrare utilă celor ce doresc informaţii referitoare la această importantă zonă culturală a Europei, atît din perspectiva internă cît şi din punctul de vedere al relaţiilor cu Europa Occidentală.

Leonidas Rados

STEVEN RUNCIMAN, *Căderea Constantinopolului 1453*, ediţia a II-a. Traducere, note, postfaţă şi îngrijire ştiinţifică de ALEXANDRU ELIAN, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991, 323 p.

Deşi s-au scris multe lucrări despre anul 1453, cînd a avut căderea Constantinopolului, orice nouă carte este binevenită, ea putînd aduce fie informaţii inedite, fie interpretări noi.

După cum o arată însuşi autorul, data respectivă a avut o deosebită rezonanţă în rîndul istoricilor, ea fiind la început considerată ca indicînd chiar sfîrşitul Evului Mediu. Acest punct de vedere -o spune şi Runciman- nu mai poate fi susţinut astăzi.

În al doilea rînd, nici în cîmpul larg al politicii timpului căderea Constantinopolului nu a pricinuit schimbări majore. Turcii puneau mai demult în primejdie soarta Europei centrale şi oricine îşi putea da seama că soarta Constantinopolului era deja pecetluită.

O nouă carte dedicată acestui an nu ar mai fi fost, aşadar, la prima vedere, necesară. În realitate, întîmplările de atunci au fost vitale pentru două popoare: pentru turci, mai întîi (cărora le-au dat nu numai o nouă capitală, ci le-au înlesnit şi menţinerea imperiului european) şi, în al doilea rînd, pentru greci (a căror istorie a cunoscut acum un sfîrşit hotărîtor). Acestui erou tragic -poporul grec- îi este dedicată, de fapt, căderea Constantinopolului.

Steven Runciman şi-a conceput demersul nu numai ca pe unul ştiinţific, ci şi persuasiv, emoţional, astfel încît cartea sa e o fericită îmbinare între rigoarea epistemică şi virtuţile literaturii.

Asimilînd o considerabilă documentaţie, învăţatul britanic şi-a depăşit predecesorii pomeniţi în prefaţă. Deşi puţin prea literar, Runciman este totuşi sobru şi concentrat, izbutind să redea într-un număr relativ restrîns de pagini nu numai povestirea propiu-zisă a împresurării şi căderii Constantinopolului, dar şi o foarte utilă introducere istorică asupra Bizanţului şi a statului otoman. A fost ajutat în aceasta atît de lecturile sale şi de mînuirea directă a izvoarelor, cît şi de cunoaşterea nemijlocită a oraşului.

Cu toate că pare, la prima vedere, un expozeu cu multe date, din carte nu lipsesc, totuşi, punctele de vedere personale. Astfel, înfăţişînd sfîrşitul asediului din mai 1453, Steven Runciman îşi manifestă interesul faţă de o posibilă capitulare parţială a Constantinopolului, bazîndu-se pe unele tradiţii consemnate în izvoarele secolelor XVI-XVII, dar şi pe consideraţiile unor autori în legătură cu situaţia specială a cartierelor care s-ar

https://biblioteca-digitala.ro

fi predat otomanilor înaintea altor sectoare ale capitalei. În legătură cu acest fapt, Runciman readuce în discuţie articolul lui J.H. Mordtmann, "Capitularea Constantinopolului în 1453" (din "Byzantinische Zeitschrift", XXI, 1912, p. 129-144), dar nu-i împărtăşeşete opinia că pretinsa capitulare reprezintă o "ficţiune determinată de motive de oportunitate politică".

Economia lucrării nu i-a îngăduit autorului decît atingerea în treacăt a altor aspecte precum mult discùtatele privilegii pe care Mehmet al II-lea le-ar fi acordat, în scris, patriarhiei ecumenice, problema fiind pe larg dezbătută în "Postfaţă" de îngrijitorul ediţiei, Alexandru Elian.

Ideea sa, în conformitate cu care ar fi existat unele înscrisuri imperiale otomane acordate de Mehmed al II-lea lui Ghenadie Scholaris, este combătută, prin critica izvoarelor, de către postfaţator.

Cartea bizantinologului englez mai are şi meritul de a afirma unele puncte de vedere noi asupra unor probleme legate de conveţuirea greco-otomană îndată după căderea cetăţii lui Constantin şi în secolele care au urmat. Deşi a trecut aproape un sfert de veac de la prima ei ediţie (1969) şi lasă, la prima vedere, impresia de înşiruire, e drept, elegantă şi bine alcătuită, de date, nume şi evenimente, cartea este, totuşi, de o bună factură ştiinţifică şi de un real folos.

Mihaela Puiu

Corăbii portugheze în căutarea lumii noi. Vasco da Gama; Pero Alvarez Cabral. Traducere, cuvînt înainte şi note de MICAELA GHIŢESCU, Bucureşti, Ed. Univers, 1993, 145 p.

În evantaiul volumelor publicate cu ocazia celebrării a 500 de ani de la descoperirea Lumii Noi, volumul de faţă apare ca un ecou distinct în corul mai mult sau mai puţin la unison al apariţiilor editoriale. Volumul, în ciuda dimensiunilor reduse, este important, ca document, pentru analiza unui fenomen care va constitui mereu subiect de comentarii: epopeea descoperirilor din jurul anului 1500. Cartea asupra căreia stăruim cuprinde două documente importante ale timpului, inedite pentru publicul românesc. Documentele sînt celebre şi bine cunoscute în Occident, iar apariţia lor, în traducerea Micaelei Ghiţescu, este un fapt care înlătură cortina după care au fost ascunşi portughezii de mareea de lucrări dedicate marelui genovez şi spaniolilor săi. Este vorba de *Itinerariul* lui Alvaro Velho (cu titlul complet: *Itinerarul călătoriei întreprinse de Vasco da Gama pentru descoperirea Indiei pe la Capul Bunei Speranţe)* şi de *Scrisoarea* prin care Pero Vaz de Caminha anunţă regelui Don Manuel găsirea pămîntului Braziliei.

Ambele documente sînt însoţite de note explicative, care constituie un bun instrument pentru înţelegerea, asimilarea şi, eventual, analiza celor două izvoare.

Datele pe care traducătoarea le oferă despre Alvaro Velho sună astfel: marinar sau soldat, însoţitor al lui Vasco da Gama în călătoria de descoperire a Indiei (1497-1499), autor şi al altor scrieri, el l-a însoţit pe da Gama aproape pe întreg parcursul călătoriei sale, debarcînd, undeva pe coasta Guineei, unde se opreşte şi *Itinerariul*.

Scrierea sa, publicată pentru prima dată în 1838, în germană, şi divizibilă în patru perioade delimitate atît de densitatea relatării, cît şi de zonele geografice distincte menţionate în *Itinerar,* culminează cu episodul sosirii şi şederii în India. Aceasta este partea cea mai importantă a relatării, descriind realităţile autohtone, conflictele cu musulmanii, psihologia occidentalului în contactul cu populaţiile nou descoperite, în funcţie de gradul de civilizaţie al autohtonilor noi descoperiţi etc.

https://biblioteca-digitala.ro

Finalul marchează întoarcerea în patrie a lui Velho, din păcate întreruptă, ca şi *Itinerariul* său, ce se termină brusc, odată cu descrierea sosirii flotei în zona bancurilor Rio Grande, în Golful Guineei.

Al doilea document cuprinde relatarea trimisă de Pero Vaz da Caminha, scrib pe vasul lui Alvarez Cabral, descoperitorul Braziliei, regelui Manuel I al Portugaliei, supranumit Norocosul (1496-1521). Autorul era un mic slujbaş al Monetăriei din Porto, care primise, probabil, misiunea da a fi ochii şi urechile regelui în expediţia lui Cabral. Flota pleacă din Portugalia în marie 1500, cu scopul declarat de a cuceri un cap de pod în India. La expediţie iau parte şi Bartolomeo Diaz, cu Nicolau Caelho, căpitan participant la expediţia lui Vasco de Gama, şi pilotul său. Expediţia atinge coasta braziliană, intenţionat sau nu, în jurul Paştelui.

Relatarea lui a Caminha se opreşte foarte puţin asupra călătoriei propiu-zese, dar ea reprezintă o sursă de nepreţuit pentru studiul etno-geografic al Braziliei, precum şi pentru tactica de contact a occidentalilor, ce capătă o deosebită importanţă acum, între 1492 şi Conquistă.

Scrisoarea sa a fost şi este considerată, ne spune în *Notele* sale, Micaela Ghiţescu, "actul de naştere al Braziliei portugheze şi catolice", fiind publicată pentru prima dată în 1817 de un portughez, părintele Aires da Casal.

Apariţia acestui volum, acum, cînd se împlinesc 500 de ani de la epopeea Lumii Noi, este un act de cultură: pentru cititorul român, specialist sau diletant, el reprezintă o interesantă sursă pentru cunoaşterea mai profundă a istoriei universale, într-un context cum nu se poate mai potrivit.

Cătălin Hriban

IMMANUEL WALLERSTEIN, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă şi originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*. Traducere de DOREL ABRAHAM, ILIE BĂDESCU, MARCEL GHIBERNEA, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1992, vol, 1- 249, vol 2 - 233p.

Cînd, unde şi cum a apărut capitalismul sînt întrebări care au suscitat numeroase discuţii şi polemici între oamenii de ştiinţă. Dintre aceştia, reţine atenţia Immanuel Wellerstein, a cărui sinteză -cea de faţă- ar putea fi considerată o alternativă a ipotezelor lansate de istoricul francez Fernand Braudel în cartea sa *Timpul Lumii*.

Încercînd o abordare genetică a capitalismului, autorul utilizează aici termenul "world-economy" folosit de Braudel în lucrarea mai sus amintită, în forma "economie-lume" (economie-monde).

Spre deosebire însă Braudel, la care "economie-monde" are înţelesul de economie a unei lumi (arabă, mediteraneană, romană, etc), neimplicînd, aşadar, decît o "parte a planetei, economic autonomă, capabilă în esenţă să se satisfacă pe sine însăşi" (vol. 1), sociologul american indentifică "world-economy" cu o "economie mondială", cu un "sistem mondial modern", cu puterea de a asimila toate "lumile" existente.

Wallerstein îşi vede sistemul ca pe o "entitate economică, nu însă şi politică" (vol. 1, p. 23), integrînd în limitele sale imperiile şi oraşele-state ce dominau odinioară economiile-lumi braudeliene, ba chiar şi statele naţionale în curs de formare. El justifică atributul "mondial" al sistemului său nu prin faptul că acesta ar cuprinde întreaga lume, ci prin aceea că el este "mai larg decît orice unitate politică juridic definită". (vol. 1 pag. 24), părţile componente ale sistemului fiind unite, printr-o legătură economică întărită uneori pe cale culturală şi, în ultima instanţă, de aranjamentele politice sau chiar de structuri confederale" (vol. 1, p. 24).

Din punct de vedere structural, Wallerstein îmbrăţişează formula propusă de Braudel, care văzuse

https://biblioteca-digitala.ro

economia-lume (univers) formată din trei zone legate împreună dar la niveluri diferite: un centru, care reuneşte tot ce este mai avansat, regiuni de ordinul al doilea, destul de dezvoltate şi, în final, uriaşe zone marginale care reprezintă înapoierea, arhaismului, unde starea socială dominantă este şerbia.

În concepţia lui Wallerstein, trei fenomene au fost esenţiale în apariţia economiei mondiale capitaliste, plasată de el în secolul al XVI-lea: expansiunea geografică a Europei la finele veacului al XV-lea şi la începutul celui următor, crearea unor aparate de stat relativ puternice în acele formaţiuni politice care vor deveni statele-nucleu ale economiei mondiale şi dezvoltarea unor metode diversificate de organizare a muncii pentru produse diferite.

Faptul că în secolul al XVI-lea Europa cuprinde în expansiunea ei cele două Americi este văzut de Wallerstein nu ca determinant, dar în mod sigur important. Ceea ce Wallerstein consideră drept crucial în legătură cu această expansiune, situîndu-se pe aceeaşi poziţie cu Braudel (pe care-l şi citează) este faptul că "aurul şi argintul Lumii Noi au permis Europei să trăiască peste nivelul mijloacelor sale, să investească peste acumulările sale" (vol 1, p. 158). Descoperirile au permis investiţii superioare "economiilor" şi sporirea acestora din urmă prin intermediul "revoluţiei preţurilor" şi al decalajului salariilor, întrucît, fie că expansiunea metalelor preţioase a fost răspunzătoare sau nu pentru expansiunea producţiei, aceste metale au reprezentat totuşi marfă.

Creşterea costului războiului, a necesarului de oameni, superioritatea unei armate regulate comparativ cu formaţiunile militare constituite *ad-hoc* au devenit tot mai limpezi şi nici stăpînii feudali, în mod invidual, nici statele-oraşe nu mai puteau să recruteze forţă umană, mai ales într-o asemenea epocă de depopulare. Sosise timpul statului centralizat, singurul capabil să răspundă acestor necesităţi. Acesta va da naştere în secolul al XVI-lea monarhiei absolute.

Între apariţia monarhiei absolute şi cea a capitalismului, Wallerstein observă o strînsă interdependenţă: pe de o parte, "dacă n-ar fi fost expansiunea comerţului şi naşterea agriculturii capitaliste, cu greu s-ar fi constituit baza economică pentru finanţarea unor structuri de stat dezvoltate. Pe de altă parte, structurile statale au fost ele însele un pivot economic al noului sistem capitalist, garantul său politic (vol 1, p. 203).

Wallerstein s-a preocupat în mod deosebit de diferenţele în modul de organizare a muncii în centrul occidental al sistemului şi periferiile sale central-est-europene şi americane.

Criza secolelor XIV-XV prin depresiunea demografică pe care o provocase, determinase o cerere mai scăzută de produse agricole, salarii mai ridicate pentru muncitorii urbani şi, totodată, o poziţie comercială mai bună pentru lucrătorii rurali - toate însoţite, evident, de declinul marii proprietăţi.

Pentru ieşirea din această situaţie, marile domenii vor urma singurele alternative posibile de evoluţie, ambele presupunînd despensarea de cerinţele corvezilor feudale: transformarea pămîntului arabil în păşuni (în condiţiile în care preţul cărnii şi al lînii părea a face faţă mai bine efectelor depresiunii) sau arenda în bani care reducea costurile, sporea venitul proprietarului, dar cerea un transfer gradual al controlului asupra pămîntului, făcînd astfel posibilă ridicarea unei categorii de mici arendaşi fie cu arende fixe, fie ca proprietari independenţi. Ambele modalităţi permiteau proprietarului să folosească noile profituri pentru investiţii în comerţ şi industrie sau în consumul aristocratic de lux.

Specializarea agricolă a centrului, reflectată cel mai bine de marea mişcare a îngrădirilor din Anglia şi Spania (*enclosures*), a avut drept consecinţă transformarea periferiei estice în grînar al Occidentului, ca răspuns la tendinţa de diversificare şi specializare din centru.

Wallerstein insistă asupra acestei situaţii din răsăritul european, pe care o consideră revelatoare

https://biblioteca-digitala.ro

pentru modalităţile de reglare ale sistemului mondial, care nu a revoluţionat, ci a transformat, conform rigorilor sale, toate structurile locale.

Tocmai din cauza acestui proces de adaptare, autorul sugerează că, în această perioadă (sec. XVI), nu se mai pot face disocieri tranşante între feudalism şi capitalism, întrucît vedem că, pe de o parte nobilimea atît cea din vest cît şi din est îşi organizează domeniile pentru a se pune de acord cu cerinţele pieţii, ceea ce este deja o mentalitate capitalistă, iar pe de altă parte constatăm că elementele burgheze îşi convertesc acumulările făcute în pămînturi şi titluri de nobleţe, intrînd în rîndurile seniorilor.

Cum mărturiseşte el însuşi chiar din primele pagini, Wallerstein a abordat în lucrarea sa unul din cele citeva momente pe care ştiinţa socială le consideră drept "praguri" cruciale în istoria omenirii şi care, ca importanţă, n-ar putea fi comparat, in opinia lui, decît cu revoluţia agricolă neolitică. Este vorba de crearea lumii moderne în care, apariţia capitalismului, ca element definitoriu al acestui proces, nu poate ocupa, fără nici o îndoială, decît un loc de prim plan.

Andi Mihalache

IMMANUEL WALLERSTEIN, *Sistemul mondial modern. Mercantilism şi consolidarea economiei mondiale europene (1600-1750)*. Traducere de DOREL ABRAHAM, ILIE BĂDESCU şi MARCEL GHIBERNEA, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1993, vol. III-263 p., vol. IV-263 p.

În cea de-a două parte a sintezei consacrate sistemului mondial, Wallerstein ia ca punct de plecare al expunerii teoria ciclurilor economice secundare ascendente şi descendente a lui François Simiand care, aplicată evoluţiei sistemului în discuţie, duce la concluzia că acesta a trecut printr-o fază A, de dezvoltare, în secolul al XVI-lea, urmată obligatoriu de o fază B, de regres, în secolul al XVII-lea. Sociologul american a utilizat această schemă în mod absolut formal, pentru a-i demonstra rigiditatea, oferind, de fapt, o nouă interpretare "crizei" secolului al XVII-lea. El consideră această perioadă (1600-1750) drept o vreme de stabilizare şi consolidare, nu un dezastru; în opinia sa, ca a fost "o schimbare a ritmului economic mondial" fără de care "următorul salt calitativ" nu ar fi fost posibil" (vol. III, p. 43).

Lupta care domină acum centrul sistemului mondial modern are două aspecte: pe de o parte rivalitatea dinfre Franţa şi Anglia şi efortul celor două puteri de a depăşi "moştenirea" olandeză, de alta.

Deşi Franţa părea în acest conflict favorită, datorită organizării sale centralizate şi resurselor de care dispunea, Wellerstein consideră că victoria Angliei nu poate fi considerată o surpriză, deoarece, după cum arată el, *nu contează cît de absolută* este forma de guvernare ci cît de puternic este totul (o reală stabilitate politică şi socială, o strategie economică care echilibrează interesele păturilor dominante, modul în care îşi procură şi foloseşte statul respectiv resursele naturale şi financiare etc.

Mutaţiile economice, politice şi sociale din centrul sistemului mondial nu puteau rămîne fără ecouri în celelalte zone. Dacă la periferie situaţia în secolul al XVII-lea era clară -intensificarea exploatării producătorilor direcţi fiind aici evidentă- problema semiperiferiilor (Suedia, Prusia, coloniile nord americane) se complică. Pe de o parte, centrul le dă un nou statut de intermediere, iar pe de altă parte ele încearcă să joace un rol personal în conformitate cu propriile interese.

Gindirea burgheză, capitalistă, va deveni treptat o caracteristică a perioadei în discuţie. Mercantilismul, ca strategie economică de stat, legea cererii şi ofertei, banul impus ca valoare primodială ce eclipsează pămîntul prioritar pînă atunci, asumarea riscului în competiţia pieţei şi necesitatea expansiunii

https://biblioteca-digitala.ro

geografice, comerciale şi financiare, sînt cîteva aspecte ce conturează stadiul dezvoltării capitalismului în această epocă. Maturizarea capitalismului acum este dovedită în opinia lui Wallerstein, de conturarea treptată, dar sigură, a celor două grupuri care îl caracterizează: burghezia şi proletariatul, cu interese şi practici specifice.

Ideea centrală a acestor două volume constă în reliefarea deosebirilor clare existente între forme şi fond, între unele structuri încă feudale şi mentalităţile capitaliste care, deşi nu se constituiseră încă într-o ideologie formală, începuseră deja să promoveze noţiuni, valori şi practici care se vor impune drept repere ne neînlocuit în evoluţia ascendentă a următoarelor secole de modernitate.

Andi Mihalache

STEVEN RUNCIMAN, *Vecerniile siciliene*. Traducere din limba engleză de MIHAI MOROIU, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1993, 295 p.

După *Căderea Constantinopolului, Vecerniile sicilene* reprezintă a doua lucrare a istoricului britanic Steven Runciman care vede lumina tiparului la noi.

Episodul sîngeros din 29 martie 1282, cînd sicilienii răsculaţi pentru "libertate şi onoare" i-au masacrat pe francezii angevini, constituie pentru autor un eveniment care a schimbat fundamental istoria Creştinătăţii şi, totodată, un prilej de a reconstitui ţesătura evenimentelor care au caracterizat lumea mediteraneană spre finele secolului al XIII-lea.

Analiza autorului, purtîndu-ne din Anglia pînă în Palestina, din Bizanţ la Roma şi de la Paris la Palermo, ne introduce în complicata reţea a politicii medievale europene, înfăţişîndu-ne cu precădere conflictul dintre puterea papală şi împăraţii germani, mereu alimentat de interesele lor opuse.

Nu sînt neglijate nici încercările regilor Siciliei de a pune bazele unui imperiu mediteranean. De la Robert Guiscard la Frederic al II-lea de Hohenstaufen de la Manfred la Carol de Anjou, fiecare va urmări aceeaşi politică de cuprindere a teritoriilor est-mediteraneene, contrară atît intereselor bizantine cît şi celor specifice principatelor greceşti din Epir şi Thessalia.

Steven Runciman insistă cu deosebire asupra rolului jucat de Bizanţ, personal de Mihail Paleologul, în finanţarea şi stabilirea momentului oportun al izbucnirii rebeliunii siciliene, exact înaintea plecării lui Carol de Anjou în expediţia pe care o plănuise în Răsărit.

Acţiunile bizantine, alături de politica dusă în Aragon de Giovani da Pracida vor fi scînteile care vor aprinde un conflict, de multă vreme latent în Sicilia, care nu trebuia decît ajutat să izbucnească.

Sicilienii vor pune, astfel, capăt "experimentului imperial al regelui Carol de Anjou", faptul antrenînd şi discreditarea Papalităţii, sprijinitoare a angevinilor.

Deşi acţiunea lor a însemnat mult sînge vărsat şi multe pierderi, ei nu aveau de unde şti ce consecinţe urma să aibă acest act pentru patria lor şi pentru restul Europei,

Lecţia "Vecerniilor"-consideră autorul- nu a fost multă vreme uitată, fapt dovedit de evoluţia ulterioară a evenimentelor.

Cartea lui Steven Runciman este o operă valoroasă şi plină de farmec. Notele explicative din final, bibliografia, şi tabelele genealogice ale familiilor domnitoare din Europa la acea dată i se ataşează firesc,

https://biblioteca-digitala.ro

subliniindu-i profesionalismul.

Laura Magdalena Ţau

ANDRÉ FONTAINE, *Istoria războiului rece. De la Revoluţia din Octombrie la războiul din Coreea 1917-1950*. Ediţie îngrijită, traducere şi note de GEORGE G. POTRA şi DELIA RĂZDOLESCU, Bucureşti, Ed. Militară, 1992, 2 vol, 344p+208p.

Pe linia unor necesare restituiri bibliografice în domeniul istoriei contemporane universale, atît de grav afectat de politizarea accentuată din perioada comunistă, Editura Militară ne oferă prima parte din această carte a istoricului André Fontaine. Din nefericire, deşi efortul, atît de timid pînă acum, de traducere a unor cărţi importante ale istoriografiei occidentale contemporane se cuvine salutat, trebuie să afirmăm că alegerea acestei lucrări nu constituie, din anumite motive, o decizie fericită. O apariţie editorială veche de aproape trei decenii, într-un domeniu supus unor schimbări rapide şi de substanţă cum este cel al istoriografiei contemporane, nu poate să nu poarte amprenta unei alte epoci, a unui alt mod de gîndire. În acelaşi timp, între 1965 şi 1992, spectrul informaţional al unei asfel de teme s-a diversificat într-un ritm exponenţional. De asemenea, atmosfera "stîngistă" a Franţei deceniului al şaptelea şi de-acum "clasicele" accente antiamericane ale francezilor au avut o oarecare influenţă asupra istoricului francez.

Într-o introducere "pacifistă" antinucleară, Andre Fontaine îşi propune situarea pe nişte poziţii strict obiective, echidistante faţă de cei doi poli ai lumii contemporane. Din păcate, această dorinţă de "obiectivizare" determină unele afirmaţii care cu greu ar putea fi susţinute în zilele noastre: "Şi -scrie el- dacă este drept să spui că în afară de Hitler şi locotenenţii săi, cel mai mare criminal al acestei istorii se numeşte Stalin , ar fi necinstit să nu amintim că sîngele pe care l-a vărsat curge în numele unei cauze care depăşea persoana, partidul şi poporul său, pentru a se identifica cu speranţele unei mari părţi a umanităţii." (vol. 1, p. 12). Ar fi fost poate de datoria celor care au îngrijit ediţia de a amenda astfel de afirmaţii. Totodată, autorul preia cu multă uşurinţă o idee infirmată de multe ori în practică, iar în ultimii ani în mod definitiv compromisă, dar susţinută cu fervoare, din motive diametral opuse, de ambele puteri: echilibrul existent între cele două blocuri politico-militare.

Paradoxal, îndată ce André Fontaine părăseşte sfera afirmaţiilor generale şi a intenţiilor principale, lucrarea cîştigă o soliditate a argumentaţiilor care atinge unori nivele remarcabile. Accesibilă unui public mai larg decît cel de strictă specialitate, datorită unei scriituri alerte şi lipsită de ariditatea unor anumite studii din sfera istoriei relaţiilor internaţionale, cartea lui André Fontaine se constituie într-un reper important al bibliografiei istoriei relaţiilor dintre marile puteri în secolul al XX-lea.

Istoricul francez reuşeşte să ofere un tablou credibil al transformărilor care s-au produs în Rusia şi în lume, conducînd la apariţia, la sfirşitul celui de-al doilea război mondial, a două mari puteri ale căror interese erau ireconciliabile. Pentru început, *Istoria războiului rece* dezvăluie primii paşi făcuţi de Rusia sovietică pe drumul către statutul de mare putere.

În continuare, momentele importante ale relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi lumea democrată: Rapallo (1922), eşecul politicii interbelice a securităţii colective, tratatul soveto-german din 23 august 1939, colaborarea dintre aliaţii antihitlerişti pe parcursul celui de-al doilea război mondial - sînt analizate cu fineţe de către autor.

https://biblioteca-digitala.ro

De o atenţie deosebită în economia lucrării s-a bucurat diplomaţia brutală, dar atît de eficientă, a lui Stalin care, în 1939, "obţinuse din partea Reich-ului, în cîteva ore, poziţiile strategice pe care încercase în zadar, timp de luni, să le obţină din partea aliaţilor" (vol. 1, p. 155), pentru ca apoi (1944-1945), să obţină de la aliaţii săi occidentali ceea ce Hitler îi refuzase în decembrie 1940. Naivitatea, idealismul, incapacitatea de a înţelege multe din metodele brutale ale sovieticilor şi conciliatorismul liderilor occidentali sînt prezente în opoziţie cu fermitatea şi şiretenia frustă a lui Stalin, personaj care şi-a dominat în mod evident, din punct de vedere psihologic, partenerii şi opozanţii săi occidentali.

Volumul al doilea din această parte a lucrării oferă o analiză pertinentă a evenimentelor din primii ani ai perioadei interbelice, care au condus la formarea blocurilor politico-militare dominante în istoria mondială a următorilor 45 de ani. Intrarea în "era nucleară" a accelerat ritmul istoriei. Conflictul dontre comunism şi democraţie capătă acum, o nouă anvergură. Perioada 1945-1950 ilustrează remarcabil faptul că "visul de aur al omenirii" a depins întotdeauna de forţa armelor care i-au stat la dispoziţie. Prezentat de ideologii săi drept un sistem apt să lecuiască toate defectele unei evoluţii normale -deci imperfecte- cum ar fi, sărăcia, inegalitatea, corupţia, comunismul nu s-a impus decît prin forţă şi nu s-a menţinut decît folosind forţa. Acolo unde au avut loc alegeri netrucate, acolo unde drepturile de asociere şi exprimare, dreptul la educaţie şi la libera circulaţie a ideilor au fost respectate, comuniştii nu au ajuns niciodată la putere. Acolo, însă, unde au fost şi sînt la putere ei, n-au permis niciodată uzul acestor drepturi şi nici posibilitatea unei alternative. Mai realişti decît păreau, comuniştii nu s-au mai bazat prea mult pe forţa de convingere a doctrinei. Rudimentele ei erau utile doar pentru a menţine aparenţa dialogului, pentru a folosi avantajele şi permisivităţile democraţiei în vederea organizării viitoarelor structuri de şoc.

Insurecţia nu era neapărat necesară: ea putea fi inventată şi după preluarea puterii. Din această dinamică terorism-dictatură, ideologiile totalitare n-au avut decît de cîştigat, aşa cum practica politică a acestui secol a dovedit-o.

Principalul cîştig al primilor ani postbelici l-a constituit părăsirea definitivă de către americani a perimatei doctrine Monroe şi, drept urmare, implicarea constantă în majoritatea problemelor mondiale, datorită conştientizării existenţei marelui pericol reprezentat de comunism.

Evoluţia "ostilităţilor" războiului rece după anul 1950 o vom afla din celelalte două volume ale lucrării la care ne aşteptăm. Considerind *Istoria războiului rece* a lui André Fontaine doar un început al unei politici editoriale de publicare a unor sinteze occidentale, preferabil mai recente, de istorie contemporană, se poate considera ca ea îşi atinge, în mare măsură, scopul propus.

Lucian Leustean

KAZUKO DIACONU, PAUL DIACONU, *Japonezii despre ei înşişi*, vol. I-II, Bucureşti, Ed. Hipponica, 1994, 120 + 130 p.

Ziaristul român Paul Diaconu şi soţia sa Kazuko Yamaguchi Diaconu au publicat în două volume 58 de interviuri, solicitate unor jurnalişti, oameni de afaceri, artişti, funcţionari publici, profesori, preoţi, despre activitatea profesională şi viaţa japonezilor. Zeci de opinii, conturează astfel, multidimensional, raportul tradiţie niponă - modernism internaţional.

Replicile celor intervievaţi -uneori formale, alteori de o cuceritoare spontaneitate- converg spre autodefinirea controversatei individualităţi japoneze, din perspectiva proprie -şi originală- a insularilor înşişi.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru români, Japonia rămine un subiect exotic, rar luat în seamă ca realitate obiectivă sau ca posibil obiect de studiu. Distanţa faţă de ea continuă, încă, să fie la noi considerabilă. Culegerea de interviuri la care ne referim o micşorează însă simţitor, oferindu-ne o imagine coerentă şi pe deplin satisfăcătoare, a ţării şi a civilizaţiei sale.

O problemă frecvent invocată de cei chestionaţi -dar destul de greu de imaginat pentru străini- este aceea a dificultăţilor cu care se confruntă acum Japonia. Dezvoltarea economică şi tehnică, civilizaţia "de consum" au afectat deosebit de grav familia japoneză, subminîndu-i ultimele trăsături tradiţionale. Spiritul comunitar din vechime se confruntă tot mai mult astăzi cu individualismul modern, tinerii detaşîndu-se net de practicile tradiţionale. Sistemul educaţional disciplinat este, la rîndu-i, discreditat de nevoia împlinirii personale, a dezvoltării propriilor capacităţi creatoare. Una din rarele soluţii de rezistenţă în faţa modernităţii ar fi recursul la artele tradiţionale japoneze - ultima şansă de autoeducaţie şi spiritualitate, aidoma vechilor credinţe shintoiste ori budiste.

Pesimismul celor intervievaţi apare uneori mai mare decît doza lor de optimism. Unii, agresaţi de modernitate, percep prezentul drept problematic: "Pentru noi, japonezii, -constată Hiroyuki Yoshikawa, preşedintele Universităţii din Tokio- momentul de faţă este unul dintre cele mai dificile, întrucît ne-am împlinit visul refacerii şi al dezvoltării economice ..., dar n-am fost în măsură să ne stabilim un alt obiectic clar, un alt vis, la realizarea căruia să năzuim".

Alţii, invocînd deopotrivă istoria şi tradiţia niponă, dar şi valorile esenţiale ale umanismului, sînt mai încrezători. "Japonia, afirmă pictorul Kyoschi Hagamura, se poate adapta cu uşurinţă la ceea ce putem numi bunul simţ al lumii".

Misterul aşa-zisului "miracol japonez" este cu desăvîrşire risipit în cuprinsul acestor două volume, prin mijlocirea cărora, cu o demnitate şi o discreţie care le sînt proprii, japonezi ne vorbesc despre ei înşişi.

Cătălina Ioja

WASSILY KANDINSKY, *Spiritualul în artă*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1994, 118p.

Cartea lui Wassily Kadinsky (1866-1944) a apărut în 1911, ca un reflex sugestiv atît al grupării artistice intitulată "Der Blaue Reiter" (*Călăreţul albastru*) -din care făceau parte pictori, precum Auguste Macke şi Franz Marc, care promovau în aceeaşi perioadă o nouă fază a expresionismului- cît şi al liniilor fundamentale ale întregii activităţi teoretice şi de creaţie a autorului.

Lucrarea pledează pentru rolul major al "necesităţii interioare" în artă, singura în măsură de a justifica maniera artistică, fie ca abstractă sau figurativă.

În prima parte ("Generalităţi"), Kandinsky analizează diferitele nivele de comunicare ale operei de artă cu societatea contemporană. Materialismul şi pozitivismul epocii noastre exilează, după părerea sa, arta, lipsind-o de ţeluri şi valori proprii. Drept urmare, pictura se află într-un vizibil impas, trebuind, pentru a se regăsi, să-şi examineze "forţele şi mijloacele". Această idee dezvoltată în partea a doua a cărţii ("Pictura"), care analizează principalele mijloace de expresie ale picturii -culoarea şi forma- cu puterea lor de a produce complexe vibraţii sufleteşti, în combinaţii inepuizabile. Demonstraţia autorului ne arată că arta respinge inutilul şi inexpresivul. Artistul "trebuie să aibă ceva de spus", "să se adîncească în propiul suflet", pentru a reuşi să "desprindă" de acolo opera de artă.

Viziunea echilibrată şi umanistă a autorului apare oarecum surprinzătoare în comparaţie cu amintirea frămîntaţilor ani ai modernităţii. De fapt, rostul final al cărţii este -după cum sesiza inspirată Amelia Pavel,

https://biblioteca-digitala.ro

care a tradus şi prefaţat volumul- acela de "mic manual de învăţare a speranţei şi încrederii în viitorul omenirii şi al culturii".

Cătălina Ioja

GLIGOR POPI, *Formarea, dezvoltarea şi activitatea Partidului Român (1923-1929)* din Regatul Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor, Uzdin, Ed. "Tibiscus", 1993, 76 p.

Contribuţiile istoricilor români din statele vecine ţării noastre au început să devină tot mai cunoscute în ultimii ani. Graţie schimbărilor petrecute în toată Europa de sud-est, contactele dintre cei ce studiază trecutul acestui spaţiu geopolitic s-au intensificat sensibil în ultimii ani, fenomenul, îndelung aşteptat, devenind benefic în toate resorturile sale.

Pe aceste coordonate se înscrie şi activitatea istoricilor iugoslavi de origine română. Relativ puţin cunoscute, lucrările acestora au început să pătrundă tot mai mult şi în spaţiul nostru istoriografic, contribuţiile lor înscriindu-se armonios în peisajul istoric românesc actual.

Un exemplu relevant îl constituie activitatea istoricului Gligor Popi. Originar din Vârşeţ, acesta s-a aplecat de mai mulţi ani asupra studierii istoriei comunităţii româneşti din Banatul iugoslav, cu accente serioase pe epocile modernă şi contemporană.

Binecunoscut în Serbia prin lucrarea *Jugoslavensko-rumunski odnosi (1918-1941) (Relaţiile iugoslave-române între anii 1018-1941)*, apărută în 1984 la Vârşeţ, Gligor Popi şi-a făcut intrarea în cîmpul istoriografic românesc actual cu volumul *Românii din Banatul sîrbesc*, urmat de lucrarea, tot cu caracter monografic, care face obiectul intervenţiei noastre.

Volumul este deosebit de necesar. El este unul de pionierat, întrucît o monografie a activităţii Partidului Român din Banatul sîrbesc lipsea până la această dată, ba mai mult, despre activitatea acestuia informaţiile nostre au fost, de cele mai multe ori, incomplete.

Lucrarea este structurată în 4 capitole, complete cu 2 anexe.

Primul capitol, intitulat *Situaţia românilor din Banatul iugoslav după formarea Regatului Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor* reliefează situaţia deosebit de dificilă dintre 1919-1922 a comunităţii româneşti rămasă în cadrul graniţelor statului iugoslav, generată şi de tensiunile dintre Belgrad şi Bucureşti, privitoare la trasarea frontierei comune româno-sîrbe.

Românii rămaşi în ceea ce s-a numit, ulterior, Banatul iugoslav au fost supuşi unui amplu proces de deznaţionalizare. Marea majoritate a intelectualilor, în special învăţători, profesori şi preoţi, a trecut, după 1919, în România, lăsînd pe români, trăitori cu precădere la sate, fără nici un sprijin spiritual. S-a adăugat la acest fenomen introducerea obligatorie a limbii sîrbo-croate în şcoli şi în administraţia locală, funcţionarii care nu o posedau fiind îndepărtaţi. Mulţi intelectuali români au fost şicanaţi, unii arestaţi şi mulţi îndemnaţi să treacă în România. Ei erau principalii factori de conservare a românismului în Banat şi, ca atare, trebuiau intimidaţi.

Şi pe plan economic românii au fost marginalizaţi. Ei au fost excluşi, iniţial, de la reforma agrară, iar în 1920 singura bancă românească de credit, Banca "Luceafărul" din Vârşeţ a fost închisă de autorităţi, sechestrul fiind ridicat abia în 1922, cînd relaţiile iugoslave-române s-au detensionat.

În acest context istoric, foarte dificil, românii din Banatul sîrbesc au reuşit să se organizeze politic.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1921, minoritatea română a obţinut dreptul la vot şi, drept urmare, a putut participa organizat în alegerile parlamentare. Astfel în noiembrie 192, la Pancevo, s-au pun bazele programului viitorului partid românesc, iar la 25 dec. 1922, la Vârşeţ, a fost ales un Comitet Central, avîndu-l ca preşedinte pe avocatul Aurel Novac, din Bela Crkva (Biserica Albă).

Constituirea Partidului Român are loc la 10 februarie 1923 la Alibunar, cînd sînt propuşi şi candidaţii la partidul pentru Skupstina -parlamentul- la alegerile din 18 martie 1923. Astfel, "adunarea de constituire de la Alibunar şi formarea Partidului Român marcheză o cotitură în viaţa social-politică a românilor din Banatul iugoslav" (p. 24), după cum apreciază autorul.

În capitolul următor, Gligor Popi analizează cîteva aspecte ale activităţii noului partid, în special după succesul, care va fi de fapt şi singurul, din alegerile din 1923.

Doi ani mai târziu, însă, la alegerile anticipate din februarie 1925, Partidul Român nu va mai reuşi să trimită nici un deputat în Parlament, eşecul fiind interpretat de autor ca unul din primele semne vizibile ale scăderii popularităţii sale.

Ultimul capitol, *Sciziunea Partidului Român şi slăbirea acestuia* analizează cauzele eşecului partidului din 1925, autorul remarcînd în special două: stabilirea în România a unuia din principalii lideri, dr. A. Jianu, precum şi lipsa totală a oricărui sprijin moral şi material din partea României.

După o încercare de reorganizare, în 1927, partidul va fi dizolvat, împreună cu toate celelalte partide, la 6 ianuarie 1929, cînd regele Alexandru instituie regimul autoritar, impus de iminenta dezintegrare a statului iugoslav, promovată virulent de secesioniştii croaţi.

Volumul se încheie cu două anexe, care cuprind, prima *Statutele Partidului Român din Regatul Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor,* iar a doua *Programul Partidului Român.*

Deşi Partidul Român din Banatul sîrbesc nu a reuşit să aibă o activitate politică pe măsura ponderii românilor din Banat, totuşi marea sa însemnătate constă, aşa cum însuşi autorul conchide în finalul lucrării, în "trezirea conştiinţei naţionale şi politice şi în încadrarea în viaţa politică a românilor din Banatul iugoslav" (p. 60).

Dan Lazăr

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

"Revista istorică", Serie nouă, tomul 4, nr. 1-2, 3-4, 1993

Un grupaj de trei studii comemorative, prilejuite de împlinirea a patru decenii de la tragica dispariţie a istoricului Gheorghe I. Brătianu inaugurează sumarul deosebit de interesant al primelor două numere. Semnate, în ordine, de John Rogister (University of Durham), Şerban Papacostea şi Pompiliu Teodor, ele evocă personalitatea şi opera marelui dispărut în corelaţiile lor fireşti atît cu legatul istoriografic al altor trei medievişti de seamă (Henri Pirenne, Jacques Pirenne şi Marc Bloch), cît şi cu viaţa politică din România interbelică, fără a neglija, însă, şi alte aspecte, mai cunoscute, ca, bunăoară, ponderea deţinută în preocupările savantului de istoria relaţiilor internaţionale.

Marele nostru istoric este prezent şi la rubrica *Restituiri*, cu prima parte a unui studiu datînd probabil din 1949, intitulat "În jurul întemeierii statelor româneşti", publicat iniţial în revista pariziană "Ethos" (II, 1975 şi III, 1982), sub îngrijirea D-nei Maria Brătianu.

"Întregirile documentare" care preced finalul celor două numere îi sînt, de asemenea, dedicate lui Brătianu, oferindu-ne ocazia de a examina atît originalul, pînă acum inedit, al unui program de curs universitar, conceput de regretatul savant în 1941 (text comunicat de Şerban Papacostea), cît şi o mărturie, tot inedită (consemnată de Şerban Delureanu) despre atitudinea istoricului faţă de condiţiile impuse României la Conferinţa de pace de la Paris, din 1947 ("Întregirile" mai cuprind şi cîteva informaţii noi despre genealogia Brătienilor, comunicate de Şerban Rădulescu-Zoner, în colaborare cu Dana şi Dumitru Bleoancă).

Volumul continuă, în cea de-a doua secţiune a sa, cu patru texte diferite ca tematică, tratînd fie istoria arealului mediteranean şi pontic în Evul Mediu (Radu Manolescu), avatarurile unui act maghiar de donaţie, din 1240 (Michel Tanase - Paris), înrudirile nobilului german Berthold de Merania, devenit în 1212 voievod al Transilvaniei (Mihai Sorin-Rădulescu), fie un aspect al civilizaţiei mongole, referitor la compromisul acesteia cu îndeleticirile sedentare (Virgil Ciocîltan).

La rubrica "Oameni reprezentativi în istoria românilor", contribuţiile lui Ion Stanciu şi Anastasie Iordache se interesează îndeaproape de biografia, opera şi activitatea politică a lui Ion. C. Brătianu, al cărui nume ocupă, precum se ştie, un loc de prim rang în galeria eminenţilor noştri oameni de stat.

Secţiunea rezervată *memoriilor, corespondenţei* şi *însemnărilor* include două note diplomatice inedite, din 1866, aparţinînd lui C. I. Brătianu (publicate de Valeriu Stan) şi comentariul avizat al Georgetei Penelea-Filitti la *Notele* lui I. G. Duca referitoare la Conferinţa de la Lausanne, din 1922.

Tot atît de pasionat ca şi primul, al doilea număr dublu al revistei (3-4) se deschide cu un set de cinci texte foarte bune, subsumate "Mentalităţilor, imaginilor, simbolurilor". Consideraţiile despre muncă în antichitatea greacă (Cecilia Ioniţă) sînt urmate aici de o analiză a imaginarului medieval oglindit în simbolul şi însemnul heraldic (Ileana Căzan). În continuare, Radu Manolescu evidenţiază tendinţele sincretice prezente în opera lui Pico della Mirandola, Iolanda Ţighiliu configurînd apoi personalitatea autentic renescentistă a lui Petru Cercel. Portretele lui Omer Paşa sînt, mai departe, analizate de Adrian-Silvan Ionescu, şirul autorilor din această secţiune fiind închis de Ionel Bota, care examinează cîteva aspecte ţinînd de mentalităţile rurale la românii din Banat (finele secolului XVI- 1918).

Capitolul următor ("Imagologie şi propagandă") conţine prima parte a unui studiu tematic subscris de Nicolae Dascălu despre propaganda României în Japonia în perioada interbelică şi la începutul celui de-al doilea război mondial. Două studii documentare avînd ca subiect "Capitalul" constituie un bun prilej pentru

https://biblioteca-digitala.ro

Radu-Dan şi Robert Păiuşan de a ne înfăţişa unele consideraţii privitoare la structura capitalului în România între 1864-1878, respectiv la criza datoriei externe în Europa de sud-est la cumpăna dintre secolele XIX-XX. Legăturilor dintre N. Iorga şi unii contemporani ai săi- cum ar fi Mario Roques şi istoricul Endre Veress - le sînt, în continuare, destinate paginile scrise de Andrei Pippidi şi Lajos Demény, două nume de acum notorii în istoriografia noastră.

Precedînd "Restituirile" (unde se publică partea a doua a amintitului studiu al lui Brătianu) şi compartimentele rezervate vieţii ştiinţifice şi notelor bibliografice, paragraful intitulat "Izvoare şi metode istorice" reuneşte două contribuţii apaţinînd lui Costin Feneşan şi Irinei Gavrilă referitoare la unele noutăţi documentare vieneze despre cîteva exploatări miniere bănăţene din secolul XVIII, precum şi la preţiosul ajutor pe care metodele computerizate de inventariere îl pot oferi cercetării istorice actuale. Ele completează sumarul acestui număr, care merita citit în întregime.

Alexandru-Florin Platon

"Revue Roumaine d'Histoire", N°s 1-2, Janvier-Juin, 1994

Un sumar variat şi bogat caracterizează şi acest număr (de astă dată dublu) al revistei. Prima secţiune, intitulată "Les Roumains du Banat", conţine patru studii demne de interes (subscrise de Viorel Achim, Costin Feneşan, Daniel Barbu şi Eugene B. Boia), care se ocupă de cîte un episod sau de un aspect al acestei teme. La rubrica "Relations internationales", acad. Dan Berindei analizează ca de obicei, în mod avizat, atitudinea României faţă de Franţa şi Prusia în timpul războiului din 1870-1871 dintre cele două state. "Istoria mentalităţilor", cea de-a treia parte a volumului, reuneşte două contribuţii (care trebuie citite neapărat) referitoare la viziunea asupra morţii şi a lumii "de dincolo" în vechile izvoare româneşti (Andrei Pippidi) şi la discursul în acelaşi domeniu (al morţii) din Ţara Românească în Evul Mediu (Viorel Barbu). În continuare, un text al regretatului Radu Popa aduce cîteva necesare lămuriri cu privire la istoria românilor în jurul anului 1000, într-o serie de aspecte, uneori fie eludate, fie răstălmăcite în istoriografia anilor trecuţi.

Capitolul "Notes et discussions"-care precede secţiunea finală a recenziilor şi notelor bibliografice-cuprinde, asemenea primului, tot patru studii, trei dintre ele referindu-se, în ordine, la mai veche discuţie despre Chilia şi Licostomo (Octavian Iliescu), la spaţiul mediteranean şi atlantic (Geo Pistarino) şi la rezistenţa armată anticomunistă (Ştefan Andreescu), cel de-al patrulea (semnat de Dan Cernovodeanu) făcînd bilanţul unei jumătăţi de secol de practicare a genealogiei şi heraldicii în România (1940-1990).

Alexandru-Florin Platon

"Revue des Études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXXI, N°s 1-2, 3-4, 1993

Confruntat de fiecare dată cu un sumar deosebit de interesant, cititorul fidel sau ocazional al revistei este tot de atîtea ori pus în faţa unei alegeri dificile: spre ce anume are el a-şi îndrepta mai întîi atenţia?

Dedicată Europei ţărilor mici ("L'Europe des petits pays - reflexions actuelles"), prima parte a nr. 1-2 conţine un set de 9 studii care au făcut iniţial obiectul unor comunicări la un colocviu româno-olandez

https://biblioteca-digitala.ro

intitulat "Ţările de Jos şi România în Noua Europă", desfăşurat la Bucureşti, în zilele de 1-3 octombrie 1992. După un text cu rost introductiv semnat de Al. Duţu, care aminteşte cîteva din stereotipurile tenace referitoare la "ţările mici", fiecare din contribuţiile următoare ia "în primire" (dacă ni se permite expresia) cîte un aspect al temei date, cum ar fi, spre exemplu, locul României în noua Europă (Andrei Pippidi), studiile est-europene în contextul noilor perspective deschise de prăbuşirea comunismului (André W. M. Gerrits - Amsterdam), raportul dintre intelectualii români şi Putere la începutul anilor '90 (Daniel Barbu), imaginea României şi a revoluţiei din 1989 în presa scrisă franceză (Mihai Coman), ideea de Europa în scrierile mai multor filosofi (Th. de Boer - Amsterdam), perceperea internă a imaginii externe a României (Zoltan Rostas), istoria şi destinul statelor mici în raport cu trinomul cultură-politică-frontiere (J. Th. Leerssen - Amsterdam) şi, în fine, condiţiile constituirii conştiinţei de sine a unei comunităţi (Maurice Pearton).

A doua secţiune a volumului ("Diplomatie et propagande") reuneşte trei texte de gen, consacrate, în ordine, raporturilor româno-ruse şi sovietice în cadrul sud-estului european la începutul deceniului trei al secolului nostru (Constantin Iordan), scopurilor propagandei franceze în Grecia în anii 1917 şi 1918 (Miranda Stavrinos - Atena) şi delicatei chestiuni a adecvării (sau inadecvării) soluţiilor străine la situaţia României post-comuniste (Arthur W. Helweg - Western Michigan University, S. U. A.).

"Transformările în arte şi în viaţă", "Drept şi administraţie otomană", respectiv "Discuţii" sînt cele din urmă capitole ale acestui număr, precedînd obişnuitele rubrici dedicate vieţii ştiinţifice, recenziilor şi notelor bibliografice. Primul dintre ele, cuprinzînd cinci studii diferite ca tematică, dar subsumate, totuşi, titlului, se ocupă deopotrivă de mecenatul artistic la Kiev în secolul al XVII-lea (Waldemar Deluga - Varşovia), de semnificaţia picturii istorice müncheneze pentru arta bulgară din secolul trecut (Friedebert Ficker - München), şi de influenţa modernităţii artistice vieneze în Europa de sud-est (Fridrun Rinner - Innsbruck), precum şi de contribuţia unui negustor genovez la cunoaşterea instituţiilor psihiatrice în secolul XVI (P. F. Peloso - Genova) sau de instalarea credincioşilor în Biserică (Paul Henri Stahl - Paris).

Al doilea dintre capitolele finale conţine două texte (subscrise de Cristina Feneşan, respectiv, de Viorel Panaite), relative la recensămintele fiscale din zona Timişoarei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi la extrem de interesantul aspect al rolului deţinut de *obicei* în relaţiile româno-otomane între secolele XVI-XVIII. La "Discuţii", Elena Scărlătoiu comentează prezenţa unor texte istro-române inedite într-un studiu socio-lingvistic, secondată fiind de Zamfira Mihail cu cîteva reflecţii despre cercetările româneşti asupra etno-lingvisticii sud-est europene în raport cu ofertele teoretice ale şcolii americane de antropologie.

În numerele 3-4 ale publicaţiei, după prima secţiune rezervată omagierii lui Mihai Berzea şi amintirilor cîtorva dintre cei ce l-au cunoscut pe profesor (Steven Runciman, Miquel Batllori, Georges Duby, Alain Ducellier şi V. Tâpkova-Zaimova), urmează o serie de studii semnate de Andrei Pippidi, Johannes Irmscher (Berlin), Paul Henri Sthal (Paris), Virgil Cândea, Peter F. Sugar (Washington) şi Bianca Valota-Cavalotti (Milano), avînd ca subiect centrul şi periferia în sud-estul european în epoca medievală şi premodernă, atitudinea Curiei romane cu privire la drepturile omului aplicate indienilor nord-americani, "ţesuturile mediatoare" sacre (cu exemple sud-est europene), continuitatea şi schimbarea în naţionalismul est-european, raportul dintre naţionalism şi istoriografie în Est.

"Elenismul în Ţările Române în secolele XVII-XVIII reprezintă al doilea capitol, reunind contribuţiile Adelinei Piatkowski (despre poetica lui Teophil Corydaleu), Olgăi Cicanci (în legătură cu un manuscris grec aflat la Biblioteca Naţională din Paris), Charitonas Karanasios-Kozani (care analizează legătura dintre Sebastos Kyminetes şi întemeierea "Academiei Autentice" din Bucureşti), Mihail Carataşu (interesat de scrierile panegirice dedicate lui Constantin Brîncoveanu) şi Corneliei Papacostea-Danielopolu (descriind

https://biblioteca-digitala.ro

imaginea Ţărilor Române oglindită de fanarioţi).

O ultimă parte (intitulată "Texte şi interpretări"), conţinînd trei studii referitoare la o poezie inedită prilejuită de moartea împăratului Mihail al IX-lea (Diether Roderich Reinsch - Bochum), la atitudinea criticii literare româneşti faţă de Franţa în perioada interbelică (Ecaterina Cleynen-Serghiev - Paris) şi la corespondenţa stareţului nemţean Paisie (Valentin Pelin), urmată de o "Cronică" a vieţii ştiinţifice, de obişnuitele recenzii şi de trei omagieri postume (Dionisie M. Pippidi, Francisc Pall şi Heinz Ischreyt) întregesc sumarul unei publicaţii care îşi justifică întrutotul prestigiul actual.

Alexandru-Florin Platon

"Anuar", III-IV, 1991-1992

Editat de un inimos colectiv de istorici prahoveni (membri fie ai Filialei Prahova a Societăţii de Ştiinţe Istorice din România, fie ai Arhivelor Statului din acelaşi judeţ) şi omagiind împlinirea a 75 de ani de la Marea Unire din 1918, prezentul număr dublu al revistei ploieştene reuneşte 30 de texte şi un "drept la replică" - toate (cu excepţia ultimului) vizînd diferite aspecte ale istoriei locale. Lista colaboratorilor externi ai publicaţiei o bănuim deocamdată destul de restrînsă, din moment ce în sumar apar cam aceleaşi nume de cîte două, trei şi chiar de patru ori. Ceea ce fiecare scrie este, însă, în multe privinţe interesant, atrăgînd încă o dată atenţia asupra acestei laudabile iniţiative, deloc uşor de întreprins în zilele noastre.

Florica Dumitrică, de exemplu, este prezentă în volum cu nu mai puţin de patru studii (dintre care, două în colaborare). Cele semnate de ea singură şi-au ales drept subiect istoria bibliotecii "N. Iorga" din Ploieşti între anii 1920-1944, respectiv activitatea în judeţul Prahova a savantului care a dat numele aşezămîntului, oglindită într-o serie de informaţii noi. Împreună cu Anca-Monica Raluca Laza şi cu Ion Dumitrică, aceeiaşi autoare ne mai dezvăluie, graţie documentelor de arhivă, un episod inedit din viaţa domnitorului Alexandru Ioan Cuza şi, deopotrivă, cîteva date despre bursa de mărfuri şi cereale din Ploieşti.

Cu preocupări circumscrise istoriei moderne, Mihai Rachieru subscrie în acelaşi volum două contribuţii, prima intitulîndu-se "Unirea românilor înainte de 1859 şi 1918", a doua inventariind numele fruntaşilor capitalei prahovene în perioada 1831-1993.

În secţiunea care grupează studiile de istorie contemporană îl regăsim pe Gheorghe Calcan autor, de asemenea, a patru texte. În timp ce primele două au în vedere implicaţiile pentru români ale tratatelor de pace de la finele primului război mondial (unul dintre aceste studii fiind semnat alături de Ion Agrigoroaiei), celelalte se ocupă de cîte o figură proeminentă a diplomaţiei şi vieţii politice interbelice: Take Ionescu şi Georges Clémenceau (evocarea ultimului avînd drept suport documentar presa ploieşteană).

La aceeaşi rubrică mai putem afla consideraţiile pertinente (ca de obicei) ale lui Dumitru Şandru (Institutul de Istorie Iaşi) despre politica agrară a guvernului Iorga-Argetoianu şi cu privire la proprietatea ţărănească mijlocie din România de la reforma agrară din 1945 pînă la începutul colectivizării agriculturii, precum şi contribuţia semnată în colaborare de Baicu Şt. Ion şi Constantin Dobrescu, interesată de viaţa social-politică ploieşteană între 1918-1944. Tot Constantin Dobrescu mai este autorul unei substanţiale evocări dedicată lui N. Iorga şi, alături de Ecaterina Hanganu, Aurel I. Cernea, Gheorghe Borovină şi Nicolae Ionescu, al unor studii de istorie locală, care au în vedere fie meşteşugurile rurale prahovene, fie omagierile eminesciene

https://biblioteca-digitala.ro

din acelaşi spaţiu şi activitatea societăţii literar-ştiinţifice "Tinerimea Română", fie, în sfîrşit, cinstirea eroilor pentru unitate naţională, cum a fost ea gîndită şi înfăptuită de localnici, la puţin timp după 1918.

Tot istoriei judeţului Prahova i se subsumează şi textele referitoare la avocatul Nicolae Pârvulescu (semnate de Ion Dumitrică), la unii dacăli prahoveni "dăruiţi" Starchiojdului (Stelian Florescu) şi la preotul-profesor Alexandru Strejnic (Nicolae I. Bărbieru). În domeniul, deja menţionat, al istoriei contemporane, mai observăm în volum şi prezenţa lui Gheorghe Onişoru (cu studiu intitulat "De la Uniunea Patrioţilor la Partidul Naţional Popular, 1942-1949), Iulian Dima (care scrie despre rolul şcolii în dezvoltarea pomiculturii între anii 1900-1910), Şt. Ion Baicu (autor al unei scurte evocări a lui Constantin Stere) şi a istoricului ieşean Gheorghe I. Florescu, care ne comunică unele aprecieri formulate de N. Iorga pe marginea operei lui Creangă. Ultimul este şi autorul "dreptului la replică", din final (cel vizat fiind Petre Ţurlea).

Nu ar fi drept să uităm nici textele conţinînd rezultatele unor cercetări dedicate altor probleme şi unor epoci sau perioade istorice diferite; cum ar fi, de pildă, studiul semnat de Carmen Ioan -despre imaginea maurilor în izvoarele spaniole din secolele XV-XVI- sau cele aparţinînd lui Tudor Iancu, Paul D. Popescu, Elenei Ciucă şi Elisabetei Negulescu, referitoare, în ordine, la cauzele decăderii oraşului Gherghiţa, la impresiile francezului J. A. Vaillant despre români, la participarea ţărănimii muntene la revoluţia de la 1848, sau la o statistică prahoveană inedită din 1852.

Deşi varietatea tematică a publicaţiei este resimţită, de cititor ca o adevărată "agresiune" (s-ar fi impus, credem, o clasificare, fie şi minimă, a textelor şi - de ce nu? - o mai atentă selecţie valorică), iar tehnoredactarea nu este la nivelul cerinţelor, efortul ambiţioşilor autori merită, negreşit, salutat. Să sperăm că, sfidînd greutăţile, el va continua, ameliorîndu-se.

Alexandru-Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE (1992-1994)

Continuitatea a caracterizat activitatea științifică a colectivului Facultății de Istorie și în această perioadă. Astfel, participarea la diverse manifestări științifice cu caracter național și internațional, publicarea unor cursuri sau cărți, vizitele, cursurile și seminariile ținute în străinătate, sporirea contactelor cu profesori și cercetători de la diferite instituții din țară și de peste hotare s-au amplificat și diversificat. Totodată, dechiderea spre dialog și nou s-a reflectat nu numai în creșterea calității actului didactic și științific, dar și în organizarea și participarea nemijlocită la discuții de larg interes - periodizarea istoriei Românilor, puncte de vedere asupra actualelor manuale școlare etc.

Preocupare constantă, *participarea la manifestări științifice cu caracter național și internațional* a fost, și în acești ani, onorată de către cadrele didactice ale Facultății, care au prezentat în varii ocazii rezultatele propriilor cercetări, punînd în circulație și noi documente.

Astfel, la dezbaterea științifică intitulată *Drept european și drept islamic în spațiul românesc (secolele al XV-lea - al XIX-lea)*, desfășurată pe 3 noiembrie 1992, sub egida Institutului de Istorie « A. D. Xenopol», au susținut comunicări lector dr. Gheorghe Pungă (*Cu privire la statutul politico-juridic al Moldovei în secolul al XVI-lea*) și lector dr. Gheorghe Cliveti *(Turcia -1856-1859: Putere suzerană sau Putere protectoare ?)*, iar la Simpozionul "Ion Nistor - 30 de ani de la moarte", prof. dr. Ion Toderașcu a prezentat comunicarea *O lecție inaugurală a lui Ion Nistor la Universitatea din Cernăuți, 1912.*

La dezbaterea organizată de Institutul de Istorie «A.D. Xenopol» și Facultatea noastră (21 ianuarie 1993), intitulată "Epoca Unirii", au participat, prin comunicări, acad. dr. Gheorghe Platon, lector dr. Gheorghe Cliveti, lector dr. Mihai Cojocariu, lector Mihai Timofte. La 18 februarie 1993, sub aceeași prestigioasă egidă, s-a desfășurat Simpozionul "Ilie Minea - 50 de ani de la moarte", la care prof. dr. Vasile Cristian a prezentat comunicarea *Concepția istorică a lui Ilie Minea.*

O participare științifică de elită a avut Facultatea noastră la Sesiunea științifică intitulată "75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România", găzduită de orașul Chișinău (27-28 martie 1993), prin lucrările prezentate de prof. dr. Ion Agrigoroaiei *(Rebeliunea de la Tatarbunar în dezbaterile parlamentare)*, conf. dr. Nicolae Ursulescu *(Caracterul obiectiv al unității culturale preistorice în spațiul carpato-nistrean)* și lector Mihai Timofte *(Statutul județelor Bolgrad, Ismail, Cahul în contextul relațiilor internaționale - 1870)*. La simpozionul "Basarabia - 75", desfășurat sub egida Institutului de Istorie (1 aprilie 1993) profesor dr. Ion Agrigoroaiei a susținut comunicarea *Basarabia în cadrul României întregite*, iar la cel intitulat "Gheorghe Brătianu - 40 de ani de la moarte" (29 aprilie 1993) au prezentat expuneri conf. dr. Nicolae Ursulescu *(Gh. I. Brătianu despre rolul mediului geografic în etnogeneza și evoluția istorică a românilor)* și lector Alexandru-Florin Platon *(Gh. I. Brătianu și istoria medievală universală: actualitatea unui demers)*. În cadrul Zilelor Academice Ieșene (7-10 octombrie 1993) s-a organizat, la Institutul de Istorie, dezbaterea *Partidele politice și societatea românească în anii 1944-1947;* la Simpozionul "Cultură, identitate și unitate națională" acad. dr. Gheorghe Platon a susținut comunicarea *Dimitrie Onciul și afirmarea identității noastre - 70 de ani de la moartea savantului*, iar la cel intitulat "Bucovina, concept geo-politic, istoric și semnificații" comunicarea *Dimitrie Onciul, unul din istoriografii Bucovinei*.

Zilele Universității au fost marcate de către membrii Facultății printr-o Sesiune de comunicări

https://biblioteca-digitala.ro

ştiinţifice dedicată împlinirii a 75 de ani de la Marea Unire. Aproape toate cadrele didactice au susţinut comunicări interesante, urmate de vii şi, uneori, aprinse discuţii, fapt ce demonstrează, încă o dată, seriozitatea şi competenţa ştiinţifică a corpului profesoral ieşean.

Acad. dr. Gheorghe Platon a participat la "Comisia mixtă româno-rusă de istorie" (15-19 noiembrie 1993), prestigioasă manifestare academică, ce şi-a desfăşurat lucrările primei Sesiuni la Iaşi. Programul sesiunii omagiale "Unirea cea Mare" (Vaslui, 23-24 noiembrie 1993) a inclus şi comunicarea prof. dr. Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire - începutul unei noi perioade în istoria României;* de asemenea, o altă Sesiune omagială: "75 de ani de la unirea Bucovinei cu Romåna" a fost onorată de comunicările prof. dr. Ion Agrigoroaiei: *Bucovina în contextul României reîntregite* şi Nicolae Ursulescu: *Fortificaţia hallstattiană timpurie de la Preuteşti - Dealul Cetatea* (împreună cu Dragomir Popovici, de la Muzeul Naţional de Istorie).

În cadrul simpozionului "Steagul Unirii - steagul sub care s-au strâns toţi românii", desfăşurat în ziua de 19 ianuarie 1994, la Bucureşti, prof. dr. Ion Agrigoroaiei a susţinut expunerea *Apelul la Unirea din 1859 în contextul înfăptuirii unirii de la 1918*. Ediţia a X-a a Zilelor Academice Ieşene (6-9 octombrie 1994) au prilejuit organizarea simpozionului "Nicolae Bălcescu -175 ani de la naştere", a celui intitulat "Andrei Oţetea - centenar" şi a dezbaterilor: "23 august 1944", "Mituri sau confuzii în istoria contemporană a României: « holocaustul » dintre 1940 şi 1944" (cu intervenţii ale prof. dr. Ion Agrigoroaiei şi conf. dr. Ilie Seftiuc), "Heraldică districtuală şi municipală românească". Manifestările amintite, desfăşurate sub egida Institutului, au fost punctate şi de intervenţiile unor cadre didactice din Facultate, lucru consemnat şi de masa rotundă cu titlul "Periodizarea istoriei. Ieri şi astăzi", care l-a avut ca referent pe lector Alexandru-Florin Platon *(Preliminarii la o dezbatere)*.

De asemenea, în cadrul Zilelor Universităţii s-a organizat o dezbatere pe tema calităţii actualelor manuale şcolare (23 octombrie 1994), la care au participat majoritatea membrilor celor două Catedre din Facultate.

Nu poate fi trecută cu vederea nici participarea istoricilor ieşeni la cel de-al II-lea Congres Internaţional de Studii Româneşti, desfăşurat la Iaşi (6-10 iulie 1993). Cu acest prilej, au prezentat comunicări: prof. dr. I. Toderaşcu *(Mihai Viteazul în preocupările Academiei Române)*, conf. dr. I. Solcanu *(Istoriografia apuseană despre pictura exterioară din Moldova)*, lector Mihai Timofte *("Conservatives" and "Liberals" in Modern Romania's Political Life)*, acad. prof. dr. Gheorghe Platon *(România în secolul naţionalităţilor: de la obiect, la subiect în relaţiile internaţionale)*, conf. dr. Ioan Ciupercă *(Problema minorităţilor la Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920) Observaţii asupra experienţei româneşti)*, prof. dr. Ioan Caproşu şi Mihai Ştefan Ceauşu *(Bucovina şi odiseea izvoarelor sale istorice)*, lector Alexandru-Florin Platon *(Nobilime şi burghezie la finele secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea. Repere comparatiste europene şi româneşti)*.

Alte comunicări au fost prezentate, în acelaşi cadru, de profesorii şi conferenţiarii asociaţi ai Facultăţii: prof.dr. Al Zub, conf. dr. Victor Spinei, conf. dr. Ştefan S. Gorovei.

Constantă preocupare, *publicarea de cărţi şi cursuri* de către cadrele didactice din Facultate, a cunoscut o adevărată "explozie" în această perioadă. Au publicat volume acad. dr Gheorghe Platon *(Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848)*, prof. dr. Emilian Bold *(Diplomaţia de conferinţe 1919-1933)*, prof. dr. Ion Toderaşcu *(Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*, vol. II). lector dr. Gheorghe Pungă (cursul special *Ţara Moldovei în contextul relaţiilor politice internaţionale 1538-1572* şi volumul *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu)*, conf. dr. Gheorghe Tanasă *(Istoria Românilor. Epoca antica şi medievală. Culegere tematică şcolară)* -împreună cu prof. gr. I. Ştefan Arsene-, lector Mihai Timofte

https://biblioteca-digitala.ro

(Diplomaţii americani şi "chestiunea română", 1856-1871), conf. dr. Attila Laszlo *(Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi. Culturile Gava-Holihrady pe teritorul Moldovei)*, lect. dr. Gheorghe Cliveti *(Izvoarele istoriei relaţiilor internaţionale. Epoca modernă.* Curs special), prof. dr. Ioan Caproşu - în colaborare cu Constantin A. Stoide - *(Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea pînă la 1850)*, conf. dr. I. Ciupercă *(Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928)*. De asemenea, un colectiv format din acad. prof. dr. Gheorghe Platon, prof. dr. Ion Agrigoroaiei, prof. dr. Vasile Cristian, conf. dr. Vasile Russu, cărora li s-a alăturat conf. dr. Gheorghe Iacob, a publicat volumul *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra dezvoltării*, iar lucrarea *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gîndire istoriografică românească 1843-1943* a fost editată de prof. dr. Ion Agrigoroaiei, prof. dr. Vasile Cristian şi prof. dr. Ion Toderaşcu.

De asemenea, în cadrul programului TEMPUS trei tineri asistenţi de la Catedra de Istorie a Românilor au beneficiat de *burse de studii* în Franţa, unde au susţinut şi expuneri în cadrul Seminariilor de Istorie Antică (asistent Nelu Zugravu, *La Dacie dans le context de l'antiquité*) şi de Istorie Modernă şi Contemporană (asistent Gheorghe Iutiş - *Le rapport entre pouvoir politique et l'église -La Moldavie, au XVII-e siècle* şi asistent Cristiana Oghină-Hariton, *L'histoire des Pays Roumains au XVIII-e siécle dans le contexte européen*). Aceste burse au oferit colegilor noştri şi posibilitatea stabilirii unor raporturi benefice cu specialişti şi profesori de la Universitatea din Angers, dar şi de la Institute de prestigiu din Paris. De asemenea, preparator Mihai-Răzvan Ungureanu a beneficiat de o bursă Soros la Oxford, iar asistent Nicolae Bolohan a participat la cursurile de vară de la Freiburg- Germania, august 1993).

La Nottingham, unde s-a desfăşurat programul "Effective learning in history" Facultatea noastră a fost reprezentată de către lector Alexandru-Florin Platon. Această manifestare şi-a derulat cea de-a doua parte la Sinaia (25-29 iulie 1994), la care au participat, pe lîngă conducătorii dezbaterii (Jeanne şi Alan Booth - Coventry University şi University of Nottingham), profesori cu experienţă şi tineri istorici din Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Suceava. Facultatea noastră a fost reprezentată de către lector Alexandru-Florin Platon, asistent Cristiana Oghină-Hariton şi asistent Gheorghe Iutiş, care au avut posibilitatea de a afla noi modalităţi de desfăşurare a seminariilor, noi tehnici de evaluare şi autoevaluare etc.

Gheorghe Iutiş

În perioada 28 martie - 2 aprilie 1993, Facultatea de Istorie l-a avut ca oaspete pe prof.dr. *Karl Schlögel* de la Universitatea din Konstanz (Germania). Contemporaneist, specialist în relaţiile sovieto-germane în perioada interbelică şi în istoria emigraţiei ruse din Germania Republicii de la Weimar, profesorul german a avut o primă intîlnire cu studenţii Facultăţii (în faţa cărora a conferenţiat despre recentele transformări din Europa răsăriteană), urmată apoi de o discuţie cu membrii celor două Catedre despre problema emigraţiei ruse în Germania postbelică (1918-1933), care i-a oferit oaspetelui prilejul de a-şi expune concluziile unei cercetări desfăşurate pe parcursul mai multor ani in arhivele germane şi ruse.

La încheierea vizitei, ambele părţi au promis să menţină legăturile astfel stabilite şi, pe cît posibil, să le dezvolte.

https://biblioteca-digitala.ro

* *

CU OCHII ŞI CONDEIUL PRIN ARHIVELE RUSEŞTI. Stagii de cercetare şi documentare în Arhive din **Federaţia Rusă (1992-1993)**

Cu sprijinul generos al Academiei Române şi al Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" - Iaşi, în perioada 12 septembrie - 12 decembrie 1992 şi 24 octombrie - 24 decembrie 1993, am efectuat două stagii de cercetare şi documentare în Arhivele din Federaţia Rusă.

Scopul deplasării a fost, pe de o parte, continuarea acţiunii de depistare, în Arhive de la Moscova, a unor fonduri privind istoria României după 1918, iar, pe de altă parte, studierea unor materiale privind aspecte ale relaţiilor internaţionale în epoca contemporană (problema Dunării şi a Strîmtorilor, mai ales) şi, în special, mai buna cunoaştere - pe baza depistării unor documente inedite - a istoriei Internaţionalei a III-a comuniste (Comintern).

Nu fără întîrzieri şi dificultăţi, am obţinut, totuşi, aprobarea pentru acces şi studiu în trei Arhive mari:

1) Centrul pentru păstrarea documentaţiei contemporane (Ţentr hraneniia sovremennoi dokumentaţii - prescurtat ŢEHSOVDOK);

2) Centrul Rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie contemporană (ROSSIISKII Ţentr hraneniia i izuceniia dokumntov noveişei istorii - prescurtat ROŢEHIDNI;

3) Arhiva de politică externă a Federaţiei Ruse (Arhiv Vneşnei Politiki Russkoi Federaţii - prescurtat AVPRF).

Prima arhivă pentru care s-a primit aprobarea a fost ŢEHSOVDOK, care păstrează toată "zestrea arhivistică" a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) din perioada 1952-1991. Aici ni s-au pus la dispoziţie unele inventare cu dosare privind România pentru perioada 1957-1966 şi puţine materiale referitoare, mai ales, la relaţiile culturale dintre România şi URSS din anii 1950-1960. Chiar din modestul material consultat, rezultă grija obsedantă, transpare intensa preocupare pentru "întărirea continuă" a relaţiilor dintre cele două ţări şi, respectiv, partide de guvernămînt (PCR-PCUS), accentul principal fiind pus, mai ales, pe "controlul" îndeplinirii diferitelor hotărîri şi a realizării obiectivelor din diferite sectoare mass-media, pe urmărirea detaliată a modului în care prevederile înscrise în planurile de relaţii culturale erau traduse în viaţă. De fiecare dată cînd se făcea "bilanţul", prioritate absolută cîştiga stabilirea modului în care au fost înţelese şi îndeplinite, în litera şi spiritul lor (la Bucureşti), hotărîrile diferitelor conferinţe, plenare ori Congrese ale PCUS şi cum s-au concretizat "pe teren" planurile de măsuri vizînd aniversarea unor evenimente, personalităţi ruse sau sovietice (Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, Lenin) sau "episoade" din istoria naţională în care "contribuţia" Moscovei, în trecut sau în contemporaneitate, era calificată drept "decisivă" (cîştigarea Independenţei de stat a României, 23 August 1944, "ajutorul frăţesc" în edificarea bazelor socialismului etc.).

Chiar dacă reprezintă o maximă rezumare a dosarelor, inventarele consultate pentru anii 1957-1966 trădează - mai ales prin prisma activităţii din domeniul politicii externe - grija deosebită a Kremlinului pentru practicarea "modelului de socialism" sovietic, pentru monolitism ideologic şi tradiţionala interpretare a "internaţionalismului proletar"; de asemenea, pot fi sesizate semne de alarmă şi nelinişti cu privire la preocuparea factorilor politici de decizie şi a diplomaţiei Bucureştilor pentru lărgirea spaţiului de autonomie sau independenţă în stabilirea strategiei de dezvoltare internă, în crearea unor viziuni proprii relative la evoluţii din viaţa internaţională (CAER şi Tratatul de la Varşovia, ONU, Orientul Mijlociu, relaţiile dintre superputeri,

https://biblioteca-digitala.ro

raporturile URSS-China etc.), pentru normalizarea și dezvoltarea relațiilor cu state din Europa Occidentală (deci spargerea treptată a "cortinei de fier"), demersuri de respingere a unor concepții hruscioviste privind activitatea, diviziunea muncii și competențele în CAER și Tratatul de la Varșovia, de cultivare a unor relații mai strînse cu China, Iugoslavia, Occident și alte zone ale globului.

Principalele fonduri ale Arhivei de la ROȚEHIDNI includ activitatea PC(b) din Rusia Sovietică pînă la 1952, activitatea Comiternului (1919 - 1943) și - după informații demne de încredere - Arhiva Biroului Informativ a partidelor comuniste și muncitorești (1947 - 1957), aceasta din urmă aflată în plin proces de "prelucrare".

Date fiind importanța deosebită a fondurilor pe care le conservă și marea actualitate a învățămintelor pe care le degajă pentru contemporaneitate, am elaborat un material special pentru Arhiva Internaționalei a III-a Comuniste, care, sperăm, să fie publicat chiar în paginile acestei Reviste - fapt care ne determină (mai ales din motive de spațiu) să nu mai insistăm, aici, asupra conținutului zestrei arhivistice de la ROȚEHIDNI.

Cea dea treia Arhivă în care am făcut cercetări a fost *Arhiva Ministerului de Externe*. În anul 1992, dar mai ales în 1993, ni s-au pus la dispoziție un mare număr de dosare - evident de valoare inegală - cu privire la Conferința de la Lausanne (problema Strîmtorilor 1922-1923). Materialele studiate înfățișează punctul de vedere sovietic în chestiunea menționată, discuțiile care s-au angajat în Comitetul Central al PC(b) din Rusia Sovietică asupra problemelor pe care le va ridica delegația Moscovei la Conferință, rapoarte ale lui Cicerin de la Lausanne și, în general, corespondența dintre "Centru" și delegația Sovietelor - prilej pentru a descifra nu numai opinia guvernului rus, dar și modalitățile în care concepeau și celelalte state, mari sau mici, riverane ori neriverane, statutul Strîmtorilor Mării Negre. Rezultă clar contradicțiile dintre URSS și Marea Britanie în privința viitorului regim a Bosforului și Dardanelelor, ca și presiunile exercitate de Moscova asupra guvernului de la Angora (Ankara) pentru ca aceasta din urmă să accepte și să susțină, fără rezerve, opiniile sovietice în chestiunile care se dezbăteau la Lausanne.

Am cercetat documente diplomatice sovietice din deceniul al IV-lea al secolului nostru, fiind primul român și, în numeroase cazuri, și cel dintîi cercetător și istoric care a răsfoit și a luat note din aceste dosare. Cele mai numeroase dintre aceste documente privesc activitatea politico-diplomatică a lui Nicolae Titulescu din anii 1935 -1936 pentru păstrarea unor relații normale, de bună vecinătate cu URSS și încheierea pactului de asistență mutuală romàno-sovietică, ele surprinzînd, în plus, detalii semnificative ale momentului de mare tensiune politică din iulie-august 1936 - ultimele două luni cînd Titulescu s-a aflat la conducerea Ministerului de Externe: prezentarea demisiei și, apoi, înlăturarea din guvern oferă lui Ostrovski, ministrul Sovietelor la București, prilejul de a scoate în relief meritele personalității marelui diplomat român dar, totodată, și ocazia de a analiza întreaga gamă de frămîntări, procese și evoluții din România acelor vremi și din viața internațională, de "a aduce în scenă" pe fruntașii vieții politice românești, din guvern ori opoziție, care își exprimau opiniile asupra celor mai diverse aspecte ale politicii interne ori externe a țării.

Întregul material documentar cercetat degajă grijă deosebită manifestată de Titulescu pentru destinele țării, înțelegerea clară a legăturilor dintre evoluțiile interne și politica externă, interesul și intenția manifestate de marea majoritate a oamenilor politici români - aflați la putere ori pe băncile opoziției, dincolo de coloratura politică (exceptînd, cum se știe, extremele de dreapta ori de stînga) - pentru integritatea României, recunoașterea și respectarea hotărîrilor istorice din 1918 și a prevederilor tratatelor de pace privind România Mare, inclusiv eforturile depuse, în anii '30, pentru ca Rusia Sovietică să recunoască legitimitatea și caracterul democratic, plebiscitar al actului, din martie 1918, care a hotărît unirea Basarabiei cu Patria-Mumă.

Pentru anul 1938, unele materiale de Arhivă care ne-au fost puse la dispoziție completează "piesele"

https://biblioteca-digitala.ro

la dosarul "afacerii Butenko" şi, de asemenea, surprind bine atitudinea plină de omenie a românilor, loialitate faţă de un prieten şi un aliat, responabilitatea faţă de soarta popoarelor şi păcii, aşa cum apar ele prin atitudinea faţă de actul ciopîrţirii Cehoslovaciei, după Conferinţa de la München (1938).

Materialele pentru anii 1939-1943 inclusiv pagini din "Jurnalul lui Lavrentiev" - ne ajută să urmărim "pulsul" politicii externe a Bucureştilor într-un context internaţional tot mai complex, mai tensionat şi mai grav: sînt urmărite orientările de politică externă şi schimbarea acestora; pot fi sesizate îngrijorarea şi temerile provocate de tratatul din 23 august 1939, de agresiunea contra Poloniei şi împărţirea acesteia, ca şi războiul sovieto-finlandez; apare clară preocuparea diplomaţiei române pentru respectarea statutului de "strictă neutralitate" (după septembrie 1939) şi formarea unui "bloc balcanic al neutrilor". Dosarele cercetate sot în evidenţă, de asemenea, grija deosebită a autorităţilor pentru menţinerea, cu orice preţ, a integrităţii teritoriale a ţării, inclusiv prin întărirea capacităţii ei de apărare. Raportul lui Lavrentiev pentru 1940 acoperă toate problemele cărora România a trebuit să le facă faţă în acest an tragic: el dezvăluie modul cum au acţionat Germania şi Italia - prin imixtiune, diversiune, şantaj şi presiuni - pentru a favoriza Ungaria şi Bulgaria, cu preţul sfîrtecării României Mari; sînt trecute în revistă - pentru aşa-zisul "arbitraj de la Viena" - "iritarea", "imensa nemulţumire" a opiniei publice a populaţiei româneşti faţă de trădarea săvîrşită de Berlin şi Roma, formele de protest pe care le-a îmbrăcat reacţia populară, inclusiv cereri pentru resistenţă armată faţă de cotropitorii hothyşti. Comentariul lui Lavrentiev relativ la anexarea Basarabiei, a Bucovinei de Nord şi a ţinutului Herţa este sobru, trădează siguranţă şi calm ca şi cum "raptul" respectiv ar fi fost lucrul cel mai fresc din lume!

Dar cinismul şi minciuna diplomatului stalinist nu mai cunosc limite cînd se apreciază - pentru a face, desigur, plăcere lui Stalin şi Molotov - că "ştirea referitoare la rezolvarea paşnică a problemei basarabene a fost întîmpinată de masele largi de oameni ai muncii din România cu bucurie şi uşurare aproape deschise (neacoperite)", "realitatea" pusă imediat în antiteză - pentru a nu se îndoi de "poziţia de clasă" a trimisului Kremlinului la Bucureşti! - cu impactul anexării asupra oficialităţilor: "Cercurile conducătoare româneşti au fost pierdute (zăpăcite) de o asemenea cotitură bruscă a afacerii", "ascuţindu-se" "contextul intern" încă mai mult şi "şubrezindu-se" puternic situaţia Regelui şi a guvernului, stări de fapt care i-au permis să se refere sentenţios şi global, la "crahul politicii româneşti".

Multe materiale pentru 1940 şi începutul anului 1941 se referă la guvernarea Antonescu şi colaborarea lui cu legionarii, la rebeliunea legionară din ianuarie 1941, la relaţiile României cu cel de al treilea Reich şi cu alte state în acel moment istoric, inclusiv raporturile noastre cu URSS. Materialul cercetat trebuie valorificat şi cercetarea trebuie continuată; numai astfel, imaginea despre viaţa internaţională la cumpăna anilor '30 - '40 va deveni mai completă, iar situaţia dramatică a României şi lupta ei pentru supravieţuire - cu atît mai mult şi mai bine înţelese şi apreciate. Mai cu seamă că marele calvar nu s-a oprit la război.

Ilie Seftiuc

BURSĂ DE STUDII ÎN FRANŢA

În perioada 12 februarie - 30 iunie 1993 am beneficiat de o bursă "TEMPUS" la Universitatea din Angers.

Iniţial, în proiectul de lucru, prezentat în cadrul jurizării din iunie 1992, îmi propusesem să particip la cursuri şi seminarii de istorie modernă (a secolului al XVII-lea), la întîlniri şi discuţii cu studenţii, să susţin o prelegere pe teme de istorie comparată (între vestul Europei şi zona de Sud Est a continentului) şi să

https://biblioteca-digitala.ro

întreprind o cercetare bibliografică pe tema "Raporturi între Stat și Biserică în vestul Europei în prima jumătate a secolului al XVII-lea". Toate aceste intenții au fost realizate, stagiul pe care l-am efectuat la Angers fiind foarte profitabil pe plan didactic și științific.

Pentru a cunoaște mai bine sistemul de organizare al Facultății de Litere, Limbi și Științe Umane m-am informat din broșura care prezintă Universitatea din Angers și, mai ales, am purtat discuții cu profesorul Jacques Maillard, titularul Catedrei de Istorie Modernă și Contemporană, cu care am colaborat în timpul stagiului.

Am participat la seminarii de Istoria Modernă a Franței (desfășurate săptăminal, timp de 90 minute), interesul meu orientîndu-se spre sistemul de desfășurare a seminariilor în Franța, pentru a obține sugestii de natura a mă ajuta în activitatea analoagă pe care o desfășor în România.

În cadrul seminariilor, studenții prezintă o prelegere asupra unui subiect propus de ei înșiși (de multe ori de istorie locală, aceasta fiind o formă preliminară de activitate, în vederea obținerii Diplomei de "Maîtrise").

La susținerea acesteia ei folosesc hărți, grafice, fotocopii, scheme, concluziile lor bazîndu-se, mai ales, pe cercetarea arhivelor, a repertoriilor, a registrelor parohiale, a cronicilor, a ordonanțelor judiciare, a statisticilor de stare civilă, a actelor notariale și a celor administrative, a documentelor abațiale, a actelor de recensămînt, a corespondenței. Astfel, concluziile lor sunt mai aproape de realitatea istorică.

Un lucru remarcabil este că studenții care audiază prelegerile notează informațiile și ideile cele mai importante intervenind, uneori, în discuție cu întrebări, dar rolul cel mai important revine profesorului, care dirijează discuția, corectează cînd este cazul, lansează probleme spre dezbatere.

Participarea la seminarii mi-a clarificat unele chestiuni de concepere și elaborare a lucrării de doctorat și, în același timp, mi-a îmbogățit cultura istorică.

Am audiat expuneri interesante, asupra violenței la Angers în timpul războaielor religioase, asupra istoriei sociale a unui spital din Angers, asupra istoriei economice, sociale, politice și religioase a diverse sate din regiune.

În cadrul seminarului am susținut o prelegere intitulată "Raporturi între Stat și Biserică în Moldova secolului al XVII-lea" - o formă prescurtată a concluziilor personale asupra acestui subiect, surselor pe care le utilizez, rezultatelor obținute pînă în acel moment și direcțiilor viitoare de cercetare.

Am ales tema respectivă pentru a o prezenta în fața studenților urmărind ca aceștia să poată avea o imagine comparativă, asupra acestui subiect, în cele două zone ale continentului.

Mi-am exprimat, de asemenea, încrederea că o colaborare viitoare între cele două Facultăți poate conduce la o perspectivă comparată asupra fenomenelor politico-spirituale, proprii istoriei noastre, în profitul ambelor părți.

Stagiul la Angers a fost profitabil, de asemenea, pe planul îmbogățirii materialului bibliografic pentru elaborarea unui capitol din lucrarea de doctorat, care va fi intitulat "Raporturi între Stat și Biserică în vestul Europei în prima jumătate a secolului al XVII-lea".

Trebuie subliniat că majoritatea lucrărilor privitoare la acest subiect nu se găsesc în România. Am putut urmări, deci, problema raporturilor dintre puterea politică și cea spirituală în țările din apusul Europei - mai ales în Franța (unde bibliografia este foarte vastă), dar, de asemenea, și pentru Italia, Anglia, Peninsula Iberică, Țările de Jos, Elveția și Germania.

Am consultat în bibliotecile din Angers chiar lucrări apărute în primăvara anului 1993, completînd astfel materialul bibliografic cu ultimele puncte de vedere în domeniu.

https://biblioteca-digitala.ro

Am colaborat, de asemenea, la susţinerea unei conferinţe cu tema "Dracula. Verite et légende" şi am susţinut o conferinţă pe teme de istorie românească.

Un cîştig remarcabil provine din aprofundarea limbii franceze, care mă va ajuta în menţinerea şi intensificarea contactelor cu istoricii francezi, pe de o parte şi în folosirea cu mai mare eficienţă a bibliografiei de limbă franceză, pe de altă parte.

Adaug şi faptul, foarte important pentru un istoric, că am avut posibilitatea de a vizita cîteva monumente semnificative pentru istoria Franţei: castelele de la Saumur, Amboise, Angers şi Chenonceaux, oraşele Tours şi Saumur, mănăstirea Mont Saint Michel, precum şi muzee din Paris (Louvre, Musée de l'Armée) şi Angers (Musée Pincé, Musée des Beaux-Arts, l'Hopital Saint-Jean, Tapiseria Apocalipsului, considerată cea mai mare de acest gen din Evul Mediu).

În concluzie, bursa de care m-am bucurat mi-a adus multe satisfacţii pe plan didactic, ştiinţific şi afectiv, cu rezultate care se vor arăta în viitor.

Gheorghe Iutiş

BURSĂ DE STUDII ÎN MAREA BRITANIE

Ca beneficiar al unei Mark Rich Fellowship, am avut ocazia să mă număr printre universitarii români care au cunoscut Oxford-ul şi altfel decît de la geamul unui autobuz sau dintr-un magazin ieftin. Bursa, carea acoperea un întreg an universitar (trei trimestre: Michaelmas, Hilary şi Trinity), a fost obţinută în urma unui concurs desfăşurat în multe etape, ce a cuprins şi selecţia dosarelor, şi înfruntarea directă a unor subiecte de teză. În final, din octombrie 1992, numele meu a fost înregistrat în cataloagele de Fellows ale St. Cross College. Cum interesul -aşa cum fusese precizat şi în declaraţia de intenţii necesară la înscriere- era dirijat către bibliografia şi cursurile privitoare la minoritari, atitudinea faţă de aceştia: din partea statului modern, din partea majoritarilor de altă credinţă/religie, integrare culturală etc., am preferat să urmez programul institutului asociat de studii ebraice (The Oxford Center for Postgraduate Hebrew Studies), condus de reputatul specialist dr. Philip Alexander, profesor al Univesităţii oxoniene şi fost şef al catedrei de studii orientale de la Universitatea Manchester.

În afara limbii ebraice, deprinse datorită efortului remarcabil (didactic şi ştiinţific) şi tenacităţile profesorului Jeremy Hughes, am participat la cursurile de teologie iudaică şi creştină ale prof. Jeremy Schonfield (conferenţiar al Facultăţii noastre în octombrie 1993 şi octombrie 1994), de tradiţie politică iudaică (prof. Monson, USA), de hermeneutică biblică şi comentarii postbiblice (prof. Ph. Alexander). Enumerarea este sumară; fiecărui curs îi urma, la sfîrşit de trimestru, un examen scris şi unul oral, a căror notă, adaugată la calificativul obţinut în urma activităţii din seminar, era trecută în fişa personală a cursantului. Probelor din sesiune li s-a alăturat, în ultimul trimestru, îndeosebi, grija redactării unei dizertaţii de valoare, care să fie publicabilă, de înaltă ţinută ştiinţifică şi să prefigureze o carte sau o teză de doctorat. Am ales *Two Recurring Motifs in the Book of Lamentations and Their Later Midrashic Interpretations*, acceptînd îndrumarea prof. Schonfield. Teza şi întreaga muncă depusă în cadrul acestui an de specializare au primit recompensă maximă: diploma de absolvent (M. Phil.) *magna cum laude*.

Mihai-Răzvan Ungureanu

https://biblioteca-digitala.ro

BURSĂ DE STUDII ÎN FRANŢA

În anul universitar 1993-1994, am beneficiat de o bursă de studii la Poitiers (Franţa), în cadrul programului TEMPUS. Acest program, conceput de Comunitatea Europeană numai pentru ţările din fostul bloc comunist, preconizează oferirea unor burse în statele Pieţei Comune studenţilor est-europeni. Sediul central al TEMPUS se află la Bruxelles, în fiecare ţară componentă existînd mai multe centre regionale.

Fiind student în anul IV, m-am înscris la Poitiers în nivelul *maîtrise*. Sistemul de învăţămînt universitar francez, altfel structurat decît cel românesc, cuprinde trei cicluri. Nu se susţine examen de admitere la Facultate, astfel încît primii doi ani de studiu (care formează primul ciclu) constituie o selecţie extrem de severă, cel mult 40% din cei înscrişi fiind, de regulă, capabili să continue. Ciclul al II-lea se deschide cu nivelul *licence*, unde există deja o specializare. Cei mai mulţi dintre studenţi se opresc la acest nivel, ei avînd posibilitatea de a-şi susţine examenul de *capesse* (echivalent cu definitivatul la noi), ceea ce le dă dreptul să predea în instituţii de învăţămînt primar şi secundar. Nivelul *maîtrise*, care încheie ciclul al II-lea, este prima treaptă spre doctorat. Cursurile sînt specializate şi foarte puţin numeroase (am avut un singur curs pe săptămînă). Acest ciclu se încheie cu susţinerea unui memoriu, în urma căruia candidatul este sau nu admis în vederea continuării studiilor. Al treilea ciclu este rezervat doctoranzilor, nivelul *DEA (* Diplôme d'Études Approfondies) fiind echivalentul Masters-ului din alte ţări occidentale.

Personal, am continuat să lucrez la memoriul de *maîtrise*, referitor la sclavii şi liberţii imperiali din provinciile de la Dunărea mijlocie şi de jos. Biblioteca universitară din Poitiers este excelent dotată în domeniul istoriei antice şi arheologiei şi, deşi este incomplet informatizată, comenzile se efectuează întotdeauna cu promptitudine. Bagajul informaţional mi l-am completat însă la Bordeaux, unde funcţionează un centru de cercetare numai în domeniul istoriei vechi şi arheologiei: Centre de recherche "Pierre Paris". Biblioteca este excepţional înzestrată, afară de volumele în limba franceză existînd aici principalele cărţi în domeniu apărute în toate limbile europene. Totodată, la Bordeaux funcţionează şi programul PETRAE, care îşi propune înregistrarea pe computer a tuturor inscripţiilor greceşti şi latine existente pînă în prezent. Deşi această muncă se află în faza incipientă, rezultatele sînt deja promiţătoare şi foarte utile.

Mi-am susţinut memoriul în luna iulie, absolvind acest ciclu cu menţiunea *bien*. Pe tot parcursul stagiului am beneficiat de ajutorul preţios, oferit cu căldură, al domnului profesor Alain Tranoy, Rectorul Universităţii din Poitiers şi conducătorul memoriului meu.

Desigur, în cadrul sejurului francez, am avut posibilitatea să călătoresc în diverse regiuni şi să vizitez locuri interesante.

Astfel, programul TEMPUS ne-a organizat o excursie de 4 zile la Paris (în timpul Crăciunului), o excursie la două castele de pe valea Loarei şi o vizită la Futuroscope (staţiune modernă, aflată lîngă Poitiers, cuprinzînd un celebru parc de distracţii). În afara acestor excursii, plătite de către organizatori, am călătorit şi în alte zone, cu posibilităţile proprii. Astfel, am vizitat de trei ori Bordeaux, de două ori Tours (cu vestita sa catedrală şi fermecătoarea contopire a vechiului cu modernul) şi o dată Angers, Nantes şi La Rochelle. Totodată, am avut posibilitatea să vizitez litoralul atlantic din Vendée şi pînă la sud de La Rochelle (Royan şi insula Oléron).

La sfîrşitul stagiului am participat la săpăturile efectuate la Rom (40 km sud-vest de Poitiers), într-o aşezare romană din secolul IV, vechi centru comercial şi meşteşugăresc în zonă. Şantierul a fost condus de doamna Nadinne Dieudonné-Glad, profesoară la Universitatea din Poitiers.

https://biblioteca-digitala.ro

În concluzie, un asemenea stagiu este benefic pentru orice student român, din toate punctele de vedere: contactul cu o civilizaţie superioară, acumulare ştiinţifică importantă, experienţă de viaţă. O observaţie, totuşi, se impune. Ar fi bine ca oficialităţile române să găsească o modalitate de echivalare a studiilor efectuate în străinătate. Cînd se întorc în ţară, studenţii români sînt nevoiţi să susţină toate examenele din anul universitar respectiv (al căror număr trece frecvent de zece) într-un interval de timp extrem de limitat. Ne exprimăm speranţa că soluţiile vor veni în viitorul cel mai apropiat.

În final, ţin să mulţumesc pe această cale unor cadre universitare şi unor oameni deosebiţi, care au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru ca sejurul meu să se desfăşoare în condiţii optime: domnilor profesori Alain Tranoy şi Jean Hiernard, doamnei profesoare Nadine Dieudonné-Glad (toţi de la Universitatea din Poitiers), domnului profesor Jean-Pierre Bost (Universitatea Bordeaux III), precum şi doamnei Mauricette Blet, care mi-a fost o gazdă excelentă.

Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba

COLOCVIU LA CONSTANŢA

În zilele de 20-21 martie 1993 a avut loc la Universitatea "Ovidius" din Constanţa colocviul intitulat "Limita cronologică dintre Evul Mediu şi epoca modernă în istoria universală". Organizat de Facultatea de Istorie, Litere, Drept şi Teologie a Universităţii şi animat de conf. dr. Tahsin Gemil şi conf. dr. Mihai Irimia, el a reunit participanţi din mai multe centre universitare din ţară, doritori de a se cunoşte, a-şi confrunta experienţele şi a-şi expune opiniile în legătură cu problema discutată. În deschiderea colocviului, conf. dr. Tahsin Gemil a subliniat încă o dată dificultăţile inerente oricărei periodizări istorice, dar şi necesitatea unui anumit consens în această privinţă, din raţiuni mai ales didactice (opinie sprijinită şi de conf. dr. Valentin Ciorbea, de la Academia Navală din Constanţa). În acelaşi timp, s-a căzut imediat de acord asupra faptului că limita tradiţională dintre Evul Mediu şi epoca modernă (1642) este imposibil de acceptat în continuare.

Prof. dr. Constantin Şerban (Universitatea "Ştefan cel Mare"din Suceava) a reamintit apoi celor prezenţi punctul de vedere aşa-zicînd "canonic" referitor la diviziunile cronologice ale epocii "de mijloc", pentru ca, mai departe, lect. univ. Ion Horga şi lect. univ. Barbu Ştefănescu (Universitatea din Oradea) să propună drept reper delimitativ între cele două epoci anul 1600, cînd, după părerea lor, se clarifică tendinţele moderne schiţate pe parcursul secolului precedent. Prof. dr. Lucia Popa (Universitatea din Bucureşti) a pledat pentru o perioadă de tranziţie mai lungă între Evul Mediu şi modernitatea propiu-zisă, insistînd asupra a ceea ce, în opinia D-sale, reprezintă specificul ireductibil al "noului ev". Argumentaţia i-a fost susţinută şi de lect. univ. Bogdan Murgescu, cu precizarea suplimentară (mai curînd sugerată) că secolul al XVI-lea nu poate fi acceptat întrutotul ca punct terminus al medievalităţii. Semnatarul rîndurilor de faţă a pus sub semnul intrebării sintagma "limită cronologică" din timpul colocviului, considerînd-o drept expresia unei abordări mult prea restrictive a periodizării. De asemenea, el a reafirmat cîteva binecunoscute presupoziţii teoretice ale cronologiei istorice, insistînd totodată asupra unor necesare circumstanţieri (de spaţiu, de timp şi de "palier" al civilizaţiei), imposibil de ignorat în recompunerea secvenţelor duratei. El a propus considerarea secolului al XVI-lea drept un interstiţiu al confluenţei dintre medieval şi modern, invocînd în sprijin faptul că acum par să se estompeze definitiv structurile majore ale "epocii de mijloc" (de exemplu ideea imperială, în dubla ei ipostază: politică şi religioasă), concomitent cu reliefarea mai netă a principiilor modernităţii.

https://biblioteca-digitala.ro

La întîlnirea de la Constanţa - care poate fi caracterizată drept reuşită - au mai participat cu intervenţii interesante asistent univ. Aurel Iacob şi lect. univ. Eugen Haleschi (Universitatea din Galaţi), lector univ. Stoica Lascu şi conf. dr. Panait I. Panait (Universitatea din Constanţa) şi prof. Bogdan Teodorescu, inspector în Ministerul Învăţămîntului.

Alexandru-Florin Platon

CĂLĂTORIE ÎN ANGLIA

În perioada 7-21 mai 1994, am participat la Universitatea din Nottingham la un schimb de experienţă în domeniul învăţămîntului istoric universitar, în cadrul unui program conceput de Ministerul Învăţămîntului din România şi de British Council din Marea Britanie, cu ajutorul financiar al Fundaţiei Soros. Inaugurat în 1994, acest program a fost gîndit ca unul de perfecţionare a tinerilor preparatori, asistenţi şi lectori din Universităţile româneşti în chestiuni profesionale extrem de concrete, cum ar fi proiectarea şi planificarea seminariilor sau metodologia unui învăţămînt interactiv, axat atît pe încurajarea exprimării individuale a studenţilor şi a liberei lor iniţiative, cît şi pe formarea unor deprinderi şi abilităţi (expozitive, de organizare etc.) capabile, eventual, de a se transforma în structuri de comportament. Ceea ce urmăreşte, în fond, proiectul este realizarea unui imperativ profund actual şi consensual tipului de societate spre care tindem: preschimbarea, la toate nivelele, a sistemului de învăţămînt de pînă acum, autoritar şi controlat, preocupat doar de transferul de cunoştinţe, într-unul pluralist şi liber, realmente creator, apt de a-i pregăti mai repede şi mai eficient pe tineri pentru ambianţa unui nou model de comunitate. Fireşte, este vorba deocamdată doar de un deziderat, dar primii paşi -cum este şi acesta- au şi început deja să se facă.

Bucurîndu-mă de ospitalitatea deosebită a domnului Alan Booth (profesor la amintita instituţie şi un pasionat al "activismului" didactic) şi a soţiei sale Jeanne Booth (directoarea serviciului de orientare profesională a Universităţii din Conventry), precum şi de agreabila companie a colegilor Toader Nicoară (lector la Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca) şi Carol Căpiţă (asistent la Facultatea de Istorie din Bucureşti), care m-au însoţit în acest stagiu, am încercat să cunosc îndeaproape experienţa în domeniu a universitarilor englezi, asistînd la seminarii, participînd la conferinţe şi avînd numeroase întîlniri cu responsabilii diferitelor servicii din Universitate. Timp de două săptămîni, am avut prilejul de a constata de nenumărate ori cu cîtă seriozitate sînt tratate aici, de către toţi, problemele de perfecţionare didactică a "staff"-ului universitar (la noi cu desăvîrşire ignorate), cu cîtă atenţie sînt considerate, în tot ceea ce se concepe şi se întreprinde în cadrul Departamentului de Istorie, opiniile şi interesele studenţilor şi, nu mai puţin, ce pondere substanţială deţin în evaluarea periodică a cadrelor didactice preocupările şi performanţele ţinînd de *învăţămîntul* istoric (nu doar de *cercetare*, ca la noi).

A fost, pentru fiecare din cei ce am participat la acest prin contact cu mediile universitare britanice, o experienţă absolut folositoare, determinantă în a ne face să reflectăm mai susţinut la rosturile actuale ale învăţămîntului istoric românesc, precum şi la capacitatea noastră de a ne raporta adecvat la aspiraţiile şi trebuinţele studenţilor.

Concluziile întîlnirii au fost dezvoltate cu ocazia unui seminar pe aceeaşi temă desfăşurat la Sinaia în perioada 25-29 iulie a.c., cu participanţi din marile centre universitare ale ţării.

Alexandru-Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Constantin Cihodaru

La 4 martie 1994, a trecut în neființă unul din membrii marcanți ai școlii istorice ieșene, profesorul universitar dr. C. Cihodaru.

Născut în satul Coșeșeti, județul Vaslui, într-o familie de răzeși care a dat țării mai mulți oameni de seamă, profesorul C. Cihodaru a făcut școala primară în localitatea natală, după care a urmat cursurile liceului "M. Kogălniceanu" din Vaslui. După moartea tatălui (1923), din cauza unei situații materiale destul de precare, a fost nevoit să întrerupă cursurile și să lucreze ca secretar sau învățător suplinitor în unele sate vasluiene. În vara anului 1928, a trecut examenul de bacalaureat la Liceul Național din Iași, printre candidați aflîndu-se și viitorii istorici Dimitrie Berlescu și Aurel Golimas. În anii următori, și-a continuat studiile în cadrul Facultății de litere a Universității din Iași (1928-1931), unde a avut posibilitatea să audieze cursurile unor distinși profesori, cum ar fi: Ilie Minea, Orest Tafrali, Gh. I. Brătianu și Andrei Oțetea. În anul 1931, și-a trecut examenul de licență cu mențiunea *Magna cum laude*. După satisfacerea stagiului militar, la 20 octombrie 1932, a fost numit profesor suplinitor la Școala normală de băieți din Vaslui. În urma susținerii examenului de capacitate (1935), a ajuns profesor titular la Liceul comercial din Tecuci (1937), de unde a fost transferat la Liceul Național din Iași (1946), instituție în care a deținut și funcția de director.

Pe lîngă activitatea didactică, încă în această perioadă, profesorul C. Cihodaru a desfășurat și o bogată activitate științifică, publicînd în revistele "Arta și Arheologia" și "Analele Moldovei" studii consacrate în special istoriei vechi, în care valorifica rezultatele săpăturilor la care participase personal. În același timp, și-a perfecționat cunoștințele de limbă și paleografie slavonă, al căror studiu în începuse încă din facultate sub îndrumarea profesorului Ilie Bărbulescu.

După susținerea examenului de doctorat (1949), a fost numit lector la Facultatea de Filologie și Istorie a Universității din Iași, ulterior, fiind promovat conferențiar (ianuarie 1951) și șef al sectorului de istorie medievală din cadrul Institutului "A.D. Xenopol" (1952-1973). Începe, astfel, o nouă etapă în viața distinsului profesor, în care acumulările din tinerețe l-au ajutat să răspundă unor exigențe științifice sporite.

În acest sens, remarcăm, în special, faptul că, fiind cooptat în colectivul de medieviști care și-au propus să publice izvoarele documentare moldovenești, profesorul C. Cihodaru a colaborat activ la editarea celor 11 volume din colecția "Documente privind istoria României", seria A, și apoi a încă cinci tomuri din noul corpus "Documenta Romaniae Historica". Pe baza acestei categorii de izvoare medievale, cunoscute în cele mai subtile detalii de cercetător, au fost elaborate, ulterior, numeroase studii, articole, monografii sau cursuri universitare. Astfel, rînd pe rînd, au fost abordate subiecte dintre cele mai variate și complexe din toate perioadele epocii medievale: de la demonstrarea continuității în mileniul I, la cristalizarea primelor formațiuni politice și a statutului Țara Moldovei; de la studierea instituțiilor politice, militare și administrative, la relevarea formelor de proprietate sau a caracterului mișcărilor sociale din veacul al XVII-lea; de la medalioane consacrate unor familii boierești sau chiar pretendenți la tron, la localizarea unor evenimente sau chiar stabilirea hotarului țării.

Adept al unei cercetări interdisciplinare, istoricul C. Cihodaru a abordat în eruditele sale studii probleme controversate privitoare la toponimie, hidronimie, topografie, cartografie, lingvistică istorică și genealogie.

Dotat cu o mare capacitate de analiză, profesorul C. Cihodaru a reușit să ne dea, într-o viziune clară, care a avut drept ghid doar surprinderea adevărului istoric, o veritabilă *sinteză* de istorie medievală

https://biblioteca-digitala.ro

românescă. În acest sens, remarcăm, în primul rînd, frumoasele şi documentatele prelegeri ţinute în faţa a zeci de promoţii de *Istoria Evului Mediu, Istoria Bizanţului* sau cele de *Ştiinţe auxiliare*. Doar o mică parte din aceste cursuri au văzut lumina tiparului în volumul al II-lea din tratatul academic de *Istoria României* (Bucureşti, 1962) sau în manualul de *Istorie medie a României* (Bucureşti, 1966). Altele, cum ar fi, de pildă, cele consacrate ştiinţelor speciale ale istoriei, se află încă în manuscris sau, pur şi simplu, în notiţele păstrate cu mare grijă de foştii săi studenţi.

Activitatea ştiinţifică a istoricului se întregeşte însă cu substanţiale contribuţii la monografiile: *Petru Rareş* (Bucureşti, 1978), *Istoria oraşului Iaşi* (Iaşi, 1980), *Marele Mircea voievod* (Bucureşti, 1987) etc.

Un moment de referinţă în istoriografia noastră îl va constitui şi volumul *Alexandru cel Bun* (Iaşi, 1984). Fiind familiarizat cu descifrarea tainelor documentelor slavone şi beneficiind de o bună cunoaştere a istoriei noastre medievale, C. Cihodaru a reuşit să "stoarcă" toate informaţiile cuprinse în cele aproape 100 de acte păstrate de la acest voievod, elaborînd o valoroasă monografie ştiinţifică, care poate fi pusă alături de excelenta carte a lui P.P. Panaitescu, consacrată eroului de la Rovine.

Adevărate studii pot fi considerate şi documentatele sale *recenzii* şi *note bibliografice*, prin care, încă din perioada sa de formare, a reuşit să facă importante corijări la lucrările elaborate de unii medievişti consacraţi.

Cu aceeaşi pasiune şi putere de muncă şi-a continuat profesorul Cihodaru activitatea ştiinţifică şi după pensionarea sa (1973), perioadă în care a prezentat numeroase comunicări, elaborînd şi publicînd aproape o pătrime din bogata sa operă istoriografică. Pe lîngă aprecierile specialiştilor, unele din aceste lucrări au fost distinse şi cu premii, care, chiar dacă aveau doar o valoare simbolică, reprezentau, totuşi, o recunoaştere a valorii istoricului intrat deja în galeria dascălilor de seamă ai Facultăţii noastre.

S-a afirmat, pe bună dreptate, că profesorul C. Cihodaru a fost un adevărat "Om al Cetăţii". Pentru susţinerea acestei aserţiuni vom menţiona doar un singur moment din viaţa domniei sale: în anul 1952, avînd curajul de a releva într-o conferinţă adevărul istoric despre războiul pentru independenţa României, a riscat să fie eliminat din Universitate, fiind, pînă la urmă, "promovat" din conferenţiar lector. Abia peste 10 ani (1962), i se va reda vechea funcţie, fiind, apoi, promovat profesor (1965) şi numit decan al Facultăţii de Istorie şi Filosofie (1965-1972) şi şef al Catedrei de Istorie a României (1967-1973).

Pentru stilul său de muncă, în care umorul sau dojana "părintească" erau preferate sancţiunilor administrative, generaţiile de studenţi din aceşti ani l-au supranumit *Decanul*. Atunci cînd, la 8 aprilie 1992, s-au întîlnit colegii din promoţia 1972, fiecare absolvent punea aceeaşi întrebare: *Decanul* vine? La ora fixată, acest om al Catedrei care nu-şi permitea măcar să întîrzie, lipsea. Deplasîndu-ne la locuinţa domniei sale care ne era cunoscută din vremea studenţiei, cînd, în ciuda interdicţiilor, profesorul ne primea cu pluguşorul, am aflat că urmează un tratament, dar că în cel mult cinci minute este gata să ne însoţească la cursul festiv. Şi *Decanul* şi-a respectat cuvîntul: cu iuţeala cu care un tînăr oştean este gata de luptă atunci cînd se dă alarma, profesorul s-a prezentat la festivitate, ne-a recunoscut pe toţi, memoria sa proverbială fiind aceeiaşi, ne-a urat succes, promiţînd să fie alături de noi şi la următoarea întîlnire de promoţie.

Verigă de legătură dintre generaţia Gh. I. Brătianu-Ilie Minea şi cea aflată acum în plină putere creatoare, profesorul C. Cohodaru a fost, în acelaşi timp, şi un întemeietor de *şcoală istorică*: aproape fără excepţie, medieviştii ieşeni aflaţi în activitate i-au fost studenţi, doctoranzi şi apoi colaboratori.

Continuînd să activeze cu aceeaşi pasiune, în mijlocul discipolilor săi mai tineri, C. Cihodaru a devenit un adevărat *simbol* al istoriografiei ieşene, al cărui nume ar fi meritat să fie trecut şi în lista

https://biblioteca-digitala.ro

VERIFICAT
2017

"Nemuritorilor".

Dispariţia eminentului profesor şi cercetător care a fost C. Cihodaru reprezintă o grea pierdere nu numai pentru colaboratorii săi ieşeni, dar şi pentru întreaga istoriografie românească, căreia i-a dedicat de fapt întreaga sa viaţă.

Gheorghe Pungă

https://biblioteca-digitala.ro

VERIFICAT
2007

Redactor: Mihaela POPOVICI

Format: 70×100/16
Coli tipo: 14
Apărut: 1998
Comanda: 958

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro